ISSN 2075 – 9584

**МАРКАЗИ ТАДҚИҚОТИ СТРАТЕГИИ
НАЗДИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

ТОҶИКИСТОН
ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

**ЦЕНТР СТРАТЕГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

ТАДЖИКИСТАН
И СОВРЕМЕННЫЙ МИР

**CENTER FOR STRATEGIC RESEARCH UNDER THE
PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

TAJIKISTAN
AND CONTEMPORARY WORLD

№2 (78) 2022

Душанбе – 2022

Муассис: Маркази тадқиқоти стратегии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
Маҷалла соли 2003 таъсис ёфтааст. Дар як сол чор шумора нашр мешавад.

Учредитель: Центр стратегических исследований
при Президенте Республики Таджикистан
Журнал основан в 2003 году. Периодичность издания – 4 раза в год.

Founder: Center for Strategic Research under the
President of the Republic of Tajikistan
The journal was founded in 2003. The journal is published four times per year.

Главный редактор:
Усмонзода Х.У. *доктор философских наук, профессор,*
член корреспондент НАНТ

Редколлегия:
П.А. Мухаммадзода, *доктор политических наук.*
К. Олимов*, доктор философских наук, академик НАНТ.*
Ш. Рахимзода, *доктор экономических наук.*
А. Курбонов, *доктор философских наук.*
А.Б. Мирсаидов, *доктор экономических наук, профессор.*
Дж. С. Пирзода*, доктор экономических наук, профессор.*
Л.Саидмурадов, *доктор экономических наук, профессор, чл.корр. НАНТ.*
Р.Р. Кудратов, *доктор экономических наук, профессор.*
К.К. Давлатзода, *доктор экономических наук, профессор.*
К. Миралиён *доктор политических наук.*
О.Ш. Назриева, *кандидат философских наук.*
З. Давлатов *(ответственный секретарь),*

Перевод и редактура таджикских, русских и английских текстов
Давлатов Зубайдулло, Сатторов Киёмуддин, Мансур Суруш, Давлатов Умед, Махмадсаидзода А.М.
Технический редактор: *Олимзода Валиджон*

Маҷаллаи ***"Тоҷикистон ва ҷаҳони мирӯз"*** *ба феҳристи маҷаллаҳои илмии тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 марти соли 2020 таҳти №96 ва Комиссияи олии аттестатсионии Вазорати маориф ва илмӣ Федерасияи Руссия ворид карда шудааст. Инчунин, маҷалла дар индекси иқтибосҳои илмии Россия (РИНЦ) пайваста ворид карда мешавад. Маҷаллаи мазкур дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти № 135/МҶ - 97 аз 24 июли соли 2019 ба қайд гирифта шудааст.*

Журнал ***«Таджикистан и современный мир»*** *включен в перечень ведущих рецензируемых журналов и изданий Высшей Аттестационной Комиссии при Президенте Республики Таджикистан от 19 марта 2020 года за №96 и Высшей Аттестационной Комиссии (ВАК) Министерства образования и науки Российской Федерации. А также журнал входит в индекс рецензируемых научных журналов России (РИНЦ). Зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Свидетельство о регистрации (№ 135/МҶ - 97 от 24 июля 2019 года).*

Подписной индекс журнала: 77968
Адрес редакции: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 89.
Тел: (992 37) 221-11-00, 221-16-36; e-mail: info@mts.tj

МУНДАРИҶА

СИЁСАТШИНОСӢ

ТАЪСИРИ ШАБАКАҲОИ ИҶТИМОӢ БА ФАЗОИ ИТТИЛООТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: ПАЙОМАДҲОИ СИЁСИЮ ИДЕОЛОГӢ
МУҲАММАДЗОДА ПАРВИЗ АБДУРАҲМОН, ҚАЛАНДАРОВ ФИРДАВСҶОН ШОНАЗАРОВИЧ.....12

НАҚШИ ВАО ДАР СИСТЕМАИ ҶИҲОДИ СИЁСӢ
КАМОЛОВА МАҲБУБА РАСУЛОВНА.....22

ИҚТИДОРИ ТАШКИЛОТҲОИ ҒАЙРИДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР МУБОРИЗА БО ЭКТРЕМИЗМ ВА ТЕРРОРИЗМИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ
ДОДИХУДОЕВ ХУРШЕД АЗАМҶОНОВИЧ.....29

ДИПЛОМАТИЯИ РАҚАМӢ: ТАШАККУЛИ МАФҲУМ ВА ТАҶРИБАИ ИСТИФОДАБАРӢ
АНВАРИ САФАРӢ.....39

ЗАРУРАТИ ТАҲҚИҚИ МАСЪАЛАИ МАНФИАТҲОИ МИЛЛӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР
АШУРОВ АЛИНАЗАР ҲОҶИБОЕВИЧ.....54

ҲАМКОРИҲОИ ГУМАНИТАРИИ ФАРОНСА БО ДАВЛАТҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ: ВАЗЪИЯТ ВА ДУРНАМО
АШӮРОВ АРДАМЕҲР МУРОДҚУЛОВИЧ.....64

ТАЪМИНИ АМНИЯТИ МИЛЛӢ ЗАМИНА БАРОИ ҲАМГИРОИИ КИШВАРҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ
ЮСУПОВ ҒАЙРАТ МАЪРУФҶОНОВИЧ.....71

РОҲУ УСУЛҲОИ МУҚОВИМАТ БО НАЗАРФИРЕБИИ СИЁСӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР
НУРИДДИНЗОДА САЙҶАМОЛИДИН ҲАЙДАР.....81

ЗАРУРАТИ ТАШАККУЛИ СИЁСАТИ ҲАРБӢ ДАР ШАРОИТИ ТАҒЙИРЁБИИ ВАЗЪИ ГЕОПОЛИТИКИИ ОЛАМ
ОЛИМШОЗОДА ФАРҲОДШО ОЛИМШО.....95

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

ИҚТИСОДИЁТ

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛИ ИСТИФОДАИ УСТУВОРИ ЗАМИН ДАР МИНТАҚА ВА МЕХАНИЗМҲОИ ТАНЗИМИ ОН
ОДИНАЕВ ҲАЁТ АБДУЛҲАҚОВИЧ,
ҶОНАЛОЕВ МУСТАФО САЙФУЛЛОЕВИЧ.....106

АҲАММИЯТИ ТАДБИРҲОИ ИҶТИМОИИ ХАДАМОТИ ШУҒЛ ДАР БОЗОРИ МЕҲНАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
***ҶУРАХОНЗОДА САОДАТ*.....114**

МОҲИЯТИ РУШДИ УСТУВОР ВА МЕХАНИЗМҲОИ ТАТБИҚИ ОН
МИРСАИДОВ АБРОР БОБОЕВИЧ,
ФАЙЗОВ НЕЪМАТУЛЛО БОБОМУРОДОВИЧ.....122

САНОАТИКУНОНИИ БОСУРЪАТ ВА ТАЪМИНИ РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ САНОАТИ МИЛЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
НИЗОМОВА ТУҲФАМО ДАВЛАТОВНА,
РАҲМОНОВ ҶАЛОЛИДДИН РАВШАНҚУЛОВИЧ.....134

ИНТЕГРАЦИЯИ ИҚТИСОДИИ МАМЛАКАТҲОИ МИНТАҚАИ ОСИЁИ МИЁНА
КАРИМОВА МАВЗУНА ТИМУРОВНА,
АДОЛАТИ ҚУРБОНАЛӢ.....150

ТАШАККУЛИ МОДЕЛИ САРМОЯГУЗОРӢ БАРОИ РУШДИ БОСУРЪАТИ САНОАТ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ЗАМОНИ МУОСИР
ТОШМАТОВ МАҲМУД НЕГМАТОВИЧ.....159

НАҚШИ УСУЛИ НАВОВАРОНӢ ДАР ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДИИ КОРХОНА
РАҶАБОВА ИЛМИРА РУСТАМОВНА,
АБДУЛАЕВА МИНИСА РУСТАМОВНА.....171

ХУСУСИЯТҲОИ МИЛЛӢ ДАР РАВАНДИ ФАЪОЛИЯТ ВА РУШДИ БОЗОРИ ИСТЕЪМОЛӢ
ЗУБАЙДОВ САИДАХМАД,
РАҶАБОВА ЗИЁДАМОҲ ҶУМАЕВНА.....184

НАҚШИ АГРОКЛАСТЕРИ МИНТАҚАВӢ ДАР ШАРОИТИ ШОМИЛШАВИИ ТОҶИКИСТОН БА СУС
МАҲМАДИЗОДА ФАЙЗАЛИ БАЧАБЕК.....192

АСОСҲОИ МЕТОДОЛОГИИ ИННОВАТСИЯ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ УСТУВОРИ СИСТЕМАҲОИ ИҶТИМОИЮ ИҚТИСОДӢ
ҶАЛИЛОВ УМАРҶОН ҶАМИЛОВИЧ.....203

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ҲАРАКАТИ АҲОЛӢ ВА РАВАНДҲОИ МУҲОҶИРАТИ МЕҲНАТӢ
ШАРИПОВА АСИЛА ҒУЛОМОВНА,
СОЛИЕВА ЛОЛА ФИРУЗОВНА.....215

МАСЪАЛАҲОИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТӢ ДАР ГУЗАРОНИДАНИ МОНИТОРИНГИ КОРХОНАҲОИ КИШОВАРЗӢ
ИДИЕВ МАНУЧЕҲР ХАЙРИДИНОВИЧ.....228

ИСТИФОДАИ ИҚТИДОРИ ЗАХИРАҲОИ ЧОРВОИ ГӮШТӢ ДАР МИНТАҚА
МАҲМАДИЗОД РАҶАБАЛӢ БАЧАБЕК.....241

ТАҒЙИРОТИ СОХТОРИ ЗАХИРАҲОИ МЕҲНАТИИ ДЕҲОТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ТОҲИРҶОНОВ БЕҲРӮЗ ТОҲИРҶОНОВИЧ.....257

ҶОМЕАШИНОСӢ

ТАЪСИРГУЗОРИИ МАКТАБҲОИ ИЛМӢ БА РУШДИ МАЛАКАИ ТАҲҚИҚОТИИ ОЛИМОНИ ҶАВОН ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТ
УСМОНЗОДА ХАЙРИДДИН УСМОН,
ДОНАЕВА КАМОЛА ХОЛМАТОВНА.....270

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ РУШДИ МАОРИФ ДАР ЗАМОНИ МУОСИР
ҚУРБОНОВ АБДУРАҲМОН ШЕРОВИЧ,
АМИРОВ ФАЙЗУЛЛО.....282

ТАШАККУЛЁБИИ ИЛМ ВА МАОРИФ ҲАМЧУН НИҲОДИ ИҶТИМОӢ ВА БОҲАМАЛОҚАМАНДИИ ОНҲО ДАР РАВАНДИ ТАЪРИХ
ҒАЮРОВ ЛОИҚ ШЕРАЛИЕВИЧ.....291

ТАВЗЕҲИ ИСТИЛОҲИ "ХУРОФОТ" ВА ШАКЛГИРИИ ИЛМИИ ОН
САҶҶОДИ МУҲАММАДШАРИФЗОДА.....304

СОДЕРЖАНИЕ

ПОЛИТОЛОГИЯ

ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ НА ИНФОРМАЦИОННОЕ ПРОСТРАНСТВО РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН: ПОЛИТИЧЕСКИЕ И ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ
МУХАММАДЗОДА ПАРВИЗ АБДУРАХМОН,
КАЛАНДАРОВ ФИРДАВСДЖОН ШОНАЗАРОВИЧ.....12

РОЛЬ СМИ В СИСТЕМЕ ПОЛИТИЧЕСКОГО ДЖИХАДА
КАМОЛОВА МАХБУБА РАСУЛОВНА.....22

ПОТЕНЦИАЛ НЕПРАВИТЕЛЬСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ПРОТИВОДЕЙСТВИИ ЭКСТРЕМИЗМУ И МЕЖДУ-НАРОДНОМУ ТЕРРОРИЗМУ
ДОДИХУДОЕВ ХУРШЕД АЗАМДЖОНОВИЧ.....29

ЦИФРОВАЯ ДИПЛОМАТИЯ: ФОРМИРОВАНИЯ ТЕРМИНА И ПРАКТИКА ПРИМЕНЕНИЯ
АНВАРИ САФАРИ.....39

НЕОБХОДИМОСТЬ ИЗУЧЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ
АШУРОВ АЛИНАЗАР ХОДЖИБОЕВИЧ.....54

ГУМАНИТАРНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО ФРАНЦИИ СО СРАНАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ
АШУРОВ АРДАМЕХР МУРОДКУЛОВИЧ.....64

ОБЕСПЕЧЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ – ОСНОВА ИНТЕГРАЦИИ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ
ЮСУПОВ ГАЙРАТ МАЪРУФДЖОНОВИЧ.....71

ПУТИ И МЕТОДЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ПОЛИТИЧЕСКИМ МАНИ-ПУЛЯЦИЯМ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ
НУРИДДИНЗОДА САЙДЖАМОЛИДИН ХАЙДАР.....81

НЕОБХОДИМОСТЬ РАЗРАБОТКИ ВОЕННОЙ ПОЛИТИКИ В УСЛОВИЯХ ИЗМЕНЕНИЯ ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЙ ОБСТАНОВКИ МИРА
ОЛИМШОЗОДА ФАРХОДШО ОЛИМШО.....95

ЭКОНОМИКА

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ УСТОЙЧИВОГО ЗЕМЛЕПОЛЗОВАНИЯ В РЕГИОНЕ И МЕХАНИЗМЫ ЕГО РЕГУЛИРОВАНИЯ
ОДИНАЕВ ХАЁТ АБДУЛХАКОВИЧ,
ДЖОНАЛОЕВ МУСТАФО САЙФУЛЛОЕВИЧ.....106

ЗНАЧИМОСТЬ СОЦИАЛЬНЫХ МЕР СЛУЖБ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ НА РЫНКЕ ТРУДА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ДЖУРАХОНЗОДА САОДАТ.....114

СУЩНОСТЬ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ И МЕХАНИЗМЫ ЕГО РЕАЛИЗАЦИИ
МИРСАИДОВ АБРОР БОБОЕВИЧ,
ФАЙЗОВ НЕЪМАТУЛЛО БОБОМУРОДОВИЧ.....122

УСКОРЕННАЯ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИЯ И ОБЕСПЕЧЕНИЕ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН
НИЗАМОВА ТУХФАМО ДАВЛАТОВНА,
РАХМОНОВ ДЖАЛОЛИДДИН РАВШАНКУЛОВИЧ.....134

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ИНТЕГРАЦИЯ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНО-АЗИАТСКОГО РЕГИОНА
КАРИМОВА МАВЗУНА ТИМУРОВНА,
АДОЛАТИ КУРБОНАЛИ.....150

ФОРМИРОВАНИЕ ИНВЕСТИЦИОННОЙ МОДЕЛИ УСКОРЕННОГО РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ
ТОШМАТОВ МАХМУД НЕГМАТОВИЧ.....159

РОЛЬ ИННОВАЦИОННОГО ПОДХОДА В ОБЕСПЕЧЕНИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ
РАДЖАБОВА ИЛЬМИРА РУСТАМОВНА,
АБДУЛАЕВА МИНИСА РУСТАМОВНА.....171

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО РЫНКА
ЗУБАЙДОВ САИДАХМАД,
РАДЖАБОВА ЗИЁДАМОХ ДЖУМАЕВНА.....184

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ _____

РОЛЬ РЕГИОНАЛЬНОГО АГРОКЛАСТЕРА В КОНТЕКСТЕ ВСТУПЛЕНИЕ ТАДЖИКИСТАНА В ВТО
МАХМАДИЗОДА ФАЙЗАЛИ БАЧАБЕК.....192

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИННОВАЦИЙ КАК ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ
ДЖАЛИЛОВ УМАРДЖОН ДЖАМИЛОВИЧ.....203

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОДВИЖНОСТИ НАСЕЛЕНИЯ И ТРУДОВЫХ МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ
ШАРИПОВА АСИЛА ГУЛОМОВНА
СОЛИЕВА ЛОЛА ФИРУЗОВНА.....215

ВОПРОСЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В МОНИТОРИНГЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ
ИДИЕВ МАНУЧЕХР ХАЙРИДИНОВИЧ.....228

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА МЯСНОГО СКОТОВОДСТВА В РЕГИОНЕ
МАХМАДИЗОД РАДЖАБАЛИ БАЧАБЕК.....241

ИЗМЕНЕНИЕ СТРУКТУРЫ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ В СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ТОХИРДЖОНОВ БЕХРУЗ ТОХИРДЖОНОВИЧ.....257

СОЦИОЛОГИЯ

ВЛИЯНИЕ НАУЧНЫХ ШКОЛ НА РАЗВИТИЕ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ НАВЫКОВ МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ
УСМОНЗОДА ХАЙРИДДИН УСМОН,
ДОНАЕВА КАМОЛА ХОЛМАТОВНА.....270

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ
КУРБОНОВ АБДУРАХМОН ШЕРОВИЧ,
АМИРОВ ФАЙЗУЛЛО.....282

ФОРМИРОВАНИЕ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ КАК СОЦИАЛЬНОГО ИНСТИТУТА И ИХ УЧАСТИЕ В ИСТОРИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ
ГАЮРОВ ЛОИК ШЕРАЛИЕВИЧ.....291

ЗНАЧЕНИЯ ТЕРМИНА "СУЕВЕРИЯ" И ЕГО НАУЧНОЕ ФОРМИРОВАНИЕ
САДЖОД МУХАММАДШАРИФЗОДА.....304

CONTENT

POLITICAL SCIENCE

THE INFLUENCE OF SOCIAL NETWORKS ON THE INFORMATION SPACE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: POLITICAL AND IDEOLOGICAL CONSEQUENCES
MUHAMMADZODA PARVIZ ABDURAHMON,
QALANDAROV FIRDAVSJON SHONAZAROVICH.....12

ROLE OF MASS MEDIA IN THE SYSTEM OF POLITICAL JIHAD
KAMOLOVA MAHBUBA RASULOVNA.....22

CAPACITY OF NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN COUNTERING EXTREMISM AND INTERNATIONAL TERRORISM
DODIKHUDOEV KHURSHED AZAMJONOVICH.....29

DIGITAL DIPLOMACY: FORMATION OF THE TERM AND PRACTICE OF APPLICATION
ANVARI SAFARI.....39

THE NEED OF STUDING NATIONAL INTERESTS IN MODERN CONDITIONS
ASHUROV ALINAZAR HOJIBOEVICH.....54

HUMANITARIAN COOPERATION OF CENTRAL ASIA AND FRANCE: STATE AND PROSPECTS
ASHUROV ARDAMEHR MURODKULOVICH 64

ENSURING NATIONAL SECURITY IS THE BASIS FOR INTEGRATION OF CENTRAL ASIAN COUNTRIES
YUSUPOV GAIRAT MARUFJONOVICH.....71

MEANS AND METHODS FOR COUNTERING POLITICAL MANIPULATION IN MODERN CONDITIONS
NURIDDINZODA SAYJAMOLIDIN HAYDAR.....81

THE NEED TO DEVELOP A MILITARY POLICY IN CONDITIONS OF A CHANGING GEOPOLITICAL SITUATION IN THE WORLD
OLIMSHOZODA FARHODSHO OLIMSHO.....95

ECONOMY

THEORETICAL ASPECTS OF FORMATION SUSTAINABLE LAND USE IN THE REGION AND MECHANISMS OF ITS REGULATION
ODINAEV HAYOT ABDULKHAKOVICH,
DJONALIEV MUSTAFO SAIFULLOEVICH.....106

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

THE IMPORTANCE OF SOCIAL MEASURES OF EMPLOYMENT SERVICES IN THE LABOR MARKET OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN
JURAKHONZODA SAODAT.....114

ESSENCE OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND THE MECHANISMS OF ITS IMPLEMENTATION
MIRSAIDOV ABROR BOBOEVICH,
FAYZOV NEMATULLO BOBOMURODOVICH.....122

ACCELERATED INDUSTRIALIZATION AND SUPPLY INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL INDUSTRY
NIZAMOVA TUKHFAMO DAVLATOVNA,
RAKHMONOV JALOLIDDIN RAVSHANKULOVICH.....134

ECONOMIC INTEGRATION OF COUNTRIES CENTRAL ASIAN REGION
KARIMOVA MAVZUNA TIMUROVNA
ADOLATI KURBONALI.....150

FORMATION OF AN INVESTMENT MODEL FOR ACCELERATED DEVELOPMENT OF INDUSTRY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN MODERN CONDITIONS
TOSHMATOV MAKHMUD NEGMATOVICH.....159

THE ROLE OF AN INNOVATIVE APPROACH IN ENSURING THE ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISE
RADZHABOVA ILMIRA RUSTAMOVNA,
ABDULAEVA MINISA RUSTAMOVNA.....171

NATIONAL FEATURES OF FUNCTIONING AND DEVELOPMENT OF THE CONSUMER MARKET
ZUBAIDOV SAIDAHMAD,
RADZHABOVA ZIYODAMOH DZHUMAEVNA.....184

THE ROLE OF THE REGIONAL AGRO-CLUSTER IN THE CONTEXT OF TAJIKISTAN'S ACCESSION TO THE WTO
MAHMADIZODA FAYZALI BACHABEK.....192

METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF INNOVATION AS A FACTOR OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF SOCIO-ECONOMIC SYSTEMS
JALILOV UMARJON JAMILOVICH.....203

THEORETICAL FOUNDATIONS OF POPULATION MOBILITY AND LABOR MIGRATION PROCESSES
SHARIPOVA ASILA GULOMOVNA,
SOLIEVA LOLA FIRUZOVNA.....215

ISSUES OF USING INFORMATION TECHNOLOGIES IN MONITORING OF AGRICULTURAL ENTERPRISES
IDIEV MANUCHEHR KHAYRIDINOVICH.....228

USE OF RESOURCE POTENTIAL MEAT CATTLE IN THE REGION
MAHMADIZOD RAJABALI BACHABEK.....241

CHANGE IN THE STRUCTURE OF LABOR RESOURCES IN RURAL AREA OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN
TOHIRJONOV BEHRUZ TOHIRJONOVICH.....257

SOCIOLOGY

INFLUENCE OF SCIENTIFIC SCHOOLS ON THE DEVELOPMENT OF RESEARCH SKILLS OF YOUNG SCIENTISTS IN THE PERIOD OF INDEPENDENCE
USMONZODA HAYRIDDIN USMON,
DONAEVA KAMOLA KHOLMATOVNA.....270

SOME FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF EDUCATION IN MODERN CONDITIONS
QURBANOV ABDURAHMON SHEROVICH,
AMIROV FAYZULLO.....282

FORMATION OF SCIENCE AND EDUCATION AS A SOCIAL INSTITUTION AND THEIR PARTICIPATION IN THE HISTORICAL PROCESS
GAYUROV LOIK SHERALIEVICH.....291

EXPLANATION OF SUPERSTITUTION TERMS AND ITS SCIENTIFIC FORMATION
SAJJODI MUHAMMADSHARIFZODA.....304

УДК: 323.1+004.9

ТАЪСИРИ ШАБАКАҲОИ ИҶТИМОӢ БА ФАЗОИ ИТТИЛООТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: ПАЙОМАДҲОИ СИЁСИЮ ИДЕОЛОГӢ

МУҲАММАДЗОДА ПАРВИЗ АБДУРАҲМОН,
доктори илмҳои сиёсӣ, муовини директори
Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел.: 992-372-27-86-96; e-mail: mts-05022019@mail.ru

ҚАЛАНДАРОВ ФИРДАВСҶОН ШОНАЗАРОВИЧ,
унвонҷӯи кафедраи муносибатҳои байналхалқии ДМТ,
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони. Рӯдакӣ 17;
тел: (+992) 904014244; e-mail: kalandarov-94@list.ru

Дар ин мақола муаллифон таъсири шабакаҳои иҷтимоӣ ба фазои иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳлил намуда, оқибатҳои сиёсиву идеологии онро баррасӣ кардаанд. Инчунин, истифодаи фазои маҷозӣ ва технологияҳои иттилоотию коммуникатсиониро ҳамчун имкониятҳои нав, аз ҷумла бо ҳадафҳои харобиовар таҳқиқ намуданд.

Муаллифон маълумоти мухталифи ҷолибро дар бораи истифодабарандагони шабакаҳои иҷтимоӣ дар кишвар нишон дода, ҳадафу мақсадҳои ҷангҳои иттилоотиро дар фазои маҷозӣ ва ҳамчунин, таҳдидҳо ба фазои иттилоотии Тоҷикистонро баррасӣ кардаанд.

Муаллифон ба хотири ҳифзи фазои иттилоотии кишвар аз таъсири манфии шабакаҳои иҷтимоӣ ва дар маҷмуъ, таъмини амнияти иттилоотӣ дар Тоҷикистон пешниҳод доранд, ки ба масъалаҳои омодасозии кадрҳои баландихтисос, ҷорӣ намудани технологияҳои нави ТИК дар кишвар, ҷавоб додан ва пур кардан камбуди вуҷуд дорад. Муаллифон аз ин рӯ ба муҳиммияти иштироки фаъолонаи зиёиёни миллӣ дар фазои маҷозӣ ишора мекунанд. Дар баробари ин, тавре муаллифон таъкид мекунанд, дар ин самт саҳми ҳар як шаҳрванди ватандӯст хеле муҳим аст.

Калидвожаҳо: *Тоҷикистон, фазои маҷозӣ, технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ, фазои иттилоотӣ, амнияти иттилоотӣ, муборизаи иттилоотӣ, оқибатҳои идеологӣ, таъсири манфӣ, оқибатҳои сиёсӣ, таҳдидҳо ба амнияти иттилоотӣ.*

Бояд қайд намуд, ки технологияҳои иттилоотии замони муосир дар ҷомеаи иттилоотӣ, пеш аз ҳама, ба муносибатҳои сиёсӣ ва ниҳодҳои сиёсӣ таъсири амиқ расонида, шаклҳои зоҳиршавии сиёсиро дигаргун намуда истодаанд. Дар чунин шароит роҳу усулҳои таъсиррасонӣ ба афкори

ҷамъиятӣ ба амал меоянд. Иттилоот ҳамчун манбаи асосии ҷомеаи иттилоотӣ ва технологияҳои иттилоотӣ омили муҳимми пешрафт ба ҳисоб меравад. Дар ҷомеаи иттилоотӣ истифодаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ (ТИК) дар соҳаҳои гуногун ба амал меояд. Дар чунин шароит истифодаи технологияҳои мазкур дар соҳаи сиёсат низ ногузир мегардад[3].

Дар шароити муосир бо истифода аз технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ таъсири «сиёсати нарм», ғасби иттилоотӣ, паҳн гардидани иттилооти экстремистӣ ва таъсири онҳо ба шуури ҷамъиятӣ, махсусан таъсири кибертерроризм ва киберэкстремизм дар ҷомеа ва киберҳамлаҳои тарғиботӣ дар равандҳои сиёсии ҷомеа ба мушоҳида мерасанд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки тайи ду даҳсолаи охир дар шабакаи ҷаҳонии интернет шабакаҳои мухталифи иҷтимоие дар фазои иттилоотӣ ба вуҷуд омадаанд, ки ҳар яки онҳо хусусиятҳои ба худ хоссеро доро мебошанд. Агар аз як ҷониб, шабакаҳои иҷтимоӣ иртиботи одамонро таъмин намоянд, аз ҷониби дигар, сарчашмаи тарғибу ташвиқи андешаҳои ифротӣ ва ҳамчун унсури таъсиррасон ва тарғибу ташвиқ дар равандҳои сиёсию иҷтимоии ҷомеа васеъ истифода мегарданд.

Бояд гуфт, ки то моҳи апрели соли 2022 дар саросари ҷаҳон 5 миллиард корбари фаъоли интернет ба қайд гирифта шудааст - 63 дарсади аҳолии кураи заминро ташкил медиҳад. Аз ин миқдор 92,4 дарсад ба интернет тавассути дастгоҳҳои мобилӣ дастрасӣ доштанд.

Теъдоди истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ низ дар саросари ҷаҳон дар 12 моҳи ахир 7,5 дарсад афзоиш ёфта, истофодабарандагони ҷаҳонии он то моҳи апрели соли 2022 ба 4,65 миллиард нафар расид, ки ин 58,7 дарсади аҳолии кураи заминро ташкил медиҳад.

Масалан, аз моҳи апрели соли 2021 то апрели соли 2022 326 миллион корбарони нав ба шабакаҳои иҷтимоӣ ҳамроҳ шуданд, ки ин ба афзоиши тақрибан 900,000 корбарони нав ҳар рӯз баробар аст. Ин маънои онро дорад, ки айни замон корбарони шабакаҳои иҷтимоӣ дар ҳар сония беш аз 10 корбари нав афзоиш меёбад[5].

Бояд гуфт, ки айни замон дар шабакаи интернет чунин шабакаҳои иҷтимоӣ, ба монанди «Instagram», «Facebook», «Twitter», «Telegram», «WhatsApp», «Wechat», «TikTok», «Snapchat», «Pinterest» «Signal», «Youtube», «Rutube», «IMO» «В Контакте», «Одноклассники», «Viber», «Мой мир» «Мир тесен», «Yandex: Мой круг», «MYSPACE», «BeOn», ва ғ. мавҷуд аст. Дар байни онҳо «Facebook» ҳамчун бузургтарин шабакаи иҷтимоии интернетӣ дар ҷаҳон ба ҳисоб рафта, мувофиқи оморҳо дар чор моҳи аввали соли 2022 онро ҳар моҳ беш аз 2,9 миллиард аъзошудагони фаъол истифода мебурданд[6].

Дар ҷомеаи иттилоотии Тоҷикистон, ки дар раванди босуръати ташаккулёбӣ қарор дорад, истифодаи технологияҳои иттилоотию

коммуникатсионӣ (ТИК) ҳамчун омили муҳим ба ҳисоб рафта, дар равандҳои сиёсии ҷомеа мавриди истифодаи васеъ қарор мегирад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истифобарандагони интернет хеле зиёд мебошанд. Вобаста ба ин масъала Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми солонаи худ соли 2021 таъкид намуда, иброз доштанд, ки дар соли 2021 истифодабарандагони шабакаи интернет дар кишвар зиёда аз 4,2 миллион нафарро ташкил дод ва шумораи муштариёни алоқаи телефонии мобилӣ бошад, ба беш аз 8 миллион нафар расид[2].

Ё ин ки мувофиқи маълумотҳои «Data Reportal» то моҳи январи соли 2022 дар Тоҷикистон 1.49 млн истифодабарандагони фаъоли шабакаҳои иҷтимоӣ ба қайд гирифта шуд, ки назар ба соли 2021 426 ҳазор зиёд гардидааст.

Илова бар ин, то моҳи январи соли соли 2022 дар Тоҷикистон 1 .04 млн истифодабарандагони «Instagram» ба қайд гирифта шудааст, ки 10,5 дарсади аҳолии кишварро ташкил дода, аксари онҳо мардон буданд – 77,3 дарсад. Ҳамчунин то моҳи январи соли 2022 443.4 ҳазор истифодабарандагони «Facebook» ва 71 ҳазор истифодабарандагони фаъоли «Linkedin» ба қайд гирифта шудааст[4].

Аз ин ҷо бар меояд, ки маълумот оид ба истифодабарандагони шабакаҳои иҷтимоӣ дар кишвар якхела набуда, дар байни онҳо тафовут дида мешавад. Вале, дар маҷмӯъ, рушди ТИК дар Тоҷикистон бо суръати хеле баланд идома дошта, истифодаи сомонаҳои интернетӣ, хоссатан шабакаҳои иҷтимоӣ назар ба дигар ВАО аз ҷониби ҷавонони кишвар васеъ истифода бурда шуда, шаҳрвандони кишвар дар фазои маҷозии кишвар фаъоланд.

Қайд кардан бамаврид аст, ки дар тӯли ду даҳсолаи охир шабакаи интернет яке аз воситаҳои хеле муҳимми пешбурди фаъолияти сиёсӣ гардидааст. Таҷрибаи равандҳои сиёсии ҷаҳон ва инқилобҳои ранга дар минтақаҳои гуногуни ҷаҳон нишон медиҳад, ки чӣ гуна кишварҳои алоҳида ва гурӯҳҳои манфиатҷӯ дар ин равандҳо бо истифода аз шабакаҳои интернетӣ ҳамлаҳои хакериро анҷом дода, аз тариқи шабакаҳои иҷтимоӣ бо паҳн намудани маълумотҳои бардурӯғ нисбати сиёсати давлатии ин ё он кишвар ба мафкураи шаҳрвандон таъсир мерасонанд. Илова бар ин, гурӯҳҳои манфиатҷӯ бо ирсоли миллионҳо пайомакҳо аз тариқи шабакаҳои иҷтимоӣ ва умуман, паҳн намудани маълумотҳои танқидӣ дар байни аҳолӣ нисбати сиёсати давлатии кишварҳо, проблемаҳои дохилии онҳо, мавқегирии як кишвар вобаста ба дигар кишварҳо, аз ҷумла мавқегирии нодурусти ҳизбҳо ва ғайра таъсир мерасонанд.

Яке аз методҳои истифодабарии ТИК ва дахолати кишварҳои абарқудрат ин созмон додани ҳазорҳо истифодабарандаи бардурӯғ бо номҳои маҳаллии кишварҳо дар шабакаҳои иҷтимоӣ, ё ин ки истифода намудани ҷавонон дар паҳн намудани маълумоти «фейк» ё худ бардурӯғ мебошад.

Таҷрибаи баъзе равандҳои бесуботсозии кишварҳо нишон медиҳад, ки бо ин роҳ кишварҳои алоҳида ва гурӯҳҳои манфиатҷӯ ба мафкураи истифодабарандагон таъсир расонида, як навъ бадбинии мардумро бедор намуданд.

Баъзе аз кишварҳо аллакай таъсиси ҳазорҳо истифодабарандаи бардурӯғ бо номҳои маҳаллиро дар шабакаҳои иҷтимоии муайян намуда, фаъолияти онҳоро маҳдуд ва бекор намудаанд, то ин ки аз ҳамлаҳои хакерӣ эмин бошанд ва бади ин васила амнияти иттилоотии худро таъмин созанд.

Бояд тазаккур дод, ки амнияти иттилоотӣ бо сиёсат алоқамандии бештар дорад ва яке аз ҷузъҳои ҷудонопазири ҳаёти сиёсии ҷомеа ба шумор меравад. Дар заминаи манфиатҳои миллӣ ва иттилоотии кишвар дар самти таъмини амнияти иттилоотӣ ҳадафҳои стратегӣ ва сиёсати дохилию хориҷии давлат ташаккул дода мешаванд. Аз ин рӯ, гуфтан мумкин аст, ки амнияти иттилоотии давлат ва ҷомеа бо устувории соҳаҳои муҳимтарини ҳаёти ҷамъиятӣ ва бо ҳолати ҳимоятшавандагии онҳо аз таъсири манфии иттилооти зараррасон алоқаманд аст. Ба ибораи дигар, амнияти иттилоотӣ қобилияти безарар карда тавонистани таъсири иттилооти манфӣ мебошад.

Бояд ёдовар шуд, ки амнияти иттилоотӣ ҷузъи таркибии амнияти миллии кишвар мебошад. Бо дарназардошти дигаргуниҳои технологии солҳои охир масъалаи таъмини амнияти иттилоотӣ дар муносибат бо дигар соҳаҳои амният дар ҷойи аввал қарор гирифтааст. Чунин зарурат ва афзалият бо он далел асоснок карда мешавад, ки фазои иттилоотӣ ба рушди соҳаҳои гуногуни мамлакат таъсири амиқ мерасонад.

Аз ҷумла, дар зери таъсири чунин дигаргуниҳо субъектҳои нави сиёсат пайдо гардида, ниҳодҳои анъанавии ҳокимият ба дигаргунии ҷиддӣ рӯ ба рӯ мегарданд. Зеро, дар шароити муосир шаклҳои нави муборизаҳои сиёсӣ ва роҳу усулҳои амалӣ намудани таъсиррасонии сиёсӣ пайдо шудаанд, ки ҳамаи онҳо натиҷаи рушди технологияҳои иттилоотӣ ва ташаккули фазои иттилоотии ҷаҳонӣ мебошанд.

Мутахассисон ва коршиносони ин соҳа мақсад ва вазифаҳои ҷангҳои иттилоотӣ ва муборизаҳои иттилоотиро дар фазои маҷозӣ ба таври зерин нишон додаанд:

– таъсири манфӣ расонидан ба имиҷи байналмилалии давлат, халал расонидан ба ҳамкориҳои байналмилалии он;

– дар раванди қабули қарорҳои сиёсӣ монеа эҷод намудан;

– ба вуҷуд овардани шиддати иҷтимоӣ ва барҳам задани суботи сиёсии ҷомеа;

– коҳиш додани самаранокии фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ;

– ташкил намудани тазоҳуроти оммавӣ;

– вайрон намудани фаъолияти муназзами идоракунии артиш, қисмҳои низомӣ ва объектҳои муҳимми стратегӣ;

– таъсири манфӣ расонидан ба фазои ахлоқӣ ва маънавии ҷомеа, дур намудани аҳолии кишвар аз фарҳанги миллӣ.

Дар соҳаи сиёсат омилҳои иттилоотӣ таъсири бештар дошта, барои ҳалли як қатор масъалаҳои стратегӣ ва баъзан геополитикӣ аз ҷониби субъектҳои гуногун истифода бурда мешаванд. Чунончи:

– бо истифода аз технологияи назарфиребӣ таъсир расонидан ба афкори ҷамъиятӣ, тағйир додани он, ташкил намудани шиддати иҷтимоию сиёсӣ, ба вуҷуд овардани бетартибиҳои сиёсӣ;

– коҳиш додани таъминоти иттилоотии мақомоти ҳокимияти давлатӣ;

– истисмор намудани иқтидори зеҳнии кишварҳои дигар;

–ноустувор гардонидани муносибатҳои байни ҳизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ҳаракатҳои сиёсӣ (бо мақсади ташкил намудани низоъҳо, ба вуҷуд овардани фазои нобоварӣ, шубҳаҳо, шиддатнок намудани муборизаҳои сиёсӣ);

–паҳн намудани иттилооти носаҳеҳ дар бораи фаъолияти мақомоти давлатӣ ва бо ин роҳ таъсири манфӣ расонидан ба имиҷи сиёсии онҳо;

– вайрон намудани фаъолияти шуъбаҳои робита бо ҷомеа ва сохторҳои ташаккулдиҳандаи афкори ҷамъиятӣ, мушкил намудани дастрасии онҳо ба иттилоот ва дигар воситаҳои иттилоотӣ;

–амалӣ намудани дастгирии иттилоотии агентиҳое, ки барои вайрон намудани фаъолияти муназзами сохторҳои сиёсию ҳарбӣ ва иҷтимоию иқтисодии рақиб нигаронида шудаанд.

Ҳамин тариқ, дар ҳолати амалӣ гардидани ҳадафҳои дар боло номбаргардида ба давлат, миллат ва ҷомеа зарару зиёни моддию маънавӣ расонида мешавад. Ин аст, ки дар замони муосир аксари давлатҳои дунё омилҳои иттилоотиро ҳам дар сиёсати дохилӣ ва ҳам сиёсати хориҷии худ ба таври васеъ истифода менамоянд. Аз ҷумла, омилҳои иттилоотӣ барои паҳн намудани арзишҳои фарҳангӣ, иқтисодӣ, сиёсию иҷтимоӣ истифода мегарданд. Масалан, ҳамасола аксари давлатҳои дунё аз ҳисоби фирори мағзҳо зарари зиёди моддӣ мебинанд, ки онро натиҷаи муборизаҳои иттилоотӣ номидан мумкин аст.

Бояд қайд намуд, ки дар шароити ҷангӣ дар баробари қувваҳои ҳарбӣ, инчунин, муборизаҳои иттилоотию психологӣ ва иттилоотию техникӣ низ нақши муҳим мебозанд. Қарорҳои ҳарбию сиёсӣ дар аксар маврид зери таъсири таҳдидҳои иттилоотӣ қабул мегарданд. Аз ин рӯ, дар пайдоиши низоъҳои мусаллаҳонаи замони муосир ва гузаронидани амалиётҳои ҷангӣ иттилоот ва абзорҳои иттилоотӣ нақши ҳалкунанда доранд. Низоъҳои мусаллаҳонаи солҳои охир чунин воқеиятро инъикос менамоянд. Қобилияти ВАО барои таҳриф намудани воқеаву ҳодисаҳо ва дар ин замина тағйир додани тасаввуроти ҷомеаи ҷаҳонӣ дар бораи ҷонибҳои низоъ аз сиёсатмадорон талаб менамояд, ки қарорҳои фаврӣ қабул намоянд.

Бинобар ин, ҷангҳои мусаллаҳонаи замони муосирро ҷангҳои гибридӣ меноманд. Яъне,, ҷангҳое, ки дар мундариҷаи онҳо унсурҳои гуногуни амалиёт, аз ҷумла амалиёти иттилоотӣ, идеологӣ, стратегӣ, технологӣ ва ғайраҳо шомил карда шудаанд.

Гузашта аз ин, сатҳу сифати ҳолати ҳимоятшавандагии манфиатҳои соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ аз чигунагии таъмини амнияти иттилоотӣ вобаста мебошад. Вобастагии давлат аз фаъолияти муназзами системаҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ осебпазирии иттилоотии ҷомеаро хеле зиёд менамояд. Махсусан, солҳои охир омилҳои иттилоотӣ ва таҳдидҳои иттилоотӣ ба суботи сиёсӣ ва амнияти сиёсии давлат мустақиман таъсиргузорӣ намуда истодаанд, ки чунин ҳолат бори дигар вобастагии сулҳу суботро аз амнияти иттилоотӣ нишон медиҳад.

Бояд гуфт, ки дар шароити рушди бемайлони технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ рушди минбаъдаи ҷомеа ва таъмини амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистонро бе дарназардошти омилҳои иттилоотӣ амалӣ намудан ғайриимкон аст. Дар чунин вазъият амнияти иттилоотии кишвар унсури марказии низоми амнияти миллӣ дониста шуда, рушди соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятиро аз худ вобаста менамояд. Дар баробари рушди инфрасохтори иттилоотии ҷомеа, ки барои фаъолияти муназзами ниҳодҳои давлатию ҷамъиятӣ муҳим арзёбӣ мегардад, инчунин, таҳдиду хатарҳое пайдо мешаванд, ки ҳимояи манфиатҳои миллӣ, бахусус суботи сиёсӣ ва оромии ҷомеаро халалдор месозанд.

Шабакаи интернет дар фаъолияти ҳамарӯзаи одамон ва ташкилотҳои давлатию ҷамъиятӣ ба манбаи муҳимми стратегӣ табдил ёфта истодааст. Ва кам нестанд ҳолатҳое, ки ба воситаи иттилоот таҳдиду хатарҳои гуногунро ба вуҷуд меоваранд. Аз ҷумла, бо мақсади расонидани зарар дуздидани иттилооти махфии дигарон, рахна намудан ва тахриб кардани системаҳои иттилоотии рақибон, дар заминаи ҳуҷумҳои иттилоотӣ ба амал баровардани ҷангҳои иттилоотӣ, ба воситаи иғвоангезӣ ва дурӯғпардозӣ таъсир расонидан ба шуури ҷамъиятӣ, ба воситаи шабакаҳои интернетӣ кӯшиши ташкил намудани инқилобҳои ранга, зуҳури терроризм ва экстремизми иттилоотӣ таҳдиду хатарҳое мебошанд, ки дар шароити рушди бемайлони технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ пайдо шудаанд. Бинобар ин, гуфтан мумкин аст, ки иттилоот на танҳо ба фоидаи шахс, ҷомеа ва давлат, балки ба зарари онҳо низ истифода мегардад. Аз ин рӯ, гурӯҳҳои ифротиву террористӣ бо назардошти иштирок ё ҳузури бештари шаҳрвандон дар фазои иттилоотӣ ва имконти таъсиррасонӣ ба доири васъеи афкори ҷамъиятӣ ҷиҳати бо мақсади халалдор кардани амнияти иттилоотии кишварҳо бештар интернет ва шабакаҳои иҷтимоиро василаи фаъолияти худ қарор медиҳанд. Зеро, ин василаи хеле осон, имконияти нав ва қуллай инчунин, аз нуқтаи назари вақт хеле тез барои расидан ба ҳадафҳои нопоки онҳо мебошад.

Вобаста ба ин масъаал Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми солонаи худ 26-уми январи соли 2021 таъкид намуда, иброз дошт, ки «пайравони созмонҳои террористиву экстремистӣ барои ноором сохтани вазъият дар ҷомеа ва тафриқаандозиву барангехтани низоъҳои диниву мазҳабӣ кӯшиш карда, барои гумроҳ сохтани сокинони мамлакат, бахусус,

ҷавонон ва ба созмонҳои манъшуда ҷалб намудани онҳо аз шабакаҳои интернетӣ васеъ истифода мебаранд. … Онҳо то ба ҳол аз хориҷи кишвар бо тамоми роҳу воситаҳо кӯшиш карда истодаанд, ки ҷомеаи моро ноором сохта, фарҳангу мазҳаби бегонаро ба сари мардуми мо таҳмил кунанд»[1].

Метавон гуфт, ки хатару таҳдидҳои зерин ба фазои иттилоотии Тоҷикистон мавҷуданд, ки онҳоро ба таври зайл арзёбӣ менамоем:

Аз ҷумла,

- ба воситаи ҳуҷумҳои иттилоотӣ ва ҷангҳои иттилоотӣ ташкил намудани инқилобҳои ранга;
- бо суръати баланд паҳн гардидани иттилооти носаҳеҳ ва бардурӯғ;
- экстремизми иттилоотӣ, терроризми иттилоотӣ;
- мағзшӯӣ намудани ҷавонон;
- назарфиребӣ ва таъсир расонидан ба афкори ҷамъиятӣ;
- таъсири манфии “неруи нарм” ва монанди инҳо ҳамчун таҳдидҳои воқеӣ ба амнияти миллии Тоҷикистон мебошанд.

Илова бар ин, хатарҳои зерин низ ба амнияти иттилоотии кишвар таҳдид мекунанд:

- Мундариҷаи номуносиб;
- Дастрасии беиҷозат;
- Ихроҷи ва талафоти маълумот;
- Қаллобӣ, киберҷиноятҳо, ҷангҳои киберӣ;
- вайрон кардани маҳдудиятҳои қонунии паҳн кардани ахборот.
- Манъ ё масдуд кардан дастрасӣ ба фаъолияти расонаҳои давлатӣ барои иттилоотонии аҳолии кишвар.

Хулоса, дар баъзе аз мавридҳо иттилоотро барои таъсири манфӣ расонидан ва амалӣ сохтани мақсадҳои сиёсию идеологӣ низ истифода менамоянд, ки дар чунин шароит ҳифзи фазои иттилоотии ҷомеа, ҳимояи манфиатҳои миллӣ дар соҳаи иттилоот, баланд бардоштани маданияти иттилоотии шаҳрвандон, ба таври дуруст ба роҳ мондани истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва монанди инҳоро тақозо менамояд.

Ҷиҳати амалӣ намудани ин ҳадаф ва барои иртибот доштан бо ҷавонон ва назорати онҳо дар шабакаҳои иҷтимоӣ ва умуман баҳри таъмини амнияти иттилоотии кишвар пешниҳод мегардад, ки дар оянда кишвари мо низ шабакаҳои иҷтимоии худӣ ё маҳаллиро бо додани имтиёзҳои махсус ташкил намоянд, то ки ҷавонон аз он истифода баранд. Кишвари мо низ бо ин роҳ метавонад бо ҷавононикишвар дар фазои иттилоотӣ дар иртиботи фардӣ қарор дошта бошад ва онҳоро аз таъсири идеологияи бегона нигоҳ дошта бошад.

Илова барин, ҷиҳати эмин нигоҳ доштани фазои иттилоотии кишвар аз таъсири манфии шабакаҳои иҷтимоӣ ва умуман, барои таъмини амнияти иттилооти Тоҷикистон, омода намудани кадрҳои баландихтисоси касбӣ, ворид намудани ТИК навтарин ба кишвар, вокуниши сарвиқатӣ ва пурра намудани фазои холигӣ, иштироки фаъоли зиёиёни миллии кишвар дар

фазои маҷозӣ ва умуман, саҳми ҳар як шаҳрванди ватандӯст дар ин самт муҳим ба ҳисоб меравад.

АДБИЁТ:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» [Манбаи электронӣ] URE: //http://www.president.-tj/node/25005. 26 январи соли 2021

2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» [Манбаи электронӣ] URE: // http://www.president.-tj/node/27417. 21.12.2021

3. Мухаммадзода П.А. Фазои маҷозӣ ва технологияҳои иттилоотию иртиботӣ –имкони нави таблиғоти интихоботӣ//Таджикистан и современный мир. № 1(69) 2020. С.12-18

4. DIGITAL 2022: TAJIKISTAN //https:// datareportal.com/reports/-digital-2022-tajikistan#:~:text=Social%20media%20statistics%20for-%20 Tajik-istan%20in%202022&text=The%20number%20of%-20social%20media,on%20data%20to%20learn%20why).

5. DIGITAL 2022: APRIL GLOBAL STATSHOT REPORT //https://datareportal.com/reports/digital-2022-april-global-statshot

6. FACEBOOK STATISTICS AND TRENDS [Electronic resource]URE: //https://datareportal.com/-essential-facebook-stats#:~:text=Facebook%20had%202.936%20billion%20mon-thly,'active'%20social%20media%20platforms.

ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ НА ИНФОРМАЦИОННОЕ ПРОСТРАНСТВО РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН: ПОЛИТИЧЕСКИЕ И ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ

МУХАММАДЗОДА ПАРВИЗ АБДУРАХМОН,
доктор политических наук, заместитель директора Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, г Душанбе, проспект Рудаки 89;
тел.: (+992) 372-27-86-96; e-mail: mts-05022019@mail.ru

КАЛАНДАРОВ ФИРДАВСДЖОН ШОНАЗАРОВИЧ,
соискатель кафедры международных отношений
Таджикского национального Университета
734025, Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки 17;
тел: (+992) 904-01-42-44; e-mail: kalandarov-94@list.ru

В данной статье авторы, анализируя влияние социальных сетей на информационное пространство Республики Таджикистан, рассматривают его политические и идеологические последствия. Также исследуются вопросы использования виртуального пространства и информационно-коммуникационных технологий как новых возможностей, в том числе для деструктивных целей.

Авторы, указивают различные данные о пользователях социальных сетей в стране, обозначили цели и задачи информационных войн и информационной борьбы в киберпространстве, а также рассмотрели угрозы информационному пространству Таджикистана.

Авторы в целях защиты информационного пространства страны от негативного воздействия социальных сетей, и в целом для обеспечения информационной безопасности в Таджикистане, предлагают уделять особое внимание вопросам подготовки высококвалифицированных кадров, внедрения новейших ИКТ в стране, реагирования, а также восполнения существующего пробела. В этом ключе, авторы указывают на важность активного участия национальной интеллигенции в виртуальном пространстве. В то же время, как указывают авторы, весьма важен вклад каждого патриотично настроенного гражданина в этом направлении.

Ключевые слова: *Таджикистан, виртуальное пространство, информационно-коммуникационные технологии, социальные сети, информационное пространство, информационная безопасность, информационная борьба, идеологическое последствие, негативное воздействие, политические последствия, угрозы информационной безопасности.*

THE INFLUENCE OF SOCIAL NETWORKS ON THE INFORMATION SPACE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: POLITICAL AND IDEOLOGICAL CONSEQUENCES

MUHAMMADZODA PARVIZ ABDURAHMON,
D. Sc. in Political Science, deputy director of the Center for strategic research under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushnabe city, Rudaki ave. 89;
tel.: 992-372-27-86-96; e-mail: mts-05022019@mail.ru

QALANDAROV FIRDAVSJON SHONAZAROVICH,
applicant of the Department of International Relations Tajik National University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17;
tel: (+992) 904-01- 42-44. e-mail: kalandarov-94@list.ru

In this article, the authors analyze the impact of social networks on the information space of the Republic of Tajikistan and consider its political and ideological implications. It also examines the use of virtual space and information and communication technologies as new opportunities, including for destructive purposes.

The authors point out various data about the users of social networks in the country, outlined the goals and objectives of information wars and information struggle in cyberspace, and considered the threats to the information space of Tajikistan.

In order to protect the country's information space from the negative impact of social networks and in general to ensure information security in Tajikistan, the authors suggest paying attention to the issues of training highly qualified personnel, introducing the latest ICTs in the country, responding and filling the existing gap. In this vein, the authors point to the importance of the active participation of national intellectuals in virtual space. At the same time, as the authors point out, the contribution of every patriotically minded citizen in this direction is very important.

Keywords: *Tajikistan, virtual space, information and communication technologies, social networks, information space, information security, information struggle, ideological consequence, negative impact, political consequence, threats to information security.*

УДК: 07+32.001.25

РОЛЬ СМИ В СИСТЕМЕ ПОЛИТИЧЕСКОГО ДЖИХАДА

КАМОЛОВА МАХБУБА РАСУЛОВНА,
кандидат политических наук, докторант Института философии, политологии и права Национальной академии Таджикистана
734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 33;
тел.: (+992) 907-77-41-78; e-mail: kamolova.66@mail.ru

Автор в статье отмечает, что именно информация рождает катаклизмы и изменения в структурах власти, что позволяет подчеркнуть значимость этого феномена как основного фактора манипулирования общественным сознанием. Информационный джихад является одной из технологий противостояния государственных и джихадистких медиакорпораций, посредством которых осуществляется информационное воздействие на население. Поэтому автор указывает на важность осмысления существования технологии информационного джихада для того, чтобы найти способ противостояния со стороны государственных медиа-источников на пути наступления средств массовой информации джихадистов.

Таким образом, СМИ против своей воли служат создателям акции, будь оно положительного или отрицательного характера. Именно СМИ при каждом сообщении о террористических актах становятся частью пропагандистской машины и непосредственными исполнителями воли террористов, распространяя их требования и акт их действия. В этом плане СМИ создают сеть связи, соединяющую мелкие и разрозненные группы террористов по всему миру в одну общую информационную систему.

***Ключевые слова**: СМИ, информация, информационный джихад, терроризм, экстремизм, пропаганда, агитация, религия, система.*

Средства массовой информации (СМИ) занимают особое место в структуре современного общества и являются своеобразным проводником событий в стране и мире. Этот фактор является неотъемлемой частью политической жизни страны. Сегодня СМИ являются активным субъектом политической жизни, в которой они обладают поистине мощным ресурсом политического воздействия и стали одним из основных инструментов политического процесса. Невозможно представить современную политику без прессы, радио и телевидения. Можно с уверенностью сказать, что средства массовой информации играют значительную роль в социальных, политических и иных переменах, происходящих во всем мире, в том числе и в Республике Таджикистан.

Наблюдения за эффектом влияния информации на общественное мнение показывают, что в большей части именно информация рождает катаклизмы и

изменения в структурах власти, что позволяет подчеркнуть значимость этого феномена, как основного фактора манипулирования общественным сознанием.

Информационный джихад является одной из технологий противостояния государственных и джихадистских медиакорпораций, посредством которых осуществляется информационное воздействие на социальные массы. Поэтому очень важно осмысление существования технологии информационного джихада для того, чтобы найти способ противостояния государственных медиаисточников средствам массовой информации джихадистов. Семиотический аспект информационного джихада состоит из языковых средств, при помощи которых актор кодирует информацию с тем, чтобы повысить эффективность и манипулятивный потенциал. Как отмечает Навасартян Л.Г., свойством манипуляции, как приема пропаганды, является то, что при манипуляции адресант активен, а адресат остается пассивным. Ему предлагается готовая информация для размышления, а сам он при этом никаких самостоятельных умственных усилий не прилагает. «При этом информация подается таким образом, что объекту воздействия кажется, будто он самостоятельно приходит к выводам или выполняет действия. Природа манипуляции состоит в наличии двойного воздействия – наряду с посылаемым открыто сообщением манипулятор посылает адресату «закодированный» сигнал, надеясь на то, что этот сигнал разбудит в сознании адресата те образы, которые нужны манипулятору. Искусство манипуляции состоит в том, чтобы пустить процесс воображения по нужному руслу, но так, чтобы человек не заметил скрытого воздействия»[3,36].

Суть подачи информации состоит в обеспечении населения сведениями, чтобы при этом создать атмосферу для дискурса среди получателей и общества. Как отмечал известный политолог Х. Арендт, «власть существует только тогда, когда люди взаимодействуют и общаются друг с другом на основе дискурса – общей социально сформированной системы значений, норм и правил «языка» общения, обеспечивающего взаимопонимание людей. Обладание символической властью проявляется в возможности влияния с помощью смыслов, символов и идей, которые транслирует публике представитель власти»[9,45]. Именно коммуникационная деятельность является решающим фактором в системе общения, информация дает резонанс и способствует стабилизации или дестабилизации обстановки в обществе. СМИ против своей воли служат создателям акции, будь оно положительного или отрицательного характера.

Таким образом, невольно именно СМИ при каждом сообщении о террористических актах становятся частью пропагандистской машины и непосредственными исполнителями воли террористов, распространяя их требования и акт их действия. В этом плане СМИ создают сеть связи, соединяющую мелкие и разрозненные группы террористов по всему миру в одну общую информационную систему. Около 75-80% террористических организаций содержат свои интернет-сайты и имеют собственные радио и телестанции, посредством которых они распространяют информацию о террористической атаке. «Без системы средств массовой информации, без ярко транслируемых терактов на ТВ и радио

террористы не имели бы шанса выдвигать властям свои требования, поскольку реакция населения была бы менее эмоциональной» [4,106-110].

Таким образом, происходит двусторонняя связь акта террора и сообщения о нем через СМИ – фаза, на которой террористы посредством распространения информации о террористическом акте достигают своих целей, а именно устрашения общества. Исходя из этого, «понятие информационного обеспечения включает в себя, прежде всего, технический аспект коммуникации - обмен информацией между двумя и более индивидами, группами, институтами»[1,51].

Использование СМИ в качестве средств распространения информации со стороны джихадистов началось в период войны моджахедов Афганистана против Советского Союза. В этот период с помощью американских и пакистанских спецслужб была создана целая сеть медиа-индустрии, которая распространяла идеи джихада. Информационное агентство США (ЮСИА) со своими подразделениями (радиостанциями «Голос Америки», «Свобода», «Свободная Европа»), ЦРУ и специалисты-психологи из Пентагона принимали активное участие в пропаганде джихадизма, как на Западе, так и на территории восточных стран. Также были созданы медийные фонды и организации, которые спонсируют медиа-джихад посредством постоянной финансовой поддержки. Среди этих фондов и организаций особую известность получили такие организации, как «Аль-Харамейн», «Аль-Игаса», «Товба», Всемирная Ассамблея исламской молодежи (WAMY), Общество социальных реформ, Международная исламская организация спасения (МИОС), фонд «Ибрагим Бен Абдулазиз Аль-Ибрагим» и другие[2,105].

В 2000-е годы при полном финансировании со стороны Усама бен Ладена в составе «Аль-Каиды» был создан отдел, который отвечал за связь со СМИ. При непосредственной помощи «Аль-Каиды на Аравийском полуострове» началось издание журнала «Inspire», отражающего мнение «Аль Каиды». Также в период войны в Сирии и Ираке стал издаваться журнал террористической организации ИГИЛ под названием «Dabiq». Для налаживания вещания на территории Российской Федерации организован интернет-ресурс «Кавказ-центр», который опубликовал на своей странице последнее обращение Усама бен Ладена к своим сторонникам, мусульманам мира (умма). Сеть Интернет использовалась этой организацией для пропаганды джихада, вербовки джихадистов, сбора финансовых средств и других работ, связанных с пропагандой.

При распространении информации со стороны СМИ джихадистов государственные СМИ всегда занимали позицию контрпропаганды. Суть ее сводилась к тому, что она направлена на опровержение информации противника и разъяснение точки зрения официальной власти. Контрпропаганда позволяет сформировать систему устойчивых связей государственных и общественных институтов, способную при должной степени развития лишить терроризм его социальной базы» [1,51].

Таким образом, «мы называем наши материалы информацией, а материалы врага – пропагандой... Как мы дифференцируем стратегическую коммуникацию и пропаганду? Это зависит от специфики подхода, однако во многих

случаях единственное определяющее различие состоит в отрицательной коннотации, связанной с употреблением слова «пропаганда» [1,52].

В рамках исследования джихада стоит также отметить роль крупнейших медиахолдингов мира, которые активно участвуют в распространении информации джихадистов в зависимости от своих национальных интересов. Так, например, в период чеченской и дагестанской войн против джихадистов освещение событий со стороны СМИ России граничило с пропагандой джихада, поскольку почти во всех заголовках газет со стороны авторов статей использовалось термин «джихад». Например, такие заголовки как «Джихад подошел к границам Дагестана» (Известия, 10.02.1998), «Эль Ваххаб пришел в Дагестан» (Известия, 19.02.1998), «Кавказ все больше тлеет джихадом» (Известия, 21.04.1998), «Фронт освобождения" приблизился к Ставрополью» (Известия, 25.04.1998), «Затишье в Дагестане тревожнее криков «Аллах акбар!» (Новые Известия, 29.05.1998), «Ваххабизм – логическое следствие всей истории Кавказской войны» (Известия, 14.08.1999) имели больше характер призыва, чем осуждения террористов [5,70].

В случаях поиска своей выгоды, заинтересованные государства резко меняют риторику своих СМИ по отношению к террористам и используют такие термины, как «моджахеды», «борцы за веру», «вооруженные формирования» и другие.

Контент-анализ таджикских СМИ показал, что наиболее активными в плане освещения борьбы против распространения идей джихада являются государственные издания, в число которых входят такие издания, как "Народная газета", "Чумхурият", "Садои мардум", "Чавонони Точикистон", а также частные издания, "Азия плюс", "Фараж", а также интернет-сайты - Совет улемов, Ховар, narodnaya.tj, jumhuriyat.tj, sadoimardum.tj, javonon.tj, jomea.tj, mit.tj, din.tj,ozodi.org, asiaplustj.info и другие.

Власть прессы и медиа ценна лишь при реализации потребности субъекта и определяющим влиянием властных отношений, осознанием субъектом собственных интересов, постановкой цели и последующим осуществлением продуманных действий по ее достижению. В данном случае обладателем власти является создатель информации, когда подвластным объектом рассматриваются пользователи информации. Властью распоряжаются лишь ее субъекты -узкая группа лиц или властвующая группа, которая олицетворяет власть в обществе[9,89].

СМИ Таджикистана освещают проблему джихада в рамках существующего законодательства, как крайне негативное явление, с осуждением тех лиц, которые примкнули к этому движению. Основными лингвистическими терминами при этом являются слова осуждения – терроризм, экстремизм, ПИВТ, чума века, угроза, нахзатовцы, боевик, халифат и другие. Суть содержания статей состоит в демонстрации отрицательной стороны явления «джихад» в современной радикальной трактовке. При помощи логического ударения, кодированной фразы, последовательности при передаче информации и других приемов, авторы создают реальный образ джихадистов в СМИ. Основываясь на приемах в

области психологии, СМИ кодируют информацию таким образом, чтобы она запоминалась с большой долей вероятности. Также в СМИ используются суперсегментный признак, эмфаза с ударением на выражения сильных чувств и контраст, как прием особого влияния на читателей.

Стоит также отметить влияние Интернета и социальных сетей на процесс набора джихадистов. В частности, большинство завербованных боевиков отмечало влияние видео-роликов, фильмов и сюжетов в формате видео о джихаде, после которых они принимали решение о присоединении к лагерю джихадистов. Практически все заключенные из числа бывших джихадистов, иностранные боевики-террористы (ИБТ) упоминали, что видеозаписи сыграли решающую роль в принятии решения об участии в конфликте. Этот факт, подтвержденный большинством членов семей ИБТ, также стал предметом многочисленных комментариев со стороны экспертов. Сообщалось, что You-Tube был основной платформой для размещения этих видео, а их распространение и обсуждение происходили через социальные сети – главным образом, через сайт «Одноклассники», который пользовался большой популярностью в бывших советских республиках. Мессенджеры Whats Ap и «Одноклассники» были основными каналами связи: ИБТ использовали их для обмена сообщениями в формате MP3. Такие сообщения включали проповеднические и вербовочные материалы о джихаде в Сирии. «Я смотрел ролики в Интернете на YouTube и в «Одноклассниках», где детей насиловали на глазах у родителей. После просмотра 4–5 роликов я больше не мог бездействовать: мне захотелось взять в руки оружие и выступить против Асада. Через «Одноклассников» познакомился с человеком, который помог мне перебраться в Сирию» [7,20].

Как отметил один из завербованных боевиков, «мы никогда не говорим о влиянии видео на наше восприятие». Однако существует сложное взаимодействие между кризисом, описанным в нарративах, который указывает на срочную необходимость в ответных действиях, и сетями, которые одновременно формулируют эти нарративные потребности и способствуют радикализации, необходимой для начала действий. «Я видел там мертвых детей, это не подделка. Я ИТ-специалист, у себя в городе я работал в сфере обработки фотографий. Я могу определить разницу между отредактированным и реальным видео» [6,26]. Эксперты по работе со СМИ особо подчеркивают влияние визуальной информации, посредством которой передается 80% информации, поскольку она легко запоминается и оказывает более сильное влияние, по сравнению с текстовыми сообщениями. При этом «стадный» инстинкт пробуждается при посещении таких сайтов, которые вызывают «примитивное чувство «свой–чужой», то есть помогают в формировании ингрупп и аутгрупп идентичности в конкретной кризисной среде. Психолог по делам молодежи подчеркнул необходимость развития «медийной грамотности» в обществе, чтобы помочь людям научиться «потреблять этот [видео] контент» [7,24].

Таким образом, можно прийти к выводу, что роль СМИ в манипулировании общественным сознанием является важным фактором, и поэтому не следует игнорировать этот феномен при разработке государственной политики по

борьбе с терроризмом и экстремизмом. Следует создать сеть антитеррористических СМИ для формирования государственного подхода по пропаганде политики антитеррора, как внутри, так и за пределами Республики Таджикистан.

ЛИТЕРАТУРА

1. Базаркина Д.Ю. Роль коммуникационного обеспечения в антитеррористической деятельности европейского союза. - 23.00.04 – Политические проблемы международных отношений, глобального и регионального развития - диссертация на соискание ученой степени доктора политических наук.- Москва – 2017.-С.51

2. Князев А.История афганской войны 1990-х гг. и превращение Афганистана в источник угроз для Центральной Азии.-Бишкек: Изд-во КРСУ.-2002.-С.105

3. Методы работы сотрудников Би-Би-Си/ Мамаджонов М. / Вестник Педагогического университета, № 5 (66), Душанбе – 2015.- С.214-219

4. Навасартян Л.Г.Языковые средства и речевые приемы манипуляции информации в СМИ, специальность 10.02.01 - диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Саратов – 2017.-С.36

5. Гулбахор Камолова./ Освещение проблемы терроризма и религиозного экстремизма в периодической печати РТ / // Вестник ТНУ, 2017. №3/7.-С.106-110.

6. Роль религии и убеждений в современном демократическом обществе: поиск путей противостояния терроризму и экстремизму. Баку, Азербайджан, 10-11 октября 2002 г. Данный отчет составлен и отредактирован Бюро по демократическим институтам и правам человека Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе. –С.70

7. Радикализация и дерадикализация.- Настоящее исследование основано на интервью 38 иностранных боевиков-террористов, содержащихся в тюрьмах Кыргызстана, а также с некоторыми членами их семей Афзал Ашраф, Индира Асланова.- С. 26 (42 с.)

8. Степанова Е.А. ИГИЛ и феномен иностранных боевиков –террористов в Сирии и Ираке.- М.., 2020.- С.10

9. Степанова Е.А. Радикализация и дерадикализация.- Настоящее исследование основано на интервью 38 иностранных боевиков-террористов, содержащихся в тюрьмах Кыргызстана, а также с некоторыми членами их семей Афзал Ашраф, Индира Асланова.- С.(42 с.) С.20

НАҚШИ ВАО ДАР СИСТЕМАИ ҶИҲОДИ СИЁСӢ

КАМОЛОВА МАҲБУБА РАСУЛОВНА
номзади илмҳои сиёсӣ, доктаранти Институти фалсафа,
сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи Академияи миллии Тоҷикистон,
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33;
тел.: (+992) 907-77-41-78; e-mail: kamolova.66@mail.ru

Дар мақолаи мазкур муаллиф қайд мекунад, ки маҳз ахборот барои дигаргуниҳои куллӣ дар ҷомеа мусоидат мекунад ва бинобар ҳамин ин феномен (хориқа) барои омӯзиш дар самти ҷалби шуури ҷомеа хеле мубрам маҳсуб мешавад. Ахборот яке аз самтҳои асосии муқовимати системаи ахборотии давлатӣ ва ширкатҳои истихоротии ҷиҳодиён мебошад, ки тавассути он ба ҷавонон таъсири маънавӣ расонида мешавад.

Ҳамин тавр, ВАО нохоста иштирокчии амали террористон мегарданд, ки ин амал мусбӣ бошад ё манфӣ. Дар натиҷаи ҳар кадом аз амали террористӣ воситаҳои ахбори омма дар бораи ин амал ахбор пахш намуда, тавассути он ба аҳолӣ хабар мерасонанд.

Ҳамин тавр, воситаҳои ахбори омма талабҳо ва эътирозҳои террористонро низ паҳн мекунанд. Ҳамин тавр воситаҳои ахбори омма ҳамчун системаи алоқа байни аҳолӣ ва террористон як системаи умумии ахборотиро таъсис медиҳанд.

***Калидвожаҳо**: ВАО, терроризм, экстремизм, ташвиқот, агитатсия, дин, система, ахборот.*

ROLE OF MASS MEDIA IN THE SYSTEM OF POLITICAL JIHAD

KAMOLOVA MAHBUBA RASULOVNA
Candidate of Political Sciences, Doctoral student Institute of Philosophy, political science and law of the National Academy of Tajikistan,
734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 33;
tel.: (+992) 907-77-41-78; e-mail: kamolova.66@mail.ru

The author in the article notes that it is information that gives rise to cataclysms and changes in power structures, which allows us to point out the significance of this phenomenon as the main factor in manipulating public consciousness. Information jihad is one of the technologies of confrontation between state and jihadist media corporations, through which information influences are carried out on the masses of the population. Therefore, the author points out the importance of understanding the existence of the technology of information jihad in order to find a way of confronting state media sources on the path of the jihadist media offensive.

Thus, the media against their will serve the creators of the action, be it positive or negative. It is the media that, with each report on terrorist acts, become part of the propaganda machine and direct executors of the will of the terrorists, spreading their demands and act of their action. In this regard, the media are creating a communication network that connects small and scattered groups of terrorists around the world into one common information system. in prevention of terrorism in society.

***Keywords**: MMG, terrorism, extremism, propaganda, agitation, religion, system, information.*

УДК: 323.22/.28

ПОТЕНЦИАЛ НЕПРАВИТЕЛЬСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ПРОТИВОДЕЙСТВИИ ЭКСТРЕМИЗМУ И МЕЖДУНАРОДНОМУ ТЕРРОРИЗМУ

ДОДИХУДОЕВ ХУРШЕД АЗАМДЖОНОВИЧ,
кандидат политических наук, старший научный сотрудник
Института философии, политологии и права им. А.Баховаддинова НАНТ
тел.: (+992) 918-75-64-75; e-mail: lettera76@mail.ru

В данной статье рассматривается потенциал неправительственных организаций Республики Таджикистан как одного из ключевых социальных структур в противодействии экстремизму и международному терроризму. Раскрывается актуальность вовлечения неправительственных организаций в решение проблемы экстремизма и международного терроризма. Анализируется роль и место неправительственных организаций в процессе дерадикализации. Также в статье обосновывается фактор наставничества как одного из эффективных инструментов в противодействии экстремизму и международному терроризму.

Ключевые слова: *потенциал, неправительственные организации, экстремизм, международный терроризм, общество, дерадикализация, наставничество.*

Исторический процесс возникновения, становления и дальнейшей эволюции неправительственных организаций как важного и востребованного социального института достаточно сложный. Он обусловлен, на наш взгляд, прежде всего, осознанием роли и потенциала общественности в решении существующих социальных проблем в государстве. Сегодня, в целом, очевидно и общепризнано, что эффективное решение острых вопросов возможно только при активном вовлечении граждан, что позволяет, прежде всего, снизить градус общественной напряжённости и противоречий, а также достигнуть социальной гармонии.

Безусловно, участие граждан в жизнедеятельности общества, не может носить спонтанный и неорганизованный характер, более того, оно подразумевает строгую системность. В плане консолидации гражданского потенциала в решении социальных проблем в качестве уникального социального механизма выступают именно неправительственные организации. В фундаментальном документе Организации Объединенных Наций «Повестка дня на XXI век» относительно неправительственных организаций отмечаетсия достаточно значительный потенциал.

В отмеченном документе, имеющий глобальный характер, подчеркивается, что неправительственные организации играют ключевую роль в формировании и внедрении демократических структур, основанных на уча-

стии. Их авторитет объясняется той ответственной и конструктивной ролью, которую они играют в обществе. Официальные и неофициальные организации, а также низовые движения должны быть признаны в качестве партнеров в деле осуществления Повестки дня на XXI век. Характер той независимой роли, которую играют неправительственные организации в обществе, диктует необходимость реального участия. Следовательно, независимость является одним из основных и неотъемлемых свойств неправительственных организаций и непременным условием реального участия.

Сегодня, когда мировое сообщество стремится отойти от нерациональных моделей развития и встать на путь экологически безопасного и устойчивого развития, одна из основных стоящих перед ним задач заключается в том, чтобы содействовать пониманию общей цели во всех слоях общества. Возможность обеспечения понимания такой цели будет зависеть от готовности всех слоев общества участвовать в подлинно широком сотрудничестве и диалоге и от признания самостоятельной роли, обязательств и особого потенциала каждого.[1]

Столь высокая оценка потенциала деятельности неправительственных организаций объясняется, прежде всего, их социальным предназначением. В то же время, документ Организации Объединенных Наций подтверждает, что сегодня неправительственные организации функционируют по всему миру, а в практическом плане они вовлечены в решение различных проблем. При этом следует указать главную их особенность, деятельность, которая основана на принципе самоорганизации. Вовлеченность, как правило, сопровождается другим ключевым направлением, которое также является важным и востребованным – это активное проведение мониторинга, с последующей экспертно-аналитической оценкой. Тем самым, можно констатировать наличие объективной востребованности деятельности неправительственных организаций в жизнедеятельности общества.

В этой связи большой интерес представляет индекс гражданской активности, представленной российским ученым И. Мерсияновой. Так, она раскрывает цели неправительственных организаций на двух уровнях.

Непосредственные цели:

Повысить уровень знаний и информированности о состоянии гражданского общества;

Повысить возможности организаций гражданского общества через продвижение межсекторного диалога, коллективное обучение и развитие сетей.

Долгосрочные цели:

Укрепление и повышение устойчивости гражданского общества;

Повышение вклада гражданского общества в привнесение позитивных социальных изменений. [2]

В основном НПО делятся на две обширные категории. Первая группа обеспечивает прямую помощь на низовом уровне через укрепление общественного положения граждан, включая совет, консультацию и обучение, а

также гуманитарную помощь. Через мобилизацию ресурсов общины данные НПО укрепляют потенциал местного правительства и членов общины для решения приоритетных вопросов в сфере образования, здравоохранения и сельского хозяйства.

Вторая группа организаций работает с правительственными структурами высокого уровня по мониторингу осуществления политики и стратегии и вносит активный вклад в процесс развития новой стратегии. В обоих случаях их роль заключается в предоставлении консультаций, адвокацией и помощью в развитии потенциала. [3]

Безусловно, отмеченные нами категории неправительственных организаций в выполнении своей социальной миссии, в основном сосредоточены на решении вопросов социально-гуманитарного направления. Тем не менее, сегодня уже общепризнано, что их потенциал значительно больше, а сфера их практической деятельности гораздо шире. Их потенциал предполагает владение ими профессиональными навыками, знаниями, компетенцией, а также заинтересованности внести свой вклад в решении проблематики. Последние тенденции подтверждают правоту взаимодействия государственных органов с неправительственными организациями с последующим их вовлечением в решение острых социальных проблем, в том числе экстремизма и международного терроризма.

В целом, относительно оценки неправительственных организаций как одного из эффективных инструментов противодействия экстремизму и международному терроризму, аналитическо-экспертное сообщество демонстрирует единство взглядов. Дополнительным фактором служит то, что деятельность неправительственных организаций приводит к такому положительному эффекту, как консолидация нации, а также повышение устойчивости общества перед лицом существующих угроз в обществе.

Предупреждение насильственного экстремизма требует участия заинтересованных сторон, не относящихся к сфере безопасности, в том числе специалистов-психологов и педагогов, а также правозащитников и религиозных лидеров, деятелей, занимающихся вопросами общинного развития, поставщиков социальных услуг,представителой гражданского общества и организаций, занимающихся вопросами общественного развития. Поэтому целенаправленные подходы к развитию могут сыграть важную роль в решении этих проблем и обеспечить принятие в затронутых странах профилактических мер, которые могут быть более эффективными с точки зрения затрат, чем последующие меры по преодолению последствий. [4]

В контексте Республики Таджикистан стоит отметить, что неправительственные организации являются новым социальным феноменом. Естественно, необходимо время для их объективного восприятия, как со стороны общества, так и государства. Тем не менее, уже сегодня можно констатировать, что активное участие граждан в рамках неправительственных организаций в жизнедеятельности государства воспринимается позитивно. Более того, за короткий исторический период они смогли стать востребо-

ванным сегментом и опорой общества, в решении острых социальных проблем, включая и проблему экстремизма.

Возникновение нового социального сектора в жизнедеятельности государства, безусловно, требовало своего нормативно-правового регулирования. Так, в Законе Республики Таджикистан «Об общественных объединениях» отмечаются принципы создания и деятельности общественных объединений.

1. Деятельность общественного объединения основывается на принципах добровольности, равноправия, самоуправления и законности. Общественное объединение свободно в определении своей внутренней структуры, целей, форм и методов своей деятельности.

2. Деятельность общественного объединения должна быть гласной, а информация об их учредительных и программных документах общедоступной.

3. Структура и деятельность общественного объединения должна соответствовать демократическим нормам. Деятельность общественного объединения не должна нарушать или ограничивать права и свободы человека и гражданина, гарантируемых Конституцией Республики Таджикистан. [5]

В настоящее время неправительственные организации уже вносят свой вклад в противодействие идеологии экстремизма и международного терроризма в обществе. В основном, как показывает практика, они задействованы на разъяснительно-профилактических работах, включая семинары, тренинги и различные школы, где активно происходит процесс информирования населения. В их рамках, как правило, участвующие граждане получают исчерпывающую информацию о деятельности экстремистских организаций, раскрывать опасность, исходящую от их религиозных, политических идей, приводить наглядные факты, свидетельствующие о жизненных трудностях, ситуациях и мотивах членов данных организаций.

Другой значимой деятельностью является распространение различного рода раздаточного материала, в частности, плакатов, баннеров, календарей, брошюр, листовок и т.д. Данные социальные акции обычно происходят в школах, техникумах, колледжах, институтах и иных местах концентрации молодежи. Безусловно, данные социальные акции имеют большое социальное значение. Тем не менее, по нашему глубокому убеждению, потенциал неправительственных организаций гораздо больше, в частности, в процессе дерадикализации.

Для неправительственных организаций проблема экстремизма и международного терроризма является абсолютно новой тематикой в их практической деятельности. Это, конечно же, влечет за собой большие социальные риски. Тем менее, их потенциал сегодня сильно востребован и может стать той силой, которая внесет свое решающее значение в решение данной чувствительной проблематики. В этой связи, на наш взгляд, сам формат работы неправительственных организаций, особенно с местной молодежью, должен носить более углубленный предметный характер. Фактор молодежи в контек-

сте эффективного противодействия идеологии экстремизма и терроризма приобретает принципиальное значение. Современное экспертно-аналитическое и научное сообщество выражают единодушную позицию относительно позитивного влияния привлечения молодежи в решение социальных проблем. Более того, они видят в лице молодежи ту социально созидательную силу, которая способна внести качественные изменения в жизнь местного сообщества. При этом, зачастую социальный ресурс молодежи остается на второстепенных местах, особенно в так называемых традиционных обществах.

В этой связи, молодие люди по праву объективно утверждают, что молодежь является часто невостребованной, но мощным ресурсом для изменения сообщества. Для вовлечения молодежи в деятельность местного сообщества требуется больше времени, ресурсов и упорства, чем может показаться на первый взгляд. Исследование методов вовлечения молодежи в деятельность местных сообществ является перспективным направлением, как в зарубежной, так и в отечественной науке, при этом сами местные сообщества должны изучать на предмет наличия условий и потенциала для поддержания голоса молодежи в общественной жизни. [6]

Дерадикализация – это процесс, для которого необходимо время и правильное понимание мотивов и других факторов, стоящих за каждым случаем насильственной радикализации. Инициативы в поддержку дерадикализации должны быть направлены на выявление молодых людей, у которых есть мотив для того, чтобы измениться добровольно, или тех, кто уже думает о том, чтобы порвать с НЭРВТ, но все еще сомневается. Необходимо создать безопасную среду для каждого молодого человека с учетом его личных потребностей и обстоятельств. Для того, чтобы посеять сомнения в умах молодых людей и убедить их порвать с насильственно-экстремистскими движениями, необходимо указать им на противоречия, существующие в экстремистских идеологиях или поведении насильственно-экстремистских лидеров. Этому может способствовать налаживание связей с другими, особенно с молодыми людьми, не состоящими в экстремистских группах. Государство также должно проявлять готовность к тому, чтобы помочь молодым людям отказаться от насильственного экстремизма. [7]

Само вовлечение неправительственных организаций в процесс дерадикализации по праву вызывает достаточно острую полемику в экспертно-аналитических кругах. Противники вовлечения данных структур аргументируют тем фактом, что неправительственные организации не имеют успешного практического опыта и соответственно могут только усугубить ситуацию. Сторонники данного подхода утверждают, что их привлечение изменит формат деятельности с местным сообществом. Данный шаг позволит достигнуть, на наш взгляд, ряд важных целей, среди которых осознание обществом масштаба проблемы, сплочение местного сообщества, как результат укрепления устойчивости местного сообщества.

Тем не менее, несмотря на все существующие риски в данной области, сегодня данный социальный сегмент может быть задействован при решении процесса дерадикализации.

Таким образом, сам процесс успешной реинтеграции в мирную жизнь страны требует разработки комплексной программы. В этой связи, отдельного внимания заслуживает проблема, связанная с разработкой эффективных правовых и политических мер для террористов, воевавших в зоне военного конфликта в Сирии и Ираке. При практической реализации процесса их социальной адаптации в местном сообществе по возвращении, на наш взгляд, необходимо учитывать различного рода факторы, как социального, так и личностного измерения. Основополагающими принципами данной программы должны стать нижеследующее:

- выявление мотивирующих причин, непосредственно повлиявших на их решения уехать в зону боевых действий;

- разработка механизмов, способствующих объективной оценке индивидуальных характеристик, данной категории террористов, основанных на критическом мышлении;

- определение подлинных мотивов, оказавшие влияния на возвращение террористов домой.

В этой связи важным компонентом процесса дерадикализации является гендерный аспект. Сам вопрос женщин и детей требует особого подхода по причине чувствительности проблематики. Даже само попадание их в зоны боевых действий, в большинстве случаев вызваны иными факторами, нежели чем у мужчин. Как отмечает в рамках своего исследования гендер и насильственный экстремизм в Таджикистане эксперты А. Матвеева и Б. Файзуллаев молодые женщины слишком доверительны и на них можно легко повлиять, в то время как их уязвимость, особенно в рамках семейной жизни, легко используется. Предлагаемые решения включают в себе укрепление государственной гендерной политики, содействие продвижению гендерного равенства в общественной и личной жизни женщин, повышение осведомленности и улучшение психосоциальной поддержки, а также участие женщин во всех аспектах формулировки политик, касающихся их жизни и деятельности. [8]

Также ими предложены на наш взгляд, действенные мероприятия, которые помогут исправить сложившуюся ситуацию. В частности, большой интерес представляет проведение социальных акций с участием представителей гражданского общества, в том числе:

Расширения роли семьи в продвижении социальной стабильности и взаимного уважения, предотвращение попадания молодых людей под воздействие экстремистских и террористических организаций и групп;

Совместно с организациями гражданского общества повышать уровень образования женщин в области культурной, религиозной и политической истории, чтобы помочь женщинам понимать неверность экстремистских теорий и различать реальные учения Ислама от его радикальных, искаженных интерпретаций;

Повышение осведомленности среди молодых женщин и несовершеннолетних о необходимости осторожного взаимоотношения с другими, выработки защитной реакции против попыток вербовки и ее различных способов применения;

Выявление групп риска, в том числе членов семей известных экстремистов, уязвимых и одиноких женщин, имеющих проблемы с родственниками и проведение с ними «профилактических бесед», с целью укрепления их устойчивости против вербовки и радикализации со стороны родственников или незнакомцев. [9]

В этой связи эффективным методом противодействия, на наш взгляд, может бытьдятельностю именно неправительственных организации, как неотъемлемая часть местного сообщества. Их практические шаги будут способствовать к снятию существующих барьеров социального и психологического характера, что приведет к преодолению отчужденности.

Другим важным направлением деятельности неправительственных организаций является социальное наставничество. Сегодня данный институт широко используется в различных социальных сферах по причине того, что оно позволяет достигнуть намеченных целей. Социальное наставничество интересно тем, что оно представляет собой непрерывный и системный образовательный процесс, который подразумевает под собой передачу знаний, навыков и компетенций. При этом в контексте противодействию именно религиозному экстремизму большим потенциалом обладает религиозное наставничество.

Отмечая актуальность практического использования наставничества в контексте противодействия идеологии экстремизма, российский исследователь Раванди-Фадаи Л. М. утверждает, что фактор религиозного наставничества имеет значительную роль в противодействии экстремистским настроениям, которую способен играть институт религиозного наставничества, который всегда придерживался принципа «призыв к благому и запрет предосудительного». Привлечение религиозных наставников к исполнению общественного долга по борьбе с экстремизмом и терроризмом демонстрирует положительные результаты, в связи с чем данная практика получила широкое применение во многих странах мира, включая те, в которых мусульманское население представлено численным меньшинством. Можно сделать следующий вывод: сотрудничество духовных лидеров, предполагающее совместный поиск способов решения проблемы религиозного экстремизма, ввиду своей эффективности будет и дальше поддерживаться, и развиваться, что способствует привитию истинных ценностей молодому поколению. [10]

Социальное наставничество ценно тем, что помогает преодолевать особенно у молодежи, неадекватное восприятие, как канонов и догм традиционной религии, так общепринятых моральных ценностей обществ. К тому же эффективное наставничество, безусловно, наилучший путь к поиску собственной идентичности. Особенно это важно в отношении, тех граждан, которых необходимо вернуть на путь избавления от экстремистской идеологии.

Социальное наставничество как действующий универсальный эффективный механизм, возможен при строгом осознании своей социальной ответственности.

Проведенный анализ подчеркивает, что неправительственные организации обладают достаточно серьезным потенциалом в решении социальных проблем. Данный социальный сектор, безусловно, может внести, достаточно весомый и ценный вклад в эффективное противодействие идеологии экстремизма и международного терроризма. В тоже время важно отметить, что само население все больше стало осознавать всю социальную значимость неправительственных организаций. Именно они должны стать ключевым исполнителем предоставления своевременных различных услуг населению.

Достаточно высокую оценку потенциала именно неправительственных организаций в контексте предоставления консультативных, воспитательно-просветительских и общественных функций было дано участниками неформального рабочего совещания. Так, его участники пришли к единому мнению, что институты гражданского общества и НПО служат «генератором» мнений и идей, что жизненно важно для построения сильных и преуспевающих сообществ. Предоставляя безопасное пространство для выражения несогласия, и создавая форум для обмена опытом и мнениями на личном уровне, структуры гражданского общества и НПО могут внести ценный вклад в сглаживание конфликтов и снятие напряженности в сообществах. Отмечалось также, что гражданское общество и НПО могли бы заниматься социально-ориентированной деятельностью и предпринимать активные шаги по искоренению первопричин терроризма на местах. В частности, участники высказывались в пользу деятельности, направленной на развитие и защиту прав человека и принципа верховенства закона. Утверждалось, что такая деятельность способствует строительству сильных демократических обществ, где граждане свободно участвуют в политическом процессе и осуществляют свои права. [11]

В завершении отметим, что в контексте противодействия проблемы экстремизма и международного терроризма вовлечение неправительственных организаций, на наш взгляд, в настоящее время полностью оправдано и является целесообразным. Так, само привлечение потенциала неправительственных организаций в Республике Таджикистан заметно усилит возможности в решении проблемы экстремизма и терроризма в обществе. К тому же, на практике это обеспечит государству задействовать более масштабно неправительственные организации в решении столь серьезной социальной проблемы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Повестка дня на XXI век. Режим доступа. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/agenda21_ch27.shtml

2. Мерсиянова И. В. Индексы гражданской активности: сила и слабость методик. М.: 2008г. Режим доступа. https://www.hse.ru/data/-533/114/1237/ Индексы%20гражданской%20активности_Мерсиянова_1.pdf

3. Краткий обзор гражданского общества Таджикистана. Режим доступа. https://www.adb.org/sites/default/files/publication/29494/csb-taj-ru.pdf

4. Повышение устойчивости молодежи к радикализации: на примере Республики Таджикистан. Режим доступа. https://www.-vsemirnyjbank.org/ru/news/factsheet/

5. Закон Республики Таджикистан об общественных объединениях. Режим доступа. http://ncz.tj/node/979/contacts?title=&field_number_-value=&body_value_-op=contains&body_value=&&&field_date_value%5Bvalue%5D&field_status_value%5B1%5D=0&field_status_value%5B2%5D=0&field_date_value_1%5Bvalue%5D&field_date_value_2%5Bvalue%5D&order=field_date&sort=asc

6. Певзнер М.Н., Донина И.А., Шайдорова Н.А. Подготовка лидеров местных сообществ в области социально-этического маркетинга: постановка проблемы. Режим доступа. https://cyberleninka.ru/article/n/podgotovka-liderov-mestnyh-soobschestv-v-oblasti-sotsialno-eticheskogo-marketinga-postanovka-problemy

7. Вовлечение молодежи в усилия по противодействию насильственному экстремизму и радикализации, ведущим к терроризму Отчет о выводах и рекомендациях. Режим доступа. https://www.osce.-org/files/f/documents/4/c/103356.pdf

8. Матвеева А., Файзуллаев Б. Гендер и насильственный экстремизм в Таджикистане. Режим доступа. https://eca.unwomen.org/ru/digital-library/publications/-2017/10/women-and-violent-extremism-in-tajikistan

9. Матвеева А., Файзуллаев Б. Гендер и насильственный экстремизм в Таджикистане. Режим доступа. https://eca.unwomen.org/ru/digital-library/-publications/-2017/10/women-and-violent-extremism-in-tajikistan

10. Раванди-Фадаи Л. М. Роль религиозного наставничества в противодействии экстремизму и терроризму. Режим доступа. https://cyberleninka.ru/article/n/rol-religioznogo-nastavnichestva-v-protivodeystvii-ekstremizmu-i-terrorizmu

11. Роль гражданского общества в предотвращении терроризма. Неформальное рабочее совещание. Отчет. Режим доступа. https://www.osce.org-/files/f/documents/b/f/25143.pdf

ИҚТИДОРИ ТАШКИЛОТҲОИ ҒАЙРИДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР МУБОРИЗАИ БО ЭКТРЕМИЗМ ВА ТЕРРОРИЗМИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

ДОДИХУДОЕВ ХУРШЕД АЗАМҶОНОВИЧ,
номзади илмҳои сиесӣ, ходими калони илмӣ Институти фалсафа,
сиесатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи. А. Баховаддинова АМИТ
тел.: (+992) 918-75-64-75; e-mail: lettera76@mail.ru

Дар мақолаи мазкур зарфияти созмонҳои ғайриҳукуматии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун яке аз сохторҳои асосии иҷтимоӣ дар мубориза бо ифротгароӣ ва терроризми байналмилалӣ баррасӣ мешавад. Аҳаммияти ҷалби созмонҳои ғайриҳукуматӣ дар ҳалли мушкилоти ифротгароӣ ва терроризми байналмилалӣ ошкор мегардад. Нақш ва мавқеи созмонҳои ғайриҳукуматӣ дар раванди дерадикализатсия таҳлил кар-

да мешавад. Дар мақола омили роҳнамоӣ ҳамчун яке аз воситаҳои муассир дар мубориза бо ифротгароӣ ва терроризми байналмилалӣ асоснок карда шудааст.

Калидкалимаҳо: *иқтидор, созмонҳои ғайриҳукуматӣ, экстремизм, терроризми байналмилалӣ, ҷомеа, дерадикализатсия, роҳнамоӣ.*

CAPACITY OF NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN COUNTERING EXTREMISM AND INTERNATIONAL TERRORISM

DODIKHUDOEV KHURSHED AZAMJONOVICH,
Candidate of Political Sciences, Senior Researcher at the A.Bakhovaddinov Institute of Philosophy, Political Science and Law, NAST
tel: (+992) 918-75-64-75; e-mail: lettera76@mail.ru

This article discusses the potential of non-governmental organizations of the Republic of Tajikistan as one of the key social structures in countering extremism and international terrorism. The relevance of the involvement of non-governmental organizations in solving the problem of extremism and international terrorism is revealed. The role and place of non-governmental organizations in the process of deradicalization is analyzed. The article also substantiates the mentoring factor as one of the effective tools in countering extremism and international terrorism.

Keywords: *potential, non-governmental organizations, extremism, international terrorism, society, de-radicalization, mentoring.*

УДК: 327

ДИПЛОМАТИЯИ РАҚАМӢ: ТАШАККУЛИ МАФҲУМ ВА ТАҶРИБАИ ИСТИФОДАБАРӢ

АНВАРИ САФАРӢ,
номзади илмҳо тарих, устоди кафедраи дипломатия ва сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистони факултети муносибатҳои байналхалқии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025,Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Маяковский 70/2;
тел.: (+ 992) 918-97-31-81, email: anvari.safar@mail.ru

Дар мақола раванди шаклгирии сифатии дипломатияи муосир ва соҳаҳои калидии он мавриди баррасӣ қарор гирифта, омилҳои зуҳури дипломатияи рақамӣ дар ибтидои асри XXI ва рушди истифодаи абзорҳои ин соҳа дар сиёсати хориҷии давлатҳо мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Дипломатияи рақамӣ истифодаи имкониятҳои расонаҳои интернетӣ ва дастовардҳои навини техгологияи иттилоотӣ-иртиботӣ (ТИИ) барои расидан ба ҳадафҳои сиёсати хориҷӣ мебошад. Ҳадафҳои асосии дипломатияи рақамӣ пешбурди манфиатҳои сиёсати хориҷӣ, татбиқи ташвиқот тавассути воситаҳои интернет, инъикоси дастовардҳои сиёсати хориҷӣ дар шабакаҳои иҷтимоӣ ва ирсоли иттилооти аввалия тавассути дастгоҳҳои мобилии инфиродӣ ва пахши ахборе мебошад, ки ба шуури доираи аҳолӣ ва мансабдорони давлатӣ равона шудааст. Ҳоло дар доираи дипломатияи рақамӣ абзорҳои дипломатияи электронӣ, шабакавӣ, твиттерӣ, фейсбукӣ, маҷозӣ ва ғайра истифода мешаванд. Истифодаи ин фишангҳо дар сиёсати хориҷии давлатҳо ба таври васеъ истифода гардида, мақомотҳои давлатӣ, ниҳодҳои сиёсати хориҷӣ, доираи сиёсатмадорон ва дипломатҳо дипломатияи рақамиро тавассути кушодани сомонаҳои расмӣ, саҳифаҳои инфиродӣ, таҳияи барномаҳои электронӣ, иштирок дар конференсияҳои маҷозӣ ва онлайнвохӯриҳо амалӣ менамоянд.

***Калидвожаҳо**: дипломатияи иттилоотӣ, дипломатия рақамӣ, интернет, технологияи иттилоотӣ-иртиботӣ, васоити ахбори омма, фазои маҷозӣ, сомонаҳои расмӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ, саҳифаҳои инфиродӣ, рамзнишона, Твиттер, Фейсбук, почтаи электронӣ.*

Муқаддима

Равандҳои муосири ҷаҳонишавӣ ба муносибатҳои байналмилалӣ таъсири амиқ намуда, зарурияти коркарди усул ва роҳҳои нави татбиқи афзалиятҳои сиёсати хориҷиро тақозо менамояд. Дипломатия ҳамчун воситаи асосии амалигардории ҳадаф ва вазифаҳои сиёсати хориҷӣ ба дигаргуниҳои ҷиддӣ рӯ ба рӯ гардидааст. Ин тамоюл дар ташаккули

истилоҳи “дипломатияи соҳавӣ” инъикос мегардад. Зери ин ибора шакл ё соҳаҳои гуногуни дипломатӣ, аз қабили иқтисодӣ, фарҳангӣ, башардӯстона, иттилоотӣ, обӣ [8] ва ғайра фаҳмида мешавад. Он аз як тараф, омӯзиш ва таҳқиқи соҳаҳои мухталифи дипломатиро дар бар мегирад (назария) ва аз тарафи дигар, роҳҳои истифодаи чунин фишангҳоро дар сиёсати хориҷии давлатҳо нишон медиҳад (амалия).

Дар ин миён, яке аз соҳаҳои нав дар ин чаҳорчӯба – диплматияи рақамӣ ба ҳисоб меравад. Дипломатияи рақамӣ (digital diplomacy) – истифодаи имкониятҳои шабакаҳои интернетӣ ва дастовардҳои навини техгологияи иттилоотӣ-иртиботӣ (ТИИ) барои расидан ба ҳадафҳои дипломатӣ мебошад.

Дипломатияи рақамӣ ба ниҳодҳои ҳокимияти давлатӣ, мақомотҳои сиёсати хориҷӣ, созмонҳои байналмилалӣ ва ғайриҳукуматӣ, мансабдорони давлатӣ ва шахсони алоҳидаи пешбарандаи сиёсати хориҷӣ имконият медиҳад, ки аз шаклҳои нави васоити ахбори омма (ВАО - шабакаву расонаҳо), сомонаҳои расмӣ (www.mfa.tj), шабакаҳои иҷтимоӣ (“Facebook, Twitter, Telegram, Whatsapp”), саҳифаҳои электронии инфиродӣ (gmail.com, mail.ru) ва амсоли инҳо дар шабакаи умумиҷаҳонӣ истифода намоянд [3, 214].

Ҳадафҳои асосии дипломатияи рақамӣ пешбурди манфиатҳои сиёсати хориҷӣ, татбиқи ташвиқот тавассути воситаҳои интернет, инъикоси дастовардҳои сиёсати хориҷӣ дар шабакаҳои иҷтимоӣ ва ирсоли иттилооти аввалия тавассути дастгоҳҳои мобилии инфиродӣ ва пахши ахборе, ки ба шуури доираи аҳолӣ ва мансабдорони давлатӣ равона шудааст, мебошад.

Сабабҳои асосии ташаккули чунин соҳа дар дастрасии бесобиқаи интернет, рушди технологияҳои иттилоотӣ-иртиботӣ, дастрасии озоди аҳоли ба онҳо, тавсеаи имконияти ирсол ва қабули иттилоот, фаъолии шабакаҳои расмӣ, иҷтимоӣ ва инфиродӣ, тавсеаи фазои маҷозӣ ва умуман, рақамикунонии соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ мебошад.

Дар ин раванд, интернет ҳамчун воситаи калидии алоқа, имкониятдиҳандаи нашр (дар сомонаи электронӣ), табодул ва нигоҳдории иттилоот муайян шудааст [26, 3] ва интернет ба маркази муошират оммавӣ ва инфиродӣ табдил ёфтааст, Зеро, беш аз 2 млрд. нафар ҳамарӯза аз сомонаҳои “Facebook, Twitter, Qzone, Snapchat, YouTube, Telegram, Whatsapp” ва дигар шабакаҳои иҷтимоӣ ва алоқаҳои рақамӣ истифода менамоянд [20].

Бинобар ин, имрӯз шабакаҳои иҷтимоӣ имкониятҳои васеъ ва масъалаҳои ҷиддиро барои давлатҳо ва созмонҳои байналмилалӣ ба вуҷуд меоранд, Зеро, онҳо талош доранд, ки дар фазои нави сиёсӣ, ки дар доираи ҷаҳони интернет ба амал меоянд, муошират намоянд. Ин таҳаввулот ТИИ боиси тағйиротҳои бунёдӣ дар амалияи дипломатии ҷаҳон гардидааст. Дар чунин шароит, диққати коршиносон ва олимон ба баррасӣ ва таҳқиқи ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии “дипломатияи рақамӣ” ҳамчун ҷузъи калидии дипломатия равона шудааст.

Таърих ва марҳилаҳо

Зуҳури дипломатияи рақамӣ, асосан ба соли 1992 рост меояд. Зеро, дар ин сол дар Академияи баҳри Миёназамини таҳқиқотҳои дипломатии Малта шуъбаи барномаҳои компиютерӣ дар соҳаи дипломатия таъсис дода шуд, ки баъдан номи "DiploFoundation" [17]-ро гирифт. Тӯли тақрибан 30 сол аст, ки ин шуъба таҳқиқотҳои гуногунро дар самти омӯзиши таъсири компиютер ва интернет ба дипломатия пеш бурда истодааст ва дипломатҳои зиёдро ҷиҳати истифодаи ТИИ-и муосир таълим додааст.

Вале Н.А. Светкова қайд менамояд, ки "дипломатияи рақамӣ ҳамчун дастгоҳи ҳукуматии таъсиррасонӣ ба истифодабарандагони сомонаҳои иҷтимоӣ дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ тақрибан дар солҳои 2009-2010 падид омадааст" [13, 37-47]. Зеро,, маҳз дар ҳамин давра мақомотҳои давлатии ИМА, Россия, Фаронса, Олмон, Чин, Британияи Кабир ва Эрон ба таъсиси саҳифаҳои расмии худ дар доираи шабакаҳои "Facebook, Twitter, YouTube" ва дигар шабакаҳои иҷтимоӣ оғоз намуданд.

Давраи рушди мавқеи дипломатияи рақамӣ дар муносибатҳои байналмилалӣ ба соли 2016 рост меояд. Дар ин сол рушди дипломатияи рақамиро ба раванди интихоботи президентии соли 2016 дар ИМА алоқаманд медонанд. Зеро, Россия ба истифодаи ҳадафмандона ва мақсадноки дипломатияи рақамӣ барои мудохила ба интихоботи президентии Амрико гунаҳкор карда шуд, ки ба раванди натиҷаҳои интихобот таъсир намуд[25,.106]. Ин ҳолат мавқеи дипломатияи рақамиро ба таври назаррас дар миқиёси ҷаҳонӣ тағйиру тавсеа дод.

Таҳлили равандҳои ташаккули дипломатияи рақамӣ нишон доданд, ки ин падида чор марҳалаи рушдро гузаштааст, ки онҳоро метавон чунин гурӯҳбандӣ намуд:

1. Солҳои 1992-2008 – воридгардии ҷомеаи ҷаҳонӣ ба фазои иттилоотӣ, рақамигардонии пахши радио ва телевизион (2002-2003 дар ИМА) ва дастрасии аҳолӣ ба интернет;
2. Солҳои 2009-2015 – кушодани сомонаҳои расмӣ ва саҳифаҳо дар шабакаҳои иҷтимоӣ аз тарафи мақомотҳои давлатӣ, махсусан мақомотҳои сиёсати хориҷӣ (зуҳури "Twiplomacy" [25] ҳамчун қисми дипломатияи рақамӣ);
3. Солҳои 2016-2019 – рушди ТИИ, шиддати ҷангҳои иттилоотӣ, мудохила ва ҳуҷумҳои киберӣ, истифодаи мақсадноки иттилоот, паҳни ахбори бардурӯғ, авзоиши зарурати таъмини амнияти иттилоотӣ;
4. Соли 2020 то имрӯз – маҷозӣ (вертуалӣ) гардидани ҳаёти ҷомеаи инсонӣ, конференсияҳои онлайнӣ, вохӯриҳои маҷозӣ, нишастҳои дастаҷамъонаи электронӣ (тавассути "Zoom diplomacy" [15]).

Шарҳи мафҳумҳо

Имрӯз зуҳури дипломатияи рақамӣ шаклгирии сифатии муносибатҳои байналмилалиро боз ҳам суръати тезтар бахшидааст ва аз як тараф, сифати робитаҳои мутақобилаи давлатҳоро миёни ҳам ва аз тарафи дигар, дараҷаи алоқаи мансабдоронро бо доираи васеи аҳолӣ (дохилӣ ва хориҷӣ) нишон медиҳад.

Ин омилҳо аз он далолат менамоянд, ки мавқеи дипломатияи рақамӣ ҳамчун фишанги муассири сиёсати хориҷӣ дар амалияи байналмилалии давлат устувор гардидааст. Ин ҳолатро зуҳури шаклҳо (ё абзорҳо)-и нав дар сохтори дипломатияи рақамӣ низ исбот менамоянд, ки онҳоро метавон дар чунин шакл нишон дод:

- дипломатияи электронӣ (E-diplomacy) – рушди бесобиқаи технологияҳои электронӣ боиси зуҳури соҳаҳои нави фаъолият, аз қабили ҳукумати электронӣ, тиҷорати электронӣ, таҳсилоти электронӣ, тандурустии электронӣ, хизматрамонии электронӣ, хоҷагии қишлоқи электронӣ, илми электронӣ ва ғайра гардидааст. Аз ин рӯ, истифодаи технологияҳои электронӣ дар сиёсати хориҷии давлатҳо боиси падид омадани дипломатияи электронӣ гардидааст.

- дипломатияи шабакавӣ (Net Diplomacy) – дар натиҷаи авҷгирии шабакаҳои иҷтимоӣ ва устуворгардии онҳо дар ҳаёти байналмилалӣ ба вуҷуд омадааст. Рушди ин соҳа пас аз конференсияи "NETmundial" дар Сан-Пауло дар моҳи апрели соли 2014 ба вуҷуд омадааст. Дипломатияи шабакаӣ дар натиҷаи истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ аз тарафи дипломатҳои касбӣ ва сиёсатмадорони давлатӣ тавсеа ёфтааст ва зарурати истифодаи самараноки чунин шабакаҳоро дар татбиқи ҳадафҳои сиёсати хориҷии давлат пайгирӣ менамояд [20].

- дипломатияи твиттерӣ (Twiplomacy) – яке аз шаклҳои асосии дипломатяи рақамии муосир мебошад, ки тавассути шабакаҳои "Twitter" аз тарафи сиёсатмадорон, фаъолони ҷамъиятӣ ва дипломатҳои касбӣ ба амал бароварда мешавад. Ҳадафи асосии дипломатияи твиттерӣ баланд бардоштани самаранокии фаъолияти хидматӣ дипломатӣ ва таъмини кушодагии мақомотҳои дипломатӣ ба доираи васеи аҳолӣ мебошад. Аз ин рӯ, дипломатияи твиттерӣ на ҳамчун воситаи ҳалли мушкилӣ, балки ҳамчун саҳнаи ҷалби доираи васеи шаҳрвандон ба масъалаҳои сиёсӣ ҳисоб мешавад. Соли 2007 Президенти собиқи ИМА О. Барак дар шабакаи "Twitter" саҳифаи инфиродии худро кушод, ки заминаи рушди дипломатияи рақаӣ дар шабакаҳои иҷтимоӣ гардид [11, 152-166].

- дипломатияи фейсбукӣ (Facebook diplomacy) – зуҳури дипломатияи фейсбукӣ ба соли 2008 рост меояд, чунки дар ин сол ин расона дар чорабиниҳои пеш аз интихоботии президентӣ дар ИМА ба таври фаъол истифода гардид. Зимнан, дипломатияи фейсбукӣ ҳамчун як абзори "қувваи нарм" дар сиёсати хориҷии Амрико мавриди истифодаи васеъ қарор гирифт. Ҳоло дипломатияи фейсбукӣ омезиши дипломатияи мардумӣ ва шаҳрвандиро ба вуҷуд оварда, алоқаи мустақимро миёни истифодабарандагони инфиродӣ ва намояндагиҳои касбиро таъмин менамояд. Ҳоло истилоҳи "сафирони Facebook" ба вуҷуд омадааст, ки беш аз 200 дипломатҳои касбиро аз 87 давлати ҷаҳон дар бар мегиранд [3, 99].

- зум дипломатия (Zoom diplomacy) – низ яке аз абзорҳои калидии дипломатияи рақамӣ дар замони муосир ба ҳисоб меравад ва он асоси имконияти ташкили вохӯриҳои маҷози ва онлайниро миёни

иштирокдорони зиёд ба вуҷуд меорад, ки дар шакли онлайн конференсияҳо ва бе ҳузури мустақими одамон доир карда мешаванд. Заминаи рушди ин раванд аз соли 2007 гузошта шуд, Зеро, аз ин санад то имрӯз ҳамасола Форуми байналмилалӣ доир ба идораи Интернет гузаронида мешавад, ки иштирок дар он асосан ба таври маҷозӣ сурат мегирад. Давраи минбаъдаи рушди вохӯриҳои онлайнӣ ба соли 2010 рост омад. Чунки баъди фаъолгардии вулқони Эйяфядлайёкюдл дар Исландия роҳҳои мухталифи алоқаҳои маҷозӣ истифода карда шуданд. Ниҳоят давраи сеюми рушди ин раванд ба хуруҷи бемории оламгири COVID-19 рост меояд, Зеро, баъди эълони вазъи эпидемиологии умумиҷаҳонӣ тамоми навҳои ҳаракати байнидавлатӣ қатъ гардида, вохӯриҳо танҳо тавассути дастгоҳҳои рақамӣ анҷом дода мешуданд [4]. Маҳз дар ҳамин давра “Zoom diplomacy” ҳамчун абзори асосии дипломатия рақамӣ гардид, ки барои иштироки доираи васеи аҳолӣ дар ин ё он конференсия ба таври маҷозӣ шароит фароҳам овард.

- дипломатияи киберӣ (Cyber diplomacy) – фазои киберӣ бори аввал дар асари тахаюлии Вилиям Гибсон “Neuromancer” (Нейромант) дар соли 1984 истифода шудааст. Истифодаи калимаи “кибер” бо тавсеаи истифодабарии интернет бештар гардида, аз охири солҳои 90-ум ҳар он чизе, ки ба интернет алоқаманд буд, ба калимаи “кибер”: кибер паём, кибер ҳуқуқ, кибер ҷиноят, кибер фарҳанг ва ғайра рабт дода мешуд. Бинобар ин, истифодаи ТИИ дар соҳаи дипломатӣ боиси он гардид, ки мафҳуми дипломатияи киберӣ ба вуҷуд омад.

- дипломатияи маҷозӣ (Virtual diplomacy) – фазои маҷозӣ дастгоҳи ғайримоддии интернет ба ҳисоб меравад ва он дар як вақт ҳам вуҷуд дорад ва ҳам вуҷуд надорад, ки аҷобати ин бахшро низ нишон медиҳад.

Омилҳои мазкур пурзӯршавии мавқеи дипломатияи рақамиро дар сиёсати хориҷӣ нишон дода, мафҳумҳои мазкур гуногуншаклии фишангҳои дипломатияи рақамиро нишон медиҳанд. Рушди алоқаҳои маҷозӣ (виртуалӣ) дар фазои иттилоотӣ, тавсеаи истифодаи ТИИ ва инкишофи ҳамкориҳои рақамӣ дар низоми сиёсати хориҷӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ ба соли 2020 рост омад. Дар навбати аввал, пас аз хуруҷи бемории ҷаҳонгии COVID-19 тамоми навъи алоқаҳо миёни одамон ба фазои маҷозӣ гузашта, рақамикунонии ҳаёти ҷомеаро суръат бахшид. Дар навбати дуюм, масъалаи мазкур ба инобат гирифта, 29 -уми майи соли 2020 Ассамблеяи генералии СММ “Харитаи роҳро дар бораи ҳамкориҳои рақамӣ” қабул намуд. Ин омил марҳилаи нав рушди дипломатияи рақамиро ба вуҷуд овард, Зеро, дар ин санад панҷ самти асосии ҳамкориҳо ба таври зерин ишора шудааст:

- бунёди иқтисод ва ҷомеаи рақамӣ;
- рушди иқтидори инсонӣ ва ниҳодӣ;
- ҳифзи ҳуқуқи инсон ва озодии амалҳои инсон;
- мусоидат ба боварии рақамӣ, амният ва муътадилӣ;
- мусоидат ба ҳамкориҳои рақамии умумиҷаҳонӣ [22, 3].

Бинобар ин, дипломатияи рақамӣ ҳамчун воситаи фаъоли истифодабарии имкониятҳои шабакаҳои интернетӣ ва ТИИ барои танзим ва татбиқи ҳадафҳои дипломатӣ маънидод мегардад. Айни ҳол дар доираи дипломатияи рақамӣ ВАО-и нав (маҷаллаву журналҳои электронӣ ва шабакаҳои хабарии интернетӣ), шабакаҳои иҷтимоӣ (Facebook, Twitter, WhatsApp), блогҳо (рӯзнома ё журналҳои инфиродии электронӣ дар YouTube, Telegram) ва дигар саҳифаҳои васоити электронӣ дар шабакаҳои глобалии интернетӣ ба таври васеъ истифода мешаванд [12].

Истифодаи дипломатияи рақамӣ дар сиёсати хориҷии давлатҳо

Аз ин рӯ, айни замон дипломатия ба раванди рақамикунонӣ дучор омадааст. Зарурати ташаккули дипломатияи рақамӣ дар сиёсати хориҷӣ дар омилҳои зерин инъикос меёбад:

1. ворид гардидани масъалаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ба фазои иттилоотӣ (масалан, таъсиси ҳукумати электронӣ, рушди ҷангҳои иттилоотӣ, гузариш ба иқтисоди рақамӣ, зарурати табодули иттилоот дар муносибатҳои байналмилалӣ);
2. зуҳури масъалаҳои нав дар сиёсати хориҷии давлатҳо (аз ҷумла, амнияти киберӣ ё иттилоотӣ, маҳрамияти иттилооти шахсӣ, идораи иттиллот, ҷиноятҳои киберӣ ё иттилоотӣ ва ғайраҳо);
3. истифодаи афзори рақамӣ дар таҷрибаи дипломатӣ, пеш аз ҳама истифодаи сомонаҳои расмӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ, конференсияҳои маҷозӣ (online), таҳлили иттилооти электронӣ.

Бояд гуфт, ки дар дипломатияи рақамӣ мақомотҳои давлатӣ, пеш аз ҳама, мақомотҳои сиёсати хориҷӣ ва идораҳои ҳукуматӣ, инчунин, созмонҳои ғайридавлатие, ки фаъолияти онҳо ба татбиқи мавзӯи рӯзи сиёсати хориҷӣ равона шудааст мавқеъи. Аз ин рӯ, вазифаи асосии дипоматияи рақамӣ ба дастгирии манфиатҳои сиёсати хориҷӣ, ташвиқи иттилоотӣ тавассути интернет, шабакаҳои иҷтимоӣ, телефонҳои мобилӣ мебошад, ки ба шуури доираи васеи омма ва роҳбарияти сиёсӣ равона шудааст. Бо дар назардошти ин омилҳо, таҳлили истифодаи абзорҳои дипломатияи рақамӣ дар сиёсати хориҷии давлатҳо аҳаммияти амалӣ дорад.

ИМА

Дар замони муосир истифодаи усулҳои дипломатияи рақамӣ дар ибтидо маҳз дар сиёсати хориҷии ИМА мавриди истифода қарор гирифтанд. Он ҳамчун як соҳаи худкифо дар низоми таҷрибаҳои сиёсати хориҷӣ истифода гардида, натиҷаҳои баландро аз нуқтаи назари васеъшавии нуфузи ИМА дар фазои шабакаи ҷаҳонӣ касб намудааст.

Ду омил ба мақоми мустақили дипломатияи рақамии Амрико ишора мекунанд. Аввалан, аз соли 2003 дар сохтори Департаменти давлатӣ як воҳиди махсусгардонидашуда - Идораи дипломатияи электронӣ, ки ба Бюрои захираҳои иттилоотӣ шомил аст, амал мекунад [19]. Илова бар ин, хадамоти махсус барои таълими дипломатҳое, ки бо ТИИ кор мекунанд ва фаъолиятҳои дахлдорро ҳамроҳӣ мекунанд, таъсис дода шудаанд.

Дуюм, аз соли 2010 инҷониб, дар Амрико ҳуҷҷатҳое бо номи умумии «Нақшаи стратегии технологияҳои иттилоотӣ» (“Information Technology Strategic Plan”) қабул карда мешаванд, ки дар матни онҳо дипломатияи рақамӣ ҳамчун падидаи хосса муайян гардида, ҳадафҳои калидии он, таъминоти кадрии соҳа, фаъолияти ташкилӣ ва истифодаи технологии ин намуди фаъолият нишон дода шудааст.

Имрӯз афзалиятҳои дипломатияи рақамии Амрикоро ба назар гирифта, метавон гуфт, ки он ба ҳалли як қатор вазифаҳо равона шудааст, ки дар маҷмӯъ, ин вазифаҳоро метавон ба ду гурӯҳ ҷудо кард:

1. Ба масъалаҳои муқовимат бар муқобили давлатҳои рақиби хориҷӣ. Дар қисмати аввал як қатор вазифаҳои зерин муайян шудааст:

- паст задани рақибони идеологӣ ва сиёсӣ дар фазои рақамӣ;
- ташкили маъракаҳои иттилоотонии бардурӯғи хориҷӣ алайҳи сиёсатмадорони мушаххас;
- маҳдуд кардани ҳузури ҷосусони хориҷӣ дар муҳити ВАО ва муқовимати шадид бо онҳо;
- фаъолияти интерактивӣ ва сиёсати хориҷии фарҳангӣ;
- идоракунии хавфҳои киберӣ;
- муттаҳидсозӣ ва сафарбарии неруҳои мухолиф, пеш аз ҳама қисмати ҷавонон барои муқобилият ба реҷаҳои расмие, ки ба манфиатҳои ИМА ҷавобгӯ нестанд.

2. ташаккули муносибатҳои дӯстона бо шарикдавлатҳо. Қисмати дуюм аз чунин вазифаҳо иборат аст:

- ҳамоҳангсозии фаъолияти байнидавлатӣ дар соҳаи таъмини амнияти ҷаҳонӣ ва мубориза бо ҷиноятҳои фаромиллӣ бо истифода аз воситаҳои муосири рақамӣ ва шабакаҳои алоқа;
- пешбурди амсилаи сохтори демократӣ бо ёрии шабакаҳои иҷтимоӣ, механизмҳои тасвирӣ, расонаҳои рақамӣ;
- ҳалли муштараки мушкилоти минтақавӣ ва ҷаҳонӣ дар соҳаи тандурустӣ, эпидемиология, маориф, некӯаҳволии иҷтимоӣ тавассути истифодаи муҳаррикҳои ҷустуҷӯии интеллектуалӣ ва хидматҳои берунии интернет;
- вокуниш ба офатҳои табиӣ тавассути амалҳои башардӯстона бо ҷалби марказҳои амалӣ бо истифода аз форумҳои онлайн ва “Office-in-a-box”;
- рушди фаҳмиши байналмиллалӣ тавассути мутобиқгардонии иттилоот ва имкониятҳои интернетӣ барои муроҷиат ба ҷомеа ва ҳукуматҳои хориҷӣ, инчунин, ташкили хадамоти дипломатии донишҷӯёни маҷозӣ;
- тақвияти иқтидори консулӣ тавассути кор бо барномаҳои анъанавии интернетӣ, хидматҳои сомонавӣ, расонаҳои устувори IT[14].

Дастгоҳи дипломатияи рақамии ИМА бузургтарин ва гуногунҷабҳатарин дар ҷаҳон ба ҳисоб меравад. Он аз шабакаи васеъмиқёси иттилоот, сомонаҳои мубоҳисавӣ ва рамзнишонаҳои расмӣ дар шабакаҳои маъруфи иҷтимоӣ – “Facebook, Flickr, Google, Instagram, Pinterest, Tumblr, Twitter, YouTube” ташаккул ёфтааст. Илова бар ин, зиёда

аз 40 намояндагиҳои маҷозӣ ташкил карда шуданд, ки ҳамчун ивазкунандаи рақамии намояндагиҳои дипломатӣ (сафоратхонаҳои маҷозӣ) амал мекунанд.

Британияи Кабир

Британияи Кабирро яке аз пешвоёни чаҳони Ғарб мешуморанд. Доираи роҳбарикунандаи Британияи Кабир то ҳол аз низоми анъанавии расонаҳои хабарӣ ба таври ҷиддӣ истифода мекунад ва ҳамзамон, бо назардошти дастгирии афзалиятҳои сиёсати хориҷӣ ва барқарории алоқаҳои мустақим бо аҳолӣ дар шабакаҳои иҷтимоӣ аз воситаҳои электронӣ ва рақамии иртибот истифода менамоянд.

Бояд гуфт, ки дар соли 2020, тибқи маълумоти "Influencer Marketing Hub", шумораи истифодабарандагони шабакаҳои иҷтимоӣ дар ҷаҳон ба 3,8 миллиард нафар расидааст, ки тақрибан нисфи аҳолии сайёраро ташкил менамоянд. Дар Британияи Кабир маъмултарин шабакаҳои иҷтимоӣ ин: Facebook - 44 миллион муштарӣ, Twitter - 43,7 миллион муштарӣ, YouTube - 39 миллион нафар, LinkedIn - 27,5 миллион, Instagram - 24,4 миллион ва ғайра мебошанд[23].

Яке аз фаъолтарин истифодабарандаи шабакаҳои иҷтимоӣ сарвазири феълии Британияи Кабир Б. Ҷонсон мебошад, ки саҳифаи инфиродии ӯ дар "Twitter" фаъол мебошад[2, 95]. Сиёсатмадор барои муошират бо мардум ин шабакаи иҷтимоиро ба далели омилҳои зерин интихоб мекунанд:

1) суръати эҷоди рамзнишона ва дараҷаи баланди самаранокӣ;

2) муошират дар реҷаи мустақим ва баробар;

3) мухтасарӣ ва саҳеҳии муаррифӣ, ки дар он ҳаҷми ҳадди баланди аз 280 аломат ба ҳар як хабар рост меояд, вуҷуд дорад;

4) роҳи оддии «дастрасӣ» ба ҳар як истифодабаранда тавассути гуфтугӯи «рӯ ба рӯ»;

5) имконияти исботи мавқеи худро на танхо хамчун ходими сиёсӣ, балки хамчун як шахси оддие, ки ба вай ҳифзи манфиатҳои тамоми миллатро бовар кардаанд.

6) боз як омил ин аст: сиёсатмадор сифату хислатҳои шахсии худро: сухангӯӣ, ҳаҷвӣ, дараҷаи маълумотнокӣ, ки метавонад ба симои ӯ ва ҳадафҳои пешгирифтааш таъсири мусбӣ расонад, ба осонӣ нишон медиҳад.

Дар ин саҳифа Б. Ҷонс аз стратегияҳои иртиботии дипломатияи рақамӣ дар асоси саҳифаи инфиродии Twitter-и "@BorisJohnson" истифода менамояд. Стратегияҳои иттилоотӣ ва иртиботӣ, бешубҳа калиди дипломатияи рақамӣ мебошанд. Маълум аст, ки онҳо дар чунин шаклҳо амалӣ карда мешаванд:

1) интихоби маълумоти муайян;

2) коркарди ҳадафмандонаи иттилоот;

3) хомӯши нисбати баъзе далелҳо (стратегияи сукут)[9, 16].

Б. Ҷонсон ҳамчун сиёсатмадори ботаҷриба барои саҳифаи инфиродии худ мавзӯъҳоро моҳирона интихоб мекунад. Мақсади асосии ҳузури иртиботии сиёсатмадор дар шабакаҳои иҷтимоӣ расонидани маълумот ба

истифодабарандагон дар бораи рӯйдодҳои асосии сиёсии хориҷӣ ва дохилӣ мебошад, ки ин сиёсатмадор иштирокчии мустақим ё ташаббускори асосии онҳо мебошад.

Б. Ҷонсон аз ин сабки фазои маҷозӣ, як шакли нави иртиботро истифода мекунад, ки ҳамзамон муошарати миллионҳо истифодабарандаро дар бар мегирад ва ҳадафи калидии он иттилоотонии доираи васеи шунавандагон аз афзалиятҳои сиёсии ҳукумат бо истифода аз усулҳои мухолифат - «дӯст ё душман» ташкил медиҳад[6, 51-57]. Зери мафҳуми «дӯст» асосан давлатҳои иттифоқчиеро дар назар гирифта мешавад, ки Б. Ҷонсон онҳоро бо тамоми воқеаҳои муҳимми фаъолияти инфиродӣ ва муштарак ёдовар мешавад.

Федератсияи Россия

Дар Федератсияи Россия дипломатияи рақамӣ, асосан тавассути Вазорати корҳои хориҷии Россия ва дигар мақомотҳои сиёсати хориҷии давлат дар расонаҳои гуногуни интернетӣ амалӣ карда мешавад. Асоси дипломатияи интернетии Вазорати корҳои хориҷии Федератсияи Россия фазои иртиботӣ дар сомонаи расмии Вазорат мебошад, ки вазифаи манбаи миллии иттилоотиро оид ба мавзӯъҳои сиёсати хориҷӣ иҷро мекунад. Он на танҳо барои дипломатҳои Россия ва хориҷӣ, балки барои намояндагони созмонҳои байналмилалӣ, доираҳои ҷамъиятӣ, сиёсӣ ва тиҷоратӣ, сиёсатшиносон, рӯзноманигорон, барои ҳамаи шаҳрвандоне, ки ба масъалаҳои сиёсати хориҷӣ ва мушкилоти муносибатҳои дуҷонибаи байни давлатҳо таваҷҷӯҳ доранд, инчунин барои истифодабарандагони интернет, ки оид ба дигар масъалаҳо маълумот ҷустуҷӯ мекунанд, пешбинӣ шудааст.

Дар Вазорати корҳои хориҷии Россия Департаменти дипломатияи рақамӣ, ки дар ҳайати Департаменти иттилоот ва матбуот зери роҳбарии Мария Захарова таъсис ёфтааст, ки масъули робита бо ҷомеа дар шабакаҳои иҷтимоӣ мебошад. Раҳбари он Сергей Налобин бар ин назар аст, ки дипломатияи рақамӣ дар рафъи ҳамлаҳои таблиғотии зидди Россия, ки дар майдони ҷангҳои иттилоотӣ анҷом мешавад, нақши муҳим дорад.

Ба гуфтаи ӯ, бартарияти дипломатияи рақамӣ дар он аст, ки «он, аввалан, имкон медиҳад, ки баъзе маълумоти нодуруст - «фейк» (fakenews) ва навъҳои гуногуни «таблиғот» фавран рад карда шаванд ва дуюм, он имкон медиҳад, ки маълумоти муайян, ки ба воқеият мувофиқат мекунад, пешниҳод карда шавад ва бояд тасдиқ карда шавад, ки ин маълумот аз манбаъҳои расмӣ мебошад. Яъне,, мо дипломатияи рақамиро ҳамчун унсури стратегӣ дар ҷанги иттилоотӣ, дар пешгирии ҳамлаҳои мувофиқ алайҳи кишвари мо истифода менамоем”[10].

Тибқи гузориши “Twiplomacy” дар моҳи июли соли 2018 Вазорати корҳои хориҷии Россия шабакаи дуюм (пас аз Британияи Кабир) дар ҷаҳонро таъсис додааст, ки ба он 244 сафоратҳо, консулгариҳо, намояндагиҳои тиҷорӣ ва дипломатии Россия шомиланд, ки ба таблиғ ва маъруфияти ин ниҳод дар “Twitter” мусоидат мекунад. Маъруфияти рамзнишонаи Вазорати корҳои хориҷии Россия аз шумораи муштариёни он

низ шаҳодат медиҳад, ки беш аз 1 млн. 241 ҳазор нафарро ташкил додааст, ки онро дар байни 131 рамзнишонаи фаъоли Твиттери вазоратҳои корҳои хориҷии давлатҳо дар ҷойи панҷум қарор дод[7, 118].

Барои васеъ кардани ҳудуди пахши мустақими видео Вазорати корҳои хориҷӣ замимаи “Periscope”-ро истифода мебарад. Бо ёрии он брифингҳои ҳарҳафтаинаи намояндаи вазорат М. Захарова, конференсияҳои матбуотии Вазири корҳои хориҷии С.В. Лавров пахш мешаванд. Тибқи гузориши “Twiplomacy” барои соли 2017, тамошои 99 пахши мустақим аз ҷониби тақрибан 500 ҳазор истифодабаранда «лайк» гирифтааст [1].

Бояд гуфт, ки саҳифаи Твиттери сафорати Россия дар Британияи Кабир ба як абзори муассири дипломатияи рақамӣ табдил ёфтааст, ки теъдоди пайравони он – 84 ҳазор нафар (дар соли 2016 - 46,7 ҳазор нафар) аз ин шаҳодат медиҳад. Имрӯз бошад сомонаи “@RussianEmbassy” аз ҳама бездидшавандатарин сомонаи намояндагиҳои дипломатӣ дар Лондон буда, ҳатто сомонаи расмии сафоратҳои ИМА ва Исроилро пушти сар гузоштааст. Илова бар ин, таҳлили омории фаъолияти сафорати Россия дар давраи аз сентябри соли 2017 то августи соли 2018 нишон дод, ки дар муқоиса бо дигар пешвоёни дипломатияи рақамии Россия, бо нишондиҳандаи чорум аз рӯи шумораи пайравон (81234 нафар) ва нашрияҳо (1183 адад), он дорои сатҳи баландтарин рейтинги ҷалби истифодабарандагон (ER Post) ва ҷолибият (LR) мебошад.

Чунин маъруфият натиҷаи кори ҷиддии дипломатҳои барои ҷалби истифодабарандагони шабакаҳои иҷтимоӣ ва ҳамзамон, муқобила бо маъракаҳои иттилоотии хашмгинонаи сиёсатмадорони Британияи Кабир мебошад.

Ҷумҳурии мардумии Чин

Ҷумҳурии мардумии Чин сиёсати давлатии иттилоотиро амалӣ намуда, онро бо рушди босуръат ва паҳншавии телекоммуникатсия ва технологияҳои иттилоотӣ алоқаманд мекунад. Чин омӯзиши фаъолонаи таҷрибаи истифодаи шабакаҳои иҷтимоиро ҳам дар дохил ва ҳам дар хориҷ идома медиҳад ва он асосан хислати амнияти иттилоотӣ дорад.

Корншиносони Чин бар он назаранд, ки ошӯб дар Ҳонконг имконпазир шуд, зеро маҳз василаи рақамии иртибот имкон дод, ки нерӯҳои зиддидавлатиро аз берун ҳамоҳанг созанд. Инчунин,, бояд қайд кард, ки як қатор амалҳои зиддиятноки хислати фасодошта дар Чин, ки ба шарофати маводҳои иғвоангезона, ки дар шабакаҳои иҷтимоӣ пайдо шуданд, ошкор ва таблиғоти васеъ пайдо карданд – ҳукумати Чинро дар самти корбарӣ аз абзорҳои дипломатияи рақамӣ водор намуд.

Бинобар ин, дар пешбурди дипломатия рақамӣ Чин афзалиятро ба амсилаҳои хитоии шабакаҳои иҷтимоӣ медиҳад: “RenRen, WeChat, Sina Weibo, QQ”, ки бо забонҳои дигар низ барои истифодабарандагон дастрас мебошанд (масалан, WeChat бо 15 забони ҷаҳон дастрас аст)[16].

Дар таъмини амнияти иттилоотии дохилӣ Чин ҳам аз усулҳои сахт ва ҳам нарм истифода мекунад. Бо усулҳои сахт бастани баъзе сомонаҳо ё саҳифаҳои инфиродӣ, манъи махфият дар фазои интернетӣ мебошанд. Усулҳои нарм амалҳои зиддитарғиботиро дарбар мегиранд. Ҳамин тариқ, Вазорати амнияти ҷамъиятӣ барои ҷилавгирӣ аз паҳншавии иттилооти мухолиф, ифротгароӣ дар интернет талошҳои зиёд ба харҷ медиҳад.

Низоми муттаҳидшудаи амнияти интернетии “Сипари тиллоӣ” (Great Firewall) дорои якчанд вазифаҳои асосӣ мебошад: бастани дастрасӣ ба сомонаҳои дорои маводи мамнӯъ ҳарчанд, ки чанд дақиқаро дар бар гиранд ҳам, нест кардани чунин мавод ва пайгирии дархостҳои ҷустуҷӯ нисбат ба чунин маводҳо мебошанд[18].

Истифодабарандагони интернет борҳо изҳор доштаанд, ки дастрасӣ ба “Facebook”, “Twitter”, “Instagram” ва ҳатто “Youtube” дар даврaҳои шиддатнокӣ ё таҳдиди амниятӣ ба вазъи сиёсӣ дар Чин баста шудааст. Таҳлили истифодаи дипломатияи рақамии Ҷумҳурии мардумии Чин нишон медиҳад, ки он ҳам ба хориҷа ва ҳам ба дохил нигаронида шудааст. Абзорҳои дипломатияи рақамии Чин дар дохил асосан хислати қудрати “сахт” ва дар хориҷ хислати қудрати “нарм”–ро ифода менамояд. Инчунин,, ҳукумати давлат барои ҷилавгирӣ аз иттилоотҳои зиддичинӣ нисбати расонаҳо ва шабакаҳои иҷтимоӣ қарорҳои қатъӣ (маҳдудкунанда) низ истифода менамояд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон

Заминаи меъёрии ҳуқуқии дипломатияи рақамии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Консепсияи сиёсати хориҷӣ гузошта шудааст. Дар ин санад соҳаҳои асосии дипломатии кишвар муайян шудааст. Банди 3,6-и он номи “дипломатияи иттилоотӣ”–ро гирифтааст ва дар он аз ҷумла омадааст: “Ҷавҳари тамаддуни иттилоотиро интишор ва мубодилаи беҳадду марзи иттилоотӣ, рушди васоити интернетӣ ва густариши алоқаи моҳворавӣ, коркарду пахши ахбору иттилоот ва зуҳуру инкишофи дипломатияи рақамӣ ташкил мекунад”[8]. Дар он инчунин, як қатор вазифаҳои дипломатияи рақамии Тоҷикистон муайян шудаанд:

- мусоидат ба эҷоди воситаҳои самараноки таъсири иттилоотӣ ба афкори ҷамъиятӣ дар хориҷа ҷиҳати шинохти мусбати Тоҷикистон;
- мусоидат ба тавсеаи имкониятҳои воситаҳои ахбори оммаи кишвар дар фазои иттилоотии байналмилалӣ;
- ба роҳ мондани ҳамкории фаъоли байналмилалӣ дар соҳаи иттилоот;
- муқовимати саривақтӣ ва самаранок ба киберҷиноятҳо ва таҳдидҳои иттилоотӣ ба Истиқлолияти давлатӣ ва манфиатҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, муқаддасоти таърихӣ ва арзишҳои ахлоқиву маънавии халқи тоҷик.

Ин ҳолат мақомотҳои сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистонро водор менамояд, ки дар самти таъсиси сомонаҳои расмӣ, саҳифаҳои алоҳида дар шабакаҳои иҷтимоӣ, пахши наворҳои таблиғотӣ дар расонаҳои

интернетӣ ва ғайра бештар фаъол бошанд, то ки вазифаҳои дар Консепсия гузошташуда ба амал бароварда шаванд.

Хулоса, имрӯз дипломатия рақамӣ ба яке аз абзорҳои калидии сиёсати хориҷии давлатҳо табдил ёфтааст. Истифодаи васеи ин падида дар фаъолияти байналмилалӣ боиси он гардидааст, ки мафҳумҳои мухалиф аз қабили дипломатияи интернетӣ, шабакавӣ, электронӣ, маҷозӣ, твиттерӣ, фейсбукӣ ва ғайра дар сохтори дипломатияи рақамӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд. Давлатҳои ҷаҳон бо дарки муҳиммияти ин абзорҳо барои самаранокии сиёсати хориҷӣ аз тамоми фишангҳои дипломатияи рақамӣ истифода менамоянд.

АДАБИЁТ

1. Бакли, Н. Из России с «лайками»: твиты посольства оказались хитом (From Russia with likes: embassy tweets prove a hit for Moscow) [Текст / Н. Бакли // Сайт «inosmi.ru». Дата размещения 10.06.2017. [Электронный ресурс] URL: https://inosmi.ru/politic/20170610/239560017.html (дата обращения: 20.03.2022).

2. Горошко, Е.И. Политический твиттинг как новый жанр интернет-коммуникации [Текст] / Е.И. Горошко, Т.Л. Полякова // Вопросы психолингвистики. - 2014. - №19. - С. 92-103.

3. Зиновьева, Е. Цифровая дипломатия, международная безопасность и возможности для России [Текст] / Е. Зиновьева // Индекс безопастности. – Том 10. - № 1 (104). – С. 213-228.

4. Zoom-дипломатия [Электронный ресурс] URL: https://zn.ua/international/zoom-diplomatiya-350807_.html (дата обращения: 19.03.2022).

5. Карпович, О.Г. Особенности использования цифровой дипломатии иностранными внешнеполитическими ведомствами и международными организациями [Текст] / О.Г. Карпович, Г.М. Троянский // Дипломатическая служба. – 2020. - № 4. – С. 96-105.

6. Кауфова, И.Б. Оппозиция «свой-чужой» в британском политическом дискурсе [Текст] / И.Б. Кауфова, Л.А. Кауфова // Университетские чтения-2019. Материалы научно-методических чтений ПГУ. Часть II. - Пятигорск: ПГУ, 2019. - С. 51–57.

7. Колесникова, Н.Л. Новые медиа в практике цифровой дипломатии России [Текст] / Н.Л. Колесникова // ГРНТИ. - 19.21.91. – С. 108-126.

8. Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн] Бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 январи соли 2015, таҳти №332 тасдиқ шудааст. [Манбаи электронӣ] URL: https://mfa.tj/tg/main/view/988/konsepsiyai-sijosati-khorijii-jumhurii-tojikiston (санаи мурочиат: 05.04.2022).

9. Меграбова, Э.Г. Образ России в дискурсе журнала Newsweek / Языковая репрезентация образа России в публицистическом дискурсе стран Запада и

Востока: колл. Монография [Текст] / отв. ред. Э.Г. Мещрабова. - Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 2009. - С. 7–46.

10. Налобин: молодежь сейчас активно интересуется внешней политикой. Дата размещения 19.05.2017. Сайт «ria.ru». [Электронный ресурс] URL: https://ria.ru/radio_brief/20170519/1494695030.html (дата обращения: 11.04.2022).

11. Торреальба, А.А. Твитпломатия: влияние социальной сети Твиттер на дипломатию [Текст] / А.А. Торреальба // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Международные отношения. — 2015. — Вып. 3. – С. 152-166.

12. Цветкова, Н. Программы Web 2.0 в публичной дипломатии США [Текст] / Н. Цветкова // США и Канада: Экономика, политика, культура: периодика. — 2011. — № 3.

13. Цветкова, Н.А. Феномен цифровой дипломатии в международных отношениях и методология его изучения [Текст] / Н.А. Цветкова // Вестник РГГУ. Серия “Политология. История. Международные отношения”. - 2020. - № 2. - С. 37–47.

14. Comprehensive Annual Report on Public Diplomacy and International Broadcasting Activities, 2019 [Text] // Site of the U.S. Department of State. [Electronic resource] URL: https://www.state.gov/wpcontent/uploads/2020/01/2019-ACPD-Annual-Report.pdf (date of access: 14.04. 2022).

15. Digital Diplomacy | E-diplomacy | Cyber Diplomacy. [Electronic resource] URL: https://www.diplomacy.edu/e-diplomacy (date of access: 14.04. 2022).

16. Digital Public Diplomacy: How Chinese Social Media Is Changing the Way Diplomatic Missions in China Engage with Local Audiences [Electronic resource] URL: http:// daoinsights.com/digital-public-diplomacy-how-chinese-social-media-is-changing-the-waydiplomatic-missions-in-china-engage-withlocal-audiences/#sthash.jSWNT7Ax.dpuf (date of access: 06.04.2022).

17. Diplomacy for the digital age [Electronic resource] URL: https://www.diplomacy.edu/ (date of access: 14.04. 2022).

18. How does China censor the internet? [Text] // The Economist [Electronic resource] URL: http:// www.economist.com/blogs/economistexplains/-2013/04/economist-explains-how-chinacensors-internet (date of access: 08.04.2022).

19. IRM's Office of eDiplomacy [Text] // Site of the U.S. Department of State. 2003. October 22. [Electronic resource] URL: https://2009-2017.state.gov/-m/irm/ediplomacy/index.htm (date of access: 06.04.2022).

20. Jovan, K. Different prefixes, same meaning: cyber, digital, net, online, virtual, e. [Text] / K. Jovan. [Electronic resource] URL: https://www.diplomacy.edu/blog/different-prefixes-same-meaning-cyber-digital-net-online-virtual-e (date of access: 06.04.2022).

21. Olubukola, S.A. Foreign policy in an era of digital diplomacy. [Text] / S.A. Olubukola / Editor James Summers. 01 March 2017. [Electronic resource] URL:

https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/23311886.2017.1297175 (date of access: 06.04.2022).

22. Road map for digital cooperation: implementation of the recommendations of the High-level Panel on Digital Cooperation [Text] // UN Secretary-General's Roadmap for Digital Cooperation. - 29 May 2020. – 20 p. P. 3.

23. Social Media Trends for 2020 and Beyond. [Electronic resource] URL: https://influencermarketinghubcom/social-media-trends/ (accessed: 21.01.2022).

24. Tsvetkova, N. Russian Digital Diplomacy: A Rising Cyber Soft Power? [Text] / N. Tsvetkova // Russia's Public Diplomacy: Evolution and Practice / Ed. by A. Velikaya and G. Simons. - New York: Palgrave Macmillan. - 2019. - P. 103–117.

25. Twiplomacy Study 2020. [Electronic resource] URL: https://twiplomacy.com/blog/twiplomacy-study-2020/ (date of access: 06.04.2022).

26. Westcott, N. Digital diplomacy: The impact of the internet on international relations. [Text] / N. Westcott // Research Report 16. - Oxford: Oxford Internet Institute. July, 2008. - P.3.

ЦИФРОВАЯ ДИПЛОМАТИЯ: ФОРМИРОВАНИЯ ТЕРМИНА И ПРАКТИКА ПРИМЕНЕНИЯ

АНВАРИ САФАРИ,
кандидат исторических наук., преподаватель кафедры внешней политики Республики Таджикистан факультета международных отношений ТНУ,
734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Маяковского, дом 70/2;
Тел: (+ 992) 918-97-31-81, email: anvari.safar@mail.ru

В статье рассматривается процесс качественного изменения современной дипломатии и ее основные сферы, а также анализируется факторы возникновения цифровой дипломатии в XXI веке и расширения применения инструментов данной сферы во внешней политике государств. Цифровая дипломатия – это использование возможностей интернет-порталов и новейших достижений информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) для реализации внешнеполитических целей. Основнымы задачами цифровой дипломатии являются продвижение внешнеполитических интересов, реализация пропаганды посредством интернет-ресурсов, иллюстрация достижений внешней политики в социальных сетях, отправка информации при помощи мобильных телефонов и трансляция новостей, которые направлены на сознание аудитории и политической элиты. На данный момент, в рамках цифровой дипломатии применяются инструменты электронной, сетевой, Твиттер, Фейсбук и виртуальной дипломатии. Применения этих рычагов расширяется во внешней политике государств и государственные структуры, внешнеполитических ведомствах. Политики и дипломаты реализуют цифровую дипломатию путем создания

официальных сайтов, индивидуальных страничек, специальных электронных приложений, участия в виртуальных конференциях и онлайн встречах.

Ключевые слова: *информационная дипломатия, цифровая дипломатия, Интернет, информационно-коммуникационные технологии, средство массового информации, виртуальная пространство, официальные сайты, социальные сети, индивидуальные странички, аккаунты, Твиттер, Фейсбук, электронная почта.*

DIGITAL DIPLOMACY: FORMATION OF THE TERM AND PRACTICE OF APPLICATION

ANVARI SAFARI,
c.h.s., teacher of the department of diplomacy and foreign policy of the Republic of Tajikistan, the faculty of International relations, Tajik National University.
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Mayakovski street, home 70\2;
Tel.: (+ 992) 918-97-31-81; email: anvari.safar@mail.ru.

The article discusses the process of qualitative change in modern diplomacy and its main spheres, and also studied the factors of the emergence of digital diplomacy in the XXIst century and the expansion of the use of tools in this sphere in the foreign policy of states. Digital diplomacy is the use of the capabilities of Internet portals and the latest advances in information and communication technology (ICT) to achieve foreign policy goals. The main tasks of digital diplomacy are the promotion of foreign policy interests, the implementation of propaganda through the Internet resources, the illustration of the achievement of foreign policy in social networks, sending information using mobile phones and broadcasting news that is aimed at the minds of the audience and the political elite. At the moment, within the framework of digital diplomacy, the tools of electronic, network, Twitter, Facebook and virtual diplomacy are used. Using these levers is expanding in the foreign policy of states and government structures, foreign affairs agencies, politicians and diplomats are implementing digital diplomacy through the creation of official websites, individual pages, special electronic applications, participation in virtual conferences and online meetings.

Keywords*: information diplomacy, digital diplomacy, Internet, information and communication technologies, mass media, virtual space, official websites, social networks, individual pages, accounts, Twitter, Facebook, electronic mails.*

УДК: 323.1

ЗАРУРАТИ ТАҲҚИҚИ МАСЪАЛАИ МАНФИАТҲОИ МИЛЛӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

АШУРОВ АЛИНАЗАР ҲОҶИБОЕВИЧ,
унвонҷӯи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳовaддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, муовини сардори Раёсати таҳлил ва ояндабинии сиёсати хориҷии Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел.: (+992) 938-03-70-70; e-mail: alinazar.ashurov@mail.ru

Дар мақолаи мазкур ба яке аз масъалаҳои муҳимми илмҳои сиёсӣ – зарурати таҳқиқи масъалаи манфиатҳои миллӣ дар шароити муосир таваҷҷуҳ зоҳир карда шудааст. Муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти гуногуни илмӣ ва таҳлили равандҳои сиёсии муосир масъалаи гузошташударо таҳқиқ намуда, ба хулосае омадааст, ки омӯзиши масъалаи манфиатҳои миллӣ дар шароити муосир бештар хусусияти илмиву амалиро касб намудаанд. Зеро, манфиатҳои миллӣ яке аз унсурҳои муҳимми давлатдориро ташкил дода, рушд ва бақои давлату миллат ба онҳо алоқамандии бевосита дорад. Ба андешаи муаллиф дар равандҳои мураккаби ҷаҳонӣ ва афзоиши таҳдидҳо дар самти ҳимояи манфиатҳои миллӣ монеаҳо эҷод карда мешаванд. Аз ҳамин лиҳоз, коркард ва пайдо намудани василаҳои нави ҳимояи манфиатҳои миллӣ вазифаи муҳимтарини давлатҳо арзёбӣ карда мешавад.

Калидвожаҳо: *манфиат, манфиатҳои миллӣ, давлати миллӣ, хатару таҳдидҳо, ҷаҳони муосир, ҷаҳонишавӣ, бақодорӣ, истиқлоли сиёсӣ, амнияти миллӣ.*

Дар ҷаҳони муосир, афзоиши як қатор хатару таҳдидҳо ба монанди терроризму ифротгароӣ, бархӯрди тамаддунҳо, гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир, таассуби динӣ, бегонапарастиву хурофотпарастӣ, бемориҳои сироятӣ ва тағйирёбии иқлим дар раванди таъмини амният ва ҳимояи манфиатҳои миллии давлатҳо монеаҳои гуногун ба вуҷуд оварда истодаанд. Дар баробари ин, кӯшиши таҳмили идеологияҳои мухталиф аз ҷониби давлатҳои абарқудрат болои давлатҳои рӯ ба инкишоф раванди ҳимояи манфиатҳои миллиро барои давлатҳои мустақил мураккаб намуда истодааст. Масъалаи ҳимояи манфиатҳои миллӣ, ки яке аз бахшҳои муҳимми давлатдорӣ ва ҳатто омили бақои давлату миллат арзёбӣ карда мешаванд, дар чунин шароит ба таваҷҷуҳи бештар ниёз доранд. Зеро, манфиатҳои миллӣ талабот ва эҳтиёҷоти шахс, ҷомеа ва давлат аст, ки давлат ҳимояи онҳоро ба зиммаи худ гирифтааст. Ба ибораи дигар

манфиатҳои миллӣ маҷмӯи арзишҳо ва мақсадҳои умумие мебошанд, ки дар натиҷаи ба ҳам мувофиқ намудани талаботҳои шаҳрвандон ташаккул меёбанд. Яъне,, дар меҳвари манфиат - талаботҳои шаҳрванд қарор дорад. Дар навбати худ талабот, як навъ зарурати табиӣ, иҷтимоӣ, равонӣ ва биологии инсон аст, ки барои рушди ҳаёти минбаъдаи ӯ зарур шуморида мешавад. Аз ҳамин лиҳоз, омӯзиш ва таҳқиқи масъалаи "манфиатҳои миллӣ" ва таҳқиқи паҳлӯҳои гуногуни онҳо дар шароити муосир аҳамияти бештари илмиву амалиро касб намудаанд. Дар ин раванд таваҷҷуҳ намудан ба моҳияти манфиатҳои миллӣ ва тарҳрезии роҳу воситаҳои муҳимми ҳимояи онҳо муносибати ҷиддиро тақозо менамояд. Воқеияти собитшуда аст, ки инсоният дар тӯли таърихи мавҷудияти худ ҳамеша аз манфиат бархӯрдор ё тамоми шаклҳои фаъолияти худро бо дарназардошти манфиатҳои муайян ба роҳ мондааст. Дар олами муосир низ давлатҳо дар доираи манфиатҳои миллӣ фаъолиятро ба роҳ монда, муносибати худро бо падидаҳои атроф маҳз дар ҳамин замина ба роҳ мемонанд. Ҳимояи манфиатҳои миллӣ боиси таҳкими суботи сиёсӣ гардида, мавҷудияти давлатро таъмин менамоянд. Манфиатҳои миллӣ бар пояи арзишҳои маънавии халқ асос меёбанд. Ин умумиятро аксари донишмандони илмҳои сиёсӣ ва ҷомеашиносӣ эътироф намудаанд [5].

Агар таърихи гузаштаи ҷомеаи инсониро таҳлил намоем, маълум мегардад, ки манфиатҳо дар шаклгирии муносибатҳо нақши асосӣ бозидаанд. Яъне,, раванди ҳаёти инсониятро бидуни манфиатҳо тасаввур намудан ғайриимкон аст. Дар мавриди қадимӣ будани мафҳуми манфиатҳои миллӣ сиёсатшиноси тоҷик С. Ятимов чунин нуқтаи назар баён намудааст: "Мафҳуми "манфиатҳои миллӣ" аз замонҳои қадим маълум аст. Онро ҳанӯз Фукидид барои ифода кардани муносибатҳои давлатҳои замонаш – Афина ва Спарта истифода кардааст. Таркиби мантиқии ин тафсир дар он аст, ки олими Юнони Қадим барои барқарор кардани муносибатҳои иттифоқӣ мувофиқ омадани манфиатҳои миллиро муҳим медонист"[11, с.15]. Аз ин бармеояд, ки мафҳуми "манфиатҳои миллӣ" таърихи қадима дорад. Дар баробари ин, манфиатҳои миллӣ аз оғози пайдоиши ҷомеаи инсонӣ то асри муосир василаи созиш ва муттаҳидгардии халқиятҳо зери ҳадафҳои умумӣ баромад намудааст. Албатта, дар раванди амалигардонии мақсадҳои умумӣ, ки онро манфиатҳои миллӣ меномиданд, нақши калидиро давлат мебозид. Таҳлили андешаи таърихшиноси бузург Фукидид, ки манфиатҳои миллиро ҳамчун василаи "барқарор кардани муносибатҳои иттифоқӣ" нишон додааст, Яъне, дар ҳамон давра манфиатҳои миллӣ воситаи тавофуқ ва таъмини ваҳдати ҷомеа арзёбӣ карда мешуданд. Чунин андешаро файласуфи машҳур Демкорит низ дошт. Демокрит, ки дар аҳди қадим умр ба сар бурда аст, ба ин назар буд, ки тамоми муносибатҳои инсон дар заминаи манфиатҳо шакл мегиранд ва маҳз манфиатҳо муайянкунандаи робитаҳои байниҳамдигарии инсонҳост. Ӯ давлатро шакли олии ҳифзи манфиатҳо, ниҳоди муҳимми пешбарандаи манфиатҳои умумӣ ва татбиққунандаи талаботҳо медонист.

Мутафаккир ба ақидае буд, ки бояд манфиатҳои давлат аз ҳама боло гузошта шавад [4].

Дар олами муосир низ “манфиат” ҳамчун омили асосии муайянкунандаи муносибатҳо дар ҷомеа ифода карда мешавад. Дилхоҳ давлат дар асоси “манфиатҳои миллӣ” сиёсати дохилӣ ва берунии худро мушаххас менамояд. Албатта, дар раванди ҳимояи манфиатҳои миллӣ барои давлатҳо як қатор хатару таҳдид ва монеаҳое ба вуҷуд меоянд, ки зарурати бартараф сохтани онҳо пеш меояд. Дар ин раванд, яке аз масъалаҳои асосӣ таъмини амнияти миллӣ мебошад. Дар системаи таъмини амнияти миллӣ ҳимояи манфиатҳои миллиро ҷузъи муҳимми системаи амнияти миллӣ эътироф кардани олимон беҳуда нест. Маҳз бо дарки ин, ки манфиатҳои миллӣ аз талаботҳои умумии аксарият ва аққалиятҳои миллӣ сарчашма мегирад, дар ҳамин асос, системаи амнияти миллӣ ташаккул дода мешавад. Яъне,, манфиатҳои миллӣ ҳолатеро ташаккул додаанд, ки давлатҳо атрофи системаи амнияти миллии худ бештар таваҷҷуҳ намоянд. Аз ин ҷост, ки олимон ва мутафаккирон дар марҳилаҳои гуногун ба падидаи манфиатҳо рӯй оварда онро мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор додаанд.

Олими машҳури фаронсавӣ Клод Гелветсий ба ақидае буд, ки маҳз манфиат ба сифати қувваи пешбарандаи муносибати инсон бо атроф баромад менамояд. Гелветсий дар асари худ “Дар бораи ақл” оид ба табиат ва тарзи тафаккури одамон андешаронӣ намуда, қайд мекунад, ки инсон бештар ба он чизҳое майл дорад, ки аз онҳо фоида дошта бошад. Яъне,, манфиат барои инсон омили асосии муайян кардани муносибати ӯ бо атроф аст. “Шахси хасис, огоҳона танҳо он китобҳоеро ҷустуҷӯ ва пайдо менамояд, ки ба ӯ роҳи ҳарчи бештар захира кардани пулро нишон медиҳанд”[1, с.35]. Ба назари муҳаққиқ инсон дар ҳама ҳолат ба ғояҳо ва ҳодисаҳои атроф бо назардошти манфиатҳои худ таваҷҷуҳ менамояд. Бояд қайд намуд, ки чунин андешаронӣ намудани олими фаронсавӣ асосҳои таърихиро дорост. Ин, ки талабот ва эҳтиёҷоти одамон боиси шаклгирии манфиатҳо аст ва дар навбати худ онҳоро водор месозад, ки ҷиҳати ҳимояи манфиатҳояшон муттаҳид гарданд, дар илм воқеияти собитшуда аст. Вобаста ба ин, Афлотун дар китоби худ “Давлат” оид ба сабабҳои пайдоиши давлат андеша намуда, талаботҳои одамонро шарти асосии ташкили давлат медонад. Ӯ бар ин назар аст, ки одамон талаботу эҳтиёҷоти гуногун доранд ва барои қонеъ сохтани талабот ва эҳтиёҷот муттаҳид гардида, давлатро ташкил намудаанд [7].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар тӯли таърих инсоният бо такя ба манфиатҳо мақсад ва муносибатҳои мутақобилаи худро роҳандозӣ намудааст. Давлатҳо низ ҳамин гуна аз оғози пайдоши худ дар асоси манфиатҳои мушаххас рушд намуда, манфиатҳои ҷомеаи худро ҳимоя намудаанд. Яъне,, манфиатҳо дар тӯли таърих инсонро ҳамроҳӣ намуда, муносибати онро бо дигарон муайян кардаанд. Маврид ба зикр аст, ки гарчанде мафҳуми манфиатҳо дар доираҳои гуногуни фикрӣ мавриди

баррасӣ қарор мегирифтанд ва назарияпардозони аҳди қадим аз Демокриту Фукидид то Арасту ва олимони асрҳои миёнаву давраи нав атрофи масъалаи манфиатҳои миллӣ андешаронӣ намудаанд, танҳо мафҳуми "манфиатҳои миллӣ" дар нимаи аввали асри XX ба гардиши илмӣ ворид шуд. Бешубҳа, дар ин самт нақши олимони амрикоӣ Р. Нибур ва Ч. Бирд хеле бузург аст. Маҳз бо кушиши онҳо дар соли 1935 мафҳуми "манфиатҳои миллӣ" ба Энсиклопедияи илмҳои иҷтимоии Оксфорд ҳамчун мафҳуми илмӣ ворид шуд ва пажӯҳишҳои илмӣ атрофи он бештар гардиданд [10].

Дар таҳқиқ ва омӯзиши "манфиатҳои миллӣ" нақши олимони ғарбӣ хеле барҷаста аст. Аз ҷумла, олимоне монанди: Г. Моргентау, В. Липпман, Ҷ. Розенау, Ҷ. Кеннан, Э. Фурнисс, К. Валс ва дигарон паҳлуҳои гуногуни масъалаи манфиатҳои миллиро баррасӣ намуда, ба ҷомеа пешкаш кардаанд. Бояд зикр кард, ки масъалаи манфиатҳои миллӣ аз ҷониби муҳаққиқони фаронсавӣ Р. Арон, П. Ренувен, Ж. Б. Дурозел, Р. Дебре мавриди омӯзиши ҳамаҷониба қарор гирифта, ба он баҳоӣ воқеӣ дода шудааст.

Сиёсатшиносон бар ин назаранд, ки дар таҳқиқ ва коркарди консепсияи "манфиатҳои миллӣ" олими амрикоӣ Г. Моргентау нақши бештар дорад. Ӯ оид ба манфиатҳои миллӣ ва нақши онҳо дар сиёсати байналхалқӣ андешаронӣ намуда, дар ин раванд, нақши қувваро муҳим мешуморад. Г. Моргентау чунин мешуморад, ки бояд сиёсати хориҷии давлат дар асоси манфиатҳои миллӣ шакл гирад ва он бояд аз ҷониби қувваҳои махсус ҳимоя карда шавад. Ҳамзамон, ӯ манфиатҳоро категорияи обеъкивӣ арзёбӣ намуда, қувваро шарти асосии он медонад. Ба ақидаи Г. Моргентау манфиатҳои миллӣ сиёсатро муайян менамоянд ва онҳо аз замон, вақт, шароит ва ҳолат вобастагӣ надоранд[3]. Умуман, Г. Моргентау мавҷудияти манфиатҳои миллиро амри зарурӣ дониста, такя намудан ва дар чаҳорчуби онҳо ба роҳ мондани муносибатҳоро омили асосии пешрафти давлатҳо донистааст. Воқеиятҳои ҷаҳони муосир ва муборизаҳои геполитикии давлатҳо дар сиёсати ҷаҳон аз он шаҳодат медиҳад, ки бо такя ба манфиатҳои миллӣ татбиқ намудани сиёсати беруии давлатҳо ба ҳукми анъана даромадааст.

Омӯзиши масъалаи манфиатҳои миллӣ дар байни олимони тоҷик низ ба мушоҳида мерасад. Шароити соҳибистиқлолӣ ва ба сифати давлати миллӣ рушд кардани Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳолатеро ташаккул дод, ки муҳаққиқони ватанӣ ба омӯзиши масъалаи манфиатҳои миллӣ рӯ оварда, аҳамиятнокии онро барои ҷомеа ва рушди минбаъдаи давлат шарҳ диҳанд. Дар омӯзиши масъалаи мазкур саҳми сиёсатшиносону ҷомеашиносони ватанӣ А.Н. Муҳаммад, Г.Н. Зокиров, С.С. Ятимов, М. Абдулҳақов, Қ. Гиёев, Х.Қ. Сафарализода, Ш.Ш. Ризоиён ва дигарон хеле бузург аст. Муҳаққиқони мазкур дар асарҳо ва таҳқиқотҳои илмии худ масъалаҳои мухталифи манфиатҳои миллиро мавриди таҳлил қарор дода, кӯшиш кардаанд, ки хусусиятҳои муҳимми манфиатҳои миллиро нишон диҳанд.

Масалан, сиёсатшиноси тоҷик А.Н. Муҳаммад манфиатҳои миллиро мавриди омӯзиш қарор дода, онҳоро ба манфиатҳои бақодорӣ, манфиатҳои ҳаётан муҳим ва муҳим ҷудо намудааст. Ба андешаи муҳаққиқ манфиатҳои миллии Тоҷикистон аз манфиатҳои давлат, ҷомеа, шахс шакл гирифтаанд. А.Н. Муҳаммад бар ин назар аст, ки манфиатҳои миллии Тоҷикистонро, пеш аз ҳама, ҳифзи истиқлоли сиёсӣ, таъмини амнияти миллӣ, ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва таъмини рушди ҷомеа ташкил медиҳанд. Ба андешаи сиёсатшинос маҳз ҳифз ва таҳкими ҳамин ҳадафҳои олӣ ва арзишҳои бунёдӣ шароит фароҳам меоранд, ки ҳастии давлати миллӣ ҳифз карда шавад [5]. Андешаҳои олимро хулоса намуда, гуфтан мумкин аст, ки манфиатҳои миллӣ дар инкишофи давлат ва таҳкими арзишҳои давлатдорӣ нақши калидӣ доранд.

Ба масъалаи манфиатҳои миллӣ дар тадқиқотҳои сиёсатшиноси тоҷик Г.Н. Зокиров рӯ ба рӯ шудан мумкин аст. Г.Н. Зокиров масъалаи манфиатҳои миллиро мавриди омӯзиш қарор дода, зери мафҳуми мазкур ҳамаи намояндагони халқу миллатҳоеро, ки дар қаламрави давлат зиндагӣ менамоянд, дар назар доштааст. Сиёсатшиноси тоҷик байни мафҳуми “манфиатҳои миллӣ” ва манфиатҳои давлатӣ тафовут намегузорад. Яъне,, ба ақидаи муҳаққиқ зери мафҳуми “манфиатҳои миллӣ” манфиатҳои ҳам аксарият ва ҳам аққалиятҳои миллӣ, манфиатҳои умумӣ ва давлатиро низ бояд фаҳмид. Ба андешаи сиёсатшинос мафҳуми “миллӣ” ва “давлатӣ” дар илмҳои сиёсӣ як маъноро ифода менамоянд. Г. Зокиров дар китоби “Донишномаи сиёсӣ”-и худ масъаларо чунин шарҳ додааст: “дар фаҳми сиёсӣ мафҳумҳои “миллӣ” ва “давлатӣ” ҳаммаъно мебошанд. Зеро, мафҳуми “давлат” фақат аз маҷмӯи институтҳои сиёсӣ ва ҷамъиятӣ иборат набуда, балки тавсифи мушаххасии кишварро низ дар бар мегиранд” [2, с.161].

Бояд қайд намуд, ки дар байни муҳаққиқон оид ба мафҳуми “манфиатҳои миллӣ” ва “манфиатҳои давлатӣ” назарҳои гуногун мавҷуд аст. Қисме аз муҳаққиқон манфиатҳои миллиро фаротар аз манфиатҳои давлатӣ арзёбӣ намудаанд. Ба андешаи онҳо манфиатҳои миллӣ мафҳуми васеътар буда, аз ҷумла манфиатҳои давлатиро дар худ фаро мегирад. Маврид ба зикр аст, ки чунин ақидаҳои мухталиф ба моҳияти аслии масъала халал ворид намесозад. Як нуктаи эътирофшуда аст, ки давлат маҳсули рушди муносибатҳои ҷамъиятӣ аст ва дар навбати худ ҷомеаро дар атрофи манфиатҳои умумӣ муттаҳид менамояд. Бояд қайд намуд, дар системаи сиёсии ҷаҳон давлат муҳимтарин ниҳодест, ки қобилияти таъмини амният ва ҳимояи манфиатҳои сокинонашро дорад.

Дар доираи илми давлатшиносӣ зери мафҳуми манфиатҳои миллӣ ва мафҳуми амнияти миллӣ тамоми ҷомеа ва бошандагони ҳудуди муайян фаҳмида мешаванд. Яъне,, манфиатҳои миллӣ дар шакли система аз хурдтарин умумият то бузургтарин ниҳоди давлатро таҷассум менамояд. Амнияти миллӣ низ дар шакли система ба таври принсипӣ тамоми соҳа ва сохтору ниҳод ва муассисаҳои дар ҳудуди давлат маскунбударо фаро

мегирад. Чунин ҳолатро дар муносибатҳои конститутсионӣ низ мушоҳида намудан мумкин аст. Дар шароити муосир давлатҳои демократӣ дар Конститутсияҳои худ кафолоти баробарии ҳуқуқу озодиҳои аксарият ва аққалиятҳои миллиро якхела таҷассум намуда, дар амалияи ҷамъиятиашон барои татбиқи он шароит фароҳам меоранд. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар асоси системаи сиёсии демократӣ рушд карда истодааст, масъалаи болозикрро дар сатҳи Конститутсияи худ таҳким бахшидааст. Масалан, дар Конститутсия зикр ёфтани он, ки ҳамаи халқу миллатҳои маскуни кишвар новобаста аз миллат ва эътиқодоти динӣ шаҳрвандони Тоҷикистонро ташкил медиҳанд, далели андешаҳои боло аст. Инчунин, дар сатҳи Конститутсия дарҷ гардидани баробарии тамоми шаҳрвандон қатъи назар аз миллат, нажод, ҷинс, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, таҳсил ва молу мулк, ифодаи умумӣ будани манфиатҳои миллиро шаҳодат медиҳад.

Масъалаи омӯзиши манфиатҳои миллиро дар таҳқиқоти сиёсатшинос С.С. Ятимов пайдо намудан мумкин аст. Муҳаққиқ дар китоби худ “Идеология ва манфиатҳои миллӣ” оид ба табиати идеология ва манфиатҳо андешаронӣ намуда, яке аз шартҳои мавҷудияти манфиатҳоро идеология арзёбӣ намудааст. Дар навбати дигар, муаллиф чунин мешуморад, ки “дар ҷое ки манфиат ҳаст, он ҷо идеология пайдо мешавад”. Яъне,, сиёсатшинос нақши идеологияро дар раванди дарки манфиатҳо муҳим мешуморад. Ба андешаи С.С. Ятимов манфиатҳои миллӣ талаботи даркшудаи ҷомеа мебошанд [11].

Таҳқиқи масъалаи манфиатҳои миллиро дар пажӯҳишҳои Х.Қ. Сафарализода мушоҳида намудан мумкин аст. Муҳаққиқ бар ин назар аст, ки дар раванди ҳимояи манфиатҳои миллии давлатҳо таҳдиду хатарҳо монеа эҷод менамоянд ва давлатҳо барои безарар гардонидани оқибатҳои манфии онҳо системаи таъмини амнияти миллиро ба вуҷуд овардаанд. Муҳаққиқ шинохти таҳдидҳо ва бартараф сохтани онҳоро яке аз василаҳои муҳимми таъмини амният ва ҳимояи манфиатҳои миллӣ медонад. Х.Қ. Сафарализода доштани донишҳои амниятӣ ва тафаккури таҳлиливу танқидиро дар ҷомеаи муосир, ки рӯз ба рӯз хатару таҳдидҳо афзоиш ёфта, монеаи раванди таъмини амнияти давлат ва ҳимояи манфиатҳои миллӣ гардида истодаанд ҳатмӣ мешуморад. Сиёсатшинос таъкид менамояд: “Дар шароити кунунӣ, ки раванди тавсеаи ҷангҳои иттилоотию психологӣ ба мушоҳида мерасад, барои шаҳрвандони кишвар ва махсусан, ҷавонону насли миёнасол донишҳои амниятӣ ва шинохти таҳдидҳо хеле зарур аст. Зеро, онҳо агар тафаккури танқидию таҳлилӣ надошта бошанд, дӯст ва душман, фоида ва зарарро аз ҳам фарқ карда натавонанд, дар зери таъсири ҳуҷумҳои иттилоотӣ ба осонӣ ба доми тундгароён ва тахрибкорон меафтанд. Чунин ҳолат таҳдиди воқеӣ ба суботи сиёсии ҷомеа мебошад”[9]. Сафарализода Х.Қ. муътақид аст, ки тарзи ҳаёти шахс, ҷомеа ва давлат ҳамчун объекти амнияти миллӣ ифодагари манфиатҳои умумӣ мебошанд, ки онҳо дар маҷмӯъ, манфиатҳои миллиро ташаккул медиҳанд. Манфиатҳои шахс, ҷомеа ва

давлат ҳар қадаре ки бо ҳам мувофиқ бошанд, ҳамон қадар муносибатҳои мутақобилаи ҷомеа ва давлат беҳтар гардида, рушди бомарому устувори онҳо таъмин мегардад. Чунин ҳолатро дар соҳаи амниятшиносӣ «гармонизатсияи» манфиатҳои миллӣ меноманд, ки маъноаш бо ҳамдигар мувофиқат намудан ва бо ҳамдигар мухолифат надоштани манфиатҳои шахс, ҷомеа ва давлат мебошад [6, с.55-56].

Дар доираи илми сиёсии ватанӣ сиёсатшиноси дигаре, ки ба таҳқиқи масъалаи манфиатҳои миллӣ машғул гардидааст, Ш.Ш. Ризоён мебошад. Ӯ манфиатҳои миллии Тоҷикистонро мавриди таҳлил қарор дода, ба хулоса расидааст, ки таркиби манфиатҳои миллии Тоҷикистонро панҷ унсури асосӣ: таъмини амнияти миллӣ, Истиқлолияти сиёсӣ, тамомияти арзӣ, таҳкими давлати дунявӣ ва рушди устувори ҷомеа ташкил медиҳанд. Ба андешаи муҳаққиқ муносибатҳои мутақобилаи Тоҷикистон бо давлатҳо ва созмонҳои байналмилалӣ маҳз дар асоси ҳамин панҷ арзиши асосӣ ба роҳ монда шудааст [8]. Муҳаққиқ ҳифз ва таҳкими панҷ унсури зикргардидаро муҳим шуморида, рушд ва бақои давлати миллиро ба онҳо вобаста медонад. Дар воқеъ, чунин дидгоҳ ва баррасии масъала воқеӣ ва мантиқӣ аст. Агар ба раванди рушди давлатҳо таваҷҷуҳ намоем, мушоҳида мегардад, ки ҳамаи дастовардҳо дар заминаи мавҷудияти истиқлоли сиёсӣ ва таъмини амнияти миллӣ ба даст меоянд.

Умуман, дар доираи илмҳои сиёсӣ атрофи мафҳуми “манфиатҳои миллӣ” дидгоҳҳои гуногун вуҷуд дорад. Аз таҳлили мазкур маълум мегардад, ки оид ба масъалаи “манфиатҳо” аз замони қадим то ҷомеаи имрӯз муҳаққиқон назару андешаҳои худро баён намудаанд. Яъне,, раванди ташаккули “манфиатҳои миллӣ” дар илм марҳилаи дарози таърихиро фаро гирифтааст. Маҳз дар заминаи ташаккули батадриҷи худ имрӯз манфиатҳои миллӣ дар илмҳои сиёсӣ яке аз мафҳумҳои муҳим ва бисёристеъмолу бисёрпаҳлӯ шудааст. Атрофи мафҳуми “манфиатҳои миллӣ” дар илм таърифҳои гуногун баён гардидаанд. Ба назари мо мавҷуд набудани як таърифи ягона дар нисбати мафҳуми “манфиатҳои миллӣ” аз як тараф аз мавқеи муҳаққиқон вобаста буда, аз тарафи дигар ба воқеияти гуногуни ҷамъиятӣ вобастагӣ дорад. Агарчӣ, пажӯҳишгарон мафҳуми “манфиатҳои миллӣ”- ро гуногун таъриф додаанд, вале моҳиятан ҳамаи онҳо маҷмӯи арзишҳо ва талаботҳои мувофиқашудаи умумиро баён доштаанд. Бояд зикр кард, ки новобаста аз он, ки миёни олимон андешаҳои мухталиф дар масъалаи манфиатҳои миллӣ ҷой дорад, дар маҷмуъ консепсияи манфиатҳои миллӣ дар илм як консепсияи мушаххас аст.

Ҳамин тавр, манфиатҳои миллӣ маҷмӯи талабот, эҳтиёҷот, заруратҳои маънавӣ ва моддии тамоми халқу миллатҳои дар ҳудуди муайян аст. Ба иборaи дигар манфиатҳои миллӣ талаботҳои мувофиқашудаи шахс, ҷомеа ва давлат мебошанд, ки давлат ҳимояи онҳоро бар зиммаи худ гирифтааст. Манфиатҳои миллӣ падидаи шахшуда набуда, онҳо марҳила ба марҳила таҳким, такмил, дигаргун мегарданд. Ҳатто, манфиатҳои миллӣ, агар раванди ҳимояро бархӯрдор набошанд, зери хатару таҳдидҳои ҷаҳонӣ ба

вартаи нобудӣ мерасанд. Аз ҳамин хотир, раванди ҳимояи манфиатҳои миллӣ занҷираи давомдореро мемонад.

Агар моҳияти андешаҳои мутафаккирон ва олимонро хулоса намуда, бо равандҳои ҷаҳонӣ қиёс намоем, маълум мегардад, ки манфиатҳои миллӣ дар замони муосир ба омӯзиш ва таҳқиқ ниёзи бештар доранд. Махсусан, дар шароити имрӯза, ки дар ҷаҳон ҳамарӯза равандҳои гуногун ба вуҷуд меоянд ва ба давлатҳо хатару таҳдид эҷод менамоянд, муҳаққиқонро зарурат пеш меояд, ки манфиатҳои миллии давлати худро мавриди пажӯҳиш қарор дода, воситаҳои муҳимми ҳимояи онҳоро пешниҳод намоянд. Дар чунин ҳолат давлати миллӣ метавонад, ки манфиатҳои миллиро дар сатҳи зарурӣ ҳимоя намуда, ба рушди устувор дастёб гардида, ҳастии худро ҳифз намояд.

Тавре дар аввал ҳам таъкид гардид, дар шароити муосир хатару таҳдидҳо рӯз то рӯз дар ҳоли афзоиш буда, раванди ҳимояи манфиатҳои миллиро душвор намуда истодаанд. Афзоиши хатари терроризму ифротгароӣ, бархӯрди тамаддунҳо, равандҳои канораи ҷаҳонишавӣ, таҳдидҳо ва ҷангҳои иттилоотӣ, манфиатҳои геополитикӣ ва ғайра аз қабили хатарҳои муосиранд, ки зарурати муқовимат бо онҳо барои ҳар як давлати миллӣ ҳатмӣ аст. Дигар ин, ки дар саҳнаи сиёсати ҷаҳонӣ давлатҳо манфиатҳои нави геополитикии худро ҷустуҷӯ доранд, ки дар натиҷа, фазои геполитикӣ барои давлатҳои дигар маҳдуд мегардад. Дар чунин ҳолат танҳо ҳамон давлатҳое метавонанд муқовимат нишон диҳанд, ки манфиатҳои миллии худро дарк карда бошанд. Маҳз ҳамин ҷиҳати масъала зарурати таҳқиқи манфиатҳои миллиро пеш меорад.

Бояд қайд намуд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир ҳамчун давлати миллӣ рушд дошта, соҳиби истиқлоли сиёсии таҳкимёфта аст. Тоҷикистон дорои манфиатҳои миллии худ буда, пайваста барои ҳимояи онҳо системаи мушаххасро ташаккул додааст. Маврид ба зикр аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон наметавонад аз таъсири манфии ҳар як хатару таҳдиде, ки дар ҷаҳон ба вуҷуд меояд, дар канор бошад. Хатару таҳдидҳои нав тақозо менамоянд, ки василаҳои нави таъмини амнияти миллӣ ташаккул дода шаванд. Албатта, дар натиҷаи таъмини амнияти миллӣ метавон манфиатҳои миллиро ҳимоя намуд. Ин нукта низ аз рӯзмарра ва пайваста мавриди таҳқиқу омӯзиш қарор додани манфиатҳои миллӣ шаҳодат медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Гельвеций К.А. Об уме. –М., 1938. – 396 с.
2. Зокиров Г.Н. Донишномаи сиёсӣ. Ҷилди 2. – Душанбе: Андалеб – Р, 2015. –536 –С.
3. Зокиров Г.Н., Абдулҳақов М.М. Манфиатҳои миллӣ – омили меҳварии рушди давлатдорӣ. –Душанбе, 2008. – 172 –С.
4. Материалисты Древней Греции. – М., 1955. – 240 с.

5. Махмадов А.Н., Асадуллаев И.К. Национальный интерес Таджикистана (методологическое руководство). – Душанбе: Авесто, 2009. – 92 с. EDN: VCIGOX

6. Муҳаммад А.Н., Сафарализода Х.Қ. Амнияти миллӣ. Воситаи таълимӣ. – Душанбе: Империал-групп, –2018. – 224 С. EDN: LCKFJJ

7. Платон. Государство. – М.: АСТ, 2016. –448 с.

8. Ризоён Ш.Ш. Национальные интересы во внешней политике Республики Таджикистан: Монография. – Душанбе: Дониш, – 2020. – 320 с. EDN: UNTTBC

9. Сафарализода Х.К. Проблемы осознания и восприятия угроз в современном обществе // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2021. – № 3-2. – С. 240-249. EDN: UPPACJ

10. Трухачёв В.В. Национальные интересы: теоретический дискурс проблемы // Вестник РУДН, серия Политология. – М. – 2010. – № 1. – С.53-65.

11. Ятимов С.С. Асарҳо. Ҷилди 7. Идеология ва манфиатҳои миллӣ. – Душанбе: Ганҷ нашриёт, – 2019. – 336 С.

НЕОБХОДИМОСТЬ ИЗУЧЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

АШУРОВ АЛИНАЗАР ХОДЖИБОЕВИЧ,
соискатель Института философии, политологии и права им. А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана, заместитель начальника Управления анализа и прогнозирования внешней политики Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 89;
тел.: (+992) 938-03-70-70; e-mail: alinazar.ashurov@mail.ru

В данной статье особое внимание уделяется одному из важнейших вопросов политической науки - необходимости изучения вопроса о национальных интересов в современных условиях. На основе изучения различной научной литературы и анализа современных политических процессов автор исследовал проблему и пришел к выводу, что изучение национальных интересов в современных условиях приобрело более научный и практический характер. Потому что национальные интересы являются одним из важнейших элементов государственности, и с ними напрямую связаны развитие и выживание государства и нации. По мнению автора, сложные глобальные процессы создают препятствия в деле защиты национальных интересов. В связи с этим разработка и поиск новых средств защиты национальных интересов является важнейшей задачей государств.

Ключевые слова: *интересы, национальные интересы, национальное государство, угрозы и вызовы, современный мир, глобализация, выживание, политическая независимость, национальная безопасность.*

THE NEED OF STUDING NATIONAL INTERESTS IN MODERN CONDITIONS

ASHUROV ALINAZAR HOJIBOEVICH,
Applicant of the Institute of Philosophy, Political Science and Law named after A. Bahovaddinov of the National Academy of Sciences of Tajikistan,
Deputy Head of the Department for analysis and forecasting of foreign policy of the Center for Strategic Studies under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 89;
tell.: (+992) 938-03-70-70; e-mail: alinazar.ashurov@mail.ru

In this article, the author pays special attention to one of the most important issues of political science - the need of study the issue of national interests in modern conditions. Based on the study of various scientific literature and the analysis of modern political processes, the author investigated the problem and came to the conclusion that the study of national interests in modern conditions has become more scientific and practical. Because national interests are one of the most important elements of statehood, development and survival of the state and nation are directly related to them. According to the author, in complex global processes and growing threats, obstacles are created in the protection of national interests. In this regard, the development and research for new means of protecting national interests is the most important task of states.

Keywords: *interests, national interests, nation state, threats and challenges, modern world, globalization, survival, political independence, national security.*

УДК: 308 (575) +308 (44)

ҲАМКОРИҲОИ ГУМАНИТАРИИ ФАРОНСА БО ДАВЛАТҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ: ВАЗЪИЯТ ВА ДУРНАМО

АШӮРОВ АРДАМЕҲР МУРОДҚУЛОВИЧ,
номзади илмҳои таърих, ходими пешбари илмии Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33;
тел: (+992) 917-34-02-94; e-mail: ardamehr.ashurov@mail.ru

Мақола ба омӯзиш ва таҳқиқи вазъият ва дурнамои ҳамкориҳои гуманитарии давлатҳои Осиёи Марказӣ ва Фаронса бахшида шудааст. Дар солҳои Истиқлолияти давлатӣ ҳамкориҳо дар самти илм, маориф ва фарҳанг миёни кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Фаронса рушд ёфтанд. Дар самти сиёсати хориҷии худ нисбат ба минтақаи Осиёи Марказӣ, Фаронса ҷонибдори вусъат бахшидани ҳамкориҳои мутақобилона судманд аст, ки дар ин миён ҳамкориҳои гуманитарӣ мавқеи калидӣ доранд. Дар мақола марҳалаҳои рушд ва таҳкимёбии ҳамкориҳои гуманитарӣ аз нигоҳи таҳлилӣ байни кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Фаронса нишон дода шуда, дурнамои рушди он пешбинӣ гардидааст.

Калидвожаҳо: *Осиёи Марказӣ, Фаронса, дипломатия, ҳамкориҳо, илм, фарҳанг, маориф, манфиатҳо.*

Пас аз фурӯпошии Иттиҳоди Шӯравӣ, кишварҳои аврупоӣ, аз ҷумла Ҷумҳурии Фаронса ҳанӯз дар аввали соли 1992 мақоми соҳибистиқлолии давлатҳои нави минтақаи Осиёи Марказиро ба расмият шинохт. Ин оғози марҳилае буд, ки асосҳои робитаҳои сиёсию дипломатии Фаронса ва кишварҳои Осиёи Марказӣ гузошта шуд.

Дар давраи ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ ҳамкорӣ бо кишварҳои аврупоӣ, аз ҷумла Фаронса яке аз самтҳои асосии сиёсати хориҷии кишварҳои Осиёи Марказӣ гардид. Ҷойи дигар, Фаронса шабеҳи пулест, ки кишварҳои Осиёи Марказиро бо Иттиҳоди Аврупо мепайвандад.

Фаронса низ дар доираи сиёсати хориҷиаш барои таҳким ва рушди муносибатҳо бо давлатҳои Осиёи Марказӣ манфиатдор аст ва нисбат ба ин минтақа таваҷҷуҳи хосса зоҳир менамояд. Зеро, манфиатҳои сиёсати Фаронса дар Осиёи Марказӣ, пеш аз ҳама, ба соҳаҳои фарҳанг, илм, маориф, иқтисодиёт ва сайёҳӣ равона гардидаанд.

Мавриди ба зикр аст, ки солҳои 90-уми асри гузашта заминаҳои асосии стратегияи Фаронса, нисбат ба кишварҳои Осиёи Марказӣ гузошта шуд [11]. Дар ин давра, давлатҳои Осиёи Марказӣ ва Фаронса самтҳои асосии ҳамкориҳоро дар доираи фаъолияти минбаъдаи ҳамкориҳои муштарак

муайян карданд. Аз ин рӯ, равобити мутақобила дар соҳаи илм – маориф яке аз самтҳои афзалиятноки ҳамкории кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Фаронса ба ҳисоб меравад.

Агар ҳамкориҳои гуманитарии кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Фаронсаро аз нигоҳи таҳлили муқоисавӣ мавриди таҳқиқ қарор диҳем, ба натиҷае расидан мумкин аст, ки вусъати бештари ин ҳамкориҳо дар минтақа бо Ҷумҳурии Қазоқистон бештар аст. Зеро, Қазоқистон ягона кишвари Осиёи Марказӣ аст, ки бо Фаронса шарики стратегӣ дорад. Ҷумҳуриҳои Тоҷикистон, Ӯзбекистон, Қирғизистон ва Туркменистон ҳамчун шарикони асосии самти аврупоӣ бо Фаронса дар самти маорифу илм як қатор кӯшишҳои заруриро дар доираи ҳамкориҳои муштарак ба харҷ медиҳанд, ки ин ҳамкориҳо дар доираи марказҳои илмӣ ва фарҳангии Фаронса дар ин кишварҳо бештар амалӣ гардонида мешавад.

Ба назари мо, дар самти ҳамкориҳои гуманитарӣ масъалаи муҳим барои давлатҳои Осиёи Марказӣ нигоҳ доштани муносибатҳои қавии мутақобилан судманд ва ҳамкории самараноки фарҳангӣ бо Фаронса ба ҳисоб меравад. Аз дигар ҷиҳат, мубодилаи гуманитарӣ ба васеъ шудани уфуқҳои ҳамкориҳои ду давлат мусоидат карда, метавонад барои шиносоӣ бо фаъолияти эҷодии мутахассисон кӯмак расонад ва имкон медиҳад, ки бо муассисаҳои таълимӣ ва илмии хориҷӣ робита барқарор кунанд.

Масалан, Фаронса ва Туркманистон дар соҳаҳои илм ва маориф, соҳаи мероси таърихӣ ва фарҳанги бостоншиносӣ фаъолона ҳамкорӣ мекунанд. Бозёфтҳои бостоншиносӣ дар Туркманистон, ки дар қаламрави ҳафриётҳои илмӣ пайдо шудаанд, аз назари илм ва нуқтаи назари таърихӣ арзишманданд, ки заминаи муҳимми омӯхтани давраҳои пеш аз таърихи мероси ҷаҳонӣ таҷассум менамоянд.

Маврид ба зикр аст, ки давлатҳои Осиёи Марказӣ бо Фаронса таҳкими ҳамкориҳои муштараки гуманитариро дар самтҳои зерин афзалиятнок меҳисобанд:

- ҳамкорӣ байни донишгоҳҳо ва муассисаҳои таълимӣ;
- омӯзиши забони фаронсавӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ;
- ҳамкорӣ ҷиҳати таҳқиқоти илмӣ дар соҳаи забоншиносӣ, омода кардани китобҳои дарсӣ барои омӯзиши забонҳо, китобҳои дарсӣ оид ба грамматика, адабиёти методӣ барои тарҷумаҳои шифоҳӣ ва хаттӣ.
- таҳкими робитаҳои фарҳангӣ ва ғайра [5, с. 81-84].

Дар асоси ҳамкориҳои Фаронса ва кишварҳои Осиёи Марказӣ дар самтҳои илму маориф бояд қайд кард, ки ин робитаҳо дар сатҳи минтақавӣ дар шакли дуҷониба сурат мегиранд. Барномаҳои Иттиҳоди Аврупо, ба монанди “Эразмус Мундус” ва “Темпус”, ки ба густариши ҳаракати академии донишҷӯён ва олимони ду кишвар дар доираи ин барномаҳо равона шудаанд, мақоми хоссаи минтақавӣ доранд [8]. Барномаи “Ташаббуси Аврупо” дар соҳаи маориф дар минтақа ба стратегияи ҳамкории Фаронса ва кишварҳои Осиёи Марказӣ дар заминаи ҳамкориҳои мутақобилан судманд роҳандозӣ гардидааст. Дар соҳаҳои илм ва таълим, як

қатор лоиҳаҳои муштарак амалӣ карда мешаванд, ки дар таҳияи онҳо ҷомеаи илмӣ, омӯзгорон ва донишҷӯёни ҳам Фаронса ва ҳам кишварҳои Осиёи Марказӣ ширкат доранд. Масалан, омили намоёни ҳамгироӣ байни олимони Осиёи Марказӣ ва Фаронса аз соли 2002 инҷониб, Институти Фаронса оид ба таҳқиқоти Осиёи Марказӣ (IFEAC) мебошад [9]. Тадқиқоти илмӣ дар доираи барномаҳои IFEAC ба рушд дар соҳаи илмҳои ҷамъиятӣ - бостоншиносӣ, таърихӣ, инчунин, дар соҳаи забоншиносӣ, адабиёт ва этнологияи ин кишварҳо равона карда шудааст.

Аз соли 2001 инҷониб, равобити Тоҷикистон ва Фаронса махсусан дар соҳаи фарҳанг густариш меёбад. Намунаи барҷастаи ҳамкориҳои фарҳангӣ таъсиси маркази фарҳангии “Бохтар” дар таърихи 14-уми октябри соли 2001 дар шаҳри Душанбе буд [8].

Маркази фарҳангии “Бохтар” бо ташаббуси Агентии Фаронса оид ба ҳамкориҳои техникӣ ва рушд “ACTED” таъсис дода шудааст. Дар натиҷа, ин марказ барои зиёёни эҷодкори Тоҷикистон хеле ҷолиб гардид. Дар он намоишгоҳҳои муназзами бадеӣ, консертҳо, баромадҳои сарояндагони опера, муаррифии гуногун баргузор мешаванд.

Равобити фарҳангии Қазоқистон ва Фаронса самтҳои гуногунҷабҳа буда, соҳаҳои маориф, илм, фарҳанг ва санъат фаро гирифтаанд.

Моҳи январи соли 2017 дар пойтахти Фаронса шаҳри Париж маркази фарҳангии Қазоқистон бо унвони “Коркыт” ифтитоҳ ёфт, ки дар доираи он дарсҳои забони қазоқӣ, омӯзиши навохтани асбобҳои халқии қазоқ ва фортепиано амалӣ гардонида мешаванд.

Иттифоқҳои Фаронсавии Алмаато, Остона, Чимкент, Маркази Фаронсавии Караганда, Китобхонаи Оскемен Пушкин ва Маркази фарҳангии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Кустанай дар ҳамкорӣ бо Ассотсиатсияи муаллимони Фаронсавӣ дар Қазоқистон, Институти Сорбонн - Қазоқистон ва Мактаби байналмилалии Шарль де Голль бисёр озмунҳо ва чорабиниҳои фарҳангиро низ баргузор менамоянд. [7, с. 102-107].

Фаронса ҳамкориҳои фарҳангиро бо Қирғизистон ба таври фаъол вусъат мебахшад. Дар доираи ҳамкориҳои фарҳангии ду кишвар, 22 январи соли 2009 дар шаҳри Бишкек Маркази фарҳангии Олмону Фаронса ифтитоҳ ёфт, ки ин марказ минбаъд барои рушди робитаои гуманитарии ҷонибҳо заминаи мусоид фароҳам овард [4].

Барои Фаронса робитаҳои фарҳангӣ асосан самти муҳимми сиёсати хориҷӣ дониста мешавад. Дар Туркманистон ин самт дар доираи афзалиятҳои сиёсати хориҷии худ ҷойгоҳи зарурироро ишғол мекунад. Қарор дар бораи бунёди намояндагии Фаронса дар Туркманистон ҳангоми сафари собиқ Президенти Фаронса Франсуа Миттеран ба шаҳри Ашқобод дар моҳи апрели соли 1994 қабул карда шуд [11]. Пас аз он, дар шаҳри Ашқобод маркази фарҳангии Фаронса бо номи Маркази фарҳангии “Жюл Верн” ифтитоҳ ёфт, ки он дар доираи Созишномаи байниҳукуматӣ моҳи июли соли 2015 ба имзо расидааст.

Ҳамин тавр, гуфта метавонем, ки ҳамкориҳои Тоҷикистону Фаронса дар соҳаи илм ва фарҳанг тадриҷан рушд ёфта истодаанд. Ҳамкории илмӣ миёни ду кишвар ҳамчун абзори иловагии наздик намудани мардумони ин кшварҳо, дар қатори ҳамкориҳои сиёсӣ, тиҷоратию иқтисодӣ ва фарҳангию адабӣ ҷайи махсусро ишғол менамоянд. Чунки, агар ташаккулёбии робитаҳои илмӣ бомуваффақият паси сар карда шаванд, ба олимони ду кишвар зарур аст, ки сатҳи бадастомадаи ҳамкорӣ ва натиҷаҳои онро бо лоиҳаҳо, тавофуқҳо ва ибтикороти нав дар самтҳои гуногуни робитаҳои илмӣ тақвият диҳанд.

Доир ба ҳамкориҳо дар самти маориф низ Фаронса бо давлатҳои Осиёи Марказӣ таваҷҷуҳи бештар равона месозад. Агар мо дар муқоиса ин ҳамкориҳоро миёни кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Фаронса таҳлил намоем, ҳамкории бештар бо Ҷумҳурии Қазоқистон ва Ӯзбекистон ба роҳ монда шудааст. Масалан, моҳи марти соли 2013 дар шаҳри Алмаато Созишнома доир ба ташкил намудани Донишгоҳи Сорбон-Қазоқистон дар асоси донишгоҳи давлатии омӯзгории Қазоқистон ба номи Абай Кунанбаев ба имзо расид, ки аз моҳи декабри соли 2014 инҷониб донишгоҳи мазкур фаъолият менамояд [6].

Дар Ӯзбекистон бошад, чандин донишкадаву донишгоҳҳои машҳури Фаронса, ба монанди Париж Сюд, Париж-1 Пантеон-Сорбон, Париж 4 Донишгоҳи Ницца София Антиполис, донишгоҳи Бретан-сюд, Институти пажӯҳиши масоили сиёсии шаҳри Тулуз, мактаби олии меъмории шаҳри Версал ва ғайра дар асоси созишнома ҳамкорӣ доранд.

Маврид ба зикр аст, ки роҳандозии созишномаҳо дар самти маориф низ миёни Тоҷикистон ва Фаронса ба манфиати тарафайн буда, барои рушди минбаъдаи ҳамкориҳои дуҷониба мусоидат менамояд. Дигар ин ки ҷонибҳо метавонанд, аз таҷрибаи ҳамдигар дар соҳаи тайёр намудани мутахасисони баландихтисос ва дигар ҷиҳатҳои таълимӣ-методӣ истифода намоянд.

Дурнамои ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Фаронса дар соҳаҳои гуногуни сиёсӣ, иқтисодӣ, аз ҷумла гуманитарӣ вусъатёбанда буда, фарогири манфиатҳои ҳар ду кишваранд. Дар доираи сиёсати хориҷии ҷонибҳо ҳамоиши ташаббусҳои роҳбарони ду кишвар самтҳои зеринро метавонад тақвият диҳад:

- ба роҳ мондани ҳамкориҳои муштарак дар намуди коммисияи байниҳукуматӣ доир ба масоили ҳамкорӣ дар самтҳои тиҷоратӣ-иқтисодӣ ва илмӣ-техникӣ.

- тақвияти ҳамкориҳо дар самти илм ва маориф;

- сафарҳои таҷрибаомӯзи барои олимон, омӯзгорон ва донишҷӯён;

Ҳамчунин, дар таҳкими дигар соҳаҳо низ мутахассисони соҳибихисоси ҳар ду ҷониб барои омӯзонидани таҷрибаи соҳавияшон метавонанд даъват карда шаванд.

Ба назари мо, барои рушди ҳамкориҳои мутақобилаи судманд миёни Тоҷикистон ва Фаронса дар соҳаҳои гуногуни афзалиятнок ва аз ҷумла соҳаҳои гуманитарӣ татбиқи амалҳои зерин ба мавриди дониста мешавад:

- гурӯҳҳои дӯстии байнипарлумонӣ ба ташаккули робитаҳои судманд миёни вакилони тоҷику фаронсавӣ, инчунин, миёни иштирокдорони ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷамъиятҳои ду давлат;

- дар доираи ҳамкориҳои муштараки ду ҷонибаи судманд дар бахши такмили тахасуссӣ оид ба коркардҳо, тадқиқотҳо ва таҳлилҳои илмӣ гузаронидани курсҳои омӯзишӣ, семинарҳо дар самтҳои гуногун барои кормандони илмии Тоҷикистон ва Фаронса;

- барои омӯзиши услуб ва назари илмии донишмандони Фаронсавӣ дар самти омӯзиши масоили кишварҳо, ташкили курсҳои кутоҳмуддат дар заминаи Донишгоҳҳо, марказҳои илмӣ-пажӯҳишии Фаронса ва мубодилаи таҷрибаи илмӣ бо ходимони илмии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон;

Ҳамин тариқ, дар дарозои таърихи башар фарҳанг ҳамеша унсури асосии ба ҳам наздикшавии халқу миллатҳои мухталиф буд. Ба ин хотир, сарфи назар аз масофаи ҷуғрофӣ, халқҳои Осиёи Марказӣ ва Фаронса муколамаи бойи фарҳангиро барқарор намуданд, ки ин падида фазои дӯстӣ ва ҳамдигарфаҳмиро боз ҳам мустаҳкамтар менамояд ва барои рушди минбаъдаи ҳамкориҳои судманди гуманитарӣ миёни ҷонибҳо шароити мусоид фароҳам меорад. Ҷойи дигар метавон қайд кард, ки ҳамкориҳо бо Ҷумҳурии Фаронса, ҳамчунин аз он ҷиҳат муҳиманд, ки ин кишвар дар миёни кишварҳои аврупоӣ яке аз мавқеъҳои калидиро дорост ва метавонад эҳтимолан яке аз сармоягузорони бузургтарин ба иқтисодиёти давлатҳои Осиёи Марказӣ гардад. Зеро,, тақвияти ҳамкориҳои иқтисодӣ барои рушди соҳаҳои гуманитарӣ, аз ҷумла самти илм – маориф ва фарҳанг мусоидат менамояд.

АДАБИЁТ

1. Dani, A.H. UNESCO History of Civilizations of Central Asia / A.H. Dani, V.M. Massoneds. -Paris, UNESCO, 1992. –154 p.

2. Debize (Lt.col.) Étude sur lAsie Centrale // Bulletin de la Société de Géographie de Lyon. -1877. -Vol.2; -1879. -Vol.3. -P.1-32.

3. Laruelle Marlène, Peyrouse Sébastien, L’Asie centrale à l’aune de la mondialisation. -Paris: Armand Colin, 2010. -240 p.

4. В Бишкеке открылся Германо-французский центр - [Электронный ресурс] / URL:.https://blog › v-bishkeke-otkrylsya-germano-francuzskij-centr.

5. Далимов, Р.Т. ЕС и Центральная Азия: перспективы сотрудничества / Р.Т. Далимов // Мировая экономика и международные отношения. -2007. -№11. -С.81-84.

6. Казахстанско-французские отношения на современном этапе [Электронный ресурс] / URL: https://articlekz.com› тоже http://www.3zvalve.ru/almanah/-vyp_8/001_slovo.html.

7. Куанышев, Д. О. Гуманитарное казахстанско-французское сотрудничество / Д.О. Куанышев // Материалы Международной научно-практической конференции «Архив и общество: взаимодействие в сохранении культурного наследия». – Алматы, 2009. -С.102-107.

8. Культурный Центр «Бактрия» // Информационный сайт «Dushanbe.ru – справочник города Душанбе» / URL: http://vdushanbe.ru/catalog/ education/kulturnyj-centr-baktriya.

9. Отчёты Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша АН Республики Таджикистан. За 2016 г. Протокол №2.

10. Текущий архив Министерства культуры Республики Таджикистан. Отдел международных связей. Папка Франция. Отчёт за 1992 -2016 гг. -Л.5.

11. Тимофеев, П.П. Политика Франции на постсоветском пространстве – тема .. / URL –https://. https://cyberleninka.ru › politika-frantsii-na-postsovetskom-prostranstve.

12. Шарифзода Ф.А. Таджикистан – Франция: узы дружбы и сотрудничества / Ф.А. Шарифзода. – Душанбе, «ЭР-граф», 2018. - 260с. -С. 196.

ГУМАНИТАРНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО ФРАНЦИИ СО СРАНАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ

АШУРОВ АРДАМЕХР МУРОДКУЛОВИЧ,
кандидат исторических наук., ведущий научный сотрудник Института изучения проблем стран Азии и Европы Национальной Академии наук Таджикистана
734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 33;
тел: (+992) 917-34-02-94; e-mail: ardamehr.ashurov@mail.ru

Статья посвящена изучению состояния и перспективам гуманитарного сотрудничества между Центральной Азией и Францией. За годы государственной независимости получило развитие сотрудничество в области образования, науки и культуры между странами Средней Азии и Францией. Что касается внешней политики в отношении региона Центральной Азии, Франция привержена расширению взаимовыгодного сотрудничества со всеми странами региона, в том числе гуманитарного сотрудничества. В статье анализируются этапы развития и укрепления гуманитарного сотрудничества между странами Центральной Азии и Францией, а также рассматриваются перспективы его развития.

Ключевые слова: *Центральная Азия, Франция, дипломатия, сотрудничество, наука, культура, образование, интересы.*

HUMANITARIAN COOPERATION OF CENTRAL ASIA AND FRANCE: STATE AND PROSPECTS

ASHUROV ARDAMEHR MURODKULOVICH,
candidate of historical Sciences, leading researcher Institute of studying of the Issues of Asian and European Countries National Academy of Sciences of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Ave. 33;
tel: (+992) 917-34-02-94; e-mail: ardamehr.ashurov@mail.ru

The article is devoted to the study of the state and prospects of humanitarian cooperation between Central Asia and France. During the years of state independence, cooperation in the field of education, science and culture between the countries of Central Asia and France has developed. With regard to foreign policy towards the Central Asian region, France is committed to expanding mutually beneficial cooperation with all countries in the region, including humanitarian cooperation. The article analyzes the stages of development and strengthening of humanitarian cooperation between the countries of Central Asia and France, and also considers the prospects for its development.

Keywords: *Central Asia, France, diplomacy, cooperation, science, culture, education, interests.*

УДК: 327

ТАЪМИНИ АМНИЯТИ МИЛЛӢ ЗАМИНА БАРОИ ҲАМГИРОИИ КИШВАРҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ

ЮСУПОВ ҒАЙРАТ МАЪРУФҶОНОВИЧ,
аспиранти Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови АМИТ, омӯзгори кафедраи умумидонишгоҳии сиёсатшиносии МДТ «ДДХ ба номи академик Б. Ғафуров»,
тел: (+992) 929-16-16-40; e-mail: gairati.m@mail.ru

Дар мақолаи мазкур муаллиф ҷанбаҳои гуногуни масъалаи мубрам - ҳамгироии кишварҳои Осиёи Марказиро зери омӯзиш ва таҳлил қарор додааст. Ба андешаи муаллиф, маҳз бо муттаҳидӣ ва якҷояшавии кишварҳои Осиёи Марказӣ онҳо метавонанд бо ҳама зуҳуроти замони муосир, аз ҷумла терроризм, экстремизм, қочоқи маводи мухаддир ва дигар ҷиноятҳои муташаккили фаромиллӣ истодагарӣ кунанд. Бо назардошти адабиёту сарчашмаҳои гуногуни сиёсиву илмӣ, муаллиф кӯшиш ба харҷ додааст, ки масъалаи ҳамгироии кишварҳои Осиёи Марказиро пурра ва саҳеҳ ба хонанда пешниҳод кунад ва воқеӣ будани онро нишон диҳад. Аз ҷумла, муаллиф қайд мекунад, ки ҳамгироӣ ва муттаҳидшавии кишварҳои Осиёи Марказӣ дар роҳи таъмини амният ва муборизa бар зидди ҳамагуна хатарҳои ҳозиразамон ин ягона роҳе аст, ки дар ояндаи наздик бояд ба инобат гирифта шавад ва танҳо дар сурати амалишавии ин ҳамгироӣ, метавон оид ба ояндаи дурахшони ин кишварҳо, амният ва сулҳу субот дар минтақа сухан гуфт. Муаллиф дар натиҷаи омӯзишу таҳлили масъалаи мазкур аз ҷониби худ як қатор тавсияҳо ва пешниҳодҳоро таклиф мекунад, ки аз лиҳози илмӣ аҳамият додан ба онҳо аз манфиат холӣ нест. Аз ҷумла, ӯ пешниҳод мекунад, ки ҳамгироии кишварҳои Осиёи Марказӣ дар чаҳорчӯбаи СПАД бояд пурзӯртар гардида, фаъолияти ин созмони минтақавӣ васеътар шавад. Мавзӯи баррасишудаи мақолаи мазкур мубрам буда, ба ҳама талаботи мақолаҳои илмӣ ҷавобгуй мебошад.

Калидвожаҳо: *амният, минтақа, Осиёи Марказӣ, геополитика, давлат, ҳамгироӣ, иттиҳод, амнияти минтақа, ҳамгироии кишварҳо, сулҳу субот, сиёсат, СПАД.*

Таъмини амнияти миллӣ имрӯз ба яке аз масъалаҳои муҳимми ҷомеа мубаддал гаштааст. Афзоиши таваҷҷуҳ ба масъалаҳои таъмини амнияти миллӣ бо он алоқаманд аст, ки рушди бомуваффақият ва мавҷудияти давлати соҳибихтиёр бидуни таъмини амнияти миллии он ғайриимкон мебошад. Сабаб он аст, ки вазъи ҳифзи манфиатҳои ҳаётии шахсият, ҷомеа ва давлат аз таҳдидҳои дохилӣ ва берунӣ бо амнияти миллӣ алоқаи

ногусастанӣ дорад. Дар баробари роҳбарони давлатӣ, геополитикҳо, стратегҳои ҳарбӣ, сиёсатшиносон ва низоъшиносон, инчунин, иқтисоддонҳо, экологҳо, табибон, ҷомеашиносон, ҳуқуқшиносон, барномасозон, фарҳангшиносон ва намояндагони бисёре аз соҳаҳои гуногуни ҷомеа барои омӯзиши масъалаву мушкилоти амниятӣ ба таври ҷиддӣ ва назаррас таваҷҷуҳ доранд. Чунин гуногунии таҳқиқоти масоили амниятӣ ба ҳолат ва тавсифи ин консепсия мувофиқ аст. Яъне,, амнияти миллӣ маҷмӯи равишҳо ва консепсияҳои байнисоҳавӣ ва байнипарадигмавӣ оид ба амният мебошад. Дар ин ҷода, омӯзиши ҳамгироии кишварҳои Осиёи Марказӣ дар заминаи таъмини амнияти онҳо аҳамияти хоссаро пайдо мекунад.

Имрӯзҳо ба ҳамагон маълум аст, ки вазъи сиёсии ҷаҳон, хосса кишварҳои Осиёи Марказӣ боз ҳам мураккабтар гашта, аз ҳар тараф барои кишварҳои ҷавони соҳибихтиёр хатару чолишҳои гуногун таҳдид мекунанд ва ҳеҷ яке аз ин кишварҳо кафолат дода наметавонанд, ки дар оянда худро аз ин хатарҳо эмин нигоҳ медоранд. Мисоли ин гуфтаҳо, рӯйдодҳои охир дар Қазоқистон буда метавонанд. Маҳз бо кӯшиши якҷояи мақомотҳои ҳарбии аъзоёни Созмони Паймони Амнияти Дастаҷамъӣ (ОДКБ) ин вазъияти даҳшатовар ва нигаронкунанда барои мардуми қазоқ ва дигар кишварҳои Осиёи Марказӣ дур карда шуд. Аз ин ҷо чунин хулоса бармеояд, ки ҳамгироии кишварҳои Осиёи Марказӣ дар таъмини амният аҳамияти бузург дорад. Бояд қайд кард, ки оид ба ин масъала, маҳз ҳамгироии кишварҳои Осиёи Марказӣ дар чаҳорчӯбаи ташкилотҳои минтақавии байналмилалӣ олимону донишмандон чун Иманалиев М., Куртов А.А., Лукин А.В., Либман А.М., Тарасов В.И., Мин Чул Ким, Чернышев С., Акмалев С., Бекбоев М ва дигарон дар корҳои илмӣ-тадқиқотии худ таваҷҷуҳи хосса зоҳир намудаанд.

Дар аввал бояд қайд кард, ки амнияти миллӣ – ин маҷмӯи ақидаҳои расман қабулшуда оид ба мақсадҳо ва стратегияи давлатӣ дар соҳаи таъмини амнияти фард, ҷомеа ва давлат аз таҳдидҳои берунӣ ва дохилии ҷараёни сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ҳарбӣ, техногенӣ, экологӣ, иттилоотӣ ва табиати дигардошта бо назардошти захираю имкониятҳои мавҷуда ба ҳисоб меравад [11; с. 9]. Яъне,, амният ин фаъолияти одамон, ҷомеа, давлат, ҷомеаи ҷаҳонии халқҳо барои муайян кардан, пешгирӣ, суст, рафъ ва нест намудани хатару таҳдидҳое мебошад, ки метавонад ба онҳо зарар расонанд, аз арзишҳои асосии моддию маънавӣ маҳрум созанд, аз ҷиҳати объективӣ ва субъективӣ зарари муайяне расонанд ва роҳи рушду тараққиётро монеа шаванд. Илова бар ин, таъмини амнияти миллӣ – маҷмӯаи тадбирҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, тандурустӣ, ҳарбӣ ва ҳуқуқӣ, ки ба таъмини фаъолияти муътадили давлат, рафъи таҳдидҳои имконпазир нигаронида шудаанд.

Дар замони муосир тақрибан 200 навъи воситаҳои ғайриҳарбии таъмини амниятро шуморида, мушоҳида намудан мумкин аст. Аммо дар байни ин воситаҳо нақши роҳбарикунандаро бевосита воситаи сиёсӣ дорад,

Зеро, ки сиёсат тамоми қувваи умумии давлат ва қисмҳои алоҳидаи онро барои ба даст овардани амният ташаккул медиҳад, роҳбарӣ мекунад, истифода мебарад [5; с. 41]. Ҳоло чунин воситаҳои сиёсии таъмини амният ба монанди шартномаву созишномаҳо оид ба кам кардани силоҳ, ҳамкориҳои ҳарбию сиёсӣ истифода мегарданд. Ташкилоту муассисаҳои нав дар шакли марказҳои байнидавлатӣ ва минтақавии пешгирии низоъҳои ҳарбӣ, назорат аз болои қуввaҳои мусаллаҳ таъсис дода мешаванд. Яъне, дар шароити ҳозира таъсиси иттиҳодияҳои минтақавии амниятӣ ба шакли анъана даромадааст ва дар баъзе ҳолатҳо онҳо зарур ва ҳатмӣ мебошанд.

Созмони давлатҳои Ҷанубу Шарқии Осиё (СДҶШО-АСЕАН), Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ-СНГ), Минтақаи Осиё ва Уқёнуси Ором (МОУО-АТР), Иттиҳоди Аврупо (ИА-ЕС), Созмони Шартномаи Атлантикаи Шимолӣ (СШАШ-НАТО), Созмони ҳамкории Шанхай (СҲШ-ШОС), Созмони Паймони Амнияти Дастаҷамъӣ (СПАД-ОДКБ) ва ғайраҳо аз ҷумлаи созмону иттиҳодияҳои минтақавӣ, байналмилалии гуногунсамт ба ҳисоб мераванд. Бояд қайд кард, ки инқилоби илмӣ-техникӣ, талаботи рӯзафзун ба захираҳои ҷахонӣ, ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ торафт амиқтар дохил шудани давлатҳо, масофаи ҷуғрофӣ, сиёсӣ ва иқтисодии байни давлатҳоро кам кардааст. Дар ҷаҳон бисёр нуқтаҳое пайдо шудаанд, ки манфиатҳо, ниёзҳо, маҳсулот ва ғайраро бо ҳам мепайванданд. Давлатҳо ба ҳамдигар бештар вобаста шудаанд [2; с. 12]. Вобастагии байни давлатҳо дар навбати худ ба он оварда расондааст, ки барои таъмини амнияти худ онҳо бояд дар бораи амнияти давлатҳои дигар низ фикр кунанд. Таъмини амнияти умумиҷаҳонӣ, фароҳам овардани шароите, ки вайрон кардани сулҳи умумиҷаҳонӣ ва ё ба вуҷуд омадани таҳдидро ба амнияти халқҳо дар ҳар шакл истисно намекунад, як қисми манфиатҳои миллии аксари давлатҳо - аъзои ҷамъияти ҷаҳон гардидааст. Дар ин ҷода, созмонҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ дар таъмини амнияти миллӣ нақши боризу рӯзафзунро мебозанд.

Дар байни кишварҳои Осиёи Марказӣ як қатор хусусиятҳо мавҷуд мебошанд, ки ба ҳамаи онҳо хоссанд, аз ҷумла:

1. Беш аз 70 сол дар давлати ягонаи Шӯравӣ ҳаёт ба сар бурдан. Кишварҳои Осиёи Марказӣ дар муқоиса бо дигар кишварҳои олами ислом, бо рушду тамаддун, тарзи ҳаёт, арзишҳо, тарзи интихоби низоми давлатӣ (дунявӣ), низоми ҳуқуқ, иқтисодиёт, маорифу фарҳанг тафовути барҷаста доранд. Ин нишондодҳо барои ҳамаи ин кишварҳо (ОМ) якхела мебошанд ва ворид намудани ягон шакли дигари давлатдориву фарҳанг ва тамаддун, мумкин аст барои онҳо фоҷиаовар бошад.

2. Вобастагии зичи иқтисодиёти кишварҳои Осиёи Марказӣ аз ҳамдигар. Маълум аст, ки дар гузаштаи наздик дар истеҳсоли неъматҳои моддӣ Ӯзбекистон маҳсулоти беш аз 58 соҳаи Тоҷикистонро истифода мебурд. Ҳамзамон, Ӯзбекистон ба 78 бахши иқтисодиёти Тоҷикистон маҳсулоти худро ворид мекард. Илова бар ин, Ӯзбекистон аз Туркманистон аз 43 соҳаи саноат маҳсулот гирифта, ба 62 соҳаи он маҳсулот ворид

мекард, бо Қирғизистон ин рақам мутаносибан 56 ва 54-ро ташкил медод, бо Қазоқистон низ тақрибан ҳамин ҳолат буд [9; с. 1].

3. Ҷойгиршавии геополитикии кишварҳо. Маълум аст, ки кишварҳои Осиёи Марказӣ дар Ҷануб бо давлатҳои исломӣ, махсусан бо Ҷумҳурии Исломии Эрон ва Афғонистон, дар Шарқ бо Чин, дар Шимол бо Русия ва дар Ғарб бо Озарбойҷон ҳамсарҳад буда, бо давлатҳои минтақа ва ҷаҳон ҳамкориву ҳамгироии судманд доранд. Яъне, сарҳади ҳамаи кишварҳои Осиёи Марказӣ бо ҳамдигар алоқамандии ногусастанӣ дошта, хатарҳои гуногун аз лиҳози геополитикӣ ба онҳо таҳдид мекунанд. Ба назар мерасад, ки кишварҳои ҷаҳони ислом, Чин, Русия ва дигар абарқудратҳо аз ҷиҳати геополитикӣ ба минтақаи Осиёи Марказӣ таваҷҷуҳи хосса доранд. Таъмини амнияти минтақа аҳамияти калонро пайдо мекунад [8; с. 52].

4. Дар баробари ин, паст шудани сифати қувваҳои мусаллаҳи давлатҳои минтақа, маблағгузории нокифояи сохторҳои мудофиавии ҳарбӣ, афзоиши фасод (коррупсия) дар қисмҳои олии ҳарбӣ, ба қадри нокифоя нав карда шудани барномаҳои бозомӯзӣ ва такмили ихтисоси кадрҳои ҳарбӣ. Ҳамаи ин омилу сабабҳо ба он оварда мерасонад, ки мақомотҳои амниятӣ ба чолишҳои суботу амният: қочоқи маводи мухаддир, қочоқи яроқу аслиҳа, ифротгароии динӣ, муҳоҷирати ғайриқонунӣ ва ғайра дар танҳоӣ тоб оварда наметавонанд [1; с. 4].

Вобаста ба ин сабабу омилҳо ба андешаи мо, ҳамгироии кишварҳои Осиёи Марказӣ дар шароити кунунӣ аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Ба дигар зиддиятҳои байнидавлатӣ нигоҳ накарда, ба миллату халқиятҳои кишварҳои Осиёи Марказӣ зарур аст, ки якҷоя ва муттаҳидона баҳри нигоҳ доштани соҳибистиқлолии миллӣ, арзишу фарҳанги ҳазорсола, тарзи ҳаёту давлатдорӣ, озодии халқу миллатҳо, таъмини амнияту субот дар ҷомеа чораҳои амалии натиҷабахш ба сомон расонанд. Дар ин ҷода ҳамкориву ҳамгироиро байни давлатҳои минтақа вусъат бахшидан мувофиқи мақсад хоҳад буд. Мубориза дар танҳоӣ бар зидди мақсаду манфиатҳои геополитикии якдигар буда, кишварҳои Осиёи Марказиро як ба як ба доми марг мебарад. Мисоли ин гуфтаҳо, рӯйдодҳои солҳои охир дар Ироқ, Яман, Сурия, Ливия, Афғонистон, Қазоқистон ва дар дигар кишварҳои олам рухдода махсуб мегардад.

Донишманд Франк С.Л. чунин қайд менамояд, ки инсоният сарфи назар аз ҳама бунбасти сиёсӣ, миллӣ, фарҳангӣ ва ихтилофот, воқеан бо як андозае бо ҳаёти умумӣ зиндагӣ мекунад, қисмҳои алоҳидаи он бо ҳам зич алоқаманданд. Ғарбу Шарқ, ҷаҳони масеҳӣ, исломӣ, чинӣ... дар ҳамбастагии пайваста ва наздиканд»[10; с. 226]. Ё ин ки, шарқшиносони машҳури рус Р.Ланда ва С.Прозоров қайд мекунанд: «Ҳудудҳое, ки аҳолии мусулмон доранд, дар ҳайати империяи Русия ва баъдан, дар ИҶШС (СССР) буданд, муддати дуру дароз бо ҳамдигар дар алоқаи диалектикӣ инкишоф ёфтаанд. Халқҳое, ки дар он истиқомат доранд, аз ҷиҳати шароити моддӣ ва инчунин, дар соҳаи ҳаёти маънавӣ умумияти бисёре доштанд. Дар доираи фазои ягонаи геополитикӣ равандҳои ҳамгироӣ дар

соҳаи сохти иҷтимоӣ, зиндагӣ, фарҳанг ва арзишҳои маънавӣ ҷараён доштанд» [3; С. 4].

Тавре Кабаев Д.А. андеша мекунад, ки дар шароити ҷаҳонии таърихӣ ҳамгироӣ дар фазои Авруосиё як раванди мантиқӣ ва табиӣ ст. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва афзоиши рақобат дар сартосари ҷаҳон тамоюли устувори пайдоиш ва таҳкими иттиҳодияҳои иқтисодии минтақавӣ мушоҳида мешавад. Гурӯҳи давлатҳое, ки бо манфиату вазифаҳои умумӣ муттаҳид шудаанд, дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ бомуваффақият амал карда, бартариҳои объективии рақобатӣ ба даст меоваранд" [4; с. 71].

Аз ин бармеояд, ки дар баробари рушди муносибатҳои дипломатӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва ғ., барои кишварҳои Осиёи Марказӣ ҳамгироӣ дар соҳаи ҳарбӣ ё амният мақоми хоссаеро пайдо мекунад. Дар замони муосир кишварҳои Осиёи Марказӣ, ғайр аз Туркманистон дар чаҳорчӯбаи Созмони Паймони Амнияти Дастаҷамъӣ (СПАД-ОДКБ) фаъолият доранд. Қарор дар бораи таъсиси Нерӯҳои дастаҷамъии зудамали минтақаи Осиёи Марказӣ моҳи майи соли 2001 дар шаҳри Ереван (Арманистон) қабул шуда буд ва он ба таъсиси СПАД (ОДКБ) сабаб шуд. Моҳи декабри соли оянда Созмон дар Маҷмаи Умумии СММ мақоми нозирро гирифт. Ҳамзамон, ин созмон дар ниҳоят қисми низоми ҳуқуқии ИДМ буданашро қатъ намуда, унсури асосии механизми нави амнияти байналмилалӣ гардид [6; с 3]. Раванди ҳамгироӣ ва ҳамкориҳои амалӣ дар чаҳорчӯбаи созмон фавран ҷанбаи амалӣ ва динамикаи хеле баланд пайдо кард, ки аз хусусияти муносибатҳои байни кишварҳои иштирокчӣ дар марҳилаи мавҷудияти танҳо Созмони ҳамкории Шанхай ба таври мусбӣ фарқ мекард. Самтҳои нави фаъолона инкишофёбанда ва ояндадори хамкорӣ ба вуҷуд омаданд.

Санаи 4-уми феврали соли 2009 дар иҷлосияи ғайринавбатии СПАД лоиҳаи қарор дар бораи таъсиси Нерӯҳои дастҷамъонаи вокуниши сареъ, ки марҳалаи навбатии амиқтари ҳамгироии ҳарбӣ-тактикӣ дар дохили блок дониста мешавад, ба имзо расид. Ҳамкории ҳарбӣ боз ҳам пурзӯртар гардид. Ҳар сол ҷонибҳои Шартнома машқҳои муштарак ва амалиёти зидди ҷиноятқорӣ мегузаронанд. Нерӯҳои дастаҷамъӣ вазифаи мубориза бо ҷиноятҳои муташаккили фаромиллӣ, қочоқи маводи мухаддир ва иштирок дар рафъи оқибатҳои ҳолатҳои фавқулоддаи табиӣ ва техногенӣ доранд. Дар чаҳорчӯбаи СПАД чанд гурӯҳи низомӣ, ки аз бригадаву полкҳои десантӣ, хадамоти махсус ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва ҷузъу томҳои Вазорати ҳолатҳои изтирорӣ иборатанд, фаъолият мекунанд. Солҳои 2013-2014 дар сохтори блок ассотсиатсияҳое пайдо шуданд, ки ба мубориза бар зидди қочоқи маводи мухаддир фаъолият мебаранд [7; с. 1].

Албатта, иштироки якҷояи кишварҳои Осиёи Марказӣ дар ин созмон аз ниятҳои ояндадори ҳамгироии онҳо шаҳодат медиҳад, вале ба андешаи мо, фаъолияти ин созмонро боз ҳам пурзӯртар намудан зарур аст. Дар ҳоли ҳозир шумораи афсарони созмон ба 3500 нафар мерасад, ки ин шумора ба фикри мо хеле кам аст. Бояд гуфт, ки дар амалиётҳои зиддитеррористии

Ташкилоти Шартномаи Атлантикаи Шимолӣ (ТШАШ-НАТО) дар Афғонистон то 35 ҳазор аскар бо техникаи ҳозиразамон муҷаҳҳазгардида иштирок намуданд. Маълум аст, ки фаъолияти гурӯҳҳои террористӣ, ё ин ки амалиётҳои онҳо гуногунранг мебошанд. Онҳо ҳамагуна воситаҳои ҷангиро истифода мебаранд ва шумораи онҳо хеле ҳам зиёданд. Лозим ба таъкид аст, ки танҳо дар ҷанги Сурия шумораи террористон тақрибан ба 300 ҳазор нафар мерасид, ки ин қувваи бузурги ҷангӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин лиҳоз, дар ҳамгироии кишварҳои Осиёи Марказӣ дар бобати амнияти минтақа, ба ин нишондод аҳамияти махсус бояд дод. Тавре Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон изҳор менамояд, ки Тоҷикистон бо Афғонистон 1400 километр хатти сарҳад дорад, ки 60 фоизи сарҳади умумии минтақаи Осиёи Марказиро бо ин кишвар ташкил медиҳад. Аз ин рӯ, вазъияти Афғонистон ба амният ва суботу оромии минтақаи Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Тоҷикистон таъсири бевосита дорад [12].

Ҳамгироии кишварҳои дар як минтақа ҷойгиршуда бо мақсадҳои гуногуни иқтисодӣ, сиёсӣ, ҳарбӣ ва ғ., падидаи нав ба ҳисоб намеравад. Ин анъана доимо вуҷуд дошт ва дар оянда низ шаклҳои гуногуни он пайдо шуданаш мумкин аст. Чӣ тавре ки дар боло қайд намуда будем, бо сабабҳо ва омилҳои гуногуни вуҷуддошта, ҳамгироии алоҳидаи кишварҳои Осиёи Марказӣ, илова бар вуҷуд доштани СПАД, СҲШ ва ИДМ дар шароити ҳозира аз манфиат холӣ нест. Саромаду ҷамъомади сарони кишварҳои минтақа, гуфтушуниди ҳарбиёни минтақа, бастани шартномаҳои ҳамкорӣ, амалиётҳои муштарак, машқҳои муштараки низомӣ, муборизаҳои якҷоя, ҳифзи сарҳадҳо, ҳалли тақдиру ояндаи минтақа аз манфиат холӣ набуда, дар сурати босамар анҷом додани ин ҳамгироӣ метавон амнияти минтақаи Осиёи Марказиро аз ҳар гуна таҳдиду хатарҳо эмин нигаҳ дошт.

Дар фарҷом баҳри ҳифзи амнияти миллии кишварҳои Осиёи Марказӣ як қатор маслиҳату пешниҳодҳои хешро таклиф менамоем:

1. Васеъ намудани фаъолияти СПАД, аз ҷумла дар риштаи қувваҳои сулҳпарварона дар муқовиматҳои дохилии кишварҳои аъзои созмон. Барои мисол, ҷанги Озарбойҷон ва Арманистон, ки дар он қувваҳои СПАД иштирок нанамуданд. Агарчӣ Озарбойҷон аъзои ин созмон набошад ҳам, вале дар ҷанги байни ин ду давлат, суоле ба миён меояд, ки барои чӣ аъзои СПАД – Арманистон дар ин муқовимат дастгирӣ наёфт? Арманистон ҳамчун аъзои СПАД ҳамаи протоколҳои ин созмонро риоя мекунад, дар машқҳо ва амалиётҳои якҷоя иштирок менамояд, лекин дар муқовимат бо Озарбойҷон, ки бо баъзе гуфтаҳо террористон аз Туркия низ иштирок доштанд, СПАД онро дастгирӣ нанамуд ва ҷони ҳазорон одамони осоишта рабуда шуд. Агар созмон дар шартномаи худ, дар сурати ҷангҳои дохилӣ фаъолияти сулҳпарваронаро ворид насозад, вуҷуд доштани ин созмон ҳеҷ маъние надорад.

2. Пурзӯр намудани техникаи ҳарбии СПАД, таҷҳизонидан бо техникаи ҷангии нави муосир, зиёд намудани шумораи техникаи ҳарбӣ,

шумораи афсарони созмон – то 10-15 ҳазор нафар, муайян намудани ҷойгоҳи доимии (дислокатсия) артиши ин созмон, даъват намудани афсарони ҷавони хуб омодашуда, тайёр намудани бригадаи махсуси созмон, ки дар шароити кӯҳӣ амалиёт гузаронида тавонад, созмони алоҳидаи бригадаи тайёраҳои ҷангии ҳавоӣ (қӯшунҳои ҳавоӣ).

3. Дар шакли ҳатмӣ гузаронидани машқҳои муштараки кишварҳои аъзои созмон. Гузаронидани машқҳои муштараки кишварҳои Ӯзбекистон, Қазоқистон ва Тоҷикистон дар ҳудуди ҳар як кишвари номбаршуда дар алоҳидагӣ. Омодагии афсарон ва ҳайати ҳарбиёни созмон, махсусан кишварҳои Осиёи Марказӣ, бозомӯзии мутахассисони ҳарбӣ, омодагии ҳарбиён дар шароити ҷангӣ, амалиётҳои зидди террористӣ. Машқҳои муштараки ҳарбиёни Ӯзбекистон ва Тоҷикистон дар сарҳад, махсусан дар сарҳади Афғонистон.

4. Таъмини иттилоотии кишварҳои аъзои созмон оид ба ҳаракати террористон, қочоқчиён ва дигар гурӯҳҳои трансмиллии ҷиноятӣ. Таъмини артишҳои Тоҷикистон, Ӯзбекистон ва Қазоқистон бо техникаи ҳозиразамони мушоҳида, разведка, муайян намудани ҳаракати техникаи ҳарбӣ, қӯшунҳои пиёдагарди душман. Мубодилаи иттилоотӣ байни кишварҳои аъзои созмон, ҳамкории мақомотҳои ҳарбии кишварҳои Осиёи Марказӣ дар муайян намудани иттилоот, мубодилаи иттилоот, таъсиси марказҳои иттилоотӣ.

5. Дастгирӣ ва таъмини артиши Ҷумҳурии Тоҷикистон бо техникаи ҳозиразамони ҳарбӣ, бо танку туфангҳои ҷангӣ, бо тайёраҳои ҳавоии ҷангӣ, бо либосу хӯрокаи хуб барои хизматчиёни ҳарбӣ, чунки Тоҷикистон сарҳади калонтарин бо Афғонистон дорад ва эҳтимоли таҳдиду хатар аз он тарафи дарёи Панҷ ба минтақа хеле зиёд аст. Дарёфт намудани сарчашмаҳои пулӣ барои ёрии ҳарбӣ ба Тоҷикистон дар муддати кӯтоҳ ва ёрии гуманитарии ҳарбӣ ба Тоҷикистон, пурзӯр намудани сарҳади Тоҷикистон аз ҳисоби кӯмакҳои аъзоёни созмон ва дигар сарчашмаҳо.

Таъсиси бригадаҳои муштараки ҳарбӣ ва ё ҳамкорӣ ва ҳамгироии кишварҳои Осиёи Марказӣ, махсусан байни кишварҳои Ӯзбекистон, Тоҷикистон, Қазоқистон ва Туркманистон бар зидди ҳамагуна амалиётҳои ҷангӣ, террористӣ, қочоқчиён, дахолат намудани кишварҳои бегона ва беруна ба соҳибихтиёрии онҳо, барои таъмини амният, сулҳу субот, ояндаи дурахшони мардуми ин кишварҳо яке аз вазифаҳои аввалиндараҷа ва стратегӣ ба ҳисоб меравад. Ҳамгироӣ ва муттаҳидшавии кишварҳои Осиёи Марказӣ дар роҳи таъмини амният ва мубориза бар зидди ҳамагуна падидаҳои хатарҳои ҳозиразамон ин ягона роҳе аст, ки дар ояндаи наздик бояд ба инобат гирифта шавад ва танҳо дар сурати амалишавии ин ҳамгироӣ, метавон оид ба ояндаи дурахшони ин кишварҳо, амният ва сулҳу субот дар минтақа сухан гуфт.

Маълум аст, ки ҳар як кишвари Осиёи Марказӣ дар алоҳидагӣ манфиату ормонҳои худ, сиёсат ва роҳи инкишофи худро интихоб намудааст. Ҳамаи кишварҳои Осиёи Марказӣ дар созмонҳои

байналмилалӣ, ба монанди Созмони Ҳамкории Шанхай, Созмони Паймони Амнияти Дастаҷамъӣ, Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, Созмони иқтисодии Авруосиё ва ғ. иштирок ва аъзо ҳастанд. Ҳамаи кишварҳои Осиёи Марказӣ, аллакай сиёсати дохилӣ ва берунии худро интихоб ва муайян намудаанд. Ҳар яке аз кишвари Осиёи Марказӣ мехоҳад бо ин ё он давлати абарқудрат муносибатҳои дуҷонибаи худро мустаҳкам кунад ва амнияти худро таъмин созад. Дар ин росто, таъсиру нуфузи кишвари абарқудрати Федератсияи Русия аз лиҳози геополитикиву геоиқтисодӣ ба давлатҳои Осиёи Марказӣ назаррас мебошад. Ҳар як кишвари минтақа барои мардуми худ ояндаи некро таманно дорад ва баҳри манфиатҳои миллии худ доимо дар талош аст. Лекин, ҳамаи кишварҳои Осиёи Марказиро як омил пайваст мекунад ва бо ин масъала байни онҳо фарқият намегузорад. Ин ҳам бошад, таъмини амният, сулҳу субот, тинҷиву оромӣ дар минтақа аст. Зеро, таҳдид, хатару чолишҳои берунаи муосир ба ҳамаи кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ, ки аз захираҳои табиӣ бой, новобаста аз мақом, ҷой, миллат ва нажод хеле зиёданд. Онро бояд хотиррасон кард, ки дар якҷоягӣ ва танҳоӣ ҳеҷ як кишвари минтақаи мазкур бо хатарҳои замони муосир истодагарӣ карда наметавонад ва бепарвоии дигарон, беаҳамияти ба якдигар, дар мусибатҳои дигарон иштирок накардан ба оқибатҳои нохуш меоварад. Дар маҷмӯъ, ояндаи неки ин минтақаро хароб намуда, ҳатто мавҷудияти ин кишварҳоро аз харитаи дунё нест намуда, мардумони онҳоро сарсону саргардон карданаш имконпазир аст. Барои ҳамин, таъмини амнияти минтақа, сулҳу суботи он, тинҷиву оромӣ, зиндагии осоиштаву ояндадор дар чаҳорчӯбаи ҳамгироии кишварҳои Осиёи Марказӣ яке аз масъалаҳои марказии минтақа дар шароити кунунӣ ба ҳисоб меравад ва дар амал татбиқ намудани он барои ҳамагон аз манфиат холӣ нест.

АДАБИЁТ

1. Акмалев С. Военные бюджеты стран СНГ. 16.12.2010 //С. Акмалев. Электронный ресурс: http://knn.dvvaiu.net/content/view/106/1/

2. Богатуров А.Д. Центральная Азия в международной политике // А.Д. Богатуров. Полис. – 2009, №2. – С. 549.

3. Ислам на территории бывшей Российской империи: //Энциклопедический словарь. Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1998. Вып. 1. — М.: С. 184.

4. Кабаев Д.А. Евразийская интеграция: глобальный аспект. /Д.А. Кабаев. Геополитика. Информационно-аналитическое издание. Выпуск 20. Центральная Азия. С. 132.

5. Marion F. Justice and the Politics of Difference.// F. Marion. – London, 2009. – P. 304.

6. ОДКБ: проблемы и перспективы. Студенческий научный форум. *scienceforum.ru*. Дата обращения: 28 января 2022.

7. ОДКБ – 15 лет вместе во имя безопасного мира и стабильного развития. *ТАСС*. Дата обращения: 21.01.22 Электронный ресурс:

https://ru.wikipedia.org/wiki/Организация Договора о коллективной безопасности

8. Турдиева З.Т. Интеграция в сфере безопасности в странах Центральной Азии: проблемы и современное состояние // З.Т. Турдиева. Вестник КРСУ. – 2010. – № 1 . – С. 223.

9. Тургунбаев Ш. Узбекско-Казахстанские отношения как основа интеграции в Центральной Азии. 08.01.2011 // Ш. Тургунбаев. Электронный ресурс: http://www.tatforum.info/forum/lofiversion/index.php/t7415.html

10. Франк С.Л. С нами бог // Духовные основы общества. // С.Л. Франк. — М., 1992. С - 510.

11. Шахзода С. Механизмы безопасности в Ц. А. //С. Шахзода. Восток. – 2010. №3. – С. 189.

12. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”, 21.12.2021 ш. Душанбе www.president.tj санаи мурочиат 14.02.2022 [манбаи электронӣ] URL:

ОБЕСПЕЧЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ – ОСНОВА ИНТЕГРАЦИИ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

ЮСУПОВ ГАЙРАТ МАЪРУФДЖОНОВИЧ,
аспирант Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова НАНТ, преподаватель общеуниверситетской кафедры политологии ГОУ «ХГУ имени академик Б.Гафурова»,
тел: (+992) 929-16-16-40; e-mail: gairati.m@mail.ru,

В данной статье автор исследует и анализирует различные аспекты проблемы интеграции стран Центральной Азии. По мнению автора, именно объединившись и сплотившись, страны Центральной Азии смогут противостоять всем явлениям современности, в том числе терроризму, экстремизму, наркотрафику и другим. С учетом изучения литературы и различных политико-научных источников автор постарался полно и точно представить читателю необходимость интеграции стран Центральной Азии, показать ее актуальность. В частности, автор отмечает, что интеграция и консолидация стран Центральной Азии в обеспечении безопасности и противодействии любым текущим угрозам являются единственным путем, который необходимо учитывать в ближайшем будущем, и только в случае достиженния этой интеграции, можно говорит о светлом будущем этих стран, безопасности и мире, стабильности в регионе. В результате изучения и анализа данного вопроса автор предлагает ряд рекомендаций и предложений, представляющих большой интерес с научной точки зрения. В частности, он предложил усилить интеграцию стран Центральной Азии в рамках ОДКБ и расширить деятельность этой регио-

нальной организации. Тематика данной статьи соответствует всем требованиям научных статей, и действительно данный вопрос считается жизнено важним и актуальным.

Ключевые слова: *безопасность, регион, Центральная Азия, геополитика, государство, интеграция, союз, региональная безопасность, интеграция стран, мир и стабильность, политика, ОДКБ.*

ENSURING NATIONAL SECURITY IS THE BASIS FOR INTEGRATION OF CENTRAL ASIAN COUNTRIES

YUSUPOV GAIRAT MARUFJONOVICH,
postgraduate of the Institute of philosophy, political science and law under A.Bahovaddinov NAST, lecturer of all-university political science of the SEI «Khujand state university under the academician B. Gafurov»
tell: (+992) 929-16-16-40; e-mail: gairati.m@mail.ru,

In this article, the author explores and analyzes various aspects of the issue, the integration of Central Asian countries. According to the author, it is by uniting and uniting the countries of Central Asia that they will be able to withstand all the phenomena of modern times, including terrorism, extremism, drug trafficking and others. Taking into account the literature and various political and scientific sources, the author has tried to present to the reader the issue of integration of Central Asian countries in full and accurately, and to show its reality. In particular, the author notes that the integration and consolidation of Central Asian countries in ensuring security and combating any current threats is the only way to be taken into account in the near future, and only if this integration is implemented, it can be considered, spoke of the bright future of these countries, security and peace and stability in the region. As a result of studying and analyzing this issue, the author offers a number of recommendations and suggestions, which are of great interest from a scientific point of view. In particular, he suggested that the integration of Central Asian countries in the framework of the CSTO should be strengthened and the activities of this regional organization should be expanded. The subject of this article meets all the requirements of scientific articles, and in fact this issue is considered relevant and relevant.

Keywords: *security, region, Central Asia, geopolitics, state, integration, alliance, regional security, integration of countries, peace and stability, politics, CSTO.*

УДК: 32.019.51

РОҲУ УСУЛҲОИ МУҚОВИМАТ БО НАЗАРФИРЕБИИ СИЁСӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

НУРИДДИНЗОДА САЙҶАМОЛИДИН ҲАЙДАР,
унвонҷӯи кафедраи сиёсатшиносии Донишгоҳи давлатии
Кӯлоба ,ба номи А.Рӯдакӣ
735360, Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров 16;
тел.: +992 988-50-00-08; e-mail: mp.kulob@mail.ru

Дар мақолаи мазкур роҳу усулҳои муқовимат бо назарфиребии сиёсӣ таҳлилу баррасӣ гардидааст. Технологияи мазкур ҳамчун воситаи таъсир расонидан ба афкори ҷамъиятӣ барои амалӣ намудани мақсадҳои сиёсӣ истифода бурда мешавад. Айни замон технологияи назарфиребии сиёсӣ унсури муҳимтарини ҷангҳои иттилоотию психологиро ташкил медиҳад. Онро давлатҳо, ташкилотҳои фаромиллӣ ва ҳатто ташкилотҳои террористию экстремистӣ хеле зиёд истифода мекунанд. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки миқёси истифодаи назарфиребии сиёсӣ дар шабакаи интернет бештар гардида истодааст ва барои давлатҳои гуногун таҳдиду хатарҳои навро эҷод намудаанд. Аз ҷумла, ба сафи ташкилотҳои террористӣ шомил намудани ҷавонон, радикализатсияи ҷомеа, ташкил намудани инқилобҳои ранга, ба амал баровардани тазоҳуроти оммавӣ, ба қишрҳои гуногун тақсим намудани ҷомеа ва ғ натиҷаҳои ин зуҳурот мебошанд. Дар баробари истифодаи иқтидори мавҷудаи ҷомеа, инчунин, ба инобат гирифтани таҷрибаи давлатҳои дигар низ хеле муҳим мебошад. Дар шароити муосир назарфиребии сиёсӣ ба ҳар як давлат таъсири манфӣ мерасонанд ва баъзе давлатҳо дар ин самт муваффақиятҳои назаррас доранд. Инчунин, бо дарки таҳдиду хатари ин зуҳурот таҳия ва қабули қонун дар бораи муқовимат бо назарфиребии сиёсӣ хеле муҳим ба назар мерасад.

Калидвожаҳо: *назарфиребии сиёсӣ, маърифати иттилоотии аҳолӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ, технологияҳои сиёсӣ, иттилооти носаҳеҳ, таблиғи ғояҳои ифротгароӣ.*

Таҳқиқи назарфиребии сиёсӣ ва технологияҳои гуногуни истифодабарии онҳо дар шабакаҳои иҷтимоию интернетии замони муосир нишон медиҳад, ки падидаи мазкур ҳамчун унсури таркибии ҷангҳои иттилоотӣ ва роҳу воситаҳои пешгирӣ намудани он яке аз масъалаҳои мубрами таъмини амнияти иттилоотии ҳар як давлатро ташкил медиҳад. Бе ягон мушкилӣ мушоҳида намудан мумкин аст, ки технологияҳои гуногуни назарфиребӣ ба равандҳои сиёсии ҷомеа таъсири амиқ мерасонанд. Воқеаҳои сиёсии кишварҳои Африқои Шимолӣ ва Шарқи Наздик дар солҳои 2011-2012 (инқилобҳои баҳори араб), инқилобҳои рангаи солҳои охир ва кӯшиши ташкил намудани чунин инқилобҳо дар давлатҳои пасошӯравӣ, тазоҳурот

ва эътирозҳои оммавӣ, таблиғоту ташвиқоти ғояҳои тундгароӣ дар фаъолияти ташкилотҳои террористию экстремистӣ, ба воситаи ҳуҷумҳои иттилоотӣ таъсири манфӣ расонидан ба афкори ҷамъиятӣ, баланд гардидани рӯҳияи тундгароии қишрҳои гуногуни ҷомеа, гаравидани ҷавонон ба сафи ташкилотҳои террористӣ ва ҳизбу ҳаракатҳои экстремистӣ бори дигар шаҳодат аз он медиҳанд, ки технологияҳои иттилоотию коммуникатсионии замони муосир ва иқтидори манипулятивии онҳо барои давлатҳои тозаистиқлол таҳдиду хатарҳои навро эҷод менамоянд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯз то рӯз таъсири ҷангҳои иттилоотӣ ва назарфиребии сиёсӣ афзоиш ёфта истодаанд. Барои Тоҷикистон хавфу хатари онро бештар аз ҳама дар фаъолияти ташкилотҳои террористию экстремистӣ мушоҳида намудан мумкин аст. Аз як ҷониб, ташкилотҳои террористии «Давлати исломӣ», «Ал-Қоида», «Ихвон-ул-Муслимин», «Ҳизб-ут-Таҳрир», ҳаракати «Толибон», салафияи ифротгаро ва зершохаҳои онҳо барои пурра намудани сафҳои худ назарфиребии сиёсиро истифода намоянд, аз ҷониби дигар, ташкилотҳои террористию экстремистии «Ҳизби наҳзати исломӣ», «Гурӯҳи 24», ба ном «Паймони миллии Тоҷикистон» ва фаъолону саркардагони онҳо ҳамарӯза тариқи шабакаи интернет бо роҳи паҳн намудани иттилооти бардурӯғ, иғвоангез ва экстремистӣ ба зеҳну тафаккури ҷомеа таъсири манфӣ расонида истодаанд. Гузашта аз ин, номгӯйи технологияҳои назарфиребии сиёсӣ дар шароити рушди бемайлони технологияҳои иттилоотӣ ва ташаккулёбии ҷомеаи иттилоотии глобалӣ рӯз то рӯз бештар мегардад. Дар чунин шароит мавқеи давлат дар самти танзими равандҳои иҷтимоию сиёсӣ ва назорати паҳншавии иттилоот куллан тағйир меёбад. Чунин тамоюлот барои давлату миллат таҳдидҳои ҷиддиро ба вуҷуд меоварад. Аз қабили, вайрон гардидани робитаҳои байни ҷомеа ва ҳокимияти давлатӣ, коста гардидани ҳувияти сиёсии шаҳрвандон, аз лиҳози дастрасии иттилоот ба ду қисм ҷудо шудани аҳолӣ, коста гардидани меъёрҳои ахлоқию маънавии ҷомеа, дар муқобили давлату ҳукумат сафарбар шудани шаҳрвандон, бештар гардидани рӯҳияи тундгароии онҳо, ба сафи ташкилотҳои террористӣ пайвастани шаҳрвандон ва ғ. таҳдиду хатарҳое мебошанд, ки зери таъсири назарфиребии сиёсӣ пайдо мешаванд. Бо назардошти чунин вазъ дарёфти роҳу усулҳои пешгирӣ намудани таъсири назарфиребии сиёсӣ имкон медиҳад, ки вазъи иҷтимоию сиёсии мамлакат муътадил нигоҳ дошта шавад ва дар заминаи он ташаккули маданияти сиёсии демократӣ идома ёбад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар шароити имрӯза чӣ дар Тоҷикистон ва чӣ дар кишварҳои дигар назарфиребии сиёсӣ бо роҳу усулҳои гуногун анҷом дода мешаванд. Онҳоро ба таври зайл нишон додан мумкин аст: тарғибу ташвиқи ғояҳо, таблиғот ва даъват, технологияҳои ташкил намудани робита бо ҷомеа, паҳн намудани хабарҳо, махсусан хабарҳои бардурӯғ ва ғ. Ҳар як субъекти назарфиребӣ кӯшиш менамояд, ки фазои иттилоотии ҷомеаро бо маводи худ пурра намояд ва таъсири назарфиребии сиёсиро ба манфиати худ афзоиш диҳад.

Олимону муҳаққиқон ба хулосае омадаанд, ки барои кам намудани таъсири назарфиребии сиёсӣ, маҳдуд кардани имкониятҳои рақибон ва коҳиш додани самаранокии фаъолияти иттилоотии онҳо як қатор омилҳо бояд ба назар гирифта шаванд. Пеш аз ҳама, ба инобат гирифтани вазъи сиёсию ҳуқуқӣ ва сатҳи рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат хеле муҳим мебошанд. Ҳалли масъалаҳои мазкур имкон медиҳад, ки таъсири назарфиребӣ ва тарғибу ташвиқи ғояҳои тундгароӣ кам карда шаванд. Зеро, ҳалли ин масъалаҳо боиси коҳиш ёфтани қишрҳои осебпазир мегарданд [8, С.18]. Ҳамзамон, қобилияти дарки муҳтавои иттилоот ва маданияти иттилоотии шаҳрвандон низ метавонанд барои кам кардани таъсири назарфиребӣ мусоидат намоянд. Таҳлили имконҳои манипулятивии шабакаи интернет ва дигар воситаҳои ахбори омма нишон медиҳад, ки асоси ҳама гуна назарфиребии сиёсиро усулҳои классикӣ ташкил медиҳанд ва ҷанбаҳои техникию технологии онҳо дар шароити имрӯза тадриҷан тағйир дода мешаванд. Аз ин рӯ, дарки технологияҳои классикии назарфиребӣ низ барои дарки моҳияти он имконияти хуб фароҳам меоварад. Гузашта аз ин, истифодаи технологияҳои нави иттилоотӣ на танҳо барои анҷом додани назарфиребӣ, балки барои муқовимат намудан бо он низ имконпазир аст. Бинобар ин, дар баробари таҳқиқу омӯзиши имконҳои манипулятивии технологияҳои иттилоотӣ, инчунин, муайян намудани имконҳои зиддиманипулятивии онҳо низ зарур ба шумор меравад. Аз ин рӯ, яке аз роҳҳои пешгирӣ намудани таъсири манфии назарфиребии сиёсӣ ва анҷом додани муқовимати шадид бо он низ бо ҳамин масъала алоқаманд аст.

Айни замон иқтидори манипулятивии технологияҳои иттилоотӣ то он дараҷае баланд аст, ки ба воситаи онҳо фиреб додан, гумроҳ намудан, ба ҷониби дигар ҷалб намудани диққати одамон, тағйир додани рафтори онҳо, таъсир расонидан ба меъёрҳои рафтор ва арзишҳои ахлоқии ҷомеа комилан имконпазир гардидааст. Аммо роҳу усулҳои муқовимат намудан бо назарфиребии сиёсӣ дар шабакаҳои иҷтимоӣ ва дигар воситаҳои ахбори омма хеле маҳдуд мебошанд. Ба ақидаи файласуфи фаронсавӣ Мишел Монтен, ҳақиқат якто ва хеле маҳдуд аст, аммо дурӯғ номаҳдуд ва хеле мураккаб мебошад [6, С.31]. Аз ин рӯ, безарар гардонидани таъсири манфии технологияҳои сиёсӣ, аз ҷумла технологияҳои назарфиребие, ки аз ҷониби субъектҳои раванди сиёсӣ истифода мешаванд, то дараҷаи муайян аз худи шаҳрвандон ва фаҳму дарки онҳо низ вобастагии зиёд дорад. Пешгирӣ намудани таъсири манфии назарфиребии сиёсӣ замоне имконпазир мегардад, ки агар аъзоёни ҷомеа мавҷудияти мушкилот ва таҳдиду хатари онро дарк намуда, эътироф намоянд. Бинобар ин, муқовимат бо назарфиребии сиёсие, ки тариқи шабакаи интернет ва дигар воситаҳои иртиботи электронӣ сурат мегиранд, бояд хусусияти комплексӣ дошта бошад. Дар ин раванд, на танҳо саъю талошҳои давлат ва мақомоти давлатӣ, балки дастгирии ҷомеа низ хеле зарур мебошад.

Таҳлилу баррасии таҷрибаи давлатҳои гуногуни олам роҷеъ ба муқовимат бо назарфиребии сиёсӣ имкон медиҳад, ки дар самти безарар-

гардонии падидаи мазкур як қатор тавсияҳои амалӣ пешниҳод карда шаванд. Чунончӣ:

– коркард ва қабули қонунҳое, ки назарфиребии афкори ҷамъиятиро дар шабакаи интернет маҳдуд менамояд. Чунин амалро бо роҳи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қонунҳои амалкунандаи соҳавӣ низ анҷом додан мумкин аст;

– бо роҳи огоҳонидан ва ташкил намудани корҳои маърифатию идеологӣ баланд бардоштани маданияти иттилоотии аҳолӣ ва дар онҳо ташаккул додани муносибати оштинопазир бо технологияҳои назарфиребӣ;

– ба вуҷуд овардани роҳу усулҳои техникию технологие, ки дар шабакаи интернет сатҳи назарфиребии сиёсиро коҳиш дода, имконияти рақибонро маҳдуд ва таъсири фаъолияти иттилоотии онҳоро камтар мегардонад;

– ба таври доимӣ мавриди омӯзиш қарор додани таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ дар самти муқовимат бо назарфиребии сиёсӣ.

Таҳлили мундариҷаи қонунҳои мавҷудае, ки раванди интиқол ва паҳн намудани иттилоотро танзим менамоянд, инчунин, омӯзиши масъалаҳое, ки бо истифодаи технологияҳои назарфиребӣ алоқаманданд, нишон медиҳанд, ки бештар гардидани миқёси истифодабарии назарфиребии сиёсӣ (масалан, дар шароити тавсеаи истифодаи интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ) зарурати ба таври фаврӣ ташаккул додани механизмҳои танзими меъёрии ҳуқуқии интиқол ва паҳн намудани иттилооти сиёсиро ба вуҷуд меоварад. Барои муқовимат бо назарфиребии дар шабакаи интернет истифодашаванда қабул кардани қонуни алоҳида, ё ин ки ворид намудани тағйиру иловаҳо дар қонунҳои мавҷуда зарур ба назар мерасад. Аммо, ба назар чунин менамояд, ки қабул намудани қонуни алоҳида имкон медиҳад, ки масъалаҳои марбут ба истифодаи назарфиребии сиёсӣ дар шабакаҳои интернетию иҷтимоӣ ба таври мушаххас муайян ва муқаррар карда шуда, нишонаҳо ва оқибатҳои он низ пешбинӣ гарданд. Бо ин мақсад дар навбати аввал моҳияти мафҳуми «назарфиребии сиёсӣ» бояд ба таври мушахас нишон дода шавад ва номгӯи технологияҳои назарфиребӣ ошкор ва таҳия карда шавад. Дар ин раванд муайян намудан зарур аст, ки маҳз кадом шакли назарфиребии сиёсӣ амали ғайриқонунӣ мебошад. Албатта, роҳандозӣ намудани чунин меъёрҳо ва чорабиниҳои муқовимат бо назарфиребии сиёсии шабакаи интернет баъзе мушкилиҳои худро дорад, Зеро, онҳо метавонанд дар шакли сензура ва маҳдуд намудани истифодабарии сарчашмаҳои иттилоотӣ зоҳир гарданд. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, таъмини амнияти миллӣ, ҳимояи фазои иттилоотии ҷомеа ва коҳиш додани таъсири иттилооти нозарур ба афкори ҷамъиятӣ вазифаҳои аввалиндараҷаи давлатро ташкил медиҳанд. Ҳалли масъалаҳои мазкур дар заминаи сиёсати иттилоотии давлат имконпазир мегарданд. Пеш аз ҳама, назорат ва танзими раванди интиқол ва паҳн гардидани иттилооти сиёсӣ, полонидани (филтратсияи) шабакаҳои интиқоли иттилоот дар интернет, махсусан онҳое, ки ба шуури ҷамъиятӣ ва афкори шаҳрвандон таъсиргузорӣ намуда истодаанд, хеле за-

рур аст. Бе назорати давлатӣ паҳн гардидани иттилооти дорои мазмуни иҷтимоию сиёсӣ боиси он мегардад, ки равандҳои сиёсию ҷамъиятӣ тадриҷан аз зери назорати давлат берун мемонанд ва онҳоро субъектҳои дигар идора мекунанд.

Дар ин самт ба инобат гирифтани таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ хеле муҳим мебошад. Зеро, як қатор давлатҳо таҳдиду хатари назарфиребии сиёсиро дарк намуда, ба хотири коҳиш додани таъсири манфии иттилооти интернетӣ як қатор чорабиниҳои ҷиддиро роҳандозӣ намудаанд. Барои мисол, 30-уми июни соли 2017 дар Олмон ниҳоди қонунгузории ин кишвар (Бундестаг) қонунеро қабул намуда буд, ки барои танзими шабакаҳои иҷтимоӣ нигаронида шудааст. Айни замон қонуни мазкур бо номи Facebook-Gesetz [7] машҳур аст. Тибқи муқаррароти қонуни мазкур, аз 1-уми январи соли 2018 маводи дар шабакаҳои иҷтимоӣ чопшудае, ки дар онҳо аломатҳои душманӣ, барангехтани кинаю адовати миллию нажодӣ, даъват ба зӯроварӣ, расонидани зарари маънавӣ, бадбинӣ ва дигар зуҳуроти манфӣ дида мешаванд, бояд дар муддати 24 соат аз шабакаи иҷтимоӣ хазф карда шаванд. Қонуни мазкур шабакаҳои иҷтимоиро (Facebook, Instagram, Twitter ва YouTube) вазифадор менамояд, ки хадамоти доимоамалкунанда ташкил намоянд, то ки шаҳрвандон тавонанд дар мавридҳои лозима арзу шикоятҳои худро пешниҳод карда тавонанд. Агар қонунӣ будани мавод ба таври фаврӣ муайян карда нашавад, шабакаи иҷтимоӣ вазифадор мегардад, ки дар муддати як ҳафта мутобиқати онро бо қонун муайян созад. Агар муайян гардад, ки шабакаи иҷтимоӣ нисбат ба чунин маводҳо беэътиноӣ зоҳир намуда, чандин маротиба ин корро накардааст, онро 50 млн евро ҷарима мебанданд. Инчунин, шабакаҳои иҷтимоӣ уҳдадор карда мешаванд, ки дар муддати ҳар се моҳ ба вазорати адлияи ин кишвар дар бораи арзу шикоятҳо ва андешидани чораҳо нисбат ба онҳо ҳисобот пешниҳод намоянд [2].

Барои оне, ки фаъолияти худро бо муқаррароти қонуни мазкур мутобиқ созанд, ширкатҳое, ки ташкилкунандагони шабакаҳои иҷтимоӣ мебошанд, шумораи кормандони худро бештар намуда, барои ташхиси муҳтавои маводи системаҳои иттилооти худ корҳои бештарро анҷом медиҳанд. Аз ҷумла, ширкати Google, ки шабакаи иҷтимоии YouTube ба вай тааллуқ дорад, моҳи декабри соли 2017 эълон намуд, ки дар соли 2018 шумораи кормандонеро, ки ба ташхиси маводҳои шубҳанок машғул бояд шаванд, то ба 10 ҳазор нафар бурда мерасонад. Намояндагони ширкати Facebook хабар додаанд, ки барои муайян намудани маводҳое, ки зидди қонунгузории Олмон мебошанд, инчунин, барои риоя накардани стандартҳои умумии ширкат бештар аз даҳ ҳазор нафар кормандони штатӣ ҳамарӯза машғули коранд. Ширкатҳои Google, Facebook ва Twitter аллакай барои муроҷиати истифодабарандагон ва пешниҳод намудани арзу шикоятҳо механизми зарурӣ ташкил намудаанд [3].

Дар як қатор кишварҳои олам, қонуни дар Олмон қабулгардидаро ҷонибдорӣ намудаанд. Аз ҷумла, ҳукумати Сингапур, ки дар самти танзими фаъолияти ВАО хеле муносибати ҷиддӣ дорад, қонуни қабулнамудаи Ол-

монро ҳамчун намунаи беҳтарини мубориза бо хабарҳои бардурӯғ номидааст. Инчунин, дар Филиппин барои ҳадафмандона паҳн намудани хабарҳои бардурӯғ ва гумроҳ намудани одамон ҷавобгарии ҷиноятӣ муқаррар гардида, он низ ба қонуни қабулнамудаи Олмон ишора менамояд. Дар Венесуэла низ моҳи ноябри соли 2017 қонуне қабул гардидааст, ки тибқи он барои дар муддати 6 соат хазф накардани иттилооти номақбул шабакаҳои иҷтимоӣ бо маблағи калон ҷарима баста мешаванд. Ба иттилооти номақбул маводи дорои тарғибу ташвиқи ҷангу низоъ, барангезандаи кинаю адовати миллӣ, нажодӣ, динию мазҳабӣ, сиёсӣ ва ғ. дохил карда мешаванд. Дар Кения Агентии миллии алоқаи ин кишвар шабакаҳои иҷтимоиро уҳдадор менамояд, ки дар муддати 24 соат маводеро, ки аз ҷониби хадамоти алоқа пешниҳод мегардад, бояд нест намоянд. Комиссияи Иттиҳоди Аврупо, аз ҷумла ҳукуматҳои Британияи Кабир ва Фаронса шабакаҳои иҷтимоиро маҷбур менамоянд, ки маводи бо қонунҳои ин кишварҳо мухолифатдоштаро хазф намоянд, махсусан маводеро, ки хусусияти террористӣ, тундгарой ва иғвоангезӣ доранд [3].

Ба назар чунин мерасад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ барои пешгирии таъсири манфии назарфиребии сиёсӣ қонуни алоҳида қабул намудан зарур аст. Зеро, ташкилотҳои террористию экстремистии «Ҳизби наҳзати исломӣ», «Гурӯҳи 24», ба ном «Паймони миллии Тоҷикистон», дар шабакаҳои иҷтимоии Facebook, Instagram, Twitter ва YouTube ҳамарӯз маводҳоеро паҳн менамоянд, ки дар онҳо барангехтани кинаю адовати миллӣ, иғвоангезӣ, даъват ба зӯроварӣ, таблиғи ғояҳои ифротгарой ва тундгарой, бадбинию душманӣ, расонидани зарари маънавӣ, паст задани шаъну шараф ва ғ. ба мушоҳида мерасад. Агар пеши роҳи ин аъмол гирифта нашавад, ба афкори ҷамъиятӣ, амнияти иттилоотӣ ва суботи сиёсии кишвар таъсири манфӣ мерасонанд.

Дар раванди муқовимат бо назарфиребии сиёсӣ, инчунин, ба фаъолияти ташкилотҳои ғайридавлатию ғайриҳукуматие, ки фармоишҳои сиёсии субъектҳои хориҷиро иҷро менамоянд, таваҷҷуҳ зоҳир намудан зарур аст. Чунин амалҳои пешгирикунанда дар кишварҳои гуногуни олам, аз ҷумла аз ҷониби давлатҳои аврупой низ анҷом дода шудаанд. Барои мисол, моҳи январи соли 2017 ҳукумати Венгрия ташкилоти ғайриҳукуматии «Ҷамъияти кушода»-ро, ки ба Ҷ.Сорос тааллуқ дорад, барои дахолат намудан ба корҳои дохилии ин давлат гунаҳкор намуд. Баъди ошкор намудани чунин амалҳо дар ин кишвар фаъолияти ҳамаи ташкилотҳои шубҳанок хеле маҳдуд карда шудааст. Мавқеи ҳукумати Венгрия дар он ифода меёбад, ки ҳамаи ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандие, ки аз хориҷи кишвар маблағгузорӣ мешаванд, бояд зери назорати давлат қарор дошта бошанд, Зеро, онҳо метавонанд ба сифати субъектҳои таъсиррасон ба афкори ҷамъиятӣ баромад намоянд [9]. Дар ҳақиқат, дар шароити имрӯза фаъолияти баъзе ташкилотҳои ғайриҳукуматӣ ношаффоф гардида, барои ба амал баровардани назарфиребии сиёсӣ ва ба манфиати неруҳои сиёсии мухолиф анҷом додани он шароит фароҳам меоваранд. Инчунин, як гурӯҳ олимон дар мисоли

таҷрибаи кишварҳои осебпазир фаъолияти ташкилотҳои ғайриҳукуматиро таҳқиқ намуда, нақши онҳоро дар ташкили инқилобҳои ранга муайян намудаанд. Муҳаққиқи рус М.А. Бочанов дар таҳқиқоти худ ба хулосае меояд, ки «дар раванди ба амал омадани инқилобҳои ранга ташкилотҳои ғайриҳукуматие, ки аз хориҷи кишвар маблағгузорӣ мешаванд, қувваҳои асосии таҳрикдиҳандаи ин воқеаҳо мебошанд» [1, с.16].

Соли 2017 дар Федератсияи Россия бо назардошти тавсеаи миқёси ҷангҳои иттилоотӣ ва афзоиши таъсири назарфиребии сиёсӣ қонун дар бораи ангентҳои хориҷӣ қабул гардидааст. Аз соли 2017 то имрӯз бо назардошти бештар гардидани хавфу хатари назарфиребии сиёсӣ дар қонуни мазкур даҳҳо маротиба тағйиру иловаҳо ворид карда шудааст. Тибқи муқаррароти ин қонун воситаи ахбори оммае, ки ҳамчун агенти хориҷӣ эълон мегардад, бояд дар Россия ҳамчун шахси ҳуқуқӣ ба қайд гирифта шавад ва дар бораи харҷҳои молиявии худ ба вазорати адлияи ин кишвар ҳисобот диҳад. Инчунин, қонуни мазкур ин гурӯҳи ВАО-ро уҳдадор менамояд, ки дар маводи чопии худ дар шакли тамғаи махсус ишора намоянд, ки «маводи мазкур аз ҷониби ВАО-е нашр мешавад, ки вазифаҳои агенти хориҷиро иҷро менамояд». Дар ҳолати риоя нагардидани қоидаҳои тамғагузорӣ нашрияро аз 500 ҳазор то 5 млн рубли русӣ ҷарима менамоянд, агар танҳо дар як мавод тамғаи ба агенти хориҷӣ тааллуқ доштани мавод ишора нагардида бошад, нашрия аз 40 то 50 ҳазор рубли русӣ ҷарима карда мешавад. Агар дидаю дониста ва барқасдона муқаррароти ин қонун риоя нагардад, шахсони масъул то 300 ҳазор рубл ҷарима, ё ба муҳлати 2 сол аз озодӣ маҳрум карда мешаванд [4]. Дар доираи муқаррароти ин қонун аз соли 2017 то охири соли 2022 бештар аз 100 нафар рӯзноманигорон ва зиёда аз 50 васоити ахбори омма ба рӯйхати агентҳои хориҷӣ ворид карда шудаанд [11].

Дар раванди коркарди қарорҳо ва ташаккули механизмҳои муқовимат бо назарфиребии сиёсӣ дар шабакаҳои иҷтимоии интернетӣ ба инобат гирифтани таҷрибаи Ҷумҳурии мардумии Чин дар самти мубориза бо технологияҳои назарфиребии сиёсӣ хеле муҳим мебошад. Таҳдиду хатари интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ ба суботи сиёсӣ ва амнияти миллӣ аз ҷониби роҳбарияти сиёсии Чин ба таври ҷиддӣ баҳогузорӣ гардидаанд. Бо ин мақсад бо ташаббуси бевоситаи роҳбарияти ин кишвар системаи мониторинги иттилооти шабакавӣ ташкил карда шудааст. Айни замон дар Чин низоми иттилоотие амал менамояд, ки ба воситаи он сарчашмаҳои иттилоотии берунае, ки хатарзо мебошанд, дастнорас гардонида мешаванд. Ҳанӯз соли 1998 Ҷумҳурии мардумии Чин лоиҳаи «Great China Firewall»-ро дар амал татбиқ сохта буд, ки ба воситаи он ҳамаи шабакаҳои иттилоотии интернетӣ филтратсия мешаванд. Ба андешаи бархе муҳаққиқон, системаи мазкур яке аз самараноктарин системаҳои филтратсияи интернетӣ ба шумор меравад [13].

Соли 2005 Бюрои сиёсии Ҳизбӣ коммунистии Чин оид ба таҳқиқи «инқилобҳои ранга» гурӯҳи махсусро таъсис медиҳад, ки вай воқеаҳои сиё-

сии Сербия, Қирғизистон, Гурҷистон ва Украинаро бояд меомӯхатанд. Коршиносони ин гурӯҳи корӣ роҳу усулҳои пешгирӣ намудани эътирозҳои оммавиро таҳия намуда, дастнорас гардонидани иттилооти шабакаҳои интернетиро пешниҳод намуда буданд. Тавсияҳои гурӯҳи корӣ солҳои 2011-2012, замоне ки мавҷи инқилобҳо кишварҳои арабиро фаро гирифта буд, ба таври васеъ истифода бурда шудаанд. Бо ин мақсад соли 2011 дар Чин Идораи давлатии иттилооти интернетӣ таъсис дода мешавад, ки назорати провайдерҳои интернетӣ, дастнорас гардонидани сомонаҳое, ки дар муқобили ҳукумати Чин иттилооти номақбул паҳн менамуданд, вазифаи асосии он ба шумор меравад.

Моҳи июни соли 2017 дар Чин қонун дар бораи амнияти кибернетикӣ қабул гардида буд. Қонуни мазкур раванди сохтан, ба кор андохтан ва истифода бурдани шабакаҳои иттилоотию иртиботиро танзим намуда, қоидаҳои таъмини амнияти кибернетикиро дар бар мегирад. Қонуни мазкур ба роҳбарияти Чин имкон медиҳад, ки дар мавриди таъмин намудани дастрасии аҳолӣ ба иттилооти саҳеҳ, дастнорас гардонидани иттилооти носаҳеҳ, махсусан дар пешгирии паҳншавии иттилооти номақбул салоҳияти зиёд дошта бошад. Моҳи майи соли 2017 президенти Чин Си Тзинпин иброз намуда буд, ки ширкатҳои интернетии ватанӣ бояд дар тозаю покиза нигоҳ доштани фазои кибернетикӣ саҳми худро дошта бошанд, ва моҳи июли ҳамин сол лоиҳаи қонун дар бораи тақвият додани назорат аз болои паҳншавии иттилоот низ пешниҳод гардида буд. Ғайр аз ин, 18 октябри соли 2017 зимни кушодашавии анҷумани XIX Ҳизби коммунистии Чин роҳбари он Си Тзинпин қайд намуда буд, ки фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ бояд назоратро аз болои интернет фаъолтар намоянд ва барои пешгирӣ намудани паҳншавии ҳама гуна иттилооти носаҳеҳ тариқи интернет чораҳои саривақтӣ андешанд [12].

Яке аз воситаҳои дигаре, ки барои назорати фазои иттилоотии Чин истифода бурда мешавад, хизматрасонии блогерҳое мебошад, ки дар шароити махсус омода карда шудаанд ва дар сомонаҳои мухталиф сиёсати пешгирифтаи ҳукумати Чинро ба таври мусбат баҳогузорӣ мекунанд. Истифодаи ин тактика барои Чин то ба имрӯз натиҷаи зарурӣ додааст. Зеро, ҳар як маводи манфие, ки дар интернет нашр мегардад, аз ҷониби ин гуна блогерҳо мавриди масхара қарор мегиранд ва нисбат ба он шарҳу тафсири зарурӣ илова менамоянд [5]. Ба ғайр аз масъалаҳои сиёсӣ, ниҳодҳои расмии Чин назорати интернетро барои ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ низ зарур мешуморанд. Аз ҷумла, ҳимояи манофеи ширкатҳои иттилоотию интернетии Чин дар бозорҳои байналмилалӣ яке аз самтҳои афзалиятнок дар фаъолияти Идораи давлатии иттилооти интернетӣ ба шумор меравад.

Амалкарди роҳбарияти сиёсии Чин дар соли 2011, замоне ки мухолифини ҳукумат кӯшиш намуда буданд, ки аз рӯйи сенарияи кишварҳои арабӣ дар Чин тазоҳуроти оммавӣ ташкил намоянд, хеле ҷолиби диққат мебошад. Аз моҳи феврали соли 2011 дар сомонаҳои хориҷие, ки муҳоҷирони хитоӣ таъсис дода буданд, даъватҳо барои ташкил намудани ҳаракатҳои

эътирозӣ ва талаб намудани риояи ҳуқуқ, пешгирӣ намудани амалҳои коррупсионӣ ва ғ. паҳн карда шуда буданд. Фаъолон ба воситаи шабакаҳои Facebook ва Twitter одамонро барои анҷом додани тазоҳурот даъват менамуданд. Роҳбарияти сиёсии Чин раванди ташаккулёбии чунин воқеаҳоро ба инобат гирифта, на танҳо сомонаҳои мазкурро масдуд намуда буд, балки кӯшиш менамуд, ки хабарҳо дар бораи сабабҳои сар задани воқеаҳои сиёсӣ ва бетартибиҳои сиёсӣ дар кишварҳои арабӣ дар фазои иттилоотии Чин пайдо нашаванд. Дар баробари ҳамаи ин дар ин кишвар ба ташаккули контрпропаганда низ диққати зиёд дода шудаст. Аз ҷумла, гунаҳкор намудани баъзе давлатҳо барои дахолат намудан ба корҳои дохилии Чин, кӯшиши дар Чин ташкил намудани инқилоби ранга аз ҷониби онҳо, ниятҳои ғаразнок доштани баъзе давлатҳо ва ғ. ҳамаҷониба тарғибу ташвиқ карда мешаванд. Масалан моҳи феврали соли 2011 дар сомонаҳои хитоӣ сабти видеоие пайдо шуда буд, ки дар он сафири ИМА дар Чин Ҷ.М. Хантсман дар байни тазоҳургарон бо муҳофизони худ қадам зада истодааст. Дар зери ин навор таҳиягарони он чунин ҷумлаҳоро насб намуда буданд: «Дар Чин мушкилиҳо бисёранд, аммо мо дахолати амрикоиро намехоҳем! Намехоҳем, ки ба мисли Ироқ, Тунис ва Миср шавем!». Навори мазкур садҳо ҳазор бинанда пайдо карда, истифодабарандагони интернет дар шарҳҳои худ иброз доштаанд, ки сар задани инқилоби ранга дар Чин пешгирӣ карда шавад.

Яке аз воситаҳои хеле муассири пешгирӣ намудани паҳншавии иттилооти носаҳеҳ, анҷом додани назорати ҷиддӣ аз болои ин раванд ва муқовимат кардан бо назарфиребии сиёсӣ – ин ташкил намудани шабакаҳои иҷтимоии миллӣ мебошад. Дар ин самт Ҷумҳурии мардумии Чин пешсаф аст. Аввалин шуда Чин дар фазои иттилоотии кишвар шаклҳои алтернативии шабакаҳои иҷтимоиро сохта, ба истифода додааст. Дар шароите, ки ҷангҳои иттилоотӣ ва назарфиребии сиёсӣ дар сатҳи баланд қарор мегирад, масдуд намудану дастнорас гардонидани шабакаҳои иттилоотию иртиботӣ яке аз қадамҳои аввалини таъмини амнияти иттилоотӣ мебошад. Аммо, барои дастрас намудани имкониятҳои иттилоотию иртиботӣ ба аҳолии мамлакат пешниҳод намудани моделҳои миллии шабакаҳои иҷтимоӣ хеле иқдоми натиҷабахш аст.

Яке аз чунин шабакаҳои миллӣ ва алтернативӣ шабакаи «WeChat» мебошад. Айни замон ин шабака 1,17 млрд истифодабарандаи фаъол дорад, ба ҳисоби миёна ҳар як истифодабаранда дар як шабонарӯз 82 дақиқаи худро дар он сарф менамояд, ҳамарӯза дар ин шабака 68 млн видеороликҳо ва 45 млрд паёмҳо аз ҷониби истифодабарандагон нашр карда мешаванд. Ин шабакаи интернетӣ пайваста бо табъу завқи истифодабарандагон мувофиқ кунонида мешавад. Ҳоло дар он низоми муошират, шиносоӣ, пардохти хизматрасониҳо ва харидҳои электронӣ, бозиҳо, хизматрасонии сохтани блогҳо ва сомонаҳо, нашр намудани видеороликҳо ва монанди инҳо ҷойгир карда шудаанд [10].

Ғайр аз ин, дар муқобили шабакаи иҷтимоии Twitter намунаи хитоии он бо номи «Weibo» сохта шудааст, ки айни замон 533 млн истифодабаранда дорад. Шабакаи иҷтимоии «QQ» бошад вазифаҳои WhatsApp ва Viber-ро иҷро мекунад ва ҳоло 647 млн истифодабаранда дорад. Ба ҷойи шабакаи иҷтимоии TikTok ширкатҳои иттилоотию мухобиротии Чин шабакаи «Douyin»-ро сохта ба истифода додаанд, ки айни замон аз ҷониби 518 млн нафар истифода бурда мешавад. Барои маҳдуд намудани имкониятҳои манипулятивии шабакаи иҷтимоии Youtube хитоиҳо шабакаи миллии «Youku»-ро сохтаанд, ки ҳоло 500 млн истифодабаранда дорад. Инчунин, дар Чин шабакаи иҷтимоии «Bilibili» сохта шудааст, ки он низ намунаи алтернативии Youtube дониста мешавад [10]. Ба ҳамин монанд, аз ҷониби соҳибкорон ва ширкатҳои хитоӣ даҳҳо шабакаҳои иҷтимоие сохта шудаанд, ки барои пурра намудани фазои иттилоотии ин кишвар ва аз ҳама муҳим барои имконпазир гардонидани назорати иттилооти паҳншаванда хизмат мерасонанд.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон сохта ба истифода додани чунин шабакаҳои иҷтимоӣ дар шароити имрӯза хеле зарур мебошад. Дар раванди ташкили ин кор бояд шавқу завқи истифодабарандагони интернет ба инобат гирифта шавад ва афзалияти асосӣ ба он шабакаҳои иҷтимоие дода шавад, истифодабарандаи бештар доранд. Анҷом додани ин амал бо назардошти чанд масъала хеле муҳим мебошад. Якум, ин ки шабакаҳои иҷтимоии миллӣ имкон медиҳад, ки фазои иттилоотии кишвар ҳифз карда шавад ва бо ин восита таъсири иттилооти беруна ба афкори ҷамъиятӣ коҳиш ёбад. Дуюм, ин ки назорати раванди паҳншавии иттилооти саҳеҳ ва носаҳеҳ барои мақомоти дахлдор имконпазир мегардад. Сеюм, ин ки шаҳрвандони мамлакат дар шароити масдуд гардидани баъзе сарчашмаҳои иттилоотӣ имкони истифода намудани шабакаҳои иҷтимоии миллиро пайдо намуда, иртибот ва муошират худро метавонанд мувофиқ ба табъу завқи худ идома диҳанд.

Ҳамин тариқ, бо назардошти таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ маҳдуд намудани имкониятҳои назарфиребии сиёсӣ ва танзими равандҳои интиқоли иттилоотӣ дар заминаи санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва ташаккулдиҳии қонунгузории миллӣ имконпазир мебошад. Дар шароити афзоиши бемайлони миқёси истифодабарии технологияҳои назарфиребӣ дар шабакаи интернет таҳия ва қабул намудани қонун дар бораи муқовимат бо назарфиребии сиёсӣ дар шабакаи интернет хеле зарур мебошад. Дар қонуни мазкур бояд моҳияти назарфиребии сиёсӣ мушаххас карда шуда, роҳу усулҳои дар амал татбиқ намудани он, муҷозот ва ҷазо барои анҷом додани ин гуна амалҳо муқаррар карда шаванд. Албатта, қабули чунин қонун метавонад боиси афзоиш ёфтани сензураи давлатӣ ва маҳдуд гардидани озодии сухан шавад, ки дар натиҷаи ин технологияҳои назарфиребии сиёсӣ дар инҳисори мақомоти давлатӣ қарор мегиранд. Бинобар ин, дар қонуни мазкур ҳама гуна усулҳои роҳандозӣ намудани назарфиребии сиёсӣ, новобаста

ба он ки чунин амалҳо аз ҷониби кадом субъект анҷом дода мешаванд, бояд мушаххас гарданд.

Инчунин, барои пешгирӣ намудани таъсири манфии назарфиребии сиёсӣ дар шабакаи интернет баланд бардоштани саводнокии иттилоотии шаҳрвандон низ зарур дониста мешавад. Шаҳрвандони мамлакат хавфу хатареро, ки аз истифодаи технологияҳои назарфиребии сиёсӣ бармеоянд, бояд дарк карда тавонанд. Дар ин замина, баланд бардоштани фарҳанги истифодабарии иттилоот дар рафтори шаҳрвандон ва дар онҳо ташаккул додани муносибати танқидӣ нисбат ба иттилооти паҳншаванда хеле зарур дониста мешавад. Бо ин мақсад, агар дар макотиби таҳсилотии олии касбӣ фанни таълимие ҷорӣ карда шавад, ки дар он ҷустуҷӯи иттилоот дар интернет, кор бо сарчашмаҳои иттилоотии интернет ва муайян намудани дурустии иттилооти иҷтимоию сиёсӣ ба донишомӯзон шарҳу баён гардад, дар ташаккули фарҳанги истифодабарии иттилоотии онҳо таъсири амиқ мерасонад. Аз ҳама муҳим ин аст, ки ҷомеа зарурати танзим ва муқовимат намудан бо назарфиребии сиёсиро дарк намуда, метавонанд дар ин раванд, на танҳо иштироки фаъол варзанд, балки ниҳодҳои ҷамъиятии муқовимат бо ин падидаро ба вуҷуд ованд. Албатта, ташаккул додани мавқеи манфӣ ва муносибати танқидӣ нисбат ба назарфиребии сиёсӣ дар миқёси ҷомеа кори хеле мушкил аст. Аз ин рӯ, кӯшиш ба харҷ додан лозим аст, ки дар раванди мубориза бо иттилооти носаҳеҳ фаъолони ҷамъиятӣ худ боиси паҳн намудани ҳар гуна хабарҳои бардурӯғ нагарданд ва манфиатҳои миллии кишварро зери таҳдиду хатар қарор надиҳанд. Бинобар ин, муносибати танқидӣ ва тафаккури танқидии ҷомеа нисбат ба ин падида метавонад самаранокии онро коҳиш диҳад.

Воситаи дигаре, ки дар самти муқовимат бо назарфиребии сиёсӣ метавонад натиҷаи дилхоҳ ба бор оварад, ин ҳалли масъалаҳои техникию технологӣ мебошад. Бояд дар шабакаҳои иҷтимоии миллӣ ва дар заминаи онҳо низомҳои ҷустуҷӯи иттилоотию иртиботӣ ташкил карда шавад. Шабакаҳои иҷтимоии алтернативӣ имкон медиҳанд, ки на танҳо раванди паҳншавии иттилооти носаҳеҳ ба таври ҷиддӣ зери назорати мақомоти давлатӣ қарор дода шаванд, балки дар шароити дастнорас гардонидани сарчашмаҳои дигари иттилоотӣ, ки хабарҳои носаҳеҳро паҳн менамоянд, дастрасии ҷомеа ба иттилооти саҳеҳ таъмин карда шавад. Дар ин самт истифодаи таҷрибаи Ҷумҳурии мардумии Чин ба мақсад мувофиқ мебошад. Дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқовимат бо назарфиребии сиёсӣ дар шабакаҳои иҷтимоии интернетӣ дар сатҳи зарурӣ коркард нашудаанд. Аз ин рӯ, дар сиёсати иттилоотӣ ва иттилоотонии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои муқовимат намудан бо назарфиребии сиёсӣ истифода намудани таҷрибаи давлатҳои муваффақ хеле зарур мебошад. Дар маҷмӯъ, барои маҳдуд намудани таъсири манфии назарфиребии сиёсӣ дар шабакаҳои иҷтимоӣ анҷом додани чунин корҳо зарур дониста мешаванд: коркард ва қабули қонуне, ки истифодаи технологияҳои гуногуни назарфиребии сиёсиро маҳдуд менамояд; баланд бардоштани фарҳанги истифодабарии иттилоот аз ҷониби

шаҳрвандон ва дар онҳо ташаккул додани тафаккури танқидӣ; ҳалли масъалаҳои техникию технологие, ки самаранокии истифодаи технологияҳои назарфиребиро коҳиш медиҳанд ва имконияти душманони миллатро маҳдуд месозанд; ба таври доимӣ мавриди омӯзиш қарор додани таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ оид ба муқовимат бо назарфиребии сиёсӣ ва истифода намудани онҳо дар амалияи сиёсию ҷамъиятии ватанӣ.

АДАБИЁТ

1. Бочанов М.А. «Цветные революции как фактор трансформации внешнеполитических стратегий государств на постсоветском пространстве: автореф. дис. … канд. полит. наук: 23.00.04 / М.А. Бочанов. –Орел, 2011. –23 с.

2. В борьбе с фейками и клеветой Германия положилась на Facebook [Электронный ресурс]. –URL: https://www.dw.com/ru/в-борьбе-с-фейками-и-клеветой-германия-положилась-на-facebook/a-42121155 (дата обращения: 12.10.2021 г.)

3. Германия: новый закон о соцсетях [Электронный ресурс]. –URL: https://www.hrw.org/ru/news/2018/02/14/314928 (дата обращения: 25.01.2022 г.)

4. Закон о СМИ-«иноагентах» набирает силу. Хронология [Электронный ресурс]. –URL: https://ovdinfo.org/articles/2021/06/21/zakon-o-smi-inoagentah-nabiraet-silu-hronologiya (дата обращения: 29.10.2021 г.)

5. Кто такие умаодан, и как они связаны с мемами про председателя Xi? [Электронный ресурс]. –URL: https://habr.com/ru/company/ruvds/blog/597869/ (дата обращения: 13.09.2021 г.)

6. Монтень М. Эссе или опыты. Пер. с франц. –М.: Эксмо, 2019. –155 с.

7. Немецкий закон против ненависти и травли в Интернете [Электронный ресурс]. –URL: https://www.partner-inform.de/partner/detail/2017/12/324/8833/zakon-protiv-nenavisti-i-travli-v-internete?lang=ru (дата обращения: 01.12.2021 г.)

8. Пирущий О.Н. Телевидение и интернет как средства политической манипуляции: автореф. дис. … канд. полит. наук: 23.00.02 / О.Н. Пирущий. – Ставрополь, 2009. –22 с.

9. Побег "иностранного агента". Почему фонд Сороса уходит из Венгрии [Электронный ресурс]. –URL: https://www.bbc.com/russian/features-44127677 (дата обращения: 12.11.2021 г.)

10.Социальные сети Китая [Электронный ресурс]. –URL: https://as-pacific.com/blog/category-kitayskiye-sotsialnyye-seti-i-messendzhery/socialnye-seti-kitaia/ (дата обращения: 01.05.2022 г.)

11.Число СМИ-"иноагентов" в России превысило 100 [Электронный ресурс]. –URL: https://www.bbc.com/russian/news-59011912 (дата обращения: 29.10.2021 г.)

12.Федоров А.П. Об опыте Китая по противодействию манипуляционным технологиям в социальных сетях Интернета // Вестник Московского государственного областного университета. – 2018. –№2. –С.179-188.

13.Фильтрация контента в Интернете. Анализ мировой практики (Китай) [Электронный ресурс]. –URL: http://www.daokedao.ru/2013/05/23/filtraciya-kontenta-v-internete-analiz-mirovoj-praktiki-kitaj/ (дата обращения: 17.12.2021 г.)

ПУТИ И МЕТОДЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ПОЛИТИЧЕСКИМ МАНИПУЛЯЦИЯМ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

НУРИДДИНЗОДА САЙДЖАМОЛИДИН ХАЙДАР,
соискатель кафедры политологии Кулябского государственного Университета имени А.Рудаки.
735360, Таджикистан, Хатлонская область, г.Куляб, улица С.Сафарова, 16;
Тел.: +992 988-50-00-08; e-mail: mp.kulob@mail.ru

В данной статье анализируются пути и методы борьбы с политическими манипуляциями. Эта технология используется как средство воздействия на общественное мнение для достижения политических целей. Сегодня технологии политического манипулирования являются важнейшими элементами информационно-психологической войны. Они широко используются государствами, транснациональными организациями и даже террористическими и экстремистскими организациями. Наблюдения показывают, что масштабы использования политических манипуляций в Интернете растут и такая ситуация создает новые угрозы. В том числе, присоединение молодежи рядом террористических организаций, радикализация общества, организация цветных революций, проведение массовых акций протеста, разделение общества на разные слои и т.д. являются результатом этого явления. Наряду с использованием имеющегося потенциала общества важно учитывать и опыт других стран. В современных условиях политические манипуляции негативно сказываются на любом государстве, и некоторые государства добились значительных успехов в борьбе с этим явлением. Осознавая угрозу и опасность этого явления, важно также разработать и принять закон о противодействии политическому манипулированию.

Ключевые слова: *политическая манипуляция, информационная культура населения, социальные сети, политические технологии, недостоверная информация, пропаганда экстремистских идей.*

MEANS AND METHODS FOR COUNTERING POLITICAL MANIPULATION IN MODERN CONDITIONS

NURIDDINZODA SAYJAMOLIDIN HAYDAR,
the applicant for the Department of Political Science of the Kulyab State University named after A. Rudaki.
735360, Tajikistan, Khatlon region, Kulyab city, S. Safarov street, 16;
Tel .: +992 988-50-00-08; E-mail: mp.kulob@mail.ru

In this article analyzes the ways and methods of combating political manipulation. This technology is used as a means of influencing public opinion to achieve political goals. Today, political manipulation technologies are the most important elements of information and psychological warfare. They are widely used by states, transnational organizations and even terrorist and extremist organizations. Observations show that the use of political manipulation on the Internet is growing and this situation creates new threats. Including, youth joining the ranks of terrorist organizations, the radicalization of society, the organization of color revolutions, the holding of mass protests, the division of society into different layers, etc. are the result of this phenomenon. Along with using the existing potential of society, it is important to take into account the experience of other countries. In modern conditions, political manipulation negatively affects any state, and some states have achieved significant success in combating this phenomenon. Realizing the threat and danger of this phenomenon, it is also important to develop and adopt a law on countering political manipulation.

Keywords: *political manipulation, information culture of the population, social networks, political technologies, unreliable information, propaganda of extremist ideas.*

УДК: 323.4

ЗАРУРАТИ ТАШАККУЛИ СИЁСАТИ ҲАРБӢ ДАР ШАРОИТИ ТАҒЙИРЁБИИ ВАЗЪИ ГЕОПОЛИТИКИИ ОЛАМ

ОЛИМШОЗОДА ФАРҲОДШО ОЛИМШО,
аспиранти кафедраи сиёсатшиносии Донишгоҳи давлатии
омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ
734003, Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121,
. тел.: (+992) 988-42-07-05

Дар мақолаи мазкур зарурати ташаккули сиёсати ҳарбӣ ва рушди иқтидори ҳарбии давлат бо назардошти тағйирёбии вазъи геополитикии олам нишон дода шудааст. Муаллиф дигаргуниҳои се даҳсолаи охирро таҳлил намуда, равандҳои сиёсии ҷаҳониро пешгӯинашаванда номидааст. Чунин тамоюлот сабабҳои асосии пайдоиши таҳдиду хатарҳои нав гаштаанд. Дар чунин шароит сиёсати ҳарбии давлат ва неруҳои ҳарбии кишвар воситаи асосии таъмини амнияти миллӣ ба шумор мераванд.

Калидвожаҳо: *вазъи геополитикӣ, сиёсати ҳарбӣ, таҳдидҳои ҳарбӣ, муносибатҳои байналмилалӣ, ҷаҳони бисёрқутба, терроризми байналмилалӣ.*

Мавқеи геополитикии Ҷумҳурии Тоҷикистон тақозои онро менамояд, ки ба сиёсати ҳарбии давлат таваҷҷуҳи бештар дода шавад. Ғайр аз ин тағйирёбии вазъи геополитикии охири асри XX ва ибтидои асри XXI, аз ҷумла пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ, дигаргуншавии тавозуни қувваҳо дар ҷаҳон, пайдо гардидани бозиҳои нави геополитикӣ, бархӯрди манфиатҳои геополитикӣ, ба вуҷуд омадани терроризми байналмилалӣ, аз лиҳози ҳарбию сиёсӣ ноором гардидани минтақаҳои гуногуни олам бо диди нав ташаккул додани сиёсати ҳарбиро ба миён овардааст. Таъсири манфии чунин тамоюлот ба Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯзҳои аввали ба даст овардани Истиқлолият эҳсос мегардад. Агар ба таърихи 30 соли сипаригардидаи давраи соҳибистиқлолӣ назар намоем, мушоҳида намудан мумкин аст, ки пайдоиши равандҳои сиёсии оштинопазир аз иқтидори ками ҳарбии давлат ва сипас ба вуҷуд омадани оромию субот аз мустаҳкамшавии фаъолияти ниҳодҳои ҳарбӣ ва ташаккули сиёсати ҳарбии давлат вобаста мебошад. Дар солҳои аввали Истиқлолият яку якбора канда шудани алоқаҳои ҳарбию сиёсӣ, иқтисодию иҷтимоӣ бо кишварҳои дигари пасошӯравӣ боиси ба вуҷуд омадани вазъияти ногувор шуд. Чунин ҳолатро дар соҳаи ҳарбӣ низ эҳсос намудан мумкин буд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 23-юми феврали соли 2022 зимни суханронӣ ба муносибати 29-солагии таъсисёбии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон иброз намуданд, ки «Қувваҳои Мусаллаҳи Тоҷикистони соҳибистиқлол дар шароити ниҳоят мураккабу ҳассоси сиёсиву низомӣ ва иқтисодиву иҷти-

моии таърихи мардуми тоҷик ва давлати тоҷикон таъсис дода шуданд. Зеро, таъсиси Артиши миллӣ ҳамчун яке аз рукнҳои муҳимтарини давлатдории миллӣ зарурати шадиди рӯз ва тақозои мубрами он айёми басо вазнину тақдирсоз буд. Бо вуҷуди ҳама норасоиву мушкилоти он айём, 23-юми феврали соли 1993 аввалин паради ҳарбии Артиши миллӣ доир гардид ва афсарону сарбозони содиқи Ватан дар ин чорабинӣ бо ифтихору эҳсоси баланди ватандӯстӣ иштирок намуданд» [8].

Ҳамзамон қобили зикр аст, ки вазъи нооромии Ҷумҳурии Афғонистон барои Тоҷикистон мушкилиҳои нав ба навро эҷод менамояд. Ҳалли масъалаҳои марбут ба Афғонистон ва аз таъсири он бавуҷудоянда бештар характери ҳарбӣ доранд.

Таъсири терроризми байналмилалӣ ба амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мубориза бо фаъолияти тахрибии ташкилотҳои террористию экстремистӣ аз рӯзҳои аввали ба даст овардани Истиқлолият дар дохили кишвар эҳсос мегардид. Ташкилотҳои террористию экстремистӣ то ҳанӯз ба суботи сиёсӣ ва амнияти миллии Тоҷикистон таҳдид намуда истодаанд.

Ғайр аз ин, солҳои охир, бо дахолати нерӯҳои хориҷӣ дар мамлакатҳои олоҳида ташкил намудани инқилобҳои ранга ва сар задани бетартибиҳои сиёсӣ бори дигар нақш ва мавқеи нерӯҳои ҳарбиро дар таъмини амнияти миллӣ нишон медиҳад. Воқеаҳои Белорусия ва Қазоқистон нишон доданд, ки артиши мустаҳкам ва иқтидори зарурии ҳарбӣ метавонад пеши роҳи ҳама гуна бетартибиҳои сиёсии таҳмилиро гирад. Инқилобҳои рангаи солҳои охир аллакай бо унсурҳои террористӣ омезиш пайдо намудаанд.

Дар маҷмӯъ, вазъи геополитикии ҷаҳони муосир ва мавқеи геополитикии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раванди ташаккули давлатдории миллӣ бо назардошти анҷомёбии «ҷанги сард», пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ, ба амал омадани хавфу хатарҳои навини ҳарбӣ-сиёсӣ бояд баҳогузорӣ карда шавад. Дар охири асри XX ва ибтидои асри XXI дар сатҳи ҷаҳонӣ асосан ду тамоюлро мушоҳида намудан мумкин буд. Аз як ҷониб, ба вуҷуд омадани заминаҳо барои коҳишёбии шиддати муносибатҳои байналмилалӣ боиси тавсеа ёфтани ҳамкориҳои иқтисодӣ, гуманитарӣ, муносибатҳои дӯстона байни давлатҳо ва минтақаҳо гардид, ки дар солҳои «ҷанги сард», бинобар сабаби мавҷуд будани муборизаҳои идеологӣ, дар чунин шакл зоҳир шудани онҳо аз имкон берун буд. Дар ҷаҳони дуқутба, мухолифатнок ва пуршиддат яку якбора равандҳои глобализатсионӣ, ҳамгироии минтақавӣ, механизми ташаккулёбии тамаддунӣ ва моделҳои гуногуни рушди иҷтимоӣ ба амал омаданд. Чунин тамоюлотро дар ташаккулёбии бозорҳои ҷаҳонӣ, ки фазоҳои иқтисодии кишварҳо ва минтақаҳои гуногуни оламро дар худ шомил месозад, ташаккулёбии механизмҳои демократикунонӣ ва мустаҳкамшавии меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ба вуҷуд омадани созмонҳо ва иттиҳодияҳои байнидавлатӣ, имконпазир гардидани инқилобҳои илмӣ-техникӣ ва дар заминаи он, дастаҷамъона аз худ намудани фазои кайҳонӣ, ҷустуҷӯ ва дарёфт кардани роҳу усулҳои нави сарчашмаҳои энергия, ба вуҷуд овардани технологияҳои нав мушоҳида кардан мумкин аст. Чунин дастовардҳо барои аз

байн бурдани падидаҳои манфии хусусияти дезинтегратсионидошта бояд мусоидат менамуданд. Чунончӣ, нажодпарастӣ, шовинизм, миллатчигӣ, ҷудоихоҳӣ, тоталитаризм ва ғ. падидаҳое манфии асри XX муаррифӣ гардида, ҳамчун монеаи ҷиддӣ дар самти ҳамкориҳои байнидавлатӣ ва ҳамгироии минтақавӣ дониста мешаванд.

Ғайр аз ин, мубориза бо мероси даврони мустамликадорӣ ва махсусан, мустамликадории нав, аз ҷумла коҳиш додани сатҳи камбизоатӣ дар кишварҳои Осиё, Африқо ва Амрикои Лотинӣ, ба воситаи механизмҳои татбиқи ҳуқуқи байналмилалӣ ва дар доираи фаъолияти созмонҳои ҷаҳонию минтақавӣ мустаҳкам намудани нақш ва мавқеи Истиқлолияти сиёсии давлатҳо низ ҳамчун арзиши олӣ эътироф мегардад. Ҳамин тариқ, аз байн рафтани «девори Берлин», аз ҳудудҳои Аврупо берун баровардани нерӯҳои ҳарбии шӯравӣ, барҳам хӯрдани Созмони аҳдномаи Варшава, пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ нишонаҳои дигаргуншавии идеологию сиёсии ҷаҳони муосир ба шумор мерафтанд [6, с.27].

Ҳамзамон, ба ҷойи ҷаҳони дуқутба низоми ҷаҳонии бисёрқутба ба вуҷуд омад, ки дар он халқҳо ва миллатҳо барои мустақилона муайян намудани тақдири ояндаи худ, интихоби рушди иҷтимоию иқтисодии худ кӯшиш менамуданд ва барои эҳёи арзишҳои фарҳангӣ ва хотираи таърихӣ метавонистанд талош варзанд. Инчунин, сатҳи рушди иқтисодӣ, ниҳодҳои демократии ҷомеа, эҳёи анъанаҳо ва фарҳанги миллӣ ва дар маҷмӯъ, рушди симои миллию тарзи зиндагии халқҳо метавонист дар шароити соҳибистиқлолии онҳо ба амал бароварда шавад. Дар шароити ташаккулёбии низоми демократӣ ва татбиқи амалии арзишҳои демократӣ инсоният худро нисбатан озодтар эҳсос намуда, боварӣ ба фардои дурахшон ва ҷомеаи бехатарро дар раванди давлатсозӣ ва давлатдории миллӣ мебинад. Чунин тамоюлҳо замоне ба амал меомаданд, ки хавфу хатари рух додани ҷанги ядроӣ, ки солҳои пуртаниши 60-ум ва 80-ум эҳсос мегардид, аз байн рафта буд. Аз ин рӯ, инсоният худро нисбатан ором ва дур аз хатар эҳсос менамуд.

Аз ҷониби дигар дар охири солҳои 90-ум дар баробари тавсеаи равандҳои ҳамгироӣ, инчунин, барои пайдоиши тамоюлоти зиддиинтегратсионӣ як қатор омилҳо, заминаҳо ва шарту шароитҳо пайдо мегарданд, ки минбаъд боиси муташанниҷ гардидани вазъи геополитикии олам ва шиддат ёфтани низоми муносибатҳои байналмилалӣ мешаванд. Айни замон низоми ҷаҳонӣ ва равандҳои сиёсии дохилию беруна зери таъсири омилҳои мазкур қарор гирифта, аз ҳамгироӣ дида бештар ба самти парокандашавӣ ва муносибатҳои пурихтилоф майл менамояд. Маълум аст, ки дар солҳои 40-ум ва 80-уми асри гузашта равандҳои сиёсии ҷаҳонӣ сохтори мураккаби фазои геополитикии оламро ташкил менамуданд. Ба таври умумӣ зоҳиршавии онҳоро дар ду шакл нишон додан мумкин аст: зоҳиршавии онҳо ба таври горизонталӣ (халқҳо, миллатҳо, ҷомеаҳо, мамлакатҳо, давлатҳо, омилҳои таърихию ҷуғрофии онҳо, заминаҳои ташаккулёбӣ ва ҳудудҳои сарҳади давлатӣ) ва ба таври вертикалӣ (дар марҳилаҳои гуногун ва дараҷаҳои гуногун қарор доштани рушди иқтисодӣ, иҷтимоию сиёсӣ, фарҳангӣ-маънавӣ ва илмию техникии давлатҳо ва

миллатҳо) [1, с.18]. Бинобар ин, дараҷаҳои ҳамгироии давлатҳоро дар равандҳои сиёсии ҷаҳонӣ ба таври зерин нишон додан мумкин аст:

- фаъолияти Созмони Милали Муттаҳид ва дигар ташкилотҳои байналмилалию минтақавие, ки ҳуқуқи байналмилалиро намояндагӣ мекарданд;

- таҷрибаҳои сиёсии иттиҳодияҳои минтақавӣ ва дохилиминтақавие, ки дар онҳо ҳамкориҳои байнидавлатӣ ва манфиатҳои фаромиллии онҳо ифода мегардид;

- фаъолияти хориҷӣ, ҳамкориҳои байналмилалӣ ва сиёсати хориҷии давлатҳои соҳибистиқлол, шаклҳо, воситаҳо ва роҳу усулҳои истифоданамудаи онҳо барои ҳимояи манфиатҳои миллӣ ва таъмини амнияти миллии онҳо.

Дар ибтидои солҳои 90-ум бо назардошти дигаргуниҳои геополитике, ки дар боло номбар гардиданд, дар дараҷаҳои вертикалӣ ва горизонталии ҳамгироии минтақавӣ ва байналмилалӣ тағйиротҳои назаррас ба амал омаданд, ки онҳо, пеш аз ҳама, рушди нобаробари давлатҳо, қафомонии баъзеи онҳо,, афзалият пайдо намудани як зумра кишварҳоро ифода менамуд. Ҳамин тариқ, дар охири асри XX ва ибтидои асри XXI тадриҷан дар равандҳои сиёсии ҷаҳонӣ пайдоиши субъектҳои нави геополитикӣ ба мушоҳида мерасад. Япония, Чин, Ҳиндустон, Туркия, Покистон, кишварҳои арабӣ, Эрон, Австралия, Бразилия, давлатҳои Аврупои Ғарбӣ, ИМА, Россия ва ғ. ҳамчун субъектҳои геополитикӣ дар равандҳои сиёсии ҷаҳонӣ таъсири худро нигоҳ дошта, ҷаҳони дуқутбаро ба ҷаҳони бисёрқутба табдил доданд.

Фаъолнокӣ ва нуфузи пештараи чунин ташкилотҳои байналмилалӣ ба монанди СММ, САҲА ва ғ., ки ҳуқуқи байналмилалиро намояндагӣ мекарданд, хеле коҳиш меёбад. Роҳу усулҳо ва механизмҳои пештар мавҷудбудаи онҳо, дар ҳалли низоъҳои сиёсӣ корношоям гардидаанд. Айни замон низ чунин ҳолатро ба осонӣ мушоҳида намудан мумкин аст. Масалан, созмонҳо,и байналмилалӣ айни замон дар пешгирии инқилобҳои ранга, ҳалли низоъҳои сиёсии Украина, Шарқи Наздик, пешгирии паҳншавии яроқи ядроӣ, терроризми байналмилалӣ ва экстремизми сиёсӣ таъсири хеле кам доранд [2]. Чунин ҳолат шаҳодат аз он медиҳад, ки давлатҳои замони муосир ба мисли солҳои ҷанги сард ба парадигмаи реалистӣ рӯ оварда, ҳимояи манфиаҳои миллии худро ба воситаи неруҳои ҳарбӣ дар мадди аввал мегузоранд. Чунин вазъро аз модернизатсияи соҳаи ҳарбӣ, рушди техника ва технологияҳои ҳарбӣ, афзоиш ёфтани маблағгузории соҳаи ҳарбӣ, ба вуҷуд омадани қисмҳои иловагӣ дар низоми ҳарбӣ ва ислоҳоти доимии ин соҳа дар сиёсати ҳарбии давлатҳо ба осонӣ мушоҳида намудан мумкин аст.

Айни замон давлатҳои абарқудрат барои расидан ба мақсадҳои сиёсии худ артиши киберӣ ташкил намуда, иқтидори технологияҳои навин, аз ҷумла зеҳни сунъӣ, техникаи ҳарбии бесарнишин ва фазои кайҳониро ба таври васеъ истифода менамоянд. Дар баробари ҳамаи ин, дар зери таъсири рушди бемайлони технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ афзоиши миқёси глобализатсия, механизмҳои ҳамгироии иқтисодӣ ва бештар гардидани вобастагии иқтисодии давлатҳо, тавсеаи равандҳои демократикунонӣ ба амал омада истодаанд. Дар чунин шароит дар минтақаҳои гуногуни олам аз рӯйи як қатор

принсипҳо ташкилоту созмонҳо,и минтақавӣ ба вуҷуд оварда шудаанд. Масалан, НАТО, Иттиҳоди Аврупо, ИДМ, СПАД, СҲШ, СКИ ва ғ. Пайдоиш ва ташаккулёбии созмонҳо,и минтақавӣ, пеш аз ҳама, дар шароити коҳишёбии нуфузи созмонҳо,и байналмилалӣ агар ба амал омада бошанд, масъалаи дигаре, ки ин равандро тақвият медиҳад, бо роҳу усулҳои нав дахолат намудан ба корҳои дохилии давлатҳо мебошад. Дар шароити имрӯза субъектҳои гуногунсатҳи равандҳои сиёсӣ ба мисли солҳои қаблӣ наметавонанд бевосита ба корҳои дохилии давлат дахолат намоянд. Аз ин рӯ, онҳо, механизмҳои нави дахолат намудан ба корҳои давлатиро ташаккул додаанд, ки ҳамаи ин гуна василаҳо таҳдидҳои нави замонавӣ ба шумор мераванд. Аз ҷумла, терроризм ва экстремизм, маблағгузорӣ намудани ин гуна ҳизбу ҳаракатҳо, ташкил намудани инқилобҳои ранга зери шиори демократикунонӣ, таҳримҳои иқтисодӣ, фишорҳои байналмилалӣ зери шиори риояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва ғ. воқеиятҳои имрӯзаро ташкил медиҳанд.

Дар натиҷаи чунин дигаргуниҳо аз лиҳози рушди иқтисодӣ дар байни давлатҳои олам тафовутҳои зиёд ба амал меояд. Давлатҳои камбизоати Осиё, Африқо ва Амрикои Лотинӣ дар натиҷаи бархӯрдҳои шадиди геополитикӣ ҳанӯз ҳам имкони таъмин намудани рушди устувори худро надоранд. Дар баробари шиддати сиёсии анъанавӣ, ки байни Шарқу Ғарб мавҷуд буд, инчунин, шиддатнокии Шимолу Ҷануб низ пайдо гардидааст. Кишварҳои ҷанубӣ, ки пештар ҳудудҳои истеъморӣ ба шумор мерафтанд, ҳанӯз ҳам қарзҳои зиёди давлатҳои ғарбӣ, ширкатҳои фаромиллӣ ва қарзҳои бонкҳои онҳо,ро бар дӯш доранд. Давлатҳои тозаистиқлол дар чунин шароит бо мушкилиҳои ҷиддии таҳкими давлатдорӣ рӯ ба рӯ гардида, метавонанд бо дахолати абарқудратҳои сиёсати ҷаҳонӣ ба нуқтаҳои даргир ва минтақаҳои низоӣ табдил дода шаванд. Махсусан, барои кишварҳои тозаистиқлоли пасошӯравӣ, аз ҷумла барои Тоҷикистон вазъияти баамаломада хеле хатарнок мебошад. Бе ин ҳам, мо шоҳиди он ҳастем, ки дар тӯли 30 соли соҳибистиқлолӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон чӣ қадар мушкилиҳои сиёсию давлатдориро паси сар намуд. Ҷанги шаҳрвандӣ, дахолати давлатҳои дигар ба корҳои дохилии Тоҷикистон, кӯшиши интиқол додани инқилобҳо ба Тоҷикистон, терроризм ва амалҳои террористӣ, кӯшиши ташкил намудани табаддулоти давлатӣ, ҳуҷумҳои иттилоотӣ ва радикализатсияи ҷомеа таҳдиду хатарҳое мебошанд, ки дар баробари чораҳои сиёсию иқтисодӣ барои пешгирӣ намудани он артиши пуриқтидор зарур аст. Бинобар ин, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳарвақта дида имрӯзҳо сиёсати ҳарбии натиҷабахш зарур аст. Айни замон низ таҳкими давлатдории миллӣ ва ҳифзи Истиқлолияти давлатӣ дар шароити ниҳоят вазнини геополитикӣ таъмин гардида истодааст. Чунин вазъро Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар баромаду суханрониҳои худ пайваста таъкид менамоянд.

Баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ ва барҳам хӯрдани Созмони Аҳдномаи Варшава дар харитаи сиёсии олам зиёда аз 20 давлати тозаистиқлол пайдо гардид, ки ҳамаи онҳо, низ барои мустаҳкам намудани мавқеи байналмилалии худ, ба роҳ мондани робитаҳои хориҷӣ кӯшиш намуда истодаанд. Шарқи Наздик, Африқо, Амрикои Лотинӣ ва як зумра кишварҳои Осиёӣ минтақаҳои

пуршиддат боқӣ монданд. Дар кишварҳои мазкур ҳалли масъалаҳои иқтисодию сиёсӣ, инчунин, аз иқтидори ҳарбии онҳо, низ вобастагӣ дорад. Дар маҷмӯъ, таҳлилу баррасии равандҳои сиёсии ҷаҳонӣ, пеш аз ҳама, ба инобат гирифтани вазъияти нооромии минтақаҳои низоӣ бори дигар шаҳодат аз он медиҳанд, ки зӯроварии ҳарбӣ ва сиёсати зӯроварона ҳанӯз ҳам аз байн нарафтааст ва аз ин рӯ, неруҳои ҳарбӣ, сиёсати ҳарбӣ ва иқтидори ҳарбии мамлакат омили муҳимтарини таъмини амнияти миллӣ ва суботи сиёсии ҷомеа ба шумор меравад. Ҳамаи инро ба инобат гирифта, сарчашмаҳои пайдоиши нооромиҳо ва таҳдиду хатарҳоро низ нишон додан зарур аст. Дар замони муосир як қатор омилҳо, воқеиятҳои сиёсӣ ва равандҳои оштинопазир сарчашмаҳои асосии пайдоиши таҳдиду хатарҳо ба шумор мераванд. Онҳо,ро ба таври зерин дар шакли умумӣ асоснок намудан мумкин аст.

Якум, чӣ гунае ки дар боло қайд гардид, дар охири асри XX ва ибтидои асри XXI дар харитаи геополитикии олам марказҳои нави иҷтимоию сиёсӣ ва иқтисодӣ пайдо гардиданд, ки чунин ҳолат аз пайдоиши субъектҳои нави геополитикӣ дарак медиҳад. Бояд ёдовар шуд, ки дар ҳама давру замон тағйирёбии тавозуни қувваҳо агар ба манфиати як гурӯҳ давлатҳо анҷом ёбад, он ҳатман бар зарари гурӯҳи дигари онҳо, мебошад. Аммо, як чиз яқин аст, ки тағйирёбии тавозуни қувваҳо дар харитаи геополитикии олам ҳеҷ гоҳ ба манфиати кишварҳои тозаистиқлол буда наметавонад, Зеро, дар баробари мушкилихои солҳои аввали Истиқлолият барои онҳо, боз мушкилиҳои гуногуни сунъиро пеш мегузорад, ки ҳалли онҳо, вақт ва масрафи иловагӣ металабад. Дар ибтидои солҳои 90-ум дар ҷойи ҷаҳони дуқутба аввал ҷаҳони сеқутба пайдо гардид: ИМА, Иттиҳоди Аврупо ва Япония. Дар ин давра дар баробари ИМА яку якбора иқтидори иқтисодию молиявӣ ва сиёсию ҳарбии Япония низ баланд гардид. Аз ҷониби дигар, дар ҳайати 12 давлат Иттиҳоди Аврупо бо бозори иқтисодии ягонаи худ таъсис ёфт, ки он то солҳои 2000 аз ҳисоби давлатҳои Аврупои Шарқӣ ва Марказӣ аъзоёни худро то 19 давлат оварда расонид. Айни замон бошад, ин иттиҳод 27 давлати аврупоиро дар бар мегирад. Дар ибтидои асри XXI бошад, мавқеи геополитикии Чин, Ҳиндустон, Бразилия, Россия, Туркия ва чанде дигарон низ мустаҳкам мешаванд [4].

Аммо дар баробари ҳамаи ин рақобати манфиатҳо барои ба даст овардани бозорҳои иқтисодӣ, сарчашмаҳои энергетикӣ, дигар маводи лозима ниҳоятан буҳронҳо,и гуногунро тавлид менамоянд. Чунин раванд боз дар шароити афзоиш ёфтани таъсири ширкатҳои фаромиллӣ тезу тунд мегардад. Ҳамаи инро ба инобат гирифта гуфтан мумкин аст, ки ғасбгароии иттилоотӣ, технологӣ, иқтисодӣ воқеиятҳои геополитикии замони муосирро ташкил дода, шиддати иҷтимоию сиёсиро дар минтақаҳои гуногуни олам ба вуҷуд меоваранд. Ҷаҳони дуқутба, ки дар давраи мавҷудияти худ падидаи манфӣ баҳогузорӣ шудааст, то як андозаи зарурӣ пешгуишаванда буд. Аммо вазъияти геополитикии имрӯзаро пешгуӣ намудан хеле мушкил гардидааст ва яке аз сарчашмаҳои пайдоиши буҳронҳо,и пай дар пайи ҷаҳонӣ низ аз чунин вазъ вобастагии зиёд дорад.

Дуюм, ин ки баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ кӯшиши ба вуҷуд овардани ҷаҳони якқутба, ки дар он як абарқудрати аз лиҳози иқтисодию сиёсӣ пуриқтидор бояд ҷаҳонро ҳукмронӣ намояд, пайдо шуда буд. Чунин тамоюлотро, пеш аз ҳама, дар сиёсати хориҷии ИМА мушоҳида намудан мумкин буд. Зеро, ин давлат баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ худро ғолиби ҷанги сард муаррифӣ намуда, муайян кардани тартиботи нави ҷаҳониро ҳадафи худ қарор дода буд. Тибқи талаботи ҷаҳони якқутба дар олам бояд як маркази қабули қарор вуҷуд дошта бошад, ҳамаи низоъҳои баамалоянда на бо роҳи мусолиҳатомез ва гуфтушунид, балки бо роҳи ҳарбӣ ҳал карда шавад [3]. Чунин шакли тартиботи ҷаҳонӣ на танҳо обрӯ ва нуфузи ҷаҳони мусолиҳатомези демократиро, ки дар охири солҳои 80-ум ба афкори ҷамъиятии олам таъсири амиқ расонида буд, коҳиш медод, балки боиси ба вуҷуд омадани низоъҳои ҳарбӣ ва ҷангҳои шаҳрвандӣ мегардид. Истифодаи чунин усулҳо дар Югославия, Ироқ, Афғонистон, Шарқи Наздик ва ғ. бори дигар исбот намуданд, ки усулҳои ҳарбӣ на танҳо дар ҳалли низоъҳои сиёсӣ натиҷаи дилхоҳ ба бор намеоваранд, балки дар муносибатҳои байналмилалӣ ва сиёсати хориҷӣ боиси пайдоиши муноқишаҳо ва равандҳои оштинопазир мегарданд.

Сеюм, барои ҷаҳони муосир паҳншавии яроқи атомӣ ва технологияҳои ҳарбӣ таҳдиди воқеӣ мебошанд. Айни замон ба ғайр аз абарқудратҳои ядроӣ (ИМА, Россия, Британияи Кабир, Франсия, Чин) чунин навъи яроқро аллакай чунин давлатҳо ба монанди Исроил, Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ, Кореяи Шимолӣ, Ҳиндустон, Эрон, Покистон доро мебошанд. Ба ғайр аз ин, даҳҳо давлатҳои дигар барои истеҳсоли яроқи қатли ом имкониятҳои илмию техникии зарурироро доранд. Дар ин робита як қатор олимон минтақаи Шарқи Наздикро сарчашмаи нооромиҳои ҳарбию сиёсӣ номидаанд. Зеро, дар ин минтақа низоъҳои Афғонистон, Сурия, Ироқ, Лубнон, Фаластин, Яман ва чанде дигарон боиси пайдоиши бархӯрдҳои мусаллаҳонае мешаванд, ки гурӯҳи ҳарбии ҷонибҳои низоъро баъзан идора намудан номумкин мегардад. Чунин ҳолатро дар мисоли фаъолияти ташкилотҳои террористии «Давлати исломӣ», «Ал-Қоида», ҳаракати «Толибон» мушоҳида намудан мумкин аст, ки минтақаи ҷойгиршавии онҳо, аслан, кишварҳои Шарқӣ Наздик аст. Дар минтақаи мазкур аллакай аз ҷониби экстремистон ва тундгароён кӯшиши дастрасӣ пайдо намудан ба яроқи қатли ом анҷом дода мешавад [5]. Бинобар ин, терроризми ядроӣ ва биологӣ яке аз таҳдидҳои ҳарбии замони муосирро аллакай ташкил намуда истодааст. Зеро, тӯли ду даҳсолаи охир чӣ абарқудратҳои ядроӣ ва чӣ ҷомеаи байналмилалӣ кӯшиш ба харҷ дода истодаанд, ки яроқи қатли ом дастраси ташкилотҳои террористию экстремистӣ нагардад.

Ғайр аз ин, дар ҷаҳони муосир паҳн гардидани ҳар гуна ғояҳои ифротгароӣ, тундгароӣ, ҷудоихоҳӣ ва миллатгароии канорӣ низ таҳдиди воқеӣ ба амнияти ҳарбию байналмилалӣ мебошад. Хусусиятҳои миллатгароии канорӣ ва ифротгароии хушунатомез дар он ифода меёбад, ки онҳо, дар шакли низоъҳои миллию этникӣ ва муборизаҳои сиёсии оштинопазир зоҳир шуда, ба

монанди равандҳои сиёсии асримиёнагӣ бештар характери динӣ пайдо менамоянд. Дар ин замина, таъсири дин ба равандҳои сиёсӣ ва сиёсишавии дин низ меафзояд. Чунин вазъро бо назардошти омилҳои гуногун асоснок намудан мумкин аст: якум ин, ки як қатор давлатҳо бо мақсади амалӣ намудани ҳадафҳои геополитикии худ аз фаъолияти ҳизбу ҳаракатҳои экстремистию террористӣ пуштибонӣ намуда, онҳо,ро маблағгузорӣ ва дастгирӣ менамоянд. Дуюм, ин ки дар кишварҳои исломӣ низ бо мақсади нигоҳ доштани ҳувияти динӣ ва низоми сиёсии давлатҳои худ дар муқобили рақибон динро ҳамчун идеология ва воситаи муборизаҳои сиёсӣ истифода мекунанд. Яке аз падидаҳои ниҳоят хатарноке, ки дар ҷаҳони ислом пайдо шудааст, идеяи ташкил намудани хилофати исломӣ мебошад, ки бо идеологияи ваҳҳобизм, салафизм ва ҷиҳоди динӣ асос ёфта, ҳама гуна арзишҳои ғайриисломиро инкор намуда, дар муқобили онҳо, зӯроварии сиёсию ҳарбиро раво медонад. Сиёсатшиноси амрикоӣ С.Хантингтон низоъҳои байниэтникӣ ва ҷангҳои минтақавиро таҳлилу баррасӣ намуда, онро натиҷаи бархӯрди тамаддунҳо медонад ва эҳтимоли дар заминаи чунин низоъҳо ба вуҷуд омадани ҷанги сеюми ҷаҳониро имконпазир мешуморад [11].

Яке аз таҳдидҳои дигаре, ки тақвияти амнияти ҳарбӣ ва ташаккули сиёсати ҳарбиро асоснок менамояд, ин тавсеаи рӯзафзуни терроризми байналмилалӣ мебошад. Терроризми байналмилалӣ истифодаи бошуурона ва системаноки зӯроварӣ мебошад, ки дар шаклҳои бисёр дағал, дар сатҳи байналмилалӣ ва аз ҷониби ташкилотҳои ғайриқонунию экстремистӣ бо мақсади тағйир додани рафтори давлатҳо, тарсонидани шаҳрвандони онҳо, ва ба манфиатҳои сиёсии худ табдил додани вазъият истифода бурда мешавад. Ҳуҷумҳои ҳарбӣ ва амалҳои террористие, ки дар минтақаҳои гуногуни олам сар задаанд, хеле хатарнок мебошанд. Гурӯҳҳои муташаккили ҷиноятие, ки бо иштироки шаҳрвандони якчанд давлат таъсис меёбанд ва бо яроқу аслиҳаи зарурӣ таъмин мегарданд, пеш аз ҳама, аз ҷониби неруҳои сиёсии аз фаъолияти онҳо, манфиатдор маблағгузорӣ мешаванд. Терроризм ва ташкилотҳои террористӣ низ дар ҷойи хушку холӣ ба вуҷуд наомадаанд. Онҳо,ро низ неруҳои сиёсӣ ва давлатҳои алоҳида барои расидан ба мақсадҳои худ истифода мебаранд. Тибқи сарчашмаҳои иттилоотӣ аз соли 2000-ум то инҷониб, дар ҷаҳон зиёда аз 500 ташкилоти террористӣ ва ҳизбу ҳаракатҳои экстремистӣ фаъолият намуда, танҳо дар тӯли 15 соли сипаригардида зиёда аз 72 135 амали террористӣ анҷом додаанд, ки дар натиҷа, бештар аз 169 572 нафар ба ҳалокат расида, 260 684 нафар ҷароҳат бардоштаанд [9]. Намунаи барҷастаи ин гуна воқеаҳо амалҳои террористии 11 сентябри соли 2001 дар ИМА мебошанд, ки дар натиҷаи он зиёда аз 3 ҳазор нафар ба ҳалокат расида буд [12].

Дар маҷмӯъ, ҳам тамоюлоти интегратсионӣ ва ҳам дезинтегратсионии замони муосир чӣ барои кишварҳои абарқудрат ва чӣ барои давлатҳои тозаистиқлол хавфу хатари зиёдеро ба вуҷуд овардаанд, ки безарар гардонидану пешгирӣ намудани оқибатҳои ногувори онҳо, чораҷӯиҳои ба табиати онҳо, мувофиқро металабад. Чи гунае ки маълум аст, дар мавриди рушду инкишоф ва таназзулёбии тамаддунҳо ибораи «хатар ва посух ба хатар»-ро бори аввал

олими англис А.Тойнби истифода намуда буд [10]. Ин олим динамикаи тамаддунҳоро дар масири таърих таҳлилу таҳқиқ намуда, пайдоиш, рушду инкишоф ва сабабҳои азбайнравии онҳо,ро аз мавқеи «пайдоиши хатарҳо ва тарзи посух додан ба хатарҳои пайдошуда» вобаста намудааст. Ба андешаи ӯ, чунин тамоюлот қонунияте мебошад, ки тибқи он барои ба пеш ҳаракат намудан ҳар як хатар бояд посухи мувофиқи худро дошта бошад. Ӯ муътадиқид аст, ки саривақт ҳал накардани масъалаҳо ва аз уҳдаи ин кор баромада натавонистан тамаддунҳоро аввал, ба беморӣ ва инқироз ва баъдан, ба маҳвшавӣ оварда мерасонад. Чунин ҳолат, Яъне, «пайдоиши хатарҳо ва посухи мувофиқ додан ба онҳо,» дар шароити имрӯза низ ба ҳар як давлат таллуқ дорад. Зеро, ҳар як давлат дар давраи мавҷудияти худ марҳилаҳои гуногуни рушду инкишофро тай менамоянд. Махсусан, барои давлатҳои тозаистиқлол чунин қонуният бештар таъсиргузор аст. Зеро, онҳо, дар марҳилаҳои аввали ташаккулёбии худ қарор доранд ва барои расидан ба марҳилаҳои баъдӣ онҳо,ро зарур аст, ки мушкилиҳои зиёдро ҳаллу фасл намоянд.

Неруҳои низомӣ дар шароити имрӯза унсури муҳимтарини ҳифзи суботи сиёсӣ ва таъмини сулҳу оромӣ боқӣ мемонанд, гарчанде ки баъди афзалият пайдо намудани рушди соҳаҳои дигар, махсусан дар шароити иқтисоди бозаргонӣ ва равандҳои демократикунонӣ дар низоми амнияти миллӣ ва сиёсати ҷаҳонӣ онҳо, омили бартаридошта дониста намешавад. Аммо, воқеаву ҳодисаҳои солҳои охир афзалиятнокии неруҳои ҳарбиро хеле баланд намудаанд. Мувофиқи маълумотҳои омории Амрико танҳо дар ибтидои асри XXI инсоният дар шароити 40 муноқишаҳои ҳалношуда зиндагӣ мекард ва тақрибан, дар ҳар 5-10 ҳолат амалиёти ҷангии фаъол ба амал омадаст [7].

Иқтидори ҳарбии давлат ба воситаи дараҷа ва шиддатнокии таъсири воқеии қувваи ҳарбии он ба давлатҳои дигар, гурӯҳи кишварҳо ё умуман, системаи муносибатҳои байналмилалӣ ифода меёбад. Миқёс, усулҳои истифодаи қувваҳои ҳарбӣ, объектҳои татбиқи он, пеш аз ҳама, бо хусусият ва самти ҳадафҳои сиёсати хориҷӣ муайян карда мешаванд. Аз ин рӯ, қувваҳои ҳарбӣ воситаи сиёсат, аниқтараш, қисми таърихии махсусгардонидашудаи он – сиёсати ҳарбии давлат мебошад. Маълум аст, ки сиёсат дар баробари қувваҳои ҳарбӣ воситаҳои дигаре ҳам дорад, вале барои сиёсати ҳарбӣ қувваҳои ҳарбӣ воситаи асосии амалӣ гардондани мақсадҳои ба миён гузошташуда мебошад.

Ҳамин тариқ, зери таъсири омилҳои геополитикӣ шарҳи васеи мафҳуми сиёсати ҳарбӣ ташаккул меёбад, ки тибқи он, зери ин мафҳум масъалаҳои ҳарбии сиёсати дохилӣ ва хориҷии давлатро ифода менамоянд. Ғайр аз ин, сиёсати ҳарбӣ ҳамчун низоми фаъолиятҳо ба масъалаи баланд бардоштани иқтидори мудофиавии кишвар нигаронида шуда, ҳимояи манфиатҳои миллӣ ва таъмини амнияти миллиро дар худ фаро мегирад. Аз ин рӯ, сиёсати ҳарбии давлат дар шароити имрӯза бояд хусусиятҳоеро доро бошад, ки вазифаҳои дар боло номбаргардидаро иҷро карда тавонад.

АДАБИЁТ

1. Артюхин А.С. Геополитические концепции структурного кризиса современного мира: автореф. дис. … канд. полит. наук: 23.00.01 / А.С. Артюхин. –СПб., 2004. –32 с.

2. Батур А.М. Роль международных организаций в урегулировании афганского конфликта в XXI веке: автореф. дис. … канд. полит. наук: 23.00.04 / А.М. Батур. –СПб., 2017. –189 с.

3. Верещагин С.Г. Геополитический баланс сил в XXI в.: переход от однополярного мира к великому переселению народов в Европу // Теория и практика общественного развития. – 2015. –№19. –С.122-125.

4. Елецкий А.Н. Геоэкономическая многополярность в современных условиях глобализации мировой экономики: автореф. дис. … канд. экон. наук: 08.00.14 / А.Н. Елецкий. – Ростов-на-Дону, 2015. – 26 с.

5. Кристофер К.Дж. Борьба с ядерным терроризмом: традиционные меры [Электронный ресурс]. –URL: https://www.unodc.org/uploads/icsant/-documents/Articles/Russian/5._Joyner_article_tRu59.pdf (дата обращения: 12.02.2022 г.)

6. Кулаков А.В. Система геополитических факторов и ее влияние на пограничную политику Российской Федерации: автореф. дис. … д-ра филос. наук: 09.00.10 / А.В. Кулаков. –М., 2000. –50 с.

7. Литовкин В. Полководцы готовятся к завтрашней войне // Независимое военное обозрение. – 2009. – 23 января.

8. Суханронӣ ба муносибати 29-солагии таъсисёбии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 23.02.2022 [Захираи электронӣ]. –URL: http://president.tj/node/27828 (санаи мурочиат: 25.02.2022)

9. Статистика терактов в мире [Электронный ресурс]. –URL: https://petrsu.ru/page/socio/protivodeistvie-terrorizmu-i-ekstre/statistika-teraktov-v-mire (дата обращения: 25.02.2022 г.)

10. Тойнби А.Дж. Исследование истории. Возникновение, рост и распад цивилизаций / Пер. с англ. –М.: АСТ, 2009. –670 с.

11. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Пер. с англ. –М.: АСТ, 2017. – 576 с.

12. 11 сентября 2001 года. Что произошло, кто погиб и какие были последствия [Электронный ресурс]. –URL: https://www.bbc.com/russian/news-58330861 (дата обращения: 10.10.2021 г.)

НЕОБХОДИМОСТЬ РАЗРАБОТКИ ВОЕННОЙ ПОЛИТИКИ В УСЛОВИЯХ ИЗМЕНЕНИЯ ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЙ ОБСТАНОВКИ МИРА

ОЛИМШОЗОДА ФАРХОДШО ОЛИМШО,
аспирант кафедры политологии Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айни.
734003, Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рӯдакӣ, 121;
тел.: +992 988-42-07-05

В данной статье показана необходимость формирования военной политики и развития военного потенциала страны в условиях трансформации геополитической ситуации. Автор анализирует изменения последних трех десятилетий и считает мировые политические процессы непредсказуемыми. Такие тенденции стали основными причинами появления новых угроз и опасностей. В этом контексте военная политика государства и Вооруженные силы страны являются основным средством обеспечения национальной безопасности.

Ключевые слова: *геополитическая ситуация, военная политика, военные угрозы, международные отношения, многополярный мир, международный терроризм.*

THE NEED TO DEVELOP A MILITARY POLICY IN CONDITIONS OF A CHANGING GEOPOLITICAL SITUATION IN THE WORLD

OLIMSHOZODA FARHODSHO OLIMSHO,
Post-graduate student of the Department of Political Science of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini
734003, Tajikistan, Dushanbe, Radak avenue, 121;
tel .: +992 988-42-07-05

In this article shows the need for the formation of military policy and the development of the country's military potential in the context of the transformation of the geopolitical situation. The author analyzes the changes of the last three decades and calls the world political processes unpredictable. Such trends have become the main reasons for the emergence of new threats and dangers. In this context, the military policy of the state and the armed forces of the country are the main means of ensuring national security.

Keywords*: geopolitical situation, military policy, military threats, international relations, multipolar world, international terrorism.*

УДК: 332.33

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ УСТОЙЧИВОГО ЗЕМЛЕПОЛЗОВАНИЯ В РЕГИОНЕ И МЕХАНИЗМЫ ЕГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

ОДИНАЕВ ХАЁТ АБДУЛХАКОВИЧ,
депутат Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан,
доктор экономических наук, профессор,

ДЖОНАЛОЕВ МУСТАФО САЙФУЛЛОЕВИЧ,
старший преподаватель кафедры экономической теории
Таджикского национального университета,
734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17

В статье рассматриваются теоретические аспекты формирования устойчивого землепользования в регионе и механизмы его регулирования также отмечается, что земля является важнейшей составной частью природного капитала и основой сельского хозяйства. В самом широком понимании с учетом рельефа, состава почвы, климатических условий, растительности и других, прежде всего, водных ресурсов, земля превращается в мощную производительную силу общества.

При этом, важнейшие характеристики земельных ресурсов в современных условиях - продуктивность земли и устойчивость агроэкосистем в целом - тесно связаны с оптимизацией схем взаимодействия между этими составными элементами земельного фонда. Известно, что история земледелия тесно связана с историей освоения новых, пригодных (удобных) в сельскохозяйственном отношении, природно-аграрных зон в различных регионах мира.

***Ключевые слова**: теоретические аспекта, регион, земельные ресурсы, сельское хозяйство, региональная экономика.*

Земля является важнейшей составной частью природного капитала и основой сельского хозяйства. В самом широком понимании с учетом рельефа, состава почвы, климатических условий, растительности и других, прежде всего водных ресурсов, земля превращается в мощную производительную силу общества. Важнейшие характеристики земельных ресурсов в современных условиях - продуктивность земли и устойчивость агроэкосистем в целом - тесно связаны с оптимизацией схем взаимодействия между этими составными элементами земельного фонда. Известно, что история земледелия тесна связана с историей освоения новых, пригодных (удобных) в сельскохозяйственном отношении, природно-аграрных зон в различных регионах мира. При этом особенности освоения и использования

земельных ресурсов этих зон накладывали особый отпечаток и на развитие и расширение самого земледелия, максимально учитывая зональные и региональные требования (аспекты, преимущества). Более того, земледельческая деятельность часто приводила к изменению (расширению или сужению) естественных границ природных зон.

Особое значение приобретают вопросы зонирования почв (зональности) и климатические условия, которые оказывают существенное влияние на темпы и масштабы распространения культивируемых растений и выращиваемых животных. Последние в значительной степени определяют условия и масштабы районирования сельскохозяйственных культур и методы, прежде всего, биологической борьбы с их вредителями. Не менее важно при разработке оросительных систем и формировании оптимальной для данной зоны соотношения сельскохозяйственных угодий, в том числе водных ресурсов, и модели севооборота учитывать, также и тип зонального ландшафта, и параметры его рельефа.

Исторически важно учесть, что именно формы земледелия позволили человечеству стабильно развиваться, способствовать росту его численности и расширить зоны своего влияния до планетарных масштабов. Именно при переходе к земледелию и скотоводству почва становится главным средством труда, а также его основным предметом труда. Позднее с возникновением и развитием промышленности различные полезные ископаемые (руды, горючие ископаемые и др.) становились важнейшими предметами труда для человеческого общества.

В любом случае, земледелие оставалось наиболее производительным видом деятельности вплоть до промышленной революции 18 века. Ситуация резко изменилась несколько столетий назад, когда пальма первенства в развитии производительных сил перешла к промышленности. Намного опережая сельское хозяйство по темпам развития, промышленность тем самым заложила основу для индустриализации сельского хозяйства, росту обеспеченности сельского хозяйства мощной техникой, минеральными удобрениями, внедрением методов генной и клеточной инженерии.

Переход сельского хозяйства на индустриальные методы позволил в несколько раз повысить урожайность сельскохозяйственных культур, способствовал значительному росту производительности сельскохозяйственного труда и минимизировал физический труд сельских тружеников. Между тем, усиление этих процессов, а также ускорение темпов развития сельского хозяйства привели к расширению масштабов сельскохозяйственной деятельности, вовлечению все большего площадей в сельскохозяйственный оборот и, как следствие, к обострению как региональных, так и глобальных экологических проблем, прежде всего, проблемы охраны почв и других частей биосферы. Ясным стало осознание того, что индустриализация сельского хозяйства и расширение масштаба техногенных методов (процессов) в значительной степени несовместимы с эколого-биосферными процессами. Последние особенно актуальным делают вопросы регулирования раз-

вития сельского хозяйства, и соответственно, регулирования землепользования

Между тем, научно-обоснованный подход к выбору форм, видов и схем использования земельных ресурсов (землепользования) с учетом региональных особенностей, конкретных социально-экономических и экологических условий, а также климатических изменений и их последствий имееют огромное значение для оптимизации эколого-экономических результатов развития сельского хозяйства. Более того, такой выбор направлен на решение следующих проблем, связанных с землепользованием в сельском хозяйстве:

- минимизация деградации земельных ресурсов;
- восстановление деградированных земель;
- обеспечение параметров устойчивого землепользования;
- постоянное повышение устойчивости к внешним негативным

воздействиям.[1. С 4].

Важно учесть, что перспективы развития человеческой цивилизации тесно связаны с его способностью производить необходимое количество качественной сельскохозяйственной и продовольственной продукции. Высокие темпы освоения земельных угодий, деградация части сельскохозяйственных угодий и высокие все еще темпы роста численности населения делают решение этой задачи все более сложной. Проблема осложняется тем, что в мире основная часть земельных угодий, пригодных для сельского хозяйства, практически уже освоена. В связи с этим успех решения проблемы производства необходимого объема продуктов питания для населения и сельскохозяйственного сырья для промышленности во многом, как показывает мировой опыт, зависит от разработки и реализации трех групп тесно взаимосвязанных мероприятий:

- расширение площадей продуктивных земель путем роста применения новых и дорогостоящих мелиоративных технологий;
- более экономное и эффективное использование имеющихся сельскохозяйственных и других угодий;
- обеспечение воспроизводства и охраны земельных ресурсов.

Вышеуказанные проблемы характерны практически для всех стран мира (за исключением нескольких стран, прежде всего России). Поэтому необходимость их решения с учетом современных тенденций развития мировой и региональной экономики тесно связана с поиском надежных механизмов и инструментов оптимизации схем размещения (освоения) и повышения эффективности использования имеющихся земельных (и водных) ресурсов. Последнее тесно связано с широким применением мер государственной поддержки и регулирования сельского хозяйства, и землепользования, в частности. Задача заключается в достижении стратегической цели - обеспечения продовольственной безопасности с учетом комплексного учета и реализации мер эконо-

мического, организационно-управленческого, агроэкономического и экологического и другого характера. Последнее является важнейшим аспектом концепции устойчивого землепользования.

Следует отметить, что усиление деградации земельных и других ресурссов в условиях их крайней ограниченности и роста численности населения и масштабов техногенной деятельности человека возникает необходимость освоения и привлечения в оборот новых земель. В этом отношении особую важность приобретают горные регионы. Так, как отмечает Мухаббатов Х.М., «Земля горных районов долгое время была приспособлена для земледелия и здесь происходили лучшие селекции культурных растений.

Земледелию в горах способствует повышенное солнечное облучение, ускоряющее фотосинтез растений, и отсутствие таких природных явлений как суховей (гармсел). Гор-ные растения очень питательны и содержат в своем составе все необходимые человеку микроэлементы.[2. С. 71].

Более того, как показали научные исследования, земледелие зародилось именно в горных районах. Еще Вавиловым Н.И были выделены 7 основных древних очагов возникновения и развития земледелия: Южная Азия, Восточная Азия, Юго-Западная Азия, Средиземноморье, Горно-Аравийский (Йеменский очаг), Северная Америка и Анды. Общим для них является то, что все они расположены в тропических и субтропических горных районах мира. С этой позиции таджикские горы признаны одним из древних центров развития земледельческих культур с дальнейшим их распространением по всем странам мира.

Важно учесть, что важнейшие проблемы развития горных регионов мира связанны прежде всего с более рациональным использованием природных ресурсов, и поэтуму оценка социально-экономической ситуации, масштабы бедности и вопросы охраны агроэкосистем и в целом окружающей среды стали предметом серьезного обсуждения на самом высоком уровне, прежде всего, на Всемирных конференциях, состоявшихся в Рио-де-Жанейро (1992) и Йоханнесбурге (2003). Так, «В настоящее время почти половина промышленности планеты используют горные полезные ископаемые.

Медные рудники в Андах (Чили) обеспечивают 30% потребностей на мировом рынке. Около 20% мировых запасов свинца находится в центральной части Кордильер (горные территории Перу, Боливии, Мексики и западных районов США). Гора Ходжа-муъмин в Восейском районе является величайшим в мире запасом соли - свыше 40 млрд. т, которые могут удовлетворить потребность всей планеты на сто лет. … в горах проживает 12% населения Земли, однако горными ресурсами пользуется 40% жителей планеты. И эта зависимость земного населения от горных полезных ископаемых только воз-

растает. В горах находятся крупнейшие энергетические объекты, запасы водных ресурсов, лекарственные ресурсы, туристические зоны, исторические и природные памятники.».[3.С.73].

Как отмечает Баденков Ю.П., именно «После включения темы устойчивого развития горных районов в глобальную «Повестку 21» во всем мире начался настоящий бум в горных исследованиях, направленных на разработку оптимальных моделей развития, учитывающих местный и региональный контекст природный, этнокультурный, экономический и геополитический.».[4.С.28].

Следует отметить, что общемировые запасы сельскохозяйственных угодий составляют порядка 5 млрд. га, в т.ч. пашня - 1,4 млрд. га. Из них на долю только Российской Федерации приходится около 10 % мировой пашни.[5. С.12].

Перспективы изменения (деградации) глобальных экосистем тесно связаны, прежде всего, с ухудшением состояния земельных (и водных) ресурсов. Возросшие масштабы изменения природных экосистем, охватывая практически все регионы планеты, рост объема промышленного и сельскохозяйственного производства, а также высокие темпы урбанизации серьезно угрожают основе нормального функционирования региональных и глобальных экосистем. Последнее, в свою очередь, оказывает самое негативное влияние на состояние земельно-водного потенциала отдельных стран и мира в целом. Так, по данным Международного справочного информационного центра почвоведения (МСИЦП) и Программы ООН по окружающей среде (ЮНЕП), в мире около 2 млрд. га земель уже подвержены сильной деградации. Более того, сокращение биологического разнообразия, загрязнение (изменение состава) атмосферы и климатические последствия также могут привести к существенным изменениям как количественного и качественного состояния земельных ресурсов, так и характера землепользования в целом.

В основу развития современного аграрного сектора в целом и сельского хозяйства, в частности, как важнейшего сектора национальной и региональной экономики, лежат наличие определенного количества и качества земельных ресурсов, прежде всего, сельскохозяйственных угодий, и соответствующие земельные отношения. Последние экономической теорией определяются как «…одна из специфических форм производственных отношений, возникающих между различными социальными группами людей и отдельными людьми в области владения, пользования и распоряжения землей как всеобщим условием труда и средством производства.».[6. С.544].

При характеристике земельных отношений важно учесть, что именно земля, став объектом присвоения, использования, владения и распоряжения, а

также купли и продажи, может выступать в качестве основного средства производства в сельском хозяйстве, обеспечивая возможность для производства (получения) определенного объема сельскохозяйственной продукции и дохода, повышения производительности труда и роста эффективности сельскохозяйственного производства.

Важно учесть, что, будучи одновременно как природный ресурс и как главное средство производства в сельском хозяйстве, земля обладает и рядом существенных особенностей, которые во многом и определяют сущность и параметры многофункциональности их использования. Именно они в конечном счете будут оказывать огромное влияние непосредственно на процесс организации землепользования и масштабы сельскохозяйственного производства, характер его размещения и специализацию и всего спектра отношений, складывающихся в сельском хозяйстве и АПК в целом.

Так, земля как продукт самой природы, ограниченность земли в запасах, качественная дифференциация, возможность повышения производительности земли при рациональном и разумном использовании в отличие от других средства производства, постоянство местоположения и максимальный учет состояния природной среды, наличие монополии на землю как проявление неравенства в присвоении земли и др. являются теми характеристиками, благодаря которым земля становится средством производства и одновременно выступает как продукт труда, средством труда и предметом труда.

Следует отметить, что теория земельной ренты определяет суть земельных отношений. Исторически учение о земельной ренте ясно демонстрирует эволюцию взглядов ученых на формирование механизма ее образования и перераспределения. Наиболее выдающиеся представители школы физиократов (Ф.Кенэ, А.Тюрго), классической экономической школы (У. Петти, А. Смит, Дж. Андерсон, Д. Рикардо, И.Г. фон Тюнен и др.), рассматривая только тот или иной аспект (вопрос) земельной ренты, заложили, тем самым, основу для формирования и развития полноценной теории ренты.

Обобщая учения своих предшественников, К. Маркс дал подробную характеристику рентных отношений, и выделил различные виды и формы земельной ренты.

Следует отметить, что возникновение и накопление различных негативных для окружающей природной среды и различных отраслей экономики последствий могут многократно увеличивать масштабы экологических и техногенных угроз для общества и экономики.

Экологические угрозы, наиболее полно проявляющиеся как раз в интенсивно освоенных (и осваиваемых) и масштабно используемых территориях и зонах, вызывая серьезные негативные последствия, могут привести к даль-

нейшему росту загрязнения компонентов окружающей среды (почвы, растительности, воздуха, воды и др.), усилению деградации естественных и техногенных экосистем (лесных, водных, почвенных, горных и др.).

Таким образом не менее важными и опасными являются и природные аспекты этой деятельности, связанные, прежде всего, с глобальными климатическими изменениями.

ЛИТЕРАТУРА

1. Устойчивое производство продовольствия и ведение сельского хозяйства//http:// www.fao.org/sustainability/news/news/ru/c/1287543/ (Дата обращения 7 мая 2020 г.).

2. Мухаббатов Х.М. Горные экосистемы: состояние и перспективы//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, ТНУ, 2020. - № 5/2. - С.71.

3. Мухаббатов Х.М. Горные экосистемы: состояние и перспективы//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, ТНУ, 2020. - № 5/2. - С.72-73.

4. Баденков Ю.П. Жизнь в горах. - М.: Изд. «ГЕОС», 2017. - С.28. Волков С., Шаповалов Д. и др. Эффективное управление земельными ресурсами - основа продовольственной безопасности России//Международный сельскохозяйственный журнал. - М., 2017. - № 4.- С.12.

5. Кундиус В.А. Экономика агропромышленного комплекса. - М.: КНОРУС, 2016. - С.-326.

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛИ ИСТИФОДАИ УСТУВОРИ ЗАМИН ДАР МИНТАҚА ВА МЕХАНИЗМҲОИ ТАНЗИМИ ОН

ОДИНАЕВ ҲАЁТ АБДУЛҲАҚОВИЧ,
вакили Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон,
доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор,

ҶОНАЛОЕВ МУСТАФО САЙФУЛЛОЕВИЧ,
муаллими калони кафедраи назарияи иқтисодии
Донишгоҳими миллии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рудакӣ 17;
тел: (+992) 206-66-18-55

Дар мақола ҷанбаҳои назариявии ташаккули истифодаи устувори замин дар минтақа ва механизмҳои танзими он баррасӣ шуда, инчунин, зикр мегардад, ки замин муҳимтарин ҷузъи сармояи табиӣ ва асоси кишоварзӣ мебошад.

Ба маънои васеъ, замин бо назардошти релеф, таркиби хок, шароити иқлим, наботот ва дигар захираҳои, пеш аз ҳама, об ба қувваи тавонои

истеҳсолкунандаи ҷамъият табдил меёбад. Дар баробари ин, муҳимтарин характеристикаҳои захираҳои замин дар шароити ҳозира - ҳосилнокии замин ва устувории агроэкосистемаҳо умуман бо оптимизатсияи схемаҳои ҳамкории байни ин унсурҳои таркибии фонди замин алоқаи зич доранд.

Маълум аст, ки таърихи кишоварзӣ бо таърихи азхудкунии минтақаҳои нави барои кишоварзӣ мувофиқ (қулай) табиӣ ва кишоварзӣ дар минтақаҳои гуногуни ҷаҳон зич алоқаманд аст.

***Калидвожаҳо**: ҷанбаи назариявӣ, минтақа, захираҳои замин, кишоварзӣ, иқтисоди минтақавӣ.*

THEORETICAL ASPECTS OF FORMATION SUSTAINABLE LAND USE IN THE REGION AND MECHANISMS OF ITS REGULATION

ODINAEV HAYOT ABDULKHAKOVICH,
depute Majlisi Namoyandagon of the Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan.
doctor economic science, professor

DJONALIEV MUSTAFO SAIFULLOEVICH,
had techer of economic teory Tajik of national university,
734025 Tajikistan, Dushanbe, st. Rudaki 71,
tel: (+992) 206-66-18-55

The article discusses the theoretical aspects of the formation of sustainable land use in the region and the mechanisms for its regulation. It is also noted that land is the most important component of natural capital and the basis of agriculture. In the broadest sense, taking into account the relief, soil composition, climatic conditions, vegetation and other, primarily water resources, the land is turning into a powerful productive force of society.

At the same time, the most important characteristics of land resources in modern conditions - land productivity and the stability of agroecosystems as a whole - are closely related to the optimization of interaction schemes between these constituent elements of the land fund. It is known that the history of agriculture is closely connected with the history of the development of new, agriculturally suitable (convenient) natural and agricultural zones in various regions of the world.

***Key words:** theoretical aspect, region, land resources, agriculture, regional economy.*

УДК: 331.5.331.55

ЗНАЧИМОСТЬ СОЦИАЛЬНЫХ МЕР СЛУЖБ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ НА РЫНКЕ ТРУДА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

ДЖУРАХОНЗОДА САОДАТ,
кандидат экономических наук, заместитель директора
Центра стратегических исследований
при Президенте Республики Таджикистан
734035, Таджикистан, город Душанбе, пр. Рудаки 89;
тел. +992 907-98-69-13; e-mail: s.mutieva@mail.ru;

В статье рассмотрены социальные меры поддержки безработных, предоставляемые службой занятости населения. Раскрыты законодательная база и виды предоставляемых социальных мер. Определены понятия, такие как пособия безработных, профессиональная ориентация, профессиональная подготовка, переподготовка и повышение квалификации, предоставляемые по направлению государственных органов занятости населения. Проведен анализ численности граждан, признанных безработными, численности граждан, получивших пособия, профессиональное обучение безработных при содействии служб занятости, численность граждан, получаемых услуги по профессиональной ориентации в службах занятости.

Ключевые слова: *социальные меры поддержки безработных, подготовка, переподготовка и повышение квалификации, пособие безработных, служба занятости.*

В условиях государственной независимости и суверенитета перед Республикой Таджикистан стоят большие вопросы по решению проблем на рынке труда. Одна из важных задач, это проблема безработных граждан. Социальные меры, предоставляемые службами занятости республики, это одно из направлений поддерживания уязвимых слоев населения.

Согласно Закону Республики Таджикистан «О содействии занятости населения» от 16 июля 2003 года к социальным мерам, предоставляемым безработным службами занятости, можно отнести следующие:

- выплату пособия по безработице;
- выплату стипендий безработным в период профессиональной подготовки,
- организовывать бесплатную профессиональную ориентацию, профессиональную подготовку, переподготовку и повышение квалификации по направлению государственных органов занятости населения;
- возможность участия в оплачиваемых общественных работах» [1].

Выплаты пособий по безработице можно считать, как основную социальную меру служб занятости. Службами занятости выплачиваются пособия гражданам, которые в установленном порядке получили статус безработного.(Таб. 1)

Таблица 1

Численность граждан признанных безработными[5]

	2015	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**	**2015г. к 2020 г., в %**
Лица не занятые трудовой деятельностью, ищущие работу, состоящие на учете в службе занятости	72521	77349	79619	92631	106542	103457	142,7
Из них имеют статус безработного в том числе:	51122	53087	49662	47522	48967	49888	97,6
- женщины	27313	27359	25472	22562	21887	23840	87,3
- молодежь в возраст до 29 лет	32600	31000	30600	29340	30413	29724	91.2

Данные таблицы показывают, что за анализируемый период количество граждан, получивших статус безработных уменьшилось на 2,4% и к 2020 году составило 48,2% от общего обьема лиц не занятых трудовой деятельностью, ищущих работу, состоящих на учете в службе занятости. В том числе число женщин, получивших статус безработных за анализируемый период уменьшилось на 12,7%, а молодежи на 8,8%. От общего числа граждан, получивших статус безработных в 2020 году женщины составили 47,8%, молодежь в возрасте до 29 лет, составили 59,6%.

В статье 27 «Закона Республики Таджикистан «О содействии занятости населения» определены условия и сроки выплаты пособия по безработице»[2]. Для получения пособия, безработным гражданам необходимо иметь стаж работы не менее 18 календарных месяцев за последние 3 года до обращения в государственные органы занятости населения и обязательные отчисления страховых взносов с заработной платы за данный период [2].

Таблица 2

Численность граждан получившие пособия[6].

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2015 г. к 2020 г., в %
признано безработными в том числе:	51122	53087	49662	47522	48967	49888	97,6
Из общего числа безработных назначено пособие	11620	13199	11578	12374	14891	15712	135,2
- женщин	629	596	398	299	330	342	54,4
в том числе получающие пособия	9857	12224	11013	11319	14140	13195	133,9
- женщины	419	396	289	288	264	277	66,1
выплачено пособий за год на сумму, тыс. сомони	4692,6	5669474	5536,2	7433	7790,4	8160,7	173,9
- женщины	276	311057	258,9	213,7	148,9	286,5	103,8
среднемесячный размер пособия, сомони	478	463,8	502,7	656,7	550,9	618,5	129,4
- женщины		785,5	446	607,9	532,9	540,8	

Данные таблицы показывают, что за анализируемый период из общего числа безработных назначение пособий увеличилось на 35,2%, но число женщин уменьшилось на 45,6%. Так в 2020 году из общего объёма признанных без работных женщин назначено пособие только на 1,4%. С 2015 по 2020 год число получающих пособия увеличилось на 33,9%, а женщин уменьшилось на 33,9%. Общая сумма выплаченных пособий за год с 2015-2020 годы выросла на 73,9% и 2020 году составило 8160,7 тыс. сомони. За анализируемый период также на 29,4% вырос среднемесячный размер пособия и в 2020 году составил 618, сомони.

Объём пособия безработных граждан определяется «в размере минимальной заработной платы, установленной в Республике Таджикистан»[2]. Так в 2016 году объём минимальной заработной платы составлял 400 сомони среднемесячный размер пособия составил 463 сомони, а у женщин составлял 785,5 сомони, что больше на 322,5 сомони и максимальный размер

пособия за весь анализируемы период. Хотелось бы отметить, что среднемесячный размер пособия безработным не значительно, но у мужчин он больше чем у женщин, это говорит о том, что у женщин заработные платы меньше, чем у мужчин.

Согласно Закону Республики Таджикистан «О содействии занятости населения» от 16 июля 2003 года государственные органы занятости населения являются организационно-самостоятельной службой[3], деятельность которой направлена на разработку и реализацию в установленном порядке программ содействия занятости населения. Согласно статье 7 о государственных гарантиях содействия занятости населения, службы занятости организовывают бесплатную профессиональную ориентацию, профессиональную подготовку, переподготовку и повышение квалификации по направлению государственных органов занятости населения.

В 2008 году Правительством Республики Таджикистан были приняты правила организации системы профессиональной подготовки, повышения квалификации и переподготовки безработных граждан, основная цель которых – это организовывать и внедрять возможности развития трудовых ресурсов, а также организовывать эффективное регулирование создания системы профессиональной подготовки, повышения квалификации и переподготовки безработных граждан, а также регулировать действия служб занятости в сфере содействия занятости населения. Государственная служба занятости населения осуществляет профессиональную подготовку, повышение квалификации и переподготовку посредством Государственного учреждения "Центр обучения взрослых Таджикистана", ГУП «Центр модульного обучения города Душанбе», ГУП «Центр профессионального обучения города Душанбе» и ГУП Центр обучения в городе Душанбе и Худжанд безработных граждан и лицам ищущих работу, которые по причине отсутствия нужной квалификации или потери профессиональных навыков не могут найти подходящую работу, а также трудовых мигрантов и лиц, желающих выехать в трудовую миграцию, не имеющих профессиональных навыков и квалификации или желающих изменить свою специальность в соответствии со спросом на рынке труда.

Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 5 марта 2008 года, №115 организовано Государственное учреждение «Центр обучения взрослых Таджикистана» ГУ «ЦОВТ», в городах Бохтар, Куляб, Канибадам и в Таджикабаде были организованы региональные представительства. В период своей деятельности ГУ ЦОВТ организовало 34 филиала и 23 представительства в городах и районах страны, в частности в Согдийская области было открыто 4 представительства и 10 филиалов, в Хатлонской области было сформировано 13 представительств и 9 филиалов, районах республиканского подчинения было открыто 4 представительства и 7 филиалов, в ГБАО- 6 филиалов и 2 представительства и в городе Душанбе - 1 филиал. По 92 специальностям предоставляются услуги. Система профессиональной подготовки, повышения квалификации и переподготовки безработных граждан ГУ ЦОВТ.

В 2020 году 111665 граждан, обратившиеся в службы занятости, прошли обучение на краткосрочных курсах, процедуру валидации и аттестации профессиональных компетенций и навыков по современным требованиям рынка труда, что в 2 раза больше, чем за аналогичный период прошлого года. В 2020 году при реализации Государственной программы содействия занятости населению Республики Таджикистан на 2020-2021 годы на службах занятости, в частности в Центрах образования взрослых прошли профессиональную подготовку и переподготовку 17,9 тыс. граждан(Таб. 3).

Таблица3.

Профессиональное обучение безработных при содействии служб занятости [7].

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2015г. к 2020 г., в %
Всего по Республике Таджикистан, в том числе:	18397	18540	16710	16632	17900	17958	97,6
- женщин	13532	13930	12720	13665	14105	13362	98,7
- молодежи в возрасти 29 лет	12130	12154	10825	10124	10878	10457	86,2

Анализируя за последние пять лет профессиональное обучение безработных при содействии служб занятости, мы отмечаем уменьшение на 2,4%, также набдюдается снижение число женщин -1,3% и молодежи -13,8%.

Центры обучения взрослых представляя такие специальности как парикмахер, кондитер и швея являются привлекательными в получении специальности для женщин и молодых девушек. За последние годы растет потребность в получении специальностей по владению компьютерными технологиями.

Цифровизация экономики, развитие технологий и производства приводят к возникновению новых профессий и вымиранию иных. Поэтому профессиональная ориентация имеет большое значение для граждан, обратившихся в службы занятости по вопросам трудоустройства, профессионального обучения и повышения квалификации, а также успешной реализации профессиональной карьеры.

Профессиональная ориентация как социальная мера, предоставляемая службой занятости, играет большую роль в развитии профессиональных качеств и способностей, обратившихся в службы занятости на основе потребностей профессии.

В Республике Таджикистан потребность в услугах в профессиональной ориентации с каждым годом растет, так в 2020 году составила 33859 человек, что на 16,8% больше чем в 2015 году.(Табл. 4)

Таблица 4.

Численность граждан, получивших услуги по профессиональной ориентации в службах занятости [5].

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2015г. к 2020 г., в %
Всего по Республике Таджикистан, в том числе:	28982	30833	32282	32994	33295	33859	116,8
Получили профессиональную информацию	14500	14320	15773	15382	15887	16687	115,1
Получили профессиональную консультацию	9898	10145	11194	11594	11710	12991	131,3
Прошли профессиональный отбор	1622	1733	1517	1505	1352	1300	80,2
Получили профессиональную поддержку	2962	4635	3798	4513	4346	2881	97,3

Данные таблицы показывают, что за анализируемый период численность граждан, получивших профессиональную информацию в службах занятости выросла на 15,1%, профессиональную консультацию выросла на 31,3%, профессиональный отбор уменьшился на 19,8%, а число граждан, получивших профессиональную поддержку, также уменьшилось на 2,7%.

Постановлением МН МОРТ от 26 октября 2016 года, №584 принят и одобрен Постановлением ММ МОРТ от 16 февраля 2017 года, №334 «Закон Республики Таджикистан об образовании взрослых. Настоящий Закон регулирует общественные отношения, связанные с системой и управлением образования взрослых, организацией учебного процесса, научно-методическим и кадровым обеспечением, а также финансово-хозяйственной деятельностью и материально-техническойбазой базой учебных учреждений образования взрослых»[4].

Основная цель образования взрослых — это создать условия и возможности для развития человека как личностя, постоянного и беспрерывного развития профессиональных компетенций и всестороннего развития потенциала в области профессионального творчества, обеспечивать процесс в получении взрослыми в знаниях, навыкаов и умений обучению квалифицированному труду, адаптации к меняющейся ситуации, нравственному развитию и личностному росту.

Анализом веб сайтов WWW.KOR.TJ и https://shugl.tj//Агентства по труду и занятости населения Министерства труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан и ЦОВТ по вопросам предоставления службой занятости социальных мер было выявлено, что информированность граждан по всем направлениям поставлена на высоком уровне, одна-

ко предоставление документов, регистрация и начисление пособий и стипендий невозможна онлайн системе, гражданин вынужден непосредственно обратиться в службы занятости. Это приводит к дополнительной потере времени, нервов и сил. Пандемия КОВИД-19 показала, что необходимы разработка и внедрение системы онлайн регистрации и подачи документов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закону Республики Таджикистан «О содействии занятости населения» от 16 июля 2003 года статья 15 в редакции Закона РТ от 28.06.2011г.№724
2. Закону Республики Таджикистан «О содействии занятости населения» от 16 июля 2003 года главе 4 Социальные гарантии при потере работы в статье 24 от 28.12.2005г.№137
3. Закона Республики Таджикистан «О содействии занятости населения Статье 27 в редакции Закона РТ от 31.12.2008г.№472, от 28.06.2011г.№724
4. Закон Республики Таджикистан об образовании взрослых в редакции Закона РТ от 02.01.2018 года, №1486
5. Рынок труда в Республике Таджикистан. - Душанбе: 2021. – С. 298.
6. Рынок труда в Республике Таджикистан. - Душанбе: 2021. – С.316, 2019
7. Рынок труда в Республике Таджикистан. - Душанбе: 2021. – С. 328.
8. Рынок труда в Республике Таджикистан. - Душанбе: 2021. – С. 337.
9. WWW.KOR.TJ
10. https://shugl.tj//

АҲАММИЯТИ ТАДБИРҲОИ ИҶТИМОИИ ХАДАМОТИ ШУҒЛ ДАР БОЗОРИ МЕҲНАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ҶУРАХОНЗОДА САОДАТ,
номзади илмҳои иқтисодӣ, муовини директори Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734035, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел. +992-907-98-69-13, e-mail: s.mutieva@mail.ru

Дар мақола тадбирҳои иҷтимоии дастгирии бекорон, ки аз тарафи хадамоти шуғл таъмин карда мешаванд, мавриди баррасӣ қарор

гирифтаанд. Асосҳои қонунгузорӣ ва навъҳои тадбирҳои иҷтимоии пешбинишуда арзёбӣ карда шудаанд. Мафҳуми имтиёзҳо ба бекорон, роҳнамоии касбӣ, омодагии касбӣ, бозомӯзӣ ва такмили ихтисос аз ҷониби мақомоти давлатии шуғли аҳолӣ муайян карда шудаанд. Шумораи шаҳрвандоне, ки бекор эътироф шудаанд, шаҳрвандоне, ки кумакпулӣ гирифтаанд, бекороне, ки тавассути хадамоти шуғли аҳолӣ касб омӯхтаанд, теъдоди шаҳрвандоне, ки дар хадамоти шуғли аҳолӣ хидмати касбӣ гирифтаанд, таҳлил карда шудааст.

Калидвожаҳо*: тадбирҳои иҷтимоии дастгирии бекорон, тайёр кардан, бозомӯзӣ ва такмили ихтисос, имтиёзҳо ба бекорон, хадамоти шуғли аҳолӣ.*

THE IMPORTANCE OF SOCIAL MEASURES OF EMPLOYMENT SERVICES IN THE LABOR MARKET OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

JURAKHONZODA SAODAT,
Candidate of Economics, Deputy Director of the Center for Strategic Studies under the President of the Republic of Tajikistan
734035, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave, 89;
tel. +992 907 986913; e-mail: s.mutieva@mail.ru

The article considers social measures of support for the unemployed provided by the employment service. The legislative framework and types of social measures provided are disclosed. Definitions of the concept of unemployment benefits, vocational guidance, vocational training, retraining and advanced training provided by the direction of state employment agencies. The analysis of the number of citizens recognized as unemployed, the number of citizens who received benefits, vocational training of the unemployed with the assistance of employment services, the number of citizens who received vocational guidance services in employment services.

Keywords: *social measures to support the unemployed, training, retraining and advanced training, unemployment benefits, employment service.*

УДК: 338.1

МОҲИЯТИ РУШДИ УСТУВОР ВА МЕХАНИЗМҲОИ ТАТБИҚИ ОН

МИРСАИДОВ АБРОР БОБОЕВИЧ,
Доктори имлмҳои иқтисодӣ, профессор, муовини директори
Институти иқтисодиёт ва демография
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Айнӣ 44;
Тел: (+992) 939-44-38-50, e-mail: chirad-58@mail.ru

ФАЙЗОВ НЕЪМАТУЛЛО БОБОМУРОДОВИЧ,
котиби илмии Институти иқтисодиёт ва таҳқиқи системавии
рушди кишоварзии Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон
734049, Тоҷикистон ш. Душанбе, кӯчаи ҳаёти –Нав 306;
тел: (+992) 911-01-28-29. e-mail:nig75@mail.ru

Дар ин мақола муаллифон масъалаҳои мундариҷа, моҳият ва механизми рушди устуворро баррасӣ намуда, инчунин, хулосаҳо ва тавсияҳои худро барои ташаккули заминаи нави кадрӣ аз нуқтаи назари эҷодӣ пешниҳод мекунанд.

Калимаҳои калидӣ: *муҳити зист, иқтисоди сабз, технология, ҳифзи захираҳо, истеъмоли захираҳо, рушди устувор, кишоварзӣ.*

Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 “уҳдадориҳои байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба Рӯзномаи асри XXI ва Ҳадафҳои рушди устувор (ҲРУ)-ро, ки дар ҷаласаи 70-уми Ассамблеяи Генералии СММ моҳи сентябри соли 2015 тасдиқ шудаанд, ба инобат гирифта... барои ҳифз ва истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ бо мақсади рушди минбаъдаи иқтисодию иҷтимоӣ, вазифаҳои асосӣ ва шартҳои ҳаётан муҳимми рушди устувори инсон” тадбирҳои мушахас пешбинӣ намудааст[9, с.6]. Воқеан, ҳам, имрӯз кулли кишварҳои олам, аз он ҷумла Тоҷикистони азизи мо олудаи ғояи рушди устувор буда, дар таҳрезиву самтгирӣ ҷиҳати татбиқи он ҷидду ҷаҳд дорад. Ба хотир меорем, ки ғояи рушди устувори инсоният ҳанӯз солҳои 80-уми асри 20 рӯи майдон омад. Зеро, дар ин давр як қатор муаммоҳои экологӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодии ҳаёти насли имрӯзу фардои инсониро ба вартаи хатар рӯ ба рӯ кард. Пайваста бо пойкӯбиҳои олимону сиёсатмадорони хирадманд, ниҳоят, соли 1992 дар конфронси СММ, ки ба унвони «Муҳити зист ва инкишоф» баргузор гардид (дар Рио-де-Жанейро), ҷиддан таъкид шуда буд, ки дар асри XXI гузариши кишварҳои олам ба стратегияи рушди устувор ногузир аст[8]. Вобаста ба ҳадафи мазкур Ҷумҳурии Тоҷикистон нахуст кишваре аст, ки Стратегияи

миллии рушдро барои ҳазорсолаи равон таҳия намуда буд. 20-уми июни соли 2012 дар шаҳри Рио-де-Жанейро дар Конфронси Рио-20-и СММ аз тарафи Президенти мамлакатамон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид шуд, ки тибқи Стратегияи миллии рушд (ки аз ҳадафҳои рушди ҳазорсола бармеояд) истифодаи самаранок ва сарфаи захираҳои табиӣ , ҳамчун унсурҳои асосии иқтисоди «сабз», инкишофи бахши иҷтимоӣ ва ҳифзи низоми экологӣ, чун ҷузъи таркибии ислоҳот дар Тоҷикистон арзёбӣ мегардад[7]. Пешвои тоҷикон дар конфронси мазкур, бо таваҷҷуҳи ҷиддӣ ба ғайр аз муаммои оби ошомиданӣ дар ҷаҳон, ҳамчунин ба мушкилоти вобаста ба афзоиши аҳолии сайёра, тағйироти глобалии иқлим, буҳронҳо,и молиявӣ, энергетикӣ ва озуқаворӣ суханронӣ намуданд ва таъкид намуданд, ки «ҳадафҳои рушди устувор барои муддати дароз бояд мушаххасу шаффоф бошанд ва аз ҳама муҳимтараш ба қонеъ намудани ниёзҳои табақаҳои осебпазири мардум ва занону кӯдакон равона гарданд».

Таърихан, агар назар намоем, инсоният дар тӯли тамаддуни башарӣ ба таҳдидҳои зиёде рӯ ба рӯ шудааст, Яъне, инсоният пай дар пай дар имтиҳони ҳаётӣ ташаккул ва ранг гирифтааст. Шояд ин имтиҳон аз беаҳамиятии инсон ба муҳити экологии табиат бошад ва ё аз ҷониби Яздони пок имтиҳон шудааст. Масоили мазкур дар баҳсҳои илмии амиқ метавон ҷавоби худро ёбад ва дар доираи як мақола баррасӣ намудани он имконнопазир нест, аммо кӯшиш ба харҷ медиҳем, ки то ки ба раванди мазкур равашанӣ андозем.

Дар ҳақиқат, дар давраи кунунӣ инсониятро чунин муаммоҳои хатарнок таҳдид намуда истодааст, ки аз он кишвари мо низ дар канор намебошад.

Якум, таназзули муҳити зист: маҳдуд гардидани оби ошомаданӣ, ифлосшавии маводи ғизо бо унсурҳои кимиёвии захролуд, бедолударахтшавӣ, биёбонгардӣ, ботлоқшавӣ, ифлосшавии обҳои рӯйизаминӣ ва зеризаминӣ, кам шудани гуногунияти организмҳои зинда, бемориҳову тағйиротҳои генетикӣ, коҳиш ёфтани умри инсонӣ, бориши боронҳо,и туруш, тунук шудани қабати озонӣ, гармшавии ҷаҳонии иқлим ва дигар муаммоҳои экологӣ.

Дуюм, истифодаи технологияи ғайрисамараноки захираталафдиҳанда; вайрон гаштани тавозуни рушди иқтисодӣ-иҷтимоии миёни минтақаҳо, кишварҳои рушдёбандаву мутарраққӣ; густариши марзи камбизоатӣ ва тафриқа миёни дорову фақирон; бӯҳрони ғизоӣ ва паҳн гардидани гуруснагӣ; харобгардӣ ва камёб гардидани захираҳои минералӣ ва энергетикӣ, низоҳои этникӣ ва ғ.

Дар адабиётҳои илмӣ қайд мешавад, ки рушди устувор назарияи меёрӣ буда, шароити ҳаётиро дар заминаи чор аслро ба танзим меорад**:**

1) қонеъгардониии талаботҳои асосии инсони имрӯза;

2) стандарти қонеъгардони баробар барои кулли аҳолӣ;

3)сарфакоронаву самаранок ва эҳтиёткорона истифода бурдани захираҳои табиӣ;

4) нигоҳ доштани имкониятҳо ҷиҳати қонеъгардонии талаботи насли оянда.

Ин аслҳо, албатта таҳрезии назарияҳои иқтисодии куллан навро тақозо дорад. Яке аз ангезандагони назарияи рушди устувор академик А.Д. Урсул қайд менамояд, ки вай дар маънии густурда навъи нави арзи ҳастӣ ва инкишофи тамаддуни ҷаҳониро, ки ба тағйироти радикалии тамоюлҳои тарихан ташаккулёфтаро дар кулли нишондиҳандаҳои ҳастии амалии ҷомеа тақозо дорад: иқтисодӣ, иҷтимоӣ, экологӣ, фарҳангӣ ва ғ.[6]. Дар чунин баррасӣ сухан оид ба идораи оптималии на танҳо иқтидори табиӣ – захиравӣ, балки оид ба кулли доираи иҷтимоӣ-маданӣ (иқтисодиёт, фарҳанг, ниҳодҳои давлатӣ-ҳуқуқӣ ва ғ) меравад. Олими маъруфи рус, академик Л. Абалкин қайд намуда буд, ки дар мавриди таҳрезии назарияҳои нав назаргирии хусусиятҳои тамаддуну фарҳангии сохтори ҷомеа тақозо мешавад [1]. Тамсила ва шаклҳои ташкилии ҷомеа, тарзи созиши ибтидои фардиву иттиҳодӣ, таркиби ҷомеаи шаҳрвандӣ ва аслҳои демократии он чун омезиши аслҳои озодӣ, самаранокии иқтисодию адолати иҷтимоӣ хеле рангин аст. Афсӯс, ки таъкид намудааст вай, хусусиятҳои сохтори тамаддунии ҷомеа ҳоло пурра омӯхта нашудааст. Муаллифи асар бошад, дар мавриди баррасиву ҳалли муаммоҳои иқтисодӣ-иҷтимоии ҷомеа, пеш аз ҳама, ба ин омилҳо такия кардааст:

Гузариш ба чунин шакли иқтисодӣ, ки арзишҳои экологиро ба назар мегирад:

а) амалҳову фаъолияти иқтисодӣ, ки бо қонунҳои табиат мутобиқ аст;

б) нарҳҳои экологии адолатнок, ки арзишҳои ҳисобшуда ва ҳисобнашудаи экологиро инъикос мекунад;

в) такмили андоз барои ифлоскунии муҳити зист ва истифодаи захираҳои табиӣ дар низоми таъмини ҳаётӣ;

г) таъмин ва роҳандозӣ кардани истифодаи маҳз афзоиши захираҳои баркароршаванда ва ғ..

Ба ибораи дигар вазифаи асосии иқтисодиёт бояд ба беҳтар кардани сифати зиндагии мардум, бидуни рушди минбаъдаи ҳаҷми иқтисодиёт равона гардад. Яъне,, дар давраи гузариш стратегияи асосиро гузариш аз *рушд ба инкишоф* ташкил медиҳад. Ин ҷо мафҳуми «рушд» афзоиши ҳаҷми низомро, ҳамчун натиҷаи афзоши дохилии он ва ё ассимилятсияи падидаҳои навро дар бар мегирад. Масалан, афзоиши ҳаҷми истеҳсоли метал, таҷҳизоту мошин, маҳсулоти кишоварзӣ ва ғ, Мафҳуми «инкишоф» бошад, ҳаракатро ба беҳшавӣ вазъи низом ифода мекунад. Ин мафҳум на афзоиши ҳаҷмро пеш аз ҳама, балки амалишавии имконияти нуҳуфтаи низомро дар бар мегирад.

Гузариши технологӣ, Яъне, гузариш аз технологияи захирағунҷойишу ифлоскунанда ба технологияи сарфакунандаи тамоюли экологидошта талаботи замон аст. Ҳаҷми захираҳои истифодашаванда ва партовҳо ба муҳит бо нуфузи аҳолӣ, сатҳи истеъмоли он ва техникаву технология алоқамандӣ дорад. Бинобарон, стратегияи гузариш бояд байнифаннӣ бошад. Ин ҷо зарур аст, ки таҳавуллоти аҳлоқӣ-мафкуравӣ ва этикаи экологӣ, ба тақсимоти адолатонаи нафҳои иқтисодиву экологӣ миёни миллатҳои ҷаҳон ва гузариши ниходӣ ба дигар шаклҳои идоракунӣ дар кулли ҷаҳон ва кишварҳо, ки амнияти иқтисодиро таъмин менамояд, бояд тадриҷан рӯйи кор ояд. Муаммоҳои рушди

устувор хеле доғи рӯз аст, махсусан барои манотиқи кӯхсори кишвар. Фаъолияти истеҳсолӣ дар ин ҷо хеле меҳнатталаб буда, метавон гуфт, ки оғӯштаи бӯҳроин низомӣ мебошад. Ин бӯҳрон на танҳо боиси нокофии сатҳи истеҳсолоту фаъолиияти иқтисодӣ, балки тезутундгардии вазъи демографӣ, сатҳи баланди бекории аҳолии деҳот, камбизоатии нисбӣ ва ғайра мегардад. Барои истеҳсолоти аграрии муосир намуди хоҷагидории табиаташ харобкунанда (природно-разрушительного типа) хос аст. Заминҳои корам аксаран, оқилона ва самаранок истифода намешавад. Бинобарон, дар адабиёти муосир рушди устувори соҳаи кишоварзиро чун «кишоварзии алтернативӣ» тавсия медиҳанд, ки вай мафҳумҳои «кишоварзии экологӣ», «кишоварзии биологӣ», «кишоварзии органикӣ» ва «кишоварзии мутобиқшавӣ»-ро дар бар мегирад. Ин мафҳумҳо дар маҷмӯъ, раванди гузаришро аз низоми шиддатноки кишоварзии техногенӣ ба низоми экологии устувор, ки истифодаи захираҳои барқарорнашаванда, дар давраи тӯлонӣ нигоҳ доштани сифату нафънокии агроландшафт, татбиқи технологияи каммасраф ва ғайраро ифода мекунад.

Бояд таъкид намуд, ки тамоми масаълаҳои гузариш ба рушди устувор бо муаммои об, ки зербинои моддии ҳастии ҷомеаи инсонӣ мебошад, вобастагӣ дорад. Авҷ гирифтани мушкилиҳои вобаста ба паҳншавии ифротгароию терроризм, хавфи паҳншавии бемориҳои гуногуне, ки инсоният дар роҳи табобату пешгирии онҳо, то ҳол комёб нашудааст, гармшавии иқлим, муборизаҳо баҳри ба даст овардани захираҳои нав, васеъ намудани доираи нуфуз байни абаркудратҳо ва ғайраҳо имрӯз ба қатори мушкилиҳои глобалӣ табдил ёфтаанд. Дар ин раванд, масъалаи об ва таъмини дастрасӣ ба захираҳои обӣ низ ба қатори масоили муҳимми сиёсию иҷтимоӣ ва фарҳангии хусусияти глобали дошта, мубаддал гаштааст.

Вобаста ба ин, масъалагузориҳои амиқ ва илман асосноки Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷиҳати ҷалби диққати ҷомеаи ҷаҳонӣ ба масъалаи мазкур аҳамияти муҳимми байналмилалӣ доранд. Боиси ифтихор ва сарфарозии ҳар як тоҷику тоҷикистонӣ аст, ки ташаббуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба эълон намудани даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои ҳаёт» аз ҷониби Ассамблеяи Генералии СММ дастгирӣ ёфта, вобаста ба он 21-уми декабри соли 2016 Қатъномаи СММ бо ҳаммуаллифии 177 кишвари узви СММ қабул гардид. Мутобиқи Қатъномаи мазкур, давраи солҳои 2018-2028 ҳамчун даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои рушди устувор» эълон мешавад, ки он аз 22-уми марти соли 2018 шурӯъ гардида, дар рӯзи умумиҷаҳонии захираҳои об 22 –уми марти соли 2028 ба анҷом мерасад. Саҳми кишвари мо дар ҳалли масъалаҳои глобалии вобаста ба об дар ҷаҳон бузург буда, ин иқдоми чоруми Сарвари давлати мост, ки дар сатҳи ҷаҳонӣ ҳамовозии гарм пайдо мекунад. Эълон шудани

- соли 2003 - Соли оби тоза,
- солҳои 2005-2015 – Даҳсолаи байналмилалии амалиёт «Об барои ҳаёт»,
- соли 2013 – Соли байналмилалии ҳамкориҳо дар соҳаи об
- Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои рушди устувор»

Ин иқдомҳое мебошанд, ки баҳри ҳалли яке аз мушкилотҳои глобалӣ равона карда шудаанд.

Маҳз аз ҳамин сабаб, боло бурдани маърифати экологии аҳолӣ, таҳкими донишҳо дар самти истифодаи самараноки захираҳои обӣ бо мақсади ба даст овардани ҳадафҳои рушди устувор, такмили инфрасохтори мавҷудаи обёрикунӣ, истифодаи техника ва технологияҳои навин дар ин самт ва банақшагирии дурусти иқтисодиёт аҳамияти муҳим доранд. Бояд такид намуд, ки бино ба консепсияи материализми таърихӣ дар ҳаёти ҷомеа нақши муайянкунандаро истеҳсолоти моддӣ, шароити моддии ҳаёти ҷомеа, инчунин, муносибатҳои моддии одамон ба якдигар ва ба табиат мебозанд. Маҳз ҳамин шуури иҷтимоӣ, маҷмӯи афкор, ғояҳо, назарияҳоро муайян менамояд, ки дар онҳо, раванди воқеии ҳаёти одамон ва мутобиқан, масъалаҳои зарурати таҳаввулоти қатъии ин шароит инъикос меёбанд. Маҳз иқтидори захираҳои табиӣ , аз он ҷумла истифодаи эҷодкоронаи он тарҳи ташаккул ва рушди тарзи истеҳсолот ва муносибатҳои иқтисодиву иҷтимоии ҷомеаро муаяйн менамоянд. Масалан, тарзи осиёии истеҳсолоти ҷамъиятӣ, ки дар ин ҷо моликияти умум, нақши ҳамдастӣ (коллективизм) ва ниҳодҳои давлат дар ташкитли истеҳсолот хеле бузург аст, пеш аз ҳама аз муносибати истифодаи ҷамъияти захираҳои об бармеояд[3]. Илова бар ин таърихан ориётаборон дар тамаддуни умумибашарӣ на танҳо саҳми сазовор гузошта буданд, балки меъёрҳову арзишҳои иҷтимоии солим (пиндору гуфтор ва рафтори нек) ва аслҳои бунёдии ҷомеасозиро мерос доданд, ки онҳо, барои имрӯзу фардои ҷомеаи инсонӣ бештар зарурат худро пайдо карда истодааст. Агар ба ғояи рушди устувор рӯ оварем, пас дарк менамоем, ки он саропо ҳамон андешҳои ориёист [5, с.167]. Меросбарони ориёиҳо - сиёсатмадорон, мутаффакирону олимони муосири тоҷик, низ дар эҳёву таҳрезии андешаҳои ҷаҳонсоз нақши муассир гузошта истодаанд. Президенти кишварамон Эмомалӣ Раҳмон дар бузургтарин ниҳоди байналмиллалӣ - СММ ташаббускори фаъоли эълон намудани Соли байналмилалии оби тоза ва Даҳсолаи байналмилалии амалиёти "Об барои ҳаёт барои солҳои 2005-2015" ва инчунин, Соли байналмилалии ҳамкорӣ дар соҳаи об пазируфта шудааст, ки намунаи олитарин андешаҳои ҷаҳонсоз дар ҷодаи рушди устувор аст. Воқеан, ҳам об як ҷузъи зарурии рушди устувор ва иқтисодиёти "сабз" мебошад. Ҷомеашиносон, олимони маъруфи илмҳои табиӣ ву дақиқи тоҷик дар тарҳу шаклгирии ҷомеаи нави инсонӣ ва технологияҳои муосир, ки самти сарфаҷӯиву экологӣ дорад, бо асарҳову мақолаҳо ва ихтирооти мухталифи худ саҳмгузор шуда истодаанд.

Ҳамин тарик, бо талаботи имрӯза ба ҷойи назарияи рушди иқтисодӣ, таълимоти рушди устувор ва ба ҷойи назарияи иқтисодии классикӣ, назарияи иқтисодии ғайриклассикӣ, ки асосҳои иқтисодиёти сабзро ташкил медиҳад, рӯи майдон овардааст[4, с.43-53]. Умуман, вобаста ба зарурати гузариши ҷомеаи инсонӣ ба рушди устувор аз нав дида баромадани тамоми назарияҳои иқтисодиро тақозо менамояд. Аз тарафи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон санаи 18-уми марти соли 2020 зимни мулоқот бо олимони кишвар, таъкид шуда буд, ки «омӯзиш ва

таҳлили равияҳои афзалиятноки илм дар Тоҷикистон ва муқоисаи онҳо, бо кишварҳои дигар собит месозад, ки ин самт ба бознигарӣ ниёз дорад ва камбудиҳои ҷойдошта бояд ҳарчӣ зудтар бартараф карда шаванд. Самту равияҳои афзалиятнок дар ин марҳала бояд, пеш аз ҳама, ба навсозӣ ва ислоҳоти иқтисоди миллӣ ва ҳадафҳои стратегии Ҳукумати мамлакат равона карда шаванд»[10]. Воқеан ҳам, чунон ки Албер Эйнштейн такъид намуда буд «аз кулли халқҳо ҳамон халқ доимо бузург мемонад, агар вай дар соҳаи тафаккуру дониш аз дигарон афзалият дошта бошад». Албатта, ин ҳақиқатро ба ҳазорсолаҳо пеш ниёгони шарафманди мо таъкид намуда буданд. Миллати моро дар ин дарозои таърих илму адабаш пойдор нигоҳ дошт ва ҳам дар ҷаҳон машҳур гардонд. Бо ба даст овардани истиқлоли миллӣ замина ва имконҳо,и зиёд барои таъмини рушди илм, ноил шудан ба истиқлоли фитративу илмӣ ва густариши он ба вуҷуд омадааст

Назарияи иқтисодӣ, аниқтараш ҷузъи бунёдии он – иқтисодиёти сиёсӣ дар назди худ вазифаи ворид шуданро дар қонунҳои сохтори низоми иҷтимоиву иқтисодии ҷомеа қарор дода ҷуръат менамояд, ки дар олами муносибатҳои ҷамъиятии тағйирёбанда асосҳои тағйирнопазири онро, ки тарҳу хислатҳои рушди тарихии онро муаяйн менамояд, ҷудо намояд. Яке аз воситае, ки барои ҳалли масаълаи илмии гузариш ба рушди устуворро таъмин менамояд, хидмат намояд, назарияи матритсаи институтсионалӣ мебошад. Ҳолати муосири илмҳои иқтисодӣ, умуман ҷамъияттшиносиро аксари пажӯҳишгарон пешазпарадигмавӣ тавсиф дода, таъкид менамоянд дар змони муосир зарурати объективии ивазшавии парадигмаҳои татқиқотӣ, боздиди постулатҳои маъмул ва ташаккули доираи нави умумназариявии пажӯҳиш дар арзёбии равандҳои хеле мураккаби иҷтимоиву иқтисодии бавуқуомада, рӯи майдон омадааст [2, с.3].

Дар бештари адабиёти иқтисодии муосир паҳн шудани мафҳуми «маҳдудияти захираҳо ва беҳудудии талабот» ва ҳалли кулли муаммоҳои иқтисодиву ичтимоӣ дар ин фосилаи пуртазод дар маркази таҳқиқи илми қарор гирифтааст. Чунин гузориши қатъӣ роҷеъ ба предмети фан, Яъне, таҳқиқи муаммоҳои иқтимоиву иқтисодии ҷомеа дар мадори нодирии захираҳо ва беҳудуди талабот, бо андешаи мо чандон ба мақсад мувоффиқ намебошад. Зеро,, ки омӯзишу таҳқиқи масъалаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ такия ба ин аксиома эҳёи «меркантализм»-и замони навро, ки оғӯштаи раванди босуръати ҷаҳонишавӣ мебошад, шабоҳат дорад: барои давлатҳои абалқудрат чун ғояи забт кардани (бо роҳи иқтисодӣ ва ҳам бо роҳи ҳарбӣ) захираҳои табиӣ ҷаҳон хидмат мекунад, ки имрӯз сабаби коҳиш ёфтани табиат ва вазъи экологӣ гаштааст. Профессори Донишгоҳи Колифорния Дж.Серл қайд мекунад, ки агар аксари олимон илми иқтисодро чун илм оид ба таҳқиқи чӣ тавр тақсим кардани захираҳои маҳдуд арзёбӣ карда бошад, вай фақат мавҷудияти андозаву ҳудудро, на онтологияи ноаёни ниҳодиро дар назар дорад. Ду саге, ки барои устухон мубориза мебаранд, низ ба раванди тақсиму азхудкунии захираи нодир ворид мешаванд, пас чунин фаъолиятро чун предмети фан пиндоштан саҳви маҳз аст. Чунин гузориш ва ё заминаи бунёдии илми софи ихти-

сод, чуноне, ки дар боло ишора намудем, муборизаи шадидро дар азхуд кардани захирахои табиӣ ва забти иқтисодиву чуғрофӣ ва сиёсиро дар арсаи чаҳон суръат мебахшад. Ин гузориш асосҳои назариявии сиёсати забткоронаи давлатхои абалқудратро низ ташкил медихад, ки садсолаҳо арзи ҳастӣ дорад. Дар асоси ин назария бунёди игтисодиёти самаранок, ки инсонро пеш аз ҳама дар худ ғунҷонад, гайриимкон аст. Омили «талаботи беҳудуд» ҷомеаи истеъмолгарро тавлид кард, ки қонеъгардии ин талабот ҳадафи асосии инкишоф шудааст. Инсон аз паи боло бардоштани талаботи моддии худ шомил гашта, дар маънавиёташ ҷойи Худованд танг гаштааст. Дар ин чараён инсон руҳу ҳиссиёти худро шуста, дар ботинаш неруи озод намондааст, ки маънои комили зиндагиро дарк намояд. Чунин ҳадаф ба косташавии маънавиёт ва дар ниҳяот ба талафу косташавии ҷомеъа мусоидат хоҳад кард. Зимнан, бояд гайд кард, ки низоми иқтисоди бозорӣ чун низоми табақавӣ гузаранда аст ва он пас аз иҷрои вазифаи таърихии худ ба низоми дигаре, ки рӯҳияву маънавиёти баланди ҷомеъаро тақозо мекунад, бояд гузарад. Ҳанӯз, соли 1897 олими олмонӣ Густав Шмоллер ба ин маънӣ таъкид карда буд, ки иқтисоди софи бозориву мубодилот - иқтисодиёти бизнес, ки олоти истисмори синфи истисморгарон шудааст, вай боз бояд ба илми бузурги ахлоқу сиёсат табдил ёбад, ки ба ғайр аз истеҳсоли молу хизмат, арзишу тақсимот боз арзишу ниҳодҳои маънавии ҷомеаро омӯзад, Яъне, боз дар маркази худ на чаҳони молу хизмат ва сармоя, балки инсонро қарор диҳад. Маҳз чунин ғояҳоро илми иқтисоди сиёсӣ (мактаби илмии таърихии олмон) фатҳ карда буд, ки ҳувияти миллӣ ва рӯҳияи созандагии олмониён баланд шуда, дар ғанӣ кардани бойгарии миллии кишвар мачрои тавонно ба вуқуъ омада, нақши мамлакаташон дар иқтисоди чаҳонӣ қавӣ гашт.

Бояд таъкид кард, ки дар замони муосир бархе вазифаҳои илми иқтисоди сиёсиро, таълимоти институтсионалӣ ва ё иқтисодиёти институтсионалӣ иҷро карда истодааст. Ин чараён, комёбиҳои назаррасро дар масоили ҳалли муаммоҳои иқтисодиву иҷтимоии ҷомеа, аз он ҷумла масаълаҳои таъмини рушди уствор дар доираи ягонагии матритсаи ҷомеа - зернизомҳои сиёсиву иқтисодӣ ва фарҳангии ҷомеа ноил гаштааст ва тавонистааст дар худ инсонро ҷой диҳад. Дар баробари инкишофи тафаккур ва худшиносии инсон арзишҳои маънавию аҳлоқӣ ва экологии афзун мегардад. Метавон таъкид кард, ки арзиши ғояи Э. Кант дучанд гардидааст: ҳар як инсон барои дигаре ҳадаф аст, на олот (барои дастёб шудан ба фараҳи эгоистии худ). Аммо, афсӯс инсоният аз ин ғоя ҳанӯз дар дуриҳо қарор дорад.

Рушди устуворро дар маънии фарогир, чун навъи нави арзи ҳастӣ ва инкишофи тамаддуни ҷомеа, ки таъғйироти куллии тамоюлҳои тарихан ташаккулёфтаро дар кулли ҷабҳаҳои ҳаёти ҷомеа, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, экологӣ, фарҳангӣ, ниҳодҳои ҳуқуқӣ ва ғ, тақозо дорад, метавон арзёбӣ кард. Дар чунин баррасӣ сухан оид ба идораи оптималии на танҳо иқтидори табиӣ – захиравӣ, балки оид ба кулли доираи иҷтимоӣ-маданӣ (иқтисодиёт, фарҳанг, ниҳодҳои давлатӣ-ҳуқуқӣ ва ғ,) меравад. Чуноне ки мебинем, таълимоти рушди устувор дар худ мафҳумҳои ҷабҳаҳои иқтисодӣ, экологӣ ва иҷтимоии

рушди инсониятро дар бар мегирад. Пас, возеҳу равшан аст, ки раванд тадқиқоти байнифанниву байнисоҳавиро талаб менамояд ва аз ин лиҳоз, ҳамгироии мустақими олимони соҳаҳои мухталиф, илму истеҳсолот, пажӯхишҳои илмиву омода намудани мутахассисони комил зарурати замони муосир аст. Чунин зарурат буд, ки дар кишварҳои Ғарб университетҳои тадқиқотӣ таъсис ёфтанд ва донишҷӯёни онҳо, аз бахши аввал ба пажӯҳишҳои илмӣ шомил мегарданд, дар истеҳсолот лоиҳаҳои инноватсионии худро чун таҷриба татбиқ менамоянд ва то давраи итмоми худ фаъолият ва ё кори минбъадаи худро, яъне, ҷойи кори худро пайдо мекунанд. Яъне кор намеҷӯянд, балки барои худ ҷойи кор мекушоянд. Масалан, Донишгоҳи миллии илмӣ-тадқиқотии технологияи иттилоотӣ, механика ва оптикаи Санкт-Петербурги ФР мисоли он шуда метавонад.

Бояд зикр кард, ки низоми молиявӣ-бонкӣ, бозори молиявиро «штаб-квартираи» низоми иқтисоди бозорӣ меноманд. Зеро, маҳз дар он ҷо нақшаҳои дарозмудати рушди иқтисодӣ, сармоягузориҳои бузурги судманд, умуман, қонуниятҳои иқтисодиёти муосир таҳрезӣ мегардад ва муаяйн мешавад. Бинобар он, дар марҳилаи аввал сураътгирии раванди гузариш ба рушди устувор аз густариши доманадори фаъолияти мақсадноки низоми молиявӣ-бонкӣ ва механизмҳои он, ки қодир аст ҳавасмандии субъектҳои иқтисодиро барои гузариш ба ин самт ангезиш диҳад, оғоз меёбад. Бинобарон, барои татбиқ и ин ҳадаф дар Бонкҳои байналмиллалӣ бахши рушди устувор ва муовинони директорони бонкҳо оид ба рушди устувор таъсис ёфтааст.

Аз ин лиҳоз, ташкили Маркази рушди устувор, дар назди Институти иқтисодиёт ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон, ки бояд сифати илмӣ-таҳсилотӣ дошта бошад, ба мақсад мувоффиқ аст. Олимони ин Мрказ пайваста бо пажӯҳишҳои илмии дар бахшҳои мухталифи рушди устувор тайёр кардани мутахассисони дараҷаҳои гуногунро (магистр, аспирант, доктарант) аз рӯи ихтисосҳои биотехнология, нигоҳдорӣ ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, коркарди маҳсулоти озуқа аз растаниву ҳайвонот, мошину таҷҳизотҳои технологӣ, автоматикунонии равандҳои технологӣ, менеҷмент (менҷментҳои молиявӣ, инноватсионӣ, инвеститсионӣ, ва ғ.), менеҷменти экологӣ ва истеҳсоли соф, экологияи саноатӣ, иқтисодиёт ва ҳисобгирии «сабз» ва ғ. бояд ба роҳ монанд. Дар Маркази рушди устувор на танхо мутахассис тайёр мегардад, балки бо туфайли густариши равобити илму истеҳсолот ҷойи кори ояндаи онҳо, низ таъсис мегардад. Барои кушодани ҷойи корӣ, амалигардии лоиҳаҳои соҳибкории хатмкунандагон карзҳои имтиёзнок ва ташкили ин кор, махсус барои онҳо, принсипҳои карздиҳии хурд бояд истифода мешавад. Ҳамин тариқ, ба кор таъмин намудани хатмкунандагон худ, яке аз ҳадафҳои Марказ бояд шавад. Маркази рушли устувори Институти иқтисодиёт ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон, ҳамчун муассисаи илмӣ-тадқиқотӣ ва таҳсилотӣ фаъолияти худро дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ,

Барномаи давлатии рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи илм ва технология барои солҳои 2020-2030 ва қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи Низомномаи докторантура аз рӯи ихтисос (PhD)» ва ғ. бояд ба роҳ монад.

Ин Марказ мутобиқ бо нуқтаҳои Президенти мамлакатамон, ки дар мулоқот бо олимон баён ёфтаанду аслан ҳадафи омезиши илму истеҳсолотро дорад, фаъолият хоҳад бурд. Зимнан, таъкид бояд кард, ки рушди устувор барои ҳама ва пешбурди иқтисодиёти «сабз», ки моҳияти ҷавҳари Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ба ҳисоб меравад, ташкил медиҳад. Чуноне ки дар боло қайд гардид, таълимоти рушди устувор дар худ мафҳумҳои ҷабҳаҳои иқтисодӣ, экологӣ-табиӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии рушди ҷомеаро дар бар мегираду раванди тадқиқоти байнифанниву байнисоҳавироо тақозо менамояд. Дар ин ҷода мо наметавонем консепсияи рушди устуворро аз таълимоти ноосферӣ ҷудо намоем. Бинобар он, таввассути Марказ ҳамгироии мустақими олимони соҳаҳои мухталиф, пажӯҳишҳои илмӣ, тайёр кардани мутассисон бо нигоҳи ҷадид ва истеҳсолот рӯи кор меояд.

Ҳадафи Маркази рушди устувор бояд ба самтҳои зерин сурат гирад:

- гирд овардани кормандони илмӣ ва мутахассисоне, ки дар ҷодаи инкишофи устувор ва густариши таълимоти ноосферӣ пажӯхишхо мебаранд;

- мусоидат кардан дар инкишофи мактаби илмии ватанӣ оид ба таълимоти инкишофи устувор ва ноосфера, ки дар замони муосир чун асосҳои бунёдӣ ва риштаи сурхи (вектори) марказии инкишофи ҷаҳонӣ пазируфта шудааст ва ворид гаштани Тоҷикистон дар ин шоҳроҳ;

- мусоидат кардан дар ташаккули парадигмаи (назарияи) нави инкишофу рушди Тоҷикистон дар шароити таъғйироти глобалӣ ва трансфоматсияи геоиктисодӣ, ки шароити ташаккули иктисодиёти нав ва эхёи мафкуравиро дар кишвар такозо дорад;

. ташкил ва созиши пажӯхишҳои илмии бунёдиву амалӣ дар масоили рохандозии аслхои инкишофи устувор дар доираи таълимоти ноосферӣ, тахия ва коркарди тамсилахои тамадунии инкишоф дар самтои афзалиятнок ва тадбиқи натиҷаҳои он дар амалия;

- ташкили пажуҳишҳои илмӣ дар масоили сохтори фарҳангӣ- иҷтимоӣ, рушду густариши сармояи инсонӣ ва иҷтимоӣ, ки омили муҳим ва муаяйнкунанда дар маҷрои (тренди) инкишофи ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодии ҷомеа мебошад;

густариш додани ҳамкориҳои илмии байналмиллалӣ, вусъат бахшидан ба омезиши илми тоҷик бо илми ҷаҳонӣ ва мубодилаи илмии олимони тоҷик бо ҷамъиятҳои илмии ҷаҳонӣ дар масоили таъмини рушди устувор, такмили меёрҳои баҳодиҳии рушди инсон, ташаккули иқтисодиёти экологӣ ва ғ;

Барои ноил гаштан ба ин ҳадафҳои бунёдӣ мутобиқи санадҳои амалкунанда:

-мусодат бахшидан дар инкишофи заминаҳои назариявӣ ва методолгӣ дар ҷодаи асосҳои бунёдии таъмини рушди устувор дар доираи таълимоти ноосферӣ ва дар асоси он таҳияи тамсила ва барномахо доир ба аслҳои нави ташкили истеҳсолот, фаъолияти иқтисодӣ, технологияхои нав ва ниҳодҳои созанда дар ин масоил;

- ташкили пажӯҳиши маҷмӯ дар масоили рушди устувор ва ҷузъҳои таркибии он;

- мусоидат кардан дар таҳияи доктаринаи нави миллии доир ба инкишофи устувор, ташаккули низоми нави инноватсионӣ дар кишвар, майдони стратегии амалигардии он ва гузариш ба тамсилаи нави геоиқтисодии алокаҳои иқтисоди беруна;

- мусоидат кардан дар таҳияи стратегияи миллӣ ва глобалии инкишофи устувор ва дар асоси он коркарди тарзу услуби самраноки қабули қарорҳои стратегӣ;

- мусоидат кардан дар эҷоди фазои эҷодкориву созандагӣ, тарбияи фарҳангии рафтору амали одамон ва шарафу виҷдони сохибкорӣ чун заминаи гулгулшукуфоии кишвар, ташкилу рушди муносибатҳои муштараки фаъоли дар майдони (кластери) таъмини рушди устувор, ки ба асли заминавӣ, такия дорад;

- ташкили пажӯҳишхо дар соҳаи тарзу услуби нав (пажӯҳишҳои байнифаннӣ), ки ҳамҷурии миёни тамаддунҳо, миёни миллатҳоро дар масоили инкишофи устувор ва геоиктисодӣ;

- гузаронидани экспертизаи ҷамъиятии мустақили барномаҳои илмӣ, илмӣ-тадқиқотӣ ва кашфиётҳои илмӣ дар доираи фаъолияти академия;

- мусоидат кардан дар таъсису инкишофи шабакаҳои васеъи муассисаҳои таълимиву илмӣ, аз он ҷумла, муассисаҳои таҳсилотӣ (академия, университҳо, марказҳо, факултаҳо, кафедраҳо, семинарҳо, лабаратоияҳои проблемавӣ ва ғ.) ба мақсади аз худ кардани соҳаҳои нави илмҳои мухталиф, ки ба таълимоти инкишофи устувор ва ноосфера таълуқ доранд;

- аз ҳисоби Марказ сафарбар кардани олимон, пажӯҳишгарон, шунавандагон ва ғ. ба муассисахои таълимӣ ва илмии хориҷӣ, ки марбут муммоҳои илмӣ, ки Марказ пажуҳишҳо дорад;

Умуман, гузариш ба рушди устувор муаммои глобалӣ мебошад ва камар бастан ба таҳқиқи ин муаммо ва тайёр кардани кадрҳои мутобиқ ба ин таълимот тавасути Марказ имконияти фаррох мавҷуд аст. Олимон-аъзоёни Академия кишоварзӣ пайваста бо пажӯҳишҳои илмии дар бахшҳои мухталифи рушди устувор тайёр кардани мутахассисони дараҷаҳои гуногун дар зинаи (баклавр, магистр, аспирант, доктарант) аз рӯи ихтисоҳои менеҷменти экологӣ, эколгияи саноатӣ, иқтисодиёти «сабз», менеҷменти инноватсионӣ ва ғ. ба роҳ мемонад. Дар марказ на танҳо мутахассис тайёр мегардад, балки бо туфайли густариши равобити илму истеҳсолот ҷойи кори ояндаи онҳо, низ таъсис мегардад. Яъне, толибилм барои дарёфти ҷойи кории ояндаи худ вобаста ба равияи таҳқиқоти илмӣ, бо назардошти рушди самтҳои афзалиятноки илму техника ва тасдиқи он дар комиссияи салоҳиятноки Марказ дар охири

курси пурраи донишандӯзӣ ихтироот ва ё навоварӣ пешниҳод ва ҳимоя намояд. Ихтироот ва ё навоварӣ мебояд бо назардошти тасдиқи он бо патент, ки аз ҷониби МД Маркази патенту иттилооти Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод гардад. Барои кушодани ҷойи корӣ, амалигардии лоиҳаҳои соҳибкории хатмкунандагон таввасути карзҳои имтиёзнок ва ташкили ин кор, дар доираи принсипҳои карздиҳии хурд (шабакаҳои бонкӣ) истифода мешавад. Ҳамин тариқ, ба кор таъмин намудани хатмкунандагон худ, яке аз ҳадафҳои Марказ мебошад.

АДАБИЁТ:

1. Абалкин Л.И. Взгляд в завтрашний день. – М.: Институт экономики РАН, 2005

2. Мирсаидов А. Б. Инкишоф матритсаи институтсионалии Точикистон (ҷанбаҳои иқтисоди сиёсӣ). – Душанбе, «Дониш», 2021, –300 С. С.3.

3. Мирсаидов А.Б. Социально-культурный подход к объяснению природы развитие азиатского общества в произведениях А. Дониша Интернет-журнал «НАУКОВЕДЕНИЕ» Том 9, №6 (2017) Интернет-журнал «Науковедение» ISSN 2223-5167 https://naukovedenie.ru/

4. Мирсаидов А.Б. Альтернативная экономическая теория: онтология или реальная картина мира//Экономика Таджикистан, 2017, № 4, с 43-53

5. Мирсаидов А.Б. Соҳибистиқлолии мамлакат ва ташаккули иқтисоди миллӣ - Худжанд Изд. «Ношир» .–2008г. 252 С.; с 167

6. Сомонаи интернетӣ: http://www.kniga.seluk.ru/k-istoriya

7. Сомонаи интернетӣ: https://regnum.ru/news/ecology

8. Сомонаи интернетӣ: https://student.zoomru.ru/kult/konferenciya-oon-po-okruzhajushhej-srede.s1.html

9. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, с 6.

10. Суханронӣ дар мулоқот бо роҳбарон ва фаъолони вилояти Суғд. Паёми шодбошии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон , ба олимони мамлакат// favicon prezident.tj...

СУЩНОСТЬ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ И МЕХАНИЗМЫ ЕГО РЕАЛИЗАЦИИ

МИРСАИДОВ АБРОР БОБОЕВИЧ,
доктор экономических наук, профессор, заместитель директора
Института экономики и демографии
Национальной академи наук Таджикистана
734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр Айни 44;
тел: (+992) 939-44-38-50. e-mail: chirad-58@mail.ru

ФАЙЗОВ НЕЪМАТУЛЛО БОБОМУРОДОВИЧ,
старший научный сотрудник Института экономики и системного анализа развития сельского хозяйства Таджикской академии сельскохозяйственых наук
734049, Таджикистан, г. Душанбе, улица Хаёти Нав 306;
тел: (+992) 37-236-92-01, e-mail: nig75@mail.ru

В данной статье авторы рассматривают вопросы содержания, природу и механизм устойчивого развития, а также представляют свои выводы и рекомендации по формированию новой кадровой базы с креативной точкой зрения.

Ключевые слова: *окружающая среда, зеленая экономика, технология, ресурсосбережение, расход ресурсов, устойчивое развитие, сельское хозяйство.*

ESSENCE OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND THE MECHANISMS OF ITS IMPLEMENTATION

MIRSAIDOV ABROR BOBOEVICH,
Doctor of Economics, professor, Deputy Director of the Institute of Demography of the National Academy of Sciences of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe, Aini street, 44.
tel:(+992) 939-44-38-50. e-mail: chirad-58@mail.ru

FAYZOV NEMATULLO BOBOMURODOVICH,
Senior Researcher, Institute of Economics and System Analysis of Agricultural Development, Tajik Academy of Agricultural Sciences
734049, Tajikistan, Dushanbe, Khayoti Nav street 306;
tel: (+992) 37-236-92-01, e-mail: nig75@mail.ru

In this article, the authors consider the issues of the content, nature and mechanism of sustainable development, and also present their conclusions and recommendations for the formation of a new personnel base with a creative point of view.

Keywords: *environment, green economy, technology, resource conservation, resource consumption, sustainable development, agriculture.*

УДК: 338.330

САНОАТИКУНОНИИ БОСУРЪАТ ВА ТАЪМИНИ РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ САНОАТИ МИЛЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

НИЗОМОВА ТУҲФАМО ДАВЛАТОВНА,
доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкории ДМТ
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17;
тел.: (+992) 93-423-82-20; e-mail: tuhfamoh49@mail.ru

РАҲМОНОВ ҶАЛОЛИДДИН РАВШАНҚУЛОВИЧ,
номзади илмҳои иқтисодӣ, мудири кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкории ДМТ
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудакӣ 17;
тел.: (+992) 919-00-77-22; e-mail: jaloliddin78@inbox. ru

Дар мақола масъалаҳои саноатикунонии босуръат ва таъмини рушди инноватсионии саноати миллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар партави "Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030" мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Нақши калидии соҳаи саноат дар инкишофи хоҷагии халқ ва таъмини рушди иқтисод муайян гардида, бо такя ба унсурҳои инноватсионӣ ва рақамикунонӣ дар марҳилаи муосир заруриати саноатикунонии босуръатро дар соҳаҳои бартариятноки аҳамияти иҷтимоӣ-иқтисодидошта таъкид гардидааст.

Дар асоси таҳлили нишондиҳандаҳои воқеии рушди саноати миллӣ бо нишондиҳандаҳои пешбинигардидаи СМР Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 заминагузории таъмини рушди индустриалии иқтисоди миллӣ аз соли 2015 то 2020 мусбӣ арзёбӣ гардидааст. Дараҷаи рушди инноватсионии соҳаҳои иқтисодиёти саноатии ҷумҳурӣ таҳлил шуда, ошкор карда шудааст, ки гарчанде дар баъзе соҳаҳои саноат фаъолияти ихтироъкории олимону мутахассисон натиҷаҳои хуб дода бошанд ҳам, аммо дар истеҳсолот аз шумораи умумии ихтироот ҳамагӣ 9,5 дарсад дар соҳаи саноат татбиқ карда шудааст. Тавсияҳо доир ба самаранок ташкил намудани ҷараёни инноватсионӣ дар сатҳи корхонаҳо, соҳаҳо ва минтақаҳо оварда шудаанд.

Калидвожаҳо: *саноат, саноатикунонии босуръат, инноватсия, ҷараёни инноватсионӣ, ихтироъ, патент, стратегия.*

Дар ҳама давру замон рушди иқтисодиёти ҳар кишвар аз тараққиёти соҳаҳои пешбари он вобастагӣ дорад. Айни замон кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон имкониятҳои худро ба он равона карда истодаанд, ки бо такя ба унсурҳои инноватсионӣ ва рақамикунонӣ соҳаҳои бартариятноки аҳамияти иҷтимоӣ-иқтисодидоштаро рушд

диҳанд ва бо ин восита мавқеи худро дар раванди ҷаҳонишавии иқтисодиёт миёни дигар давлатҳо устувортар нигоҳ доранд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҳамчун ҷузъи иқтисодиёти ҷаҳонӣ дар самти таъмини рушди иқтисоди миллӣ ҳадафҳои муайянеро пеш гузоштааст, ки хоси марҳалаи кунунии инкишофи иқтисодиёт дар кишвар буда, бо ҳалли масъалаҳои таъмини саноатикунонӣ ва тараққиёти инноватсионии соҳаҳо алоқаманд мебошад. [6, С.171]

Бояд қайд намуд, ки саноатикунонӣ, ин пеш аз ҳама, тараққии рӯзафзуни истеҳсолоти саноатӣ бо дарназардошти комёбиҳои прогрессии илмӣ-техникӣ мебошад. Саноатикунонӣ нақши калидиро дар инкишофи хоҷагии халқ ва таъмини рушди иқтисод, беҳтар намудани дараҷаи некуаҳволии моддӣ ва сифатии аҳолӣ, тараққии соҳаҳои ғайрисаноатӣ, таъмини бехатарӣ ва суботи иқтисодиёт ва эҷоди шароит барои афзунгардонии суръати тараққиёти иқтисодиёт фароҳам меоварад. Натиҷаи саноатикунонӣ ин бунёди соҳаи саноати бузурги аз ҷиҳати техникӣ тараққикарда, афзоиши арзиши иловашудаи дар ин соҳа тавлидшуда, инчунин, афзудани ҳиссаи он дар иқтисодиёти мамлакат мебошад.

Барои комёб шудан ба мақсадҳои гузоштаи ҳукумати кишвар бояд пеш аз ҳама, тараққиёти соҳаи саноатро таъмин кард, чунки маҳз аз дараҷа, суръат ва хусусияти инкишофи саноати миллӣ дараҷаи техникии соҳаҳои кишоварзӣ, сохтмон, нақлиёт, алоқа, савдо ва прогресси техникии ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ вобаста аст. Инкишофи минбаъдаи соҳаи саноат ва пеш аз ҳама, соҳаҳои саноати вазнин заминаи муҳимтарини пурзӯр кардани иқтидор (потенсиал) ва ҳалли бомуваффақияти масъалаҳои Истиқлолияти иқтисодии кишвари мо Тоҷикистон мебошад.

Инро ба назар гирифта, дар Паёми худ дар санаи 26.12.2018 ба Маҷлиси Олӣ, Президенти кишвар чунин дастур доданд: «...бо дарназардошти аҳамияти соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ пешниҳод менамоям, ки саноатикунонии босуръати кишвар ҳадафи чоруми миллӣ эълон карда шавад.

Вобаста ба ин, зарур аст, ки то соли 2030 ҳиссаи соҳаи саноат дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба 22 фоиз расонида шавад...». [7, С.4]

Ҳамин тавр, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи муосир ба тараққиёти соҳаи саноат аҳамияти махсус медиҳад. Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ба ин соҳа ҳамчун соҳаи калидии иқтисодиёти ҷумҳурӣ баҳо дода шудааст. Аз ҷумла, амалигардонии корҳои зерин ҳамчун афзалиятҳо пешбинӣ гардидаанд:

– баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва занҷири арзиши иловаи соҳаҳои саноатӣ;

– афзоиши ҳаҷми истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти саноатӣ, ки дар бозорҳои дохилӣ ва беруна рақобатпазир мебошад;

– ташкили низоми самараноки тайёр намудани мутахассисоне, ки дорои қобилияти офаридан ва азхудкунии технологияҳои саноатӣ ва истеҳсоли маҳсулоти инноватсионӣ мебошанд;

- бунёди асосҳои институтсионалӣ барои рушди устувор ва пешгирикунандаи соҳаҳои саноат, ташкили кластерҳои инноватсионӣ ва пурмаҳсул. [12, С.63-64]

Дар баробари баррасии аҳамиятнокии рушди индустриалӣ ва инноватсионии иқтисодиёти миллӣ, инчунин, зарур аст, ки мушкилот, заминаҳо ва роҳҳои таъмини он низ мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор дода шаванд.

Барои муайян кардани тамоилҳои рушди соҳаи саноат дар ҷадвали 1. динамикаи нишондиҳандаҳои умумии соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2011-2020-ро, ки оварда шудааст, таҳлил менамоем.

Ҷадвали 1.

Динамикаи нишондиҳандаҳои умумии соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2011-2020

Нишон-диҳандаҳо	2011	2015	2016	2017	2018	2019	2020	С.2020 нис-бат ба 2011, %
Шумораи корхо-наҳо	1473	2310	2043	1999	2161	2164	2283	155,0
Маҳсулоти умумии саноатӣ, млн. сомонӣ (бо нархҳои с. 2020)	11991	16116	18695	22677	25080	28391	30890	257,6
Шумораи миёна-солонаи коркунони истеҳ-солоти саноатӣ, ҳаз. нафар	75,4	81,2	80,9	86,8	85,6	84,2	84,3	111,8
Аз он ҷумла коргарон, ҳаз. нафар	60,4	67,0	65,9	73,8	72,1	73,2	67,7	112,1

Маъхаз: Тоҷикистон: 30 соли Истиқлолияти давлатӣ. Маҷмӯаи оморӣ. АОПҶТ, Душанбе. – 2021. - С. 307. [9, С. 397]

Чи тавре ки аз рақамҳои ҷадвали 1 дида мешавад, дар давоми 10 соли охир шумораи корхонаи саноатӣ 55 дарсад афзудаанд, маҳсулоти умумии саноатӣ қариб 2,6 маротиба (257,6%) зиёд шуда, дар ин муддат шумораи миёнасолонаи коркунони истеҳсолоти саноатӣ 11,8 дарсад афзудаанд, аз он ҷумла коргарон 12,1 дарсад зиёд шудаанд.

Бояд қайд намуд, ки «Саноати Тоҷикистон дорои заминаи маҷмӯи инкишофёфта ва аз ҷиҳати техникӣ муҷаҳҳаз буда, онро зиёда аз 90 самти истеҳсолот муаррифӣ менамоянд, ки ба соҳаҳои зерин мансуб мебошанд:

- соҳаи истихроҷ – корхонаҳои марбут ба истихроҷ ва бойгардонии ашёи хоми маъданӣ ва ғайримаъданӣ;

- соҳаи коркард – корхонаҳои коркарди маҳсулоти саноати истихроҷ, маҳсулоти нимтайёр, коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ва ашёи дигар ” [14, с. 5];

- истеҳсолу тақсими неруи барқ, газ ва об. [9, С. 398]

Таҳлили ин самтҳои ҳаҷми маҳсулоти саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин давра чунин тағйир ёфтааст, (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2.

Динамикаи ҳаҷми маҳсулоти саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2011-2020 (бо нархҳои солҳои дахлдор) млн. сомонӣ

Нишондиҳандаҳо	2011	2015	2016	2017	2018	2019	2020	С.2020 нисбат ба 2011, %
Ҳамагӣ саноат,	**7862**	**12196**	**15090**	**20029**	**23894**	**27613**	**30890**	**392,9**
Аз он ҷумла:								
Саноати истихроҷи маъдан	**975**	**1641**	**3004**	**4524**	**4686**	**4853**	**4309**	**441,9**
Аз он ҷумла:								
- Истихроҷи маводҳои энергетикӣ	75	203	222	298	331	377	429	572,0
- Истихроҷи маводҳои ғайриэнергетикӣ	900	1438	2782	4226	4355	4476	3880	431,1
Саноати коркард	**5428**	**8066**	**9368**	**11776**	**13520**	**15952**	**19504**	**359,3**
Аз он ҷумла:								
- Истеҳсоли маҳсулоти хӯрока	2442	3482	3690	4304	4900	5399	7089	290,3
- истеҳсоли маҳсулоти нассоҷӣ ва дузандагӣ	1414	1292	1520	2354	2479	2636	2870	203,0
- истеҳсоли чарм, маснуот аз чарм ва истеҳсоли пойафзол	16	41	49	57	63	71	91	568,7
- коркарди чӯбу тахта ва истеҳсоли маснуот аз чӯб	32	77	103	119	138	148	142	443,7
- истеҳсоли селулозаю қоғаз, фаъолияти табъу нашр	58	143	115	142	241	260	182	313,8
- истеҳсоли маҳсулоти нафт	24	52	62	79	105	127	87	362,5
- истеҳсоли кимиёвӣ	27	86	95	107	147	154	182	674,1
- истеҳсоли маснуоти резинӣ	34	61	85	157	200	265	291	855,9

- истеҳсоли ҳаргуна маҳсулоти ғайрифилизии маъданӣ	387	1201	1655	2091	2298	2593	2713	701,0
- истеҳсоли металлургӣ ва истеҳсоли маснуоти тайёри филизӣ	786	1450	1850	2187	2708	3874	4978	633,3
- мошинсозӣ	198	93	114	142	203	308	291	147,0
-ҳаргуна соҳаҳои саноат	10	28	30	37	38	117	138	13,8 маротиба
Истеҳсолу тақсими неруи барқ, газ ва об	**1459**	**2549**	**2718**	**3729**	**5688**	**6808**	**7527**	**515,9**

Маъхаз: Тоҷикистон: 30 соли Истиқлолияти давлатӣ. Маҷмӯаи оморӣ. АОПҶТ. Душанбе. – 2021. - С. 400. [9, С. 400]

Рақамҳои ҷадвали 2 аз он шаҳодат медиҳанд, ки ҳаҷми маҳсулоти саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2011-2020 (бо нархҳои солҳои дахлдор) зиёда аз 3,9 маротиба (392,9%) зиёд шудааст, аз он ҷумла саноати истихроҷи маъдан зиёда аз 4,4 маротиба (441,9%), саноати коркард қариб 3,6 маротиба (359,3%) ва истеҳсолу тақсими неруи барқ, газ ва об қариб 5,16 маротиба (515,9%) афзудааст. Қобили қайд аст, ки нишондиҳандаҳои қисми зиёди соҳаҳои саноат дар соли 2020 каме камтар зиёд шудаанд (саноати истихроҷи маъдан нисбат ба соли 2019 – 11,2%, аз он ҷумла истихроҷи маводҳои ғайриэнергетикӣ – 13,3% камтар истеҳсол намудаанд).

Гарчанде дар соҳаи саноати коркард маҳсулоти саноатӣ қариб 3,6 маротиба афзудааст, аммо дар чунин зерсоҳаҳо истеҳсолот дар соли 2020 нисбат ба соли 2019 пасттар шудааст, истеҳсоли маҳсулоти нафтӣ 31,5%, истеҳсоли селулозаю қоғаз, фаъолияти табъу нашр – 30%, мошинсозӣ – 5,5% ва коркарди чӯбу тахта ва истеҳсоли маснуот аз чуб – 4,1% камтар маҳсулот истеҳсол гардидааст, ки сабаби асосии он бемории Коронавирус мебошад.

Таҳлили сохтори соҳавии саноат дар асоси маҳсулоти умумӣ бо нархҳои солҳои дахлдор нишон медиҳад, ки дар ин давра тағйироти назаррас ба амал омадааст (ҷадвали 3).

Ҷадвали 3.

Сохтори соҳавии саноати ҳаҷми маҳсулоти саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2011-2020 (бо нархҳои солҳои дахлдор) млн. сомонӣ

Нишондиҳандаҳо	2011	2015	2016	2017	2018	2019	2020	тағйирот: +, -
Ҳамагӣ саноат	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**-**
Аз он ҷумла:								
Саноати истихроҷи маъдан	**12,4**	**13,5**	**19,9**	**22,6**	**19,6**	**17,6**	**13,9**	**+1,5**

Аз он ҷумла:								
- Истихроҷи маводҳои энергетикӣ	0,9	1,7	1,5	1,4	1,4	1,4	1,4	+0,5
- Истихроҷи маводҳои ғайриэнергетикӣ	11,4	11,8	18,4	21,1	18,2	16,2	12,5	+1,1
Саноати коркард	**69,0**	**65,6**	**62,1**	**58,6**	**56,6**	**57,8**	**61,7**	**-7,3**
Аз он ҷумла:								
- истеҳсоли маҳсулоти хӯрока	31,1	28,5	24,4	21,4	20,5	19,6	22,9	-8,2
- истеҳсоли маҳсулоти нассоҷӣ ва дӯзандагӣ	18,0	10,6	10,1	11,8	10,4	9,5	9,3	-8,7
- истеҳсоли чарм, маснуот аз чарм ва истеҳсоли пойафзол	0,2	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	+0,1
- коркарди чубу тахта ва истеҳсоли маснуот аз чӯб	0,4	0,6	0,7	0,6	0,6	0,5	0,5	+0,1
- истеҳсоли селулозаю қоғаз, фаъолияти табъу нашр	0,7	1,2	0,8	0,7	1,0	0,9	0,6	-0,1
- истеҳсоли маҳсулоти нафт	0,3	0,4	0,4	0,4	0,4	0,5	0,3	-
- истеҳсоли кимиёвӣ	0,3	0,7	0,6	0,5	0,6	0,6	0,6	+0,3
- истеҳсоли маснуоти резинӣ	0,4	0,5	0,6	0,8	0,8	1,0	1,0	+0,6
- истеҳсоли ҳаргуна маҳсулоти ғайрифилизии маъданӣ	4,9	9,8	11,0	10,4	9,6	9,4	8,8	+3,9
- истеҳсоли металлургӣ ва истеҳсоли маснуоти тайёри филизӣ	10,0	11,9	12,3	10,9	11,3	14,0	16,1	+6,1
- мошинсозӣ	2,5	0,8	0,8	0,7	0,9	1,1	0,9	-1,6
-ҳаргуна соҳаҳои саноат	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,4	0,4	+0,3
Истеҳсолу таҳсими неруи барқ, газ ва об	**18,6**	**20,9**	**18,0**	**18,8**	**23,8**	**24,6**	**24,4**	**+5,8**

Маъхаз: Дар асоси «Тоҷикистон: 30 соли Истиқлолияти давлатӣ». Маҷмӯаи оморӣ. АОПҶТ. –Душанбе. – 2021. - С. 400 тартиб дода шудааст. [9, С. 400]

Чи тавре ки аз рақамҳои ҷадвали 3 дида мешавад, дар давоми солҳои 2011-2020 дар сохтори соҳавии саноат тағйироти куллӣ ба амал омадааст. Агар дар соли 2011 ҳиссаи соҳаҳои саноати коркард 69,0 дарсад -ро ташкил намуда бошад, пас дар соли 2020 то 61,7 дарсад паст шудааст аз ҳисоби кам шудани ҳиссаи чунин зерсоҳаҳо ба монанди истеҳсоли маҳсулоти хӯрока –

8,2%, истеҳсоли маҳсулоти нассоҷӣ ва дузандагӣ – 8,7%, соҳаи мошинсозӣ – 1,6%.

Дар ин давра дар соҳаҳои саноати коркард ҳиссаи истеҳсоли металлургӣ ва истеҳсоли маснуоти тайёри филизӣ ва истеҳсоли ҳаргуна маҳсулоти ғайрифилизии маъданӣ ба таври назаррас зиёд шудааст, мувофиқан 6,1 ва 3,9 дарсад.

Дар ҷойи дуюм истеҳсолу тақсими неруи барқ, газ ва об меистад – 24,4 дарсад ва тамоили зиёдшавӣ дорад. Бояд қайд намуд, ки аз ҳисоби зиёд шудани иқтидори соҳаи энергетика ва корхонаҳои истеҳсоли маводи сохтмонӣ дар солҳои охир ҳиссаи саноати коркард тамоили камшавӣ дорад. Агар дар соли 2011 вазни қиёси саноати коркард 69,0 дарсад бошад, пас, дар соли 2020 он 61,7 дарсадро ташкил намудааст, Яъне, 7,3 нуқтаи фоизӣ паст шудааст, гарчанде аз соли 2017 тамоили зиёдшавӣ дорад.

Таҳлили сохтори соҳавии саноат дар минтақаҳо дар солҳои 2013-2020 дар ҷадвали 4. оварда шудааст.

Чи тавре ки аз рақамҳои ҷадвали 4. дида мешавад, ҳиссаи саноати коркард аз ҳама зиёд дар вилояти Суғд, ш.Душанбе ва вилояти Хатлон мушоҳида мегардад, мувофиқан 74,4, 59,1 ва 49,1 дарсад ва аз ҳама паст дар ВМКБ – 18,3%. Вазни қиёсии саноати истихроҷи маъдан ва истеҳсолу тақсими неруи барқ, газ ва об дар ВМКБ хеле зиёд аст, мувофиқан 37,0 ва 44,7 дарсад. Ҳиссаи саноати истихроҷи маъдан инчунин, дар НТҶ ва в. Сугд низ назаррас мебошад, мувофиқан 28,2 ва 18,4 фоиз, аммо аз ҳама зиёд ҳиссаи истеҳсолу тақсими неруи барқ, газ ва об дар вилояти Хатлон буда, инчунин, вазни қиёсии ин қисмати саноат дар ш.Душанбе ва НТҶ низ назаррас мебошад, мувофиқан 38,9 ва 30,8 дарсад.

Агар ин рақамҳоро бо нишондиҳандаҳои соли 2013 муқоиса намоем, дида мешавад, ки дар давоми 7 сол сохтори соҳавии саноат дар минтақаҳо дар ин муддат хеле тағйир ёфтааст. Масалан, ҳиссаи саноати истихроҷи маъдан дар ВМКБ аз 1,1 то 37% тағйир ёфтааст, Яъне, фарқият 35,9 нуқтаи фоизӣ, саноати коркард бошад аз 60,7 то 18,3 дарсад кам шудааст ва сабаби он, пеш аз ҳама, аз ҳисоби кам шудани ҳиссаи саноати хӯрокворӣ дар вилоят мебошад (54,8 ва 11,2). Вазни қиёсии истеҳсолу тақсими неруи барқ, газ ва об дар вилоят бошад дар ин давра аз 38,2 то 44,7 зиёд шудааст.

Дар вилояти Суғд бошад ҳиссаи саноати истихроҷи маъдан дар ин давра аз 23,2 то 18,4 дарсад кам шудааст, ҳол он ки вазни қиёсии саноати коркард дар вилоят аз 71,0 то 74,4 зиёд шудааст, инчунин, ҳиссаи истеҳсолу тақсими неруи барқ, газ ва об тағйир ёфта аз 5,8 то 7,2 дарсад зиёд шудааст.

Дар вилояти Хатлон ҳам дар сохтори соҳавии саноати он тағйирот дида мешавад. Аз он ҷумла, ҳиссаи саноати истихроҷи маъдан ва ҳиссаи истеҳсолу тақсими неруи барқ, газ ва об зиёд шуда вазни қиёсии саноати коркард аз 59,9 то 49,1 дарсад кам шудааст ва он пеш аз ҳама, аз ҳисоби саноати хӯрока мебошад.

Ҷадвали 4. Сохтори соҳавии саноат дар минтақаҳо дар солҳои 2013 - 2020 бо (%)

	2013					2020				
Нишондиҳандаҳо	ВМКБ	Вилояти Суғд	Вилояти Хатлон	ш. Душанбе	РРП	ВМКБ	Вилояти Суғд	Вилояти Хатлон	ш. Душанбе	РРП
Ҳамагӣ саноат,	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Аз он ҷумла:										
Саноати истихрочи маъдан	**1,1**	**23,2**	**3,7**	**1,0**	**14,0**	**37,0**	**18,4**	**4,3**	**2,0**	**28,2**
Аз он ҷумла:										
- Истихрочи маводҳои энергетикӣ	1,1	3,0	0,5	-	12,3	-	2,2	0,3	-	1,9
- Истихрочи маводҳои гайриэнергетикӣ	0,0	20,1	3,2	1,0	1,7	37,0	16,2	4,0	2,0	26,3
Саноати коркард	**60,7**	**71,0**	**59,9**	**84,8**	**81,5**	**18,3**	**74,4**	**49,1**	**59,1**	**41,0**
Аз он ҷумла:										
- истеҳсоли маҳсулоти хӯрока	54,8	33,9	37,1	38,6	34,9	11,2	31,5	12,2	23,3	12,3
- истеҳсоли маҳсулоти нассоҷӣ ва дӯзандагӣ	2,8	16,5	17,5	6,8	3,1	2,3	6,4	18,3	4,6	2,7
- истеҳсоли чарм, маснуот аз чарм ва истеҳсоли пойафзол	-	0,0	0,0	1,6	-	-	0,2	0,0	1,9	0,1
- коркарди чубу тахта ва истеҳсоли маснуот аз чуб	2,0	0,7	0,2	0,7	0,3	0,5	0,4	0,2	1,4	0,5
- истеҳсоли селулозаю қоғаз, фаъолияти табъу нашр	0,1	0,2	0,0	7,2	0,1	0,3	0,1	0,1	5,1	0,3
- истеҳсоли маҳсулоти нафт	-	0,3	0,2	3,2	3,7	-	0,2	0,0	-	1,5
- истеҳсоли кимиёвӣ	0,1	1,2	0,1	0,3	0,2	0,0	0,3	1,0	0,5	0,9
- истеҳсоли маснуоти резинӣ	60,7-	1,3	-	0,4	-	0,1	1,0	0,5	0,9	2,1
- истеҳсоли ҳаргуна маҳсулоти гайрифилизии маъданӣ	0,5	3,8	4,0	11,9	2,1	3,1	5,6	15,1	10,7	5,5
- истеҳсоли металлургӣ ва истеҳсоли маснуоти тайёри филизӣ	0,4	12,5	0,3	6,5	35,2	0,4	28,1	0,7	3,7	13,3
- мошинсозӣ	-	0,4	0,4	6,2	1,9	-	0,1	1,0	5,3	1,1
-ҳаргуна соҳаҳои саноат	0,0	0,1	0,0	1,4	0,0	0,4	0,5	0,0	1,7	0,5
Истеҳсолу тақсими неруи барқ, газ ва об	**38,2**	**5,8**	**36,4**	**14,2**	**4,5**	**44,7**	**7,2**	**46,6**	**38,9**	**30,8**

Маъхаз: Дар асоси «Тоҷикистон: 30 соли Истиқлолияти давлатӣ». Маҷмӯаи оморӣ. АОПҶТ. Душанбе. – 2021. - С. 400. [9, С. 307]. Омори солонаи ҶТ. Маҷмуаи оморӣ. АОПҶТ, Душанбе. – 2014. - с.251-252 [7, С. –307]. тартиб дода шудааст.

Дар вилояти Хатлон ҳам дар сохтори соҳавии саноати он тағйирот дида мешавад. Аз он ҷумла, ҳиссаи саноати истихроҷи маъдан ва ҳиссаи истеҳсолу тақсими неруи барқ, газ ва об зиёд шуда вазни қиёсии саноати коркард аз 59,9 то 49,1 дарсад кам шудааст ва он пеш аз ҳама, аз ҳисоби саноати хурока мебошад.

Дар ш. Душанбе дар ин муддат ҳиссаи саноати коркард аз 84,8 то 59,1 дарсад кам шуда, вазни қиёсии саноати истихроҷи маъдан ва истеҳсолу тақсими неруи барқ, газ ва об зиёд шудааст.

Дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ бошад дар ин давра ҳиссаи саноати коркард қариб ду маротиба (81,5 ва 41,0%) паст шуда, баръакс вазни қиёсии саноати истихроҷи маъдан зиёда аз ду маротиба (14,0 то 28,2 фоиз) ва истеҳсолу тақсими неруи барқ, газ ва об 6,8 маротиба аз 4,5 то 30,8 фоиз зиёд гардидааст, ки он бевосита вобаста аст аз рушди соҳаи саноати истихроҷи маъдан дар ҳама, минтақаҳо ва тараққии истеҳсоли неруи барқ.

Бояд қайд намуд, ки барои муайян кардани суръати рушди саноат вобаста ба Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 амалигардонии таҳлили қиёсии нишондиҳандаҳои воқеии рушди саноати миллӣ бо нишондиҳандаҳои пешбинигардида дар он зарур аст (ҷадвали 5).

Таҳлилҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки нишондиҳандаҳои заминагузори таъмини рушди индустриалии иқтисоди миллӣ аз соли 2015 то 2020 мусбӣ арзёбӣ гардида, дараҷаи имконпазирии комёбшавӣ ба мақсадҳои дар СМР-2030 гузошташударо асоснок менамоянд. Чӣ хеле ки аз ҷадвали 1. дида мешавад, солҳои 2016-2020 ҳиссаи саноат дар ММД аз индикаторҳои мақсадноки сенариявии барои соли 2020 пешбинигардида зиёд аст. Нишондиҳандаи афзоиши ҳаҷми истеҳсоли саноатӣ нисбати соли 2015 бошад дар соли 2020 1,9 маротиба афзудааст, ки вобаста ба индикаторҳои СМР-2030 дар соли 2020 аз рӯи сенарияи индустриалии рушд бояд 1,6 маротиба ва аз рӯи сенарияи индуриалӣ-инноватсионӣ 2 маротиба бояд афзоиш ёбад. Аммо, соли 2020 аз рӯи суръати афзоиши истеҳсолоти саноатӣ бо фоиз нисбат ба соли гузашта ин нишондиҳанда 8,8% дарсадро ташкил додааст, ки дар қиёс бо солҳои пешин хеле паст аст. Бояд қайд намуд, ки ба нишондиҳандаҳои иқтисодии мамлакат пандемияи COVID – 19 таъсири худро расондааст.

Аз рӯи ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ба ҳар нафар аҳолӣ дар Тоҷикистон нишондиҳанда дар қиёс бо аксарияти давлатҳои ИДМ паст аст. Ин нишондиҳанда нисбати Россия 25,2 маротиба, Белорусия 19,2 маротиба, Қазоқистон 14,5 маротиба, Озарбойҷон 8,8 маротиба, Арманистон 4,4 маротиба, Ӯзбекистон 3,4 маротиба, Молдова 2,5 маротиба ва аз Қирғизистон 2, 0 маротиба паст аст. [11, С. 262].

Агар ба таври умумӣ баҳо диҳем, нишондиҳандаҳои воқеии рушди индустриалӣ, ки дар ҷадвали 5 оварда шудаанд, барои расидан ба ҳадафҳои СМР-2030 ва Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 эътимодбахшанд.

Самти дигари таъминкунандаи рушди иқтисодиёти миллӣ тараққиёти инноватсионии соҳаҳои пешбар ба ҳисоб меравад. Тараққиёти инноватсионии иқтисодиёти миллӣ бештар аз дараҷаи фаъолияти инноватсионии корхонаҳои соҳавии он вобастагӣ дорад. Устувории мавқеи инноватсионии корхонаҳоро бошад, низоми оқилонаи ташкил ва идоракунии илман асоснокшуда таъмин менамояд.

Рушди инноватсионӣ, пеш аз ҳама, аз ҳолату динамикаи бозори инноватсияҳо, бозори технологияҳо, ноу-хау, бозори захираҳои инноватсионӣ, бозори меҳнати интеллектуалӣ вобаста мебошад.

Дар навбати худ дараҷаи рушди инноватсионии соҳаҳои иқтисодиёти аз фаъолияти ихтироъкории олимону мутахассисони ватанӣ вобастагӣ дорад.

Ҷадвали 5. Таҳлили киёсии нишондиҳандаҳои воқеӣ ва индикаторҳои мақсадноки СМР-2030*

Нишондиҳанда	Вох. ченак	Солҳои таҳлилшаванда						СЕНАРИЯИ ИНДУСТРИАЛӢ аз рӯи СМР-2030			СЕНАРИЯИ ИНДУСТРИАЛИ-ИННОВАТСИОНӢ аз рӯи СМР-2030		
		2015	2016	2017	2018	2019	2020	2020	2025	2030	2020	2025	2030
Шумораи аҳолӣ (дар охири сол)	ҳаз. нафр.	8551,2	8742,8	8931,2	9126,6	9313,8	9506,3	9419	10300	11102	9419	10300	11102
Суръати афзоиши воқеии ММД ба ҳисоби миёна дар як сол	%	6,0	6,9	7,1	7,3	7,4	4,5	6,0	6,9	7,8	7,9	8,9	9,9
Ҳиссаи саноат дар ММД	%	15,1	16,9	19,9	21,2	21,2	17,4	16	17,6	20,1	14,8	17,3	22
Ҳиссаи ҳочагии хишлоқ дар ММД	%	21,9	20,3	21,2	18,6	20,9	22,6	20,5	17,7	14,1	20,3	16,1	11,7
Ҳиссаи хизматрасониҳо дар ММД	%	37,7	36,6	38,1	36,0	36,5	43,4	50,9	52	53	51,8	53,2	52,8
Афзоиши ҳаҷми истеҳсоли саноати (нисбат ба соли 2015)	%	100	1,16 мар-тиба	1,4 маротиба	1,56 маротиба	1,76 маротиба	1,9 маротиба	1,6 маротиба	2,6 маротиба	4,2 маротиба	2,0 маротиба	4,0 маротиба	8,0 маротиба
ММД ба ҳар нафар аҳолӣ	долл. ИМА	978,5	808,7	852,8	860,0	900,3	851,5	4000	5000	5500-6000	5000	6000	6500-7000
Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ба ҳар нафар аҳолӣ	долл. ИМА	204,0	219,3	254,5	277,9	311,1	314,8	-	-	-	-	-	-
Суръати афзоиши истеҳсолоти саноатӣ бо фонз нисбат ба соли гузашта	%	11,3	16,0	21,3	10,6	13,2	8,8	-	-	-	-	-	-

*Ҳисобҳои муаллиф дар асоси:

1. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои даврае то соли 2030 (01.12.2016, №636). – С.102. [13, С.102]
2. Тоҷикистон: 30 соли Истиқлолият // Маҷмӯаи омор// Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2021, [С,11,335,340, 344-345].
3. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон: 30 соли Истиқлолият // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. – С.9-10; 30.[С.9-10].

Таҳлили дараҷаи самаранокии фаъолияти ихтироъкорӣ аз рӯи соҳаҳо дар солҳои 2004-2014 нишон медиҳад, ки ҳиссаи ҳуҷҷатҳои аз тарафи мақомоти дахлдор додашуда барои ҳимояи ҳуқуқи муаллифи ихтироот (патент ва патенти хурд) вобаста ба соҳаҳои иқтисодиёт гуногун ҳастанд.[10, с. 109-111]

Мувофиқи таҳлили гузаронидашуда миқдори патентҳои додашуда дар соҳаи саноат 63 патент аст. Аз онҳо, 47,6 дарсад ба саноати хӯрокворӣ, 20,6 дарсад ба саноати сабук ва 31,7 дарсад ба саноати металлургӣ тааллуқ доранд.

Бояд қайд намуд, ки барои рушди инноватсиони соҳаи металлургия Институти илмӣ-тадқиқотии металлургия, ки дар таркиби ширкати ТАЛКО фаъолият менамояд, нақши назаррас дорад. Дар давоми фаъолияти худ институт 19 патенти хурд ва 3 патенти Авроосиёро дар асоси ихтирооти худ соҳиб шудаанд.

Яке аз нишондиҳандаҳои муҳим дар ин самт афзоиши миқдори ихтирооте мебошад, ки дар соҳаҳои истеҳсолӣ татбиқ карда мешаванд. Ҳиссаи ихтирооте, ки дар давраи таҳлилӣ дар истеҳсолот татбиқ карда шудааст, аз шумораи умумии ихтирооти соҳаи саноат 9,5 дарсадро ташкил додаст, Яъне, аз 63 ихтироъ. Сабаби чунин паст будани фоизи татбиқи ихтироот дар истеҳсолот бештар ҷанбаи ниҳодӣ (институтсионалӣ) дорад, ки ҳалли он аз қарорҳои дараҷаҳои идоракунӣ дар сатҳи корхонаҳо, соҳаҳо ва давлат вобаста аст. [10, с. 109-111]

Дар таъмини пешрафту тараққии инноватсионӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ, (глобализатсия) болоравии фаъолкунонии инноватсионии корхонаҳо ва соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ, нақши муҳимро мебозад. Айни замон бошад, дараҷаи фаъолнокии корхонаҳоро дар самти инноватсионӣ мусбӣ арзёбӣ кардан ғайриимкон аст. Таҳлилҳои гузаронидашуда аз он шаҳодат медиҳанд, ки корхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти фаъолияти инноватсионӣ навқадам ҳастанд ва як қатор масъалаю саволҳое дар рӯ ба рӯяшон истодааст, ки ҳалли худро талаб менамоянд.

Қобили қайд аст, ки дар давраи муосир нақши иқтисодиёти рақамӣ рӯз то рӯз аҳамияти зиёдро доро шуда истодааст. Барои тараққии соҳаҳои иқтисоди миллӣ, аз он ҷумла дар соҳаи саноат барои таъмин намудани рақобатпазирии фаъолият бояд ба таври васеъ технологияҳои иттилоотӣ дар корхонаю ширкатҳо ҷорӣ карда шавад.

Мувофиқи таҳлилҳои олимон ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ дар ҷараёнҳои фаъолияти соҳибкорӣ имконият медиҳад, ки арзиши аслии маҳсулот паст гардида, ҳосилнокии меҳнат афзояд, рақобатпазирии ширкатҳо зиёд гардида, осонгардонии дохилшавӣ ба захираҳои технологияҳои иттилоотӣ таъмин гардида, воридшавии навовариҳои илмию техникӣ ба иқтисодиёт осон гардад [4, с. 108-116].

Соҳаҳои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд фаъолкунонии инноватсиониро дар дурнамо бо назардошти унсурҳои мусоидаткунандаи ташаккули афзалиятҳои инноватсионӣ дар иқтисоди бозорӣ афзун намоянд

ва хусусияти таъсири онҳо,ро дар шароити нав мавриди баррасӣ қарор диҳанд.

Бояд қайд намуд, ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди инноватсионии соҳаи саноат кӯшишҳои зиёд ба харҷ медиҳад. Дар ин самт «Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2020»[1], «Стратегияи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2020» [15], «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030»[13], «Стратегияи рушди саноат Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030»[14], "Барномаи саноатикунонии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025»[2], Комиссия оид ба татбиқи «Стратегияи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон, "Барномаи рушди фанҳои дақиқ дар давраи солҳои 2020-2040"[3] ва ҳуҷҷатҳои дигар шаҳодат медиҳад.

Барои таъмин кардани рушди бемайлони соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси рушди индустриалӣ ва инноватсионии иқтисодиёт як қатор чорабиниҳоро амалӣ кардан мувофиқи мақсад аст:

1. Тағйир додани таносуби истеҳсоли маҳсулоти соҳаҳои истихроҷ ва коркард ба нафъи соҳаи коркарди маҳсулот;

2. Беҳтар намудани сифати тайёркунии кадрҳои соҳаи иқтисоди миллӣ, аз он ҷумла соҳаи саноат, инчунин, мутахассисони соҳаи технологияҳои иттилоотӣ;

3. Рушди афзалиятноки истеҳсолот ва соҳаҳои нав ва навтарин, аз он ҷумла, технологияҳои иттилоотӣ ки пешрафти илмӣ-техникиро дар хоҷагии халқ таъмин месозанд ва ба ҳамин васила рақобатпазир кардани иқтисодиёти миллӣ;

4. Бо суръати баланд рушд додани комплекси агросаноатӣ то ба сатҳе, ки имкони таъмин намудани аҳолии кишварро бо маҳсулоти асосии хушсифати ватанӣ аз рӯи меъёрҳои физиологии истеъмол фароҳам оварад. Ноил шудан ба амнияти ғизоии кишвар;

5. Таъмин намудани коркарди пурраи сикли истеҳсолӣ аз ашёи хом сар карда, то истеҳсол намудани маҳсулот барои истеъмоли охирин;

6. Ба роҳ мондани кластерикунонии инноватсионии соҳаҳои саноати ҷумҳурӣ;

7. Рушди ботавозуни комплекси мошинсозӣ – бунёдгузори асоси моддӣ-техникии соҳаҳои дигари хоҷагии халқ ва бахусус, соҳаи саноат;

8. Ривоҷ додани соҳаҳои ба содирот нигаронидашуда ва воридотивазкунӣ;

9. Беҳтарсозии ҷойгиронии корхонаҳои саноатии таъсисшаванда вобаста ба махсусиятҳои минтақавӣ;

10. Баландбардории фаъолнокии инноватсионии корхонаҳои саноатӣ, дар асоси пурзӯр намудани робитаҳои онҳо, бо институтҳои илмӣ-тадқиқоти ва мактабҳои олии ҷумҳурӣ;

11. Такмил додани иқтидори илмӣ-техникии кишвар;

12. Баландбардории сатҳи маълумотнокӣ ва мутобиқати тахассусии кадрҳо дар пайванди илм бо истеҳсолот марбут буда;

Бо ақидаи мо, иҷрои ин тадбирҳо дар ҳамбастагии иҷрои сиёсати амалкард дар сатҳи корхонаҳо, соҳаҳо ва давлат ҳалли худро пайдо карда метавонанд ва имкон медиҳад, ки он ҳадафҳои аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон муайянгардида амалӣ гарданд.

АДАБИЁТ

1. Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2020. Аз 30 апрели соли 2011, №227.
2. Барномаи саноатикунонии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025. Аз 27 маи соли 2020, №293.
3. Барномаи рушди фанҳои дақиқ дар давраи солҳои 2020-2040. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 январи соли 2020, №1445.
4. Истомина Е.А. Оценка трендов цифровизации в промышленности. //Вестник Челябинского государственного университета. 2018. №12 (422). Экономические науки. Вып.63. с. 108-116.
5. Низамова Т.Д. Нақши соҳаи саноат дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон //Мав.конфронсияи байналмилали илмӣ-амалӣ. “Масоили мубрами ташаккулдиҳии ҷомеаи иттилоотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” - Душанбе: Дониш, 2018с. – С.209-212.
6. Низамова Т.Д., Раҳмонов Ҷ.Р. Баъзе масъалаҳои таъмини рушди индустриалӣ ва инноватсионии иқтисоди миллӣ//Маводи мизи гирди умумӣ-донишгоҳии илмию назариявӣ дар мавзӯи «Масоили мубрами менеҷмент дар шароити муосир» (20-уми декабри соли 2019) -Душанбе, Матбааи ДМТ. 2019. – С.171.
7. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ. АОПҶТ. – Душанбе. – 2014. - С.251-252/
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (26.12.2018). –Душанбе.- 2018.- С.4.
9. Тоҷикистон: 30 соли Истиқлолият// Маҷмӯаи оморӣ.// Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2021, С.11, 335, 340, 344-345.
10. Раҳмонов Ҷ.Р. Идоракунии ҷараёнҳои инноватсионӣ дар корхонаҳои саноатӣ дар шароити иқтисодиёти давраи гузариш // Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи н.и.иқтисодӣ. [бо заб.русӣ] – Душанбе, 2016.-165 С.
11. Рахимов Р.К., Довгялло Я.П. Приоритеты инновационного развития экономики Республики Таджикистан // Монография, АН РТ Инс-т экономики и демографии. – Душанбе: Дониш, 2019. – 262 с.
12. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон: 30 соли Истиқлолият // Маҷмӯаи омории Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. – 93С.
13. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. (01.12.2016, №636). –Душанбе. – 2016. – 114 С.

14. Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (Қарори ҲҶТ, №159 аз 27.03.2018с.).

15. Стратегияи инноватсионии инкишофи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2020 аз 30.05.2015г., № 354.

УСКОРЕННАЯ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИЯ И ОБЕСПЕЧЕНИЕ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

НИЗАМОВА ТУХФАМО ДАВЛАТОВНА,
доктор экономических наук, профессор кафедры экономики предприятий и предпринимательства ТНУ
734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17;
тел.: (+992) 93-423-82-20; e-mail: tuhfamoh49@mail.ru

РАХМОНОВ ДЖАЛОЛИДДИН РАВШАНКУЛОВИЧ,
кандидат экономических наук, заведующий кафедрой экономики предприятий и предприятий ТНУ
734025, Таджикистан, г. Душанбе проспект Рудаки 17;
тел .: (+992) 919-00-77-22; e-mail: jaloliddin78 @ inbox. ru.

В статье рассматриваются вопросы ускоренной индустриализации и обеспечение инновационного развития национальной промышленности в Республике Таджикистан в свете «Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года». Определена ключевая роль промышленности в развитии национальной экономики и обеспечении экономического развития страны, подчеркнута необходимость ускоренной индустриализации в приоритетных направлениях социально-экономического значения с опорой на основу инноваций и цифровизации на современном этапе.

Исходя из сравнительного анализа фактических показателей развития национальной промышленности с прогнозными показателями НСР Республики Таджикистан на период до 2030 года, выявлено, что предпосылки для обеспечения индустриального развития национальной экономики с 2015 по 2020 год являются положительнами. Проанализирован уровень инновационного развития в отраслях промышленности страны и выявлено, что хотя изобретательская деятельность ученых и специалистов дала хорошие результаты в некоторых отраслях промышленности, однако лишь 9,5% от общего количества изобретений нашли применение в промышленности. Даны рекомендации по эффективной организации инновационного процесса на уровне предприятий, отрасли и региона.

Ключевые слова: *промышленность, ускоренная индустриализация, инновации, инновационный процесс, изобретение, патент, стратегия.*

ACCELERATED INDUSTRIALIZATION AND SUPPLY INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL INDUSTRY

NIZAMOVA TUKHFAMO DAVLATOVNA,
Doctor of Economics, Professor of the Department of
Economics of Enterprises and Entrepreneurship, TNU
734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17;
tel : (+992) 93-423-82-20; e-mail: tuhfamoh49@mail.ru

RAKHMONOV JALOLIDDIN RAVSHANKULOVICH,
PhD in Economics, Head of the Department of
Economics enterprises and enterprises TNU
734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue 17;
tel.: (+992) 919-00-77-22; e-mail: jaloliddin78 @ inbox. ru.

The article examines the issues of accelerated industrialization and ensuring the innovative development of the national industry in the Republic of Tajikistan in the light of the "National Development Strategy of the Republic of Tajikistan for the period up to 2030". The key role of industry in the development of the national economy and ensuring the economic development of the country was determined, the need for accelerated industrialization in priority areas of socio-economic importance based on innovation and digitalization at the present stage was emphasized.

Based on a comparative analysis of the actual indicators of the development of the national industry with the forecast indicators of the NDS of the Republic of Tajikistan for the period up to 2030, it was revealed that the prerequisites for ensuring the industrial development of the national economy from 2015 to 2020 are positive. The level of innovative development in the country's industries is analyzed and it is revealed that although the inventive activity of scientists and specialists has given good results in some industries, only 9.5% of the total number of inventions have found application in industry. Recommendations are given for the effective organization of the innovation process at the level of an enterprise, industry and region.

Keywords: *industry, accelerated industrialization, innovation, innovation process, invention, patent, strategy.*

УДК:339 (51/52)

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ИНТЕГРАЦИЯ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНО-АЗИАТСКОГО РЕГИОНА

КАРИМОВА МАВЗУНА ТИМУРОВНА,

Доктор экономических наук, заведующий отделом экономической теории и международных отношений Института экономики и демографии Национальной Академии наук Таджикистана
734044 Таджикистан, г.Душанбе, пр, Айни 44;
тел.: +(992) 918-63-01-46; e-mail: kmavzuna@mail.ru

АДОЛАТИ КУРБОНАЛИ,
соискатель Таджикского государственного финансово-экономического Университета.
734067, Таджикистан, г.Душанбе, Нахимова 64/14;
тел: (+992) 917-81-00-00; e-mail: adolat.k@mail.ru

В статье дается характеристика межгосударственного сотрудничества стран Центрально-азиатского региона, акцент сделан на развитие внешнеторговой деятельности Республики Таджикистан и потенциальные направления экономической интеграции стран региона.

Ключевые слова: *интеграция, экономическое сотрудничество, страны центральной Азии, экспорт, импорт.*

В Послании Президента Республики Таджикистан, Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» отмечено, что Таджикистан во внешней политике придерживается главного принципа «метода открытых дверей», что «означает налаживание и развитие отношений дружбы, добрососедства, партнерства, плодотворное сотрудничество с зарубежными странами, международными и региональными организациями и международными финансовыми структурами»[1].

Развитию отношений Таджикистана с различными странами мира придается важное значение. Страна установила дипломатические отношения с 180 государствами мира, в том числе и со странами Центральной Азии (ЦА). Если рассматривать Центральную Азию как регион, то в него входят такие страны как Казахстан, Кыргызстан, Туркменистан, Таджики-

стан и Узбекистан, связанные глубокими экономическими, политическими, культурными и родственными связями. Это регион, в котором в 2020 году проживало 76,6 млн. человек, против 67,5 млн. чел в 2014 году [2].

Размер ВВП в этих странах в 2020 году по сравнению с 2014 годом возрос в 2,65 раз и составил 912,5 млрд. долл., США. Страны ЦА обладают значительной по масштабу территорией, богатыми полезными ископаемыми, природными и трудовыми ресурсами, что выступает основой для их эффективного и взаимовыгодного сотрудничества, к числу преимуществ которого можно отнести:

- обеспеченность центрально-азиатских стран природными, сельскохозяйственными запасами, энергетическими ресурсами;
- значительный экспортный потенциал;
- производственные возможности, которые посредством кооперации и совместных инвестиционных проектов способствуют выпуску конкурентоспособной продукции;
- дешевые трудовые ресурсы;
- благоприятное географическое положение между Европейскими странами и Российской Федерацией, а также странами Востока;
- возможность создания единой водно-энергетической системы и обеспечение водно-энергетической независимости;
- обеспечение экологической безопасности;
- достаточно высокие научно-технологические возможности и т.п.

Рис.1. Структура населения стран ЦА за 2020 год

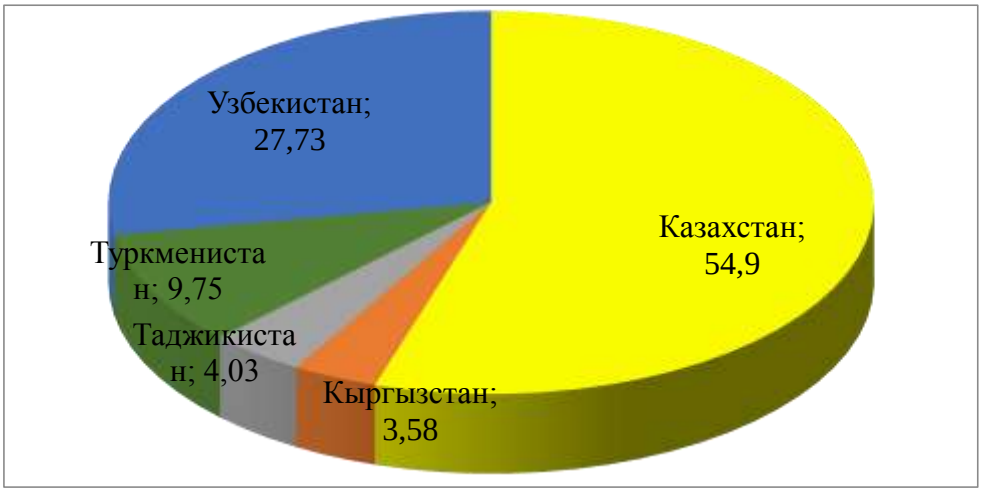

Рис.2. Структура ВВП стран ЦА за 2020 год

Страной со значительно развитой экономикой выступает Казахстан, где ВВП по данным ВБ составил в 2020 году 501 млрд.долл.США, против 218 млрд.долл. США в 2014 году [3]. На втором месте по размеру ВВП стоит Узбекистан, в котором произведено ВВП на 253 млрд.долл.США против 62,6 млрд.долл. в 2014 году. Как видим экономика этих стран успешно развивается, что привело к увеличению ВВП в 2,3 раза в Казахстане и 4 раза в Узбекистане.

При этом ВВП на душу населения в каждой стране различен и наименьший наблюданется в Республике Таджикистан. Так в Таджикистане в 2020 году ВВП на душу населения составил 877 долл., в Узбекистане 1831 долл., в Кыргыстане 1292 долл, а в Туркменистане 7816 долл. Таджикистан по данному показателю занимает 143 место среди других стран мира.

Сотрудничество стран ЦА испытывает потребность в необходимости либерализации внешней торговли, а также развитии открытой экономики. Объем внешнеторгового оборота стран ЦА составляет 12% от общего объема стран СНГ. Внутри этого региона на современном этапе экономического развития наиболее тесные связи наблюдаются между Таджикистаном и Узбекистаном.

Таджикистан осуществляет тесные торговые связи со всеми странами Центральной Азии. Существенную роль среди них играет Республика Казахстан, на которую приходилось в 2020 году 62% экспорта продукции из Таджикистана (Табл.1.).

Табл.1.

Экспорт продукции Таджикистана в страны ЦА, млн.долл.[4,с.18].

Страны	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Казахстан	146,5	194,9	324,3	299,9	218,2	152,2
Кыргызстан	9,4	8,9	10,9	14,1	11,4	9,6
Узбекистан	6,1	35,6	57,1	155,3	172	83,6
Туркменистан	2,5	1,4	1,5	0,6	0,3	0
Всего по странам ЦА	**162**	**239,4**	**392,3**	**469,3**	**401,6**	**245,4**
Экспорт всего по РТ	890,6	898,7	1198	1073	1174,4	1406,9
Доля стран ЦА в экспорте %	18,19	26,64	32,75	43,74	34,20	17,44

Доля стран ЦА в общем объеме экспорта составила в 2020 году 17,44%. При этом в течение 3х лет с 2017 по 2019год она имела тенденцию к существенному росту, но в 2020 году ситуация изменилась.

Табл. 2.

Импорт продукции из стран ЦА в Таджикистан, млн.долл.[4,с.21].

Страны	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Казахстан	555,6	481,1	514,6	536,6	739,3	757,5
Кыргызстана	24,4	16,8	37,9	48,2	42,8	27,2
Узбекистан	5,9	33,6	69,3	133,2	190,2	0,3
Туркменистан	106,6	92,1	48,8	46,6	11,9	7,8
Всего по странам ЦА	**585,9**	**531,5**	**621,8**	**718**	**972,3**	**785**
Импорт всего по РТ	3435,6	3031,2	2774,9	3151	3349,3	3150,9
Доля стран ЦА в импорте,%	17,05	17,53	22,41	22,79	29,03	24,91

Внешнеторговый оброт Таджикистана со странами ЦА возрос в 1,3 раза. При этом наиболее резко возрос товарооборот Таджикистана с Республикой Узбекистан. Так за период с 2015 года по 2020 год товарооборот между двумя этими странами возрос в 27,8 раза.

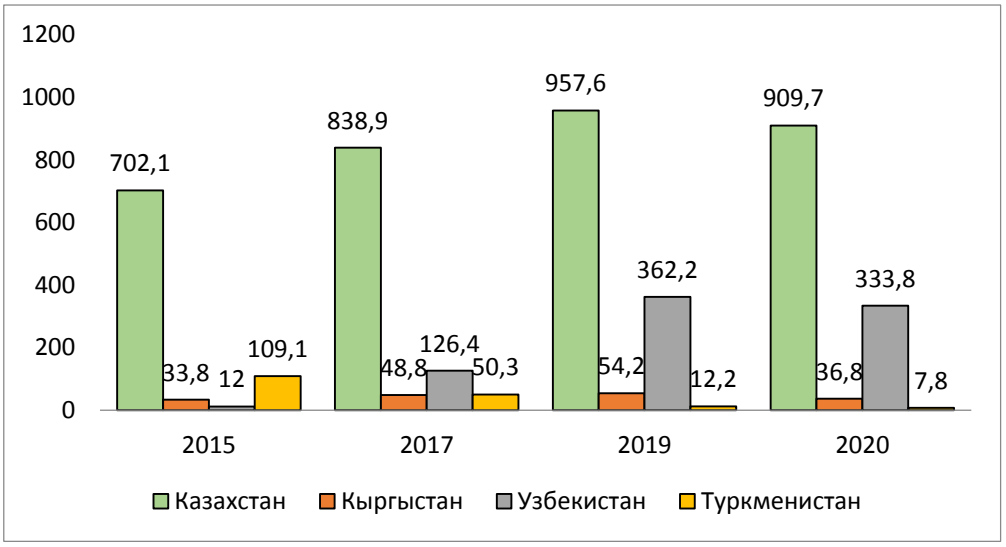

Рис.3. Динамика внешнеторгового оборота Таджикистана со странами ЦА млн.долл[4, с.15].

В экспорте Казахстана превалируют минеральные продукты (нефть и газовый конденсат), металлы и изделия из них. В импорте превалирует продукция химической промышлнности, машины и оборудование.

В экспорте Узбекистана превалируют цветные и черные металлы, энергоносители, нефтепродукты, продовольственные товары, а в импорте-машины, оборудоване, химическая продукция.

Из Кыргызстана экспортируются золото, руды цветных металлов, электроэнергия, хлопок, шерсть, мясо и табак. А в импорте нефтепродукты, продукция химической промышленности, продовольственные товары, машины и оборудование. Для Таджикистана основными экпортируемыми товарами выступают драгоценные металлы, энергия и хлопок, а импортиируемыми- нефтепродукты, мука, пшеница и в первую очередь продовольтственные товары. Основными иностранными инвесторами стран центральноазиатского региона выступают в основном КНР, Российская Федерация, Германия, Турция. В Таджикистане и в Кыргызстане в основном иностранные инвестиции направлены на подьем горнодобывающего сектора и обрабатывающей промышлеености,

Государства данного региона содействуют укреплению внутрирегиональных связей посредством проявления интереса и участия в Таможенном союзе Евразийского Экономического союза (ЕАЭС), Организации Исламского сотрудничества (ОИС), Совета сотрудничества тюркоязычных государств (ССТГ), Содружества Независимых государств (СНГ), Шанхайской организации сотрудничества (ШОС), Организации

договора о коллективной безопасности (ОДКБ) и др. При этом каждое государство центральноазиатского региона стремится заключать и взаимовыгодные двухсторонние и многосторонние договора с другими странами мира, направленные на обеспечение стабильности, устойчивого экономического развития и независимости.

Табл.2.

Участие стран ЦА в международных организациях

Государства ЦА региона	*СНГ*	*ШОС*	*ЕАЭС*	*ОДКБ*	*ОИС*	*СТГ*
Казахстан	+	+	+	+	+	+
Узбекистан	+	+	-	-	+	-
Кыргызстан	+	+	+	+	+	+
Туркменистан	+	-	-	-	+	-
Таджикистан	+	+	-	+	+	-

Так, экономически более развитая страна Центральноазиатского региона – Казахстан, наступательно и динамично подключается к международным транспортным проектам, согласовывая свою активность с другими странами ЦА в плане эксплуатации своей территории в качестве транзитного моста, который соединил формирующиеся рынка стран Азии и Европы, Персидского залива с транспортной инфраструктурой Российской Федерации. Узбекистан не имеет выхода к морю, поэтому заинтересован в рсширении отношений с КНР и реализации совместных с Китаем проектов относительно Шелкового пути, Одного пояса, одного пути. Возможность выхода Казахстана через транскаспийскую железную дорогу дает возможнрость странам центрально-азиатского региона присоединиться к конкуренции на иранском рынке.

Углубление взаимоотношений между странами Центральной Азии несет в себе ряд определенных выгод. В частности, посредством усиления конкуренции; получения преимуществ от участия в межгосударственном разделении труда; получение положительного эффекта от расширения масштаба за счет увеличения рынков сбыта и роста конкурентоспособности предприятий; увеличение интереса у иностранных инвесторов, которых привлекает размер рынка и улучшенный бизнес-климат и др.

В развитии экономического сотрудничества стран ЦА накоплен существенный, но еще нереализованный полностию потенциал, и при ликвидации существующих барьеров на пути движения капитала, рабочей силы и товаров все страны региона могут получить значительную выгоду, хотя эти страны и удалены от морских портов.

Мировой опыт свидетельствует, что направления сотрудничества в рамках обеспечения устойчивых темпов экономического роста могут быть разнообразными. Например, в рамках реализации региональных инвестиционных проектов, в которые вовлечены несколько стран региона, возможны вложения инвестиций и межстрановый обмен современными технологиями. Это возможно и в рамках создания совместных предприятий, совместных торговых компаний и т.п.

Другим направлением совместного сотрудничества может выступить установление прочных устойчивых кооперационных связей между производственными предприятиями и компаниями стран центральноазиатского региона по производству добавленной стоимости. Например, приобретение таджикскими компаниями зерна, его переработка на мукомольных предприятиях страны и затем реализация уже фортифицированной муки т.е. обогащенной витаминами и микроэлементами в Кыргызстан и другие страны Центральной Азии. Возможно сотрудничество предприятий на основе кластерной кооперации, т.е. реализации товаров различных страновых компаний, но под единым брендом.

Возможно и развитие рыночной кооперации, когда фирмы и компании различных стран осуществляют коллективные действия при закупке и продвижении товаров на рынке. В частности, сюда можно отнести коллективные закупки сырья и комплектующих изделий, консолидированные поставки однотипной продукции, реализация товаров посредством использования каналов компаний-партнеров, применение единых регламентов, стандартов и пр. В рамках Региональной рабочей группы были разработаны стандарты «Черная слива-FFV-63», «Дыня-FFV-63», стандарт «Грецкий орех-DDP-02», «Абрикос», которые были представлены для утверждения в 2019 году на сессии Европейской экономической комиссии ООН и стали основами и для других стран ВТО.

Весьма эффективным направлением сотрудничества может выступить развитие инфраструктурной кооперации, т.е. применение предприятиями инфраструктуры стран Центральной Азии, создание совместных транспортных коридоров, оказание транспортных, логистических услуг, совместное использование складских помещений, лабораторий, организаций по сертификации продукции и т.п.

И наконец, можно обмениваться опытом в повышении кадрового потенциала, посредством проведения различных форумов, тренингов, деловых встреч, инвестиционных форумов и т.п.

Воплощение в жизнь возможностей взаимовыгодного сотрудничества зависит и от уровня развития частного сектора и возможностей для его масштабного развития, существующие в каждой стране ЦА.

В Таджикистане с января 2022 года вступает в силу новый Налоговый Кодекс, изменения в котором направлены в первую очередь на образование новых рабочих мест, расширение предпринимательства в стране. При этом общее число налогов сократилось, было 10 стало – 7, снижены и налоговые ставки и принят ряд налоговых льгот. Такие действия могут привести к увеличению масштабов производства, и как следствие пополнению доходной части государственного бюджета страны.

ЛИТЕРАТУРА

1. Послание Президента Республики Таджикистан http://www.-president.tj/ru/node/27418.

2. Численность населения по странам мира. // https: //ru.wikipedia.org/ wiki/

3. ВВП стран мира, по данным ВБ. //https://ru.wikipedia.-org/wiki/%D0% A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA_%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD_c%D0%BF%D0%BE_%D0%92%D0%92%D0%9F_(%D0%9F%D0%9F%D0%A1)

4. Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан. Статистический ежегодник.- Душанбе. Агентство по статистике при Президенте РТ. 2021.

5. Каримова М.Т., Бобокалонов О.К. Современное состояние и тенденции внешнеэкономической деятельности Республики Таджикистан //Экономика Таджикистана, №3-4. 2016г. -С. 116 – 126.

6. Каримова М.Т., Хасанов Ч.Р. Взаимоотношения Таджикистана со странами ЕАЭС //Экономика Таджикистан 2021. №1.

ИНТЕГРАЦИЯИ ИҚТИСОДИИ МАМЛАКАТҲОИ МИНТАҚАИ ОСИЁИ МИЕНА

КАРИМОВА МАВЗУНА ТИМУРОВНА,
доктори илмҳои иқтисодиёт, мудири шӯъбаи назарияи иқтисод ва муносибатҳои байналмилалии Институти иқтисод ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
734044, Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Айнӣ 44;
тел.: + (992) 918-63-01-46; e-mail: kmavzuna@mail.ru

АДОЛАТИ КУРБОНАЛИ,
унвонҷӯи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон
734067, Тоҷикистон, Душанбе, Нахимов 64/14,
тел: (+992) 917-81-00-00; e-mail: adolat.k@mail.ru

Дар мақола тавсифи ҳамкориҳои байнидавлатии кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ оварда шуда, муаллифон оид ба рушди фаъолияти тиҷорати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва самтҳои эҳтимолии ҳамгироии иқтисодии кишварҳои минтақа таъкид карданд.

Калидвожаҳо: *ҳамгироӣ, ҳамкориҳои иқтисодӣ, кишварҳои Осиёи Марказӣ, содирот, воридот.*

ECONOMIC INTEGRATION OF COUNTRIES CENTRAL ASIAN REGION

KARIMOVA MAVZUNA TIMUROVNA,
Doctor of Economics, Head of the department of economic theory and international relations of the Institute of economics and demography of the National academy of sciences of Tajikistan
734044 Tajikistan, Dushanbe, ave, Aini 44;
tel: (+992) 918-63-01-46; e-mail: kmavzuna@mail.ru

ADOLATI KURBONALI,
Aspirant of Tajik state university for finance and economics
734067, Tajikistan. Dushanbe, Nakhimov 64/14;
tel: (+992) 917-81-00-00; e-mail: adolat.k@mail.ru

The article provides a characteristic of interstate cooperation of the countries of the Central Asian region, the authors focused on the development of foreign trade activities of the Republic of Tajikistan and possible directions of economic integration of the countries of the region.

Keywords: *integration, economic cooperation, Central Asian countries, export, import.*

УДК: 336.714 – 043.86 (575.3)

ТАШАККУЛИ МОДЕЛИ САРМОЯГУЗОРӢ БАРОИ РУШДИ БОСУРЪАТИ САНОАТ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

ТОШМАТОВ МАҲМУД НЕГМАТОВИЧ,
муовини аввали ректори Донишгоҳи технологии Тоҷикистон,
академики Академияи муҳандисии Ҷумҳурии Тоҷикистон
734061, Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯчаи Н.Қарабоев 63/3;
тел: (+992) 934-51-55-55, e-mail: t.makhmud@mail.ru

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои мубрами ташаккули модели сармоягузорӣ барои рушди босуръати саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил гардидааст. Ба ақидаи муаллиф дар замони муосир сенарияи рушди индустриалию инноватсионии иқтисодиёти мамлакат ба ҳадаф ва мақсадҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бархурдор мебошад. Инчунин, дар таҳқиқоти мазкур масъалаҳои имкониятҳои зарфияти сармоягузорӣ барои самтҳои стратегии рушд, самаранокии сармоягузориҳо, мушкилоти ҷалб ва истифодабарии пасандоз, ташаккули механизми сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон *ва номутавозуниҳои асосӣ дар раванди сармоягузориҳо ва роҳҳои ҳалли онҳо, баррасӣ гардидаанд.*

Калидвожаҳо: *саноатикунонии босуръат, модели сармоягузорӣ, сиёсати давлатии сармоягузорӣ, андӯхти сармояи асосӣ, пасандоз, истеҳлоки босуръат, фондҳои асосӣ, механизми сармоягузорӣ, самаранокии сармоягузорӣ, рушди сармоягузории иқтисодиёт.*

Аз ҷониби Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паём аз 26 декабри соли 2018 таъкид гардид, ки «бо назардошти аҳамияти соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ пешниҳод менамоям, ки саноатикунонии босуръати кишвар ҳадафи чоруми миллӣ эълон карда шавад. ...то соли 2030 ҳиссаи соҳаи саноат дар ММД ба 22 фоиз расонида шавад»[1]. Яъне,, эълон гардидани ҳадафи чоруми стратегии миллии рушд - саноатикунонии босуръати кишвар дар назди иқтисодиёти мамлакат вазифаҳои нав ва муҳим мегузорад.

Барои ноил шудан ба параметрҳои асосии ҳадафи чоруми миллӣ афзалиятҳои зерин дар соҳаи саноат муайян карда шудааст[2]:

баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва занҷири арзиши иловашудаи соҳаҳои саноатӣ;

афзоиши ҳаҷми истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти саноатӣ, ки дар бозорҳои дохилӣ ва беруна рақобатпазир мебошад;

ташкили низоми самараноки тайёр намудани мутахассисоне, ки дорои қобилияти офаридан ва азхудкунии технологияҳои саноатӣ ва истеҳсоли маҳсулоти инноватсионӣ мебошанд;

бунёди асосҳои институтсионалӣ барои рушди устувор ва пешгирикунандаи соҳаҳои саноат, ташкили кластерҳои инноватсионӣ ва пурмаҳсул;

мусоидат ба рушди содирот ва низоми миллии воридотивазкунии интихобӣ, пеш аз ҳама, дар соҳаи комплекси агросаноатӣ (коркарди маҳсулоти меваю сабзавот ва зиёд кардани истеҳсоли он), соҳаи сохтмон, саноати сабук ва хӯрокворӣ.

Ин афзалиятҳо имкон медиҳанд, ки иқтидори саноати кишвар тавассути афзоиши бартариятҳои қиёсии он дар илм, маориф ва технологияҳои пешқадам густариш ёбад.

Барои ноил шудан ба 4 ҳадафи асосии стратегии рушди дарозмуддати Тоҷикистон, ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудааст, СМР дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 се сенарияи мустақил пешниҳод кардааст:

1) инертсионӣ;

2) индустриалӣ;

3) индустриалию инноватсионӣ.

Барои амалӣ намудани сенарияи рушди индустриалӣ суръати муътадили афзоиши солонаи иқтисодиёт 7-8% ва барои сенарияи индустриалию инноватсионӣ бошад суръати афзоиши солонаи маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ дар сатҳи 8-9% таъмин карда шавад Дар ҳолати суръати миёнаи рушд ба 7% баробар будан, ММД дар муддати 15 сол 2,75 маротиба, дар ҳолати суръати миёнаи рушд ба 8% баробар будан, ММД дар ин давра 3,17 маротиба ва ниҳоят дар ҳолати таъмин намудани суръати миёнаи рушди иқтисодиёт дар сатҳи 9%, ММД 3,6 маротиба меафзояд.

Барои таъмини рушди индустриалию инноватсионӣ бояд навовариҳо дар тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоию иқтисодии мамлакат васеъ истифода бурда шаванд. Аз ҷониби дигар, рушди баланди иқтисодиёт ва навовариҳоро дар соҳаҳои мухталифи хоҷагии халқ бе афзоиши фаъолнокии сармоягузорӣ тасаввур кардан низ ғайриимкон аст. Аз ин лиҳоз, дар таҳқиқоти мазкур масъалаҳои имкониятҳои зарфиятҳои сармоягузорӣ барои самтҳои стратегии рушд, самаранокии истифодаи сармоягузориҳо, мушкилоти ҷалб ва истифодабарии пасандоз, инчунин, ташаккули механизми сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва номутавозиҳои асосӣ дар раванди сармоягузорӣ баррасӣ мегарданд.

Таҳаввули ақидаҳои илмӣ дар бораи рушди иқтисодӣ ва сармоягузорӣ фарзияро тасдиқ мекунад, ки ҳаҷми сармоягузорӣ, пеш аз ҳама, аз он ки чӣ гуна суръати рушди иқтисодӣ зарур аст, вобаста аст.

Саноатикунонии босуръати иқтисодиёти мамлакат коркард ва дар амал татбиқ намудани сиёсати самараноки давлатии сармоягузориро талаб мекунад. Зарурати он, пеш аз ҳама аз он вобаста аст, ки сармоягузориҳо ва вобаста ба

ин тағйиротҳои сохторӣ, дар ташаккули таносубҳои макроиқтисодӣ нақши асосиро мебозанд.

Дар айни замон яке аз масъалаҳои мубрами Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври оммавӣ нав кардани фондҳои асосӣ ва хусусан қисми фаъоли онҳо,, сифатан нав кардани базаи технологии истеҳсолоти моддӣ ва зиёд кардани самаранокии он ба ҳисоб меравад. Ҳалли бомуваффақияти комплексии ҳар ду вазифа танҳо бо иштироки фаъолонаи давлат имконпазир аст.

Нақши давлат дар тезонидани равандҳои сармоягузорӣ дар саноат бояд аз фароҳам овардани институтҳои мувофиқ ва шароити мусоид барои сармоягузорон иборат бошад. Дар баробари ин, воситаҳои асосии сиёсати иқтисодии давлатӣ дар ин самт дар аксари кишварҳои ҷаҳон ташаккули механизми самараноки истеҳлоки босуръат, низоми андозбандие, ки сармоягузориро ба истеҳсолот ҳавасманд мекунад ва азнавбаҳодиҳии фондҳои асосӣ мебошад.

Дар воқеъ, дар тамоми давраи ислоҳоти иқтисодӣ дар Тоҷикистон сиёсати иқтисодӣ дар соҳаи идоракунии сармоягузорӣ, аввалан, бо меъёрҳои пасти пардохтҳои истеҳлокӣ ва набудани назорат аз болои истифодаи мақсадноки онҳо,, дуюм, тартиби мураккаби мувофиқа кардани имконияти татбиқи истеҳлоки босуръат тавсиф карда мешавад.

Мо таклиф менамоем, ки ҷараёни навсозии фондҳои асосӣ бо роҳи тағйиротҳои зерини сиёсати иқтисодии давлатӣ ҳавасманд карда шавад.

Пеш аз ҳама, объектҳои истеҳлоки босуръатро муайян кардан лозим аст. Инро барои таҷҳизотҳои баланди технологӣ истифода бурдан мувофиқи мақсад мебошад. Ғайр аз ин, мо чунин мешуморем, ки ба корхонаҳои саноатӣ иҷозат дода шавад, ки истеҳлоки босуръатро барои фондҳои фаъоли асосӣ татбиқ намоянд.

Истифодаи усулҳои истеҳлоки босуръат миқёси танзими давлатии такрористеҳсолкунии иқтисодиро бо роҳи озод кардани фоида аз андоз бо шарти сармоягузории ҳатмии ин маблағҳо ба иқтисодиёти воқеӣ инъикос мекунад. Бо вуҷуди ин, тибқи ҳисобҳои охирини коршиносон пардохтҳои истеҳлокии дар корхонаҳои соноатии ватанӣ мақсаднок барои рушди истеҳсолот танҳо дар 50% ҳолатҳо истифода бурда мешаванд. Ин аз он сабаб ба амал меояд, ки нисбати хароҷоти мақсадноки пардохтҳои истеҳлокӣ назорати давлатӣ вуҷуд надорад. Дар кишварҳои мутараққӣ ин гуна назорат мавҷуд нест, Зеро, априорӣ тахмин карда мешавад, ки дар шароити иқтисоди бозорӣ худи ширкат бе ҳавасмандии иловагӣ ба рушди истеҳсолоти самаранок манфиатдор аст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон назорати мақомотҳои давлатиро ба истифодаи мақсадноки пардохтҳои истеҳлокӣ муваққатан пурзӯр кардан лозим аст. Яке аз шаклҳои чунин назорат кушодани суратҳисобҳои махсуси истифодаи мақсадноки пардохтҳои истеҳлокӣ дар бонкҳои махсус буда метавонад.

Дигар масъалаи муҳимми ҳалли идораи фаъолияти сармоягузорӣ дар саноати ватанӣ азнавбаҳодиҳии мунтазами фондҳои асосӣ барои ғанӣ гардонидани захираҳои сармоягузорӣ дар шароити таваррум ба ҳисоб

меравад. Азбаски дар шароити мавҷуд будани таваррум дар соҳаи истеҳсолоти моддӣ на ҳамаи корхонаҳо эҳтиёҷоти минималии иваз намудани фондҳои асосии фарсудашударо доранд, балки азнавбаҳодиҳӣ имконияти ғанӣ намудани фонди истеҳлокро дорад ва он ҳамчун манбаи такористеҳсолкунии фондҳои асосӣ ва яке аз омили муҳимми муътадил гардонидан ва мустаҳкам намудани пояи моддию техникии саноати ҷумҳурӣ шуда метавонад.

Татбиқи пӯёии равандҳои истеҳсолотро имрӯз бе ҳалли бомуваффақияти масъалаи андӯхт ва сармоягузории самаранок таъмин намудан ғайриимкон аст. Ин, пеш аз ҳама муайян кардани манбаъҳои маблағгузории рушд ва ба мақсад мувофиқ истифода бурдани онхоро талаб менамояд.

Таъмини андӯхти фондҳои корхонаҳо, иқтидори истеҳсолӣ, маблағгузорӣ ба натиҷаҳои ҳамарӯза ва ояндаи фаъолияти корхонаҳо бевосита таъсири худро мерасонад. Дар баробари ин, маблағгузорӣ бояд дар шаклҳои самаранок ба амал бароварда шавад, Зеро, маблағгузорӣ ба воситаҳои фарсудашудаи ҷисмонӣ ва маънавии истеҳсолот ва технология самараи мусбати иқтисодӣ намебахшад. Истифодаи ғайриоқилонаи маблағгузорӣ боиси “ях” кардани захираҳо ва дар натиҷа, кам шудани ҳаҷми маҳсулот мегардад. Ҳамин тавр, самаранокии истифодаи маблағгузорӣ барои иқтисодиёт аҳамияти хеле калон дорад. Бояд қайд намуд, ки зиёд кардани ҳаҷми маблағгузорӣ бе расидан ба дараҷаи муайяни самаранокӣ боиси афзоиши устувори иқтисодиёт намегардад.

Дар давоми солҳои 2000-2019 пӯёи суръати афзоиши маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ аз суръати афзоиши ММД бештар ба чашм мерасад.

Ҳисобҳои мо нишон медиҳанд, ки суръати афзоиши маблағгузорӣ ба фондҳои асосӣ назар ба ҳамин нишондиҳандаи ММД назаррас зиёд буд. Чунончӣ, дар ин давра, агар суръати миёнаи солонаи афзоиши ММД 7,6 фоизро ташкил дода бошад, пас суръати миёнаи солонаи афзоиши маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ назар ба суръати афзоиши ММД қариб 2 баробар зиёд буд.

Таносуби суръати афзоиши ММД ва маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ яке аз нишондиҳандаҳои асосии иқтидори сармоягузории кишвар мебошад. Дар давраи тадқиқот дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоюли бештари ҷалби сармоягузориҳо нисбат ба суръати афзоиши ММД мушоҳида карда мешавад. Дар давраи баррасишаванда ба ҳисоби миёна ба як дарсад афзудани фондҳои асосӣ то 0,5 дарсад афзоиши ММД-ро таъмин намуд, ки ин аз паст будани бозdеҳӣ ва самаранокии истифодаи онҳо,ро далолат мекунад.

Пеш аз пешбурди сиёсати сармоягузории давлатӣ бояд тасаввуроти аниқ дошта бошем, ки механизми амалкунандаи иқтисодӣ то кадом андоза мушкилоти сармоягузориро ба миён меорад ва то кадом андоза мушкилоти иқтисодӣ дар натиҷаи набудани механизми сармоягузорӣ ба миён меояд. Вобаста ба посух ба ин савол, ки чаро механизми сармоягузорӣ лозим аст, равишҳои ташаккули он дар Тоҷикистон вобаста аст.

Ҷанбаҳои асосии ташаккули механизми сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ, молиявӣ, иқтисодӣ ва илмию техникӣ алоқаманд аст.

Ҷанбаи иҷтимоию иқтисодии мушкилоти ташаккули механизми сармоягузорӣ дар Тоҷикистон.

Низоми муносибатҳои иқтисодии мамлакат барои ташаккули даромади аҳолӣ, ки дар оянда барои истеъмоли ҷорӣ ва пасандозҳо истифода мешаванд, бояд имконият фароҳам оварад. Номутаносибии даромади барои истеъмол пешбинишуда ва мавҷудияти молҳои истеъмолӣ метавонад боиси низоъҳои иҷтимоӣ гардад, чунон ки набудани молҳои сармоягузорӣ бо афзоиши даромади барои андӯхт пешбинишуда метавонад оқибатҳои манфӣ дошта бошад.

Бояд қайд намуд, ки дар интихоби сармоягузорӣ маҳдудиятҳо вуҷуд дорад: ғайр аз маблағгузорӣ ба иқтисодиёти ватанӣ танҳо як алтернатива — маблағгузорӣ ба иқтисодиёти мамлакати дигар мавҷуд аст. Аҳолӣ ва соҳибкорон аз имконоти мавҷудаи сармоягузорӣ дар иқтисоди кишварҳои дигар фаъолона истифода мекунанд.

Қобилияти нигоҳ доштани маблағҳои ба даст овардашуда хусусияти муҳимтарини низоми иқтисодӣ мебошад, ки дурнамои рушди миёнамуҳлатро муайян мекунад. Мушкилоти пасандозҳо дар Тоҷикистон то кучо тезу тунд мебошад?

Таъкид мекунем, ки фарқи байни меъёри маблағгузорӣ ва меъёри пасандоз зиёда аз 20 сол боз вуҷуд дорад, вале он дар таркиби захираҳои дар ихтиёри иқтисодиёт мавҷудбуда танҳо қисман ба ҳисоб гирифта мешаванд. Ин маблағҳо дар хориҷи кишвар, дар дороиҳои "соя", саҳмияҳо ва дигар дороиҳои ҷорӣ ҷамъ мешаванд.

Ҷанбаи молиявию иқтисодии мушкилоти ташаккули механизми сармоягузорӣ дар Тоҷикистон.

Усули асосии баҳодиҳии раванди сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисоб кардани фоидаи сармоягузорӣ мебошад. Ҷиҳати иқтисодии масъалаи андӯхт дар чист? Корхона «моли инвеститсионӣ»-ро ба вуҷуд намеоварад, ки беарзиш бошад. Агар маблағгузорӣ барои бунёди объект аз арзиши он зиёд бошад, пас сармоягузор ба ин раванд манфиатдор нест. На танҳо арзиши ояндаи маблағҳои гузошташуда, балки пардохтпазирии онҳо, низ аҳамияти калон дорад. Мутобиқ набудани арзиши объект ба хароҷоти бунёди он маҳдудияти ошкори рушди раванди сармоягузорӣ дар Тоҷикистон мебошад. Шубҳае нест, ки сармоягузориҳо дар оянда бояд даромад ба даст оранд. Дар баробари ин, манбаи даромад барои сармоягузорони алоҳида метавонад гуногун бошад.

Барои тиҷорат нишондиҳандаҳои фоидаи ҷорӣ, ки аз вазъи бозор вобастагӣ дорад ва фоидаи дарозмуддат, ки аз сифати қарорҳои стратегии сармоягузорӣ муайян карда мешаванд, бешубҳа муҳиманд. Баҳодиҳии раванди сармоягузорӣ дар доираи назарияи макроиқтисодӣ истифодаи усулҳои мураккабтарро дар бар мегирад. Имконҳои ба даст овардани самараи

мултипликатории сармоягузорӣ, аз ҷумла, аз он вобаста аст, ки кадом таҷҳизот барои зиёд кардани сармоягузорӣ истифода мешавад - истеҳсоли ватанӣ ё хориҷӣ. Ба фикри мо, барои баҳодиҳии раванди сармоягузорӣ фоидаи ба даст овардашударо дар асоси ҳаҷми тамоми захираи мавҷудаи инвеститсионӣ (пасандоз) ба назар гирифтан дуруст аст, на танҳо қисме аз он, ки дар ҷараёни сармоягузорӣ истифода шудааст.

Ҷанбаи институтсионалии мушкилоти ташаккули механизми сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Яке аз масъалаҳои баҳсталабтарин дар айни замон вобаста ба нақши муносибатҳои рақобатӣ дар низоми ташкили раванди сармоягузорӣ ва имконпазирии истифодаи усулҳои танзими равандҳои истеҳсолӣ дар танзими фаъолияти такрористеҳсолӣ мебошад.

Ҷавоб ба саволе, ки модели рафтори умумииқтисодии феълан қабулшуда то чӣ андоза ба вазифаҳои бунёд намудани механизми сармоягузорӣ мувофиқ аст, хеле муҳим мебошад.

Дар низоми қабули қарорҳо сармоягузорӣ, пеш аз ҳама, қисми таркибии хароҷоти тиҷоратӣ ба ҳисоб мерафт, ки аз рӯи он сарфа кардан одат шудааст. Шакли дурангии сармоягузорӣ дар доираи раванди иқтисодӣ, ки ҳамзамон, ҳам дар шакли хароҷот ва ҳам дар шакли натиҷа амал мекунад, бо модели рафтори умумииқтисодӣ ихтилофро ба вуҷуд меорад ва аз усули ҳалли он самараи модели рушди сармоягузории иқтисодиёти кишвар вобаста аст.

Назар ба маблағҳое, ки барои истеъмол ҷудо карда шудаанд, пасандозҳоро сарфа кардан мумкин нест, Зеро, ин маблағҳое мебошанд, ки барои андӯхт пешбинӣ шудаанд. Онҳо, барои соҳиби худ аз байн намераванд, балки шакли нав мегиранд. Масъала дар он аст, ки захираҳои мавҷуда самаранок истифода бурда мешаванд ё на.

Ҳангоми ташаккули механизми рушди сармоягузории иқтисод бояд вазифаҳои мақсаднокеро, ки дар доираи ин механизм ҳал карда мешаванд, ба назар гирифта, фаҳмидан лозим аст, ки чӣ гуна тавассути таҳлили таносуби байни ҳаҷми пасандозҳо ва афзоиши дороиҳо дар иқтисодиёт номутавозунии раванди сармоягузории мавҷударо бартараф кардан мумкин аст[3].

Номутавозуниҳои асосӣ дар раванди сармоягузорӣ дар Тоҷикистон.

Дар айни замон, дар раванди сармоягузорӣ бо сабабҳои гуногун низоми ҳамоҳангсозии талабот ва имконҳои конеъ гардонидани он ба талаботи иқтисодиёти мамлакат ҷавобгӯ намебошад. Ин имкони ташаккули модели рушди сармоягузориро дар асоси принсипҳои бозорӣ, ҳадди ақал дар ояндаи наздик ба шубҳа мегузорад. Номутавозунӣ барои захираҳои молиявӣ, иқтидори сохтмонӣ ва бозори таҷҳизоти сармоягузорӣ хос аст[6].

Беҳтар шудани таносуби маблағҳои барои сармоягузорӣ пешбинишуда ва ба кор даровардани фондҳои асосӣ дар давоми солҳои 2014-2019 мусбат арзёбӣ карда мешавад. Дар баробари ин, маблағҳои зиёде ҳанӯз ба захираҳо ва дар сохтмонҳо,и нотамом дар муомилот мебошанд, ки ба коста шудани самаранокии сармоягузорӣ сабаб шудаанд. Бо шабеҳи берунии равандҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳои рӯ ба тараққӣ фарқияти вазъи соҳаи

сармоягузорӣ дар равишҳои имконпазир дар пешбурди сиёсати сармоягузорӣ бояд ба назар гирифта шаванд. Бе посух ба суоле, ки раванди сармоягузорӣ ба вазъи иқтисодии Тоҷикистон то кучо таъсир мерасонад ва иқдомоти ҳукумат то кучо ба пӯёии раванди сармоягузорӣ дар соҳаҳо таъсир мерасонад, баҳо додан ба мушкилоти гузариш ба модели рушди сармоягузорӣ дар Тоҷикистон ғайриимкон аст.

Чӣ тавре, ки ҳисобҳои мо гувоҳӣ медиҳанд танҳо дар 20 соли охир барзиёдии маблағгузории сармояи асосӣ нисбат ба кор даровардани фондҳои асосӣ 151 млрд. 921 млн. сомониро ташкил намудааст. Ба ҳисоби миёна дар давоми солҳои 2000-2019 таносуби ба кор даровардани фондҳои асосӣ ва пасандозҳои умумӣ бузургии 0,31-ро ташкил додааст халос.

Таҳлили равандҳои такрористеҳсолкунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷудияти номутавозунии назаррасро нишон медиҳад. Барои солҳои 1991-2019 пасандози умумӣ 312 590,1 миллион сомониро ташкил дод ва фаҳмидан лозим аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон онҳо,ро то чӣ андоза самаранок азхуд кардааст. Натиҷаи ниҳоии пасандозҳо ҷамъ шудани сармоя, сарвати хақиқии шаҳрвандон мебошад. Чӣ тавре, ки маълумотҳои дар ҷадвали 1 овардашуда гувоҳӣ медиҳанд, дар давраи таҳқиқшуда бо маблағи умумии 82 692,3 миллион сомонӣ фондҳои асосӣ ба истифода дода шудаанд, ки ин 26,4 дарсади маблағи пасандози умумиро ташкил медиҳад.

Барои муайян кардани тамоюли равандҳои такрористеҳсолӣ параметрҳои макроиқтисодӣ дар марҳилаҳои дахлдори рушди иқтисоди миллӣ ҳисоб карда шудааст. Ҳамин тавр, дар давраи бӯҳрони иқтисодии мамлакат солҳои 1991-1996 ба истифода додани фондҳои асосӣ 21,3 дарсад пасандозҳои умумиро ташкил додааст. Ин нишондиҳанда барои солҳои 1997-2013 - 25,4 фоиз ва дар марҳалаи рушд ва тараққиёт 31,5 фоизро ташкил додааст, вале сарфи назар аз тамоюли мусбати андӯхти сармоя, дар муомилоти ҷорӣ зиёда аз се ду ҳиссаи пасандозхо ҷойгир шудааст. Агар пӯёии ин нишондиҳандаҳоро таҳлил кунем, афзоиши пасандозҳо дар давраи таҳқиқот 5,2 баробар, маблағгузорӣ ба фондҳои асосӣ 8,8 баробар, ба истифода додани фондҳои асосӣ 2,7 баробар афзудааст.

Ҷадвали 1. Хусусиятҳои асосии макроиқтисодии раванди андӯхт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Нишондиҳанда	Ҳамагӣ дар солҳои 1991-2019		Аз он ҷумла					
			1991 - 1996 гг.		1997 - 2013 .		2014 – 2019	
	млн. сомонӣ	%	млн. сомонӣ	%	млн. сомонӣ	%	млн. сомонӣ	%
Пасандозҳои умумии миллӣ	312590,1	100	53222,7	100	159660,1	100	99707,3	100
Маблағгузори ба сармояи асосӣ	222636,8	71,2	16697,7	31,9	98894,7	61,9	106852,4	107,1

Ба кор ан-дохтани фондҳои асосӣ	82692,3	26,4	11322,2	21,3	39816,8	25,4	31452,9	31,5
Захираҳо дар муомилот	229897,8	73,6	41900,6	78,7	119843,8	74,6	68254,4	68,5

Сарчашма. Ҳисоб карда шудааст: Тоҷикистон: 20-соли Истиқлолияти давлатӣ. Маҷмӯаи оморӣ. –Душанбе: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2011. – с.356-357; Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019. – с.199; Нишодиҳандаҳои асосии системаи ҳисоби миллӣ. Маҷмӯаи оморӣ. Кумитаи давлатии омори Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2008. – с.15; Ҳисобҳои милли Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2014. – с.19; Ҳисобҳои милли Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2020. – С.58-59;

Ҳамин тавр, дар давраи таҳлилшуда дар иқтисодиёти миллӣ фарқи байни маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ ва ба кор андохтани фондҳои асосӣ зиёд мешавад. Ин ва дигар омилҳо боиси паст шудани самаранокии маблағгузорӣ ба хоҷагии халқ гардидаанд.

Тавре ки маълумоти дар ҷадвали 1. овардашуда тасдиқ менамояд, ба иқтисоди Тоҷикистон аз ҷониби захираҳои ғайримоддии сармоягузорӣ ба маблағи 229 897,8 миллион сомонӣ ё зиёда аз 25 124,4 миллион доллари ИМА (бо қурби 9,15 сомонӣ барои як доллар дар соли 2018) фишор меорад (фарқи байни хаҷми фондҳои асосии ба кор андохташуда ва хаҷми пасандоз дар солҳои 1991—2019).

Асоси захираҳои сармоягузории ҷамъшударо инҳо ташкил медиҳанд[7, с. 34]:

Аввал, фарқияти байни пасандозҳои умумии миллӣ ва маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ. Ин тафовут дар давраи таҳлилшуда 89 953,3 миллион сомонӣ;

Дуюм, маблағҳое, ки ба андӯхт равона карда шуда, вале ба марҳилаи маблағгузорӣ ба истеҳсолоти воқеӣ нарасидаанд - зиёда аз 14 606,6 миллион сомонӣ;

Сеюм, фарқи байни маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ ва ба кор андохтани фондҳои асосӣ - 139 944,5 миллион сомонӣ.

Дар асоси гуфтаҳои боло ба хулосае омадем, ки афзоиши умумии маблағҳои дар муомилотбуда, ки барои таъмини моддӣ гардонидани пасандозҳо дар шакли дороиҳои воқеӣ пешбинӣ шудааст, нисбат ба ҳаҷми фондҳои асосӣ дар охири соли 2019 се маротиба зиёд мебошад. (72 913,7 млн. сомонӣ). Ин баҳодиҳиро ҳамчун имконҳои аз дастдодашуда ва низ, ҳамчун натиҷаи имконпазири ниҳонии рушд маънидод кардан мумкин аст, ки ин афзоиши захираҳои сармоягузориро ифода мекунад.

Ҳамин тавр, “ҷамъшавии” захираҳои пасандозҳо давом дорад ва ин боиси зиёд шудани арзиши фондҳои асосӣ дар натиҷаи аз нав фурӯхтани

онҳо, мегардад. Оқибати хеле равшани номутавозунии мавҷуда, масалан, арзиши аз ҳад зиёди манзил, ихтилофи арзёбии арзиши дороиҳои тиҷоратӣ дар муқоиса бо ҳамтоёни хориҷӣ мебошад.

Дар адабиёти илмии ватанӣ саволе ба монанди: дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар кадом сатҳ бояд андӯхти сармояи асосӣ бошад, то ки афзоиши он нисбат ба дигар кишварҳо таъмин карда шавад, бо пуррагӣ ҳали худро наёфтааст. Аз нуқтаи назари назариявӣ ин дараҷа бояд баландтар бошад. Зарурати дараҷаи баландтарро камаш бо се сабаб шарҳ додан мумкин аст.

Якум, тафовути сохтори иқтисодиёти мамлакатҳо. Дороиҳои иқтисоди кишварҳои пешрафта, ки дар онҳо, соҳаи хизматрасонӣ нақши бузург мебозад, аз дороиҳои иқтисоде, ки дар он нақши пешбаранда ба саноат, асосан истеҳсолот тааллуқ дорад, фарқ мекунанд.

Дуюм, кишварҳои мутараққӣ асосан маҳсулоти илмталаб истеҳсол мекунанд ва маълум аст, ки сармояғунҷойишии онҳо, камтар аст, дар ҳоле ки дар Тоҷикистон ягон соҳаи истеҳсолоти илмталаб қариб ки вуҷуд надорад.

Сеюм, зарурати баланд бардоштани сатҳи андӯхти сармоя дар Тоҷикистон бо суръатбахшии индустриякунонии иқтисодиёт, ки ин хароҷоти зиёдро барои сохтмони корхонаҳои нав ва навсозии соҳаҳои мавҷуда дар назар дорад, шарҳ дода мешавад.

Татбиқи модели саноатикунонии босуръати иқтисодиёти Тоҷикистон ба таври объективӣ заруриати зиёд кардани андӯхтро бо назардошти андаке кам кардани суръати истеъмоли ниҳоиро тақозо менамояд. Ин дар сурате имконпазир аст, ки таносуби истеъмоли ниҳоӣ ва андӯхти сармоя аз ҳисоби истифодаи оқилонаи афзоиши ММД байни афзоиши истеъмоли ниҳоӣ, ки ба афзоиши зарурии андӯхти сармоя лозим аст, ба амал оварда мешавад. Дар ин самт сиёсати дарозмуддати молиявию иқтисодие, ки ба тезонидани саноатикунонии иқтисодиёт нигаронида шудааст, чунин тақсимоти ММД ва даромади миллиро пешбинӣ менамояд, ки дар айни замон имкон медиҳад:

Миқдори даромадҳо аз молияи давлатӣ ба ҳисоби номиналӣ ва реалӣ зиёд карда шавад;

Ба зиёд шудани ҳисса ва ҳаҷми захираҳо дар ифодаи номиналӣ ва реалӣ, ки дар ихтиёри субъектҳои хоҷагидорӣ бо шарти истифодаи онҳо, барои рушди истеҳсолот мусоидат мекунад;

Миқдори захираҳое, ки дар ихтиёри хонаводаҳо ба ҳисоби ҳар сари аҳолӣ, ки бо имконияти кам намудани ҳиссаи он дар ММД дар ифодаи номиналӣ ва реалӣ зиёд мекунад.

Ҳамин тариқ, манбаъҳои афзоиши захираҳои андӯхти сармояи асосӣ аз нуқтаи назари раванди такрористеҳсолӣ чунинанд:

Афзоиши меъёри пасандозҳо аз ҳисоби кам шудани суръати афзоиши истеъмоли ниҳоӣ;

Таъмини меъёри андӯхти сармоя мувофиқи меъёри пасандоз;

Тағйир додани таносуби байни пасандоз ва истеъмоли ниҳоӣ ба фоидаи пасандоз ва ҷамъи андӯхти сармоя бо роҳи зиёд кардани ҳиссаи фоидаи софи субъектҳои хоҷагидорӣ, ки барои сармоягузорӣ аз ҳисоби кам кардани захираҳои барои истеъмол истифодашавандаи соҳибкорон;

Ҷалби сармояи хориҷӣ.

Хусусиятҳои хоси модели сармоягузории Ҷумҳурии Тоҷикистон инҳоянд: меъёрӣ пасандоз қариб дар давоми 20 соли ислоҳот назар ба дараҷаи андӯхт қариб 2 баробар зиёд буд. Аз ин рӯ, масъала дар он нест, ки захираҳоро чӣ тавр ёфт, балки онҳо,ро чӣ тавр ба маблағгузорӣ равона кардан аст.

Дурнамои рушди иқтисодиёти Тоҷикистон бештар бо наздикшавии сатҳи пасандозҳо ва суръати сармоягузорӣ бо механизми табдили захираҳои молиявӣ ба сармояи воқеӣ алоқаманд аст. Ба охир расидани зарфияти афзоиш дар баробари таъмин шудани бозор боиси коҳиши фаъолияти сармоягузорӣ мегардад.

Агар дар оянда душвориҳо дар бобати истифодабарии пасандозҳо давом кунанд, табиӣ ст, ки онҳо, ба ҷараёнҳои такрористеҳсолкунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсир худро мерасонанд. Пасандозҳо дар ин сурат ба доираи истеъмоли ҷорӣ ва ё ба хориҷи кишвар содир мешаванд. Маълум аст, ки бо назардошти тамоюлҳои мавҷуда вазъи пасандозҳо бадтар мешавад (пасандозҳо бо доллар, евро, сармоягузорӣ ба манзил, дороиҳои хориҷӣ, коғазҳои қимматнок ҷолибияти худро гум мекунанд).

Хулоса

1.Барои саноатикунонии босуръат хусусиятҳои ҷараёнҳои такрористеҳсолкуниро дар асоси зиёд кардани сармоя, афзоиши истеҳсолот ва андӯхт тағйир дода, ба инкишофи инсон ва навсозии технологии фондҳои асосӣ диққати аввалиндараҷа додан лозим аст.

2. Аз нав дида баромадани таносуби мавҷудаи байни истеъмоли ниҳоӣ ва андӯхт зарур аст. Дар ин самт яке аз вазифаҳои таъхирнопазир таъсис додани низоми самараноки ташаккул ва истифодаи манбаъҳои маблағгузории сармояи асосӣ мебошад.

3. Муайян намудани таносуби матлуби байни истеъмоли ниҳоӣ, андӯхт ва суръати афзоиши онҳо, барои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз вазифаҳои муҳимтарин мебошад. Афзалият ба андӯхти босуръат дар баробари таъмини даромади воқеии аҳолӣ дода мешавад.

Таҷрибаи ҷаҳонии саноатикунонӣ нишон медиҳад, ки дар сурати таҳияи равиши дуруст, бунёд намудани механизми рушди инвеститсионӣ, суръати афзоиши иқтисодиёт баланд мегардад, масъалаҳои ҷории муносибатҳои бозоргонӣ аҳамияти худро гум мекунанд. Агар механизми рушди инвеститсионӣ кор кунад, пас афзоиши маблағгузорӣ аз рӯи суръати тавлиди захираҳои инвеститсионии дохилӣ, таҷҳизоти махсус, иқтидори сохтмони саноатӣ муайян карда мешавад. Ба мадди аввал масъалаи боз ба

чӣ сармоягузорӣ кардан пеш меояд, на ин ки аз куҷо ба даст овардани сармоя.

АДАБИЁТ:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2018.

2. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.

3. Буданов И.А. Формирование инвестиционной модели экономического развития России. // Проблемы прогнозирования. 2017, №1. - с.3-15.

4. Буданов И.А. Вовлечение ресурсов сбережения в экономику и развитие воспроизводственных процессов в РФ // Проблемы прогнозирования, 2012. №5. – с.29-46.

5. Григорьев Л.М., Макарова Е.А. Накопления и экономический рост: сдвиги после Великой рецессии. //Вопросы экономики, №3, 2019. – с. 17-38.

6. Макроэкономические пропорции и механизмы экономического роста в РТ (проблемы и основные напрвления совершенствования) / Р.К.Рахимов, Я.П.Довгялло, Б.М.Шарипов, Ю.Р.Юсуфбеков. АН РТ Институт экономики и демографии. – Душанбе: Дониш, 2016. – 651с.

7.Тошматов М.Н. Накопление и инвестирование в современных условиях развития РТ // Журнал «Экономика Таджикистана», №1, Душанбе, 2021. – с.29-39.

8.Тошматов М.Н., Авгонов Н.А. Инвестиционный потенциал населения РТ: проблемы использования и направления его совершенствования. // Журнал «Экономика Таджикистана», №2, Душанбе, 2019. – с.117-126.

ФОРМИРОВАНИЕ ИНВЕСТИЦИОННОЙ МОДЕЛИ УСКОРЕННОГО РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

ТОШМАТОВ МАХМУД НЕГМАТОВИЧ,
первый проректор Технологического университета Таджикистана,
академик Инженерной академии Республики Таджикистан
734061,Таджикистан, г. Душанбе, ул. Н. Карабоева 63/3;
тел: (+992) 93-451-55-55; e-mail: t.makhmud@mail.ru

В статье анализируются ключевые вопросы формирования инвестиционной модели для ускоренного развития промышленности Республики Таджикистан. По мнению автора, в современное время сценарий индустриально-инновационного развития экономики страны соответствует целям и задачам Правительства Республики Таджикистан. В исследовании также рассматриваются инвестиционные возможности по стратегическим направлениям развития, эффективность инвестиций, проблемы с привлечением и использованием сбережений, формирование инвестиционных механизмов в Республике Таджикистан и основные диспропорции в инвестиционном процессе и способы их устранения.

Ключевые слова: *быстрая индустриализация, инвестиционная модель, государственная инвестиционная политика, накопление капитала, сбережения, быстрая амортизация, основные фонды, инвестиционный механизм, эффективность инвестиций, экономическое инвестиционное развитие.*

FORMATION OF AN INVESTMENT MODEL FOR ACCELERATED DEVELOPMENT OF INDUSTRY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN MODERN CONDITIONS

TOSHMATOV MAKHMUD NEGMATOVICH,
First Vice-Rector of the Tajik Technological University
Academician of the Engineering Academy of the Republic of Tajikistan
734061, Tajikistan, Dushanbe, st. N. Karaboeva 63/3;
tel: (+992) 93-451-55-55; e-mail: t.makhmud@mail.ru

The article analyzes the key issues of the formation of an investment model for the accelerated development of industry in the Republic of Tajikistan. According to the author, in modern times, the scenario of industrial and innovative development of the country's economy corresponds to the goals and objectives of the Government of the Republic of Tajikistan. The study also examines investment opportunities in strategic areas of development, investment efficiency, problems in attracting and using savings, the formation of investment mechanisms in the Republic of Tajikistan and the main imbalances in the investment process and ways to eliminate them.

Keywords*: rapid industrialization, investment model, state investment policy, capital accumulation, savings, rapid amortization, fixed assets, investment mechanism, investment efficiency, economic investment development.*

УДК: 005.336:005.342

РОЛЬ ИННОВАЦИОННОГО ПОДХОДА В ОБЕСПЕЧЕНИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

РАДЖАБОВА ИЛЬМИРА РУСТАМОВНА,
кандидат экономических наук, доцент, заведующая кафедрой учета, анализа и аудита Российско-Таджикского Славянского Университета
734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. М. Турсунзаде 30;
тел.: (+992) 919-56-75-36; e-mail: rajabova@rambler.ru

АБДУЛАЕВА МИНИСА РУСТАМОВНА,
кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов и кредита Российско-Таджикского Славянского Университета
734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. М. Турсунзаде 30;
тел.: (+992) 907-90-67-32; e-mail: minisa.abdulaeva@mail.ru

В статье раскрыта роль и показано влияние инноваций на экономическую безопасность страны. Доказано, что обеспечение экономической безопасности предприятий и их успехи во многом зависят от внедрения инноваций, которые гарантируют повышение эффективности производства в конкурентной борьбе. Анализ показателей расходов на исследования и разработки, науку позволил сделать вывод о низком уровне внедрения инноваций, в том числе и доли предприятий, осуществляющих инвестиции в создание новых знаний и технологий. К тому же предприятия в Республике Таджикистан прежде всего ориентированы на заимствование готовых технологий, а не на разработку собственных новых. В заключение представлены мероприятия, позволяющие обеспечить инновационную направленность в развитии предприятий, а также создание условий для повышения конкурентоспособности и экономической безопасности предприятий и страны в целом.

Ключевые слова: *инновации, экономическая безопасность, конкурентоспособность, экономический риск, угроза, инновационный подход, хозяйствующий субъект, предприятие, факторы экономической безопасности, стабильность.*

В настоящее время инновации считаются необходимым компонентом функционирования и поступательного формирования экономики. 26 декабря 2019 года Лидером нации, Президентом страны уважаемым Эмомали Рахмоном в своем ежегодном послании были озвучены задачи, поставленные перед Правительством РТ: «Придавать первостепенное значение качественным аспектам роста национальной экономики, укреплению человече-

ского потенциала, организации производства конечной продукции путем широкого использования современной технологии и внедрения инноваций, повышению экономической активности населения, совершенствованию системы поддержки предпринимательства и инвестирования и расширению цифровой экономики. В условиях усиления торговой конкуренции между странами мы обязаны принять необходимые меры в направлении прогнозирования угроз и уменьшения их влияния на национальную экономику, а также повышению конкурентоспособности отечественного производства». [1]

Создание и внедрение инновационных технологий в XXI столетии считаются ключевыми условиями конкурентной борьбы на рынке. Экономическая безопасность является важным критерием эффективной реализации хозяйствующим субъектом той или иной функциональной задачи при оптимальном использовании имеющихся ресурсов в условиях современной экономики. Обеспечение экономической безопасности предприятий и их успехи во многом зависят от внедрения инноваций, которые гарантируют повышение эффективности производства в конкурентной борьбе. В свою очередь, реализация инновационного подхода в сфере обеспечения экономической безопасности предприятий отражается в рамках общей системы их защиты на основе применения передовых практических решений и инструментов в области защиты от рисков и угроз экономического характера (см. рис 1).

Основной функцией инновационной деятельности является изменение, то есть использование новшеств в сфере освоения нового процесса, продукта или услуги. [2] На наш взгляд, можно выделить следующие способы применения инноваций. В первую очередь это касается сферы внедрения современного оборудования, прогрессивных средств материально-технического обеспечения процесса производства продукции, а также реализации новых научно-технических решений. Во-вторых, создание товаров и услуг лучшего качества с использованием новых материалов. В-третьих, перемены в организационной составляющей предприятия и его финансовом обеспечении. Также, к способам применения инноваций предлагаем отнести появление новых контрагентов для реализации продукции предприятий.

Рис. 1. – Основные элементы инновационной деятельности предприятия [3]

В настоящее время одним из основных рычагов повышения экономической безопасности предприятия (см. рис 2) является создание условий для развития его инновационного потенциала, рассматриваемого в виде «совокупности условий, возможностей и способностей предприятия к различным – в соответствии с потребностями его внутренней и внешней среды, – этапам, формам и темпам протекания инновационного процесса». [4] Основу потенциала определяют материальные ресурсы, которые будут оказывать влияние на темпы и масштабы инновационной деятельности. Движущим компонентом выступает информационный ресурс, объединяющий сырье, энергию, труд, опыт, технику и технологию и активизирующий материальные факторы. К нему могут быть отнесены проекты и программы, базы знаний, модели, алгоритмы. Финансовые характеристики хозяйствующего субъекта, его возможности в сфере производства материальных благ и оказания услуг отражаются в его финансовых ресурсах в виде запасов и источников финансовых средств. Значимым является также интеллектуальный ресурс, проявляющийся в виде совокупности производственных знаний, навыков и способностей персонала.

Рис. 2. – Факторы экономической безопасности предприятия

Появление инновационной продукции, безусловно, положительно отразится на росте финансовой устойчивости предприятия за счет расширения рынка сбыта и укрепления деловых контактов, что обеспечит предприятию повышение своеобразного «предела прочности», который является обязательным условием в системе обеспечения экономической безопасности.[13]

Таким образом, инновационный путь способствует приобретению гаранта стабильности работы предприятия и его конкурентоспособной позиции на рынке за счет создания конкурентных преимуществ высокого уровня, повысит уровень деловой репутации, что обеспечит доступность кредитных ресурсов, а также увеличит вероятность заключения долгосрочных контрактов. Все это повысит уровень экономической безопасности предприятия.

В условиях глобализации главным показателем, определяющим место любой страны в мировом сообществе, является конкурентоспособность, которая выступает главной детерминантой развития инновационного предпринимательства.

Характеризуя конкурентоспособность глобального бизнеса, невозможно обойти стороной специфические составляющие национальных конкурентных преимуществ, делающих компанию успешной не только на внутреннем, но и на мировом рынке.

Повышение национальной конкурентоспособности является комплексной задачей, успех которой определяется развитием человеческого капитала, экономических институтов, реализацией и укреплением новых

конкурентных преимуществ, связанных с диверсификацией экономики и укреплением научно-технологического комплекса.

Сегодня показатель разработки и внедрения инноваций является недостаточным, как и доля предприятий, осуществляющих инвестиции в создание новых знаний и технологий. К тому же предприятия в Республике Таджикистан, прежде всего, ориентированы на заимствование готовых технологий, а не на разработку собственных новых.

Ключевая характеристика финансирования инновационной сферы – это показатель расходов на исследования и разработки, которые выполняются предпринимательским сектором науки с помощью собственных средств компаний. Анализ финансовых средств, выделенных на науку из госбюджета, за последние годы показывает, что расходы на науку ежегодно увеличиваются, однако доля затрат на науку в ВВП не достаточна для того, чтобы обеспечить научную безопасность нашей республики. В целях сохранения и защиты отечественного научно-технического потенциала, развития приоритетных и новых направлений научно-технической деятельности необходимо стабильно нарастающий объем государственных ассигнований в науку, на уровне не ниже 1 % от ВВП. Согласно статистическим данным, в странах ЕС и Российской Федерации наука получает финансирование из госбюджета от 1% до 4% от ВВП (см. диагр. 1).

Диаграмма 1. - Уровень расходов на НИОКР в странах мира [5]

Обзор индикаторов инновационного развития Республики Таджикистан и сопоставление их с индикаторами инновационного развития развитых стран показывает, что имеются серьёзные проблемы, без решения ко-

торых не представляется возможным сформировать современную полноценную инновационную систему.

Аналитическая группа Всемирного экономического форума (ВЭФ) ежегодно публикует рейтинг глобальной конкурентоспособности (The Global Competitiveness Index) из 12 «слагаемых конкурентоспособности» для большого числа стран, которые ранжированы по многим показателям. [6]

Данное исследование демонстрирует, в каких странах лучше всего развит бизнес, и насколько он способен конкурировать с другими странами за положение на рынке и потенциальные инвестиции. К трем «слагаемым конкурентоспособности», которые являются ключевыми с точки зрения инновационного развития относятся технологическая сложность бизнеса 106 место из 190 стран), инновационный потенциал и технологическая готовность страны (109 место из 134 стран и составляет 34,14%). [7] За последние несколько лет наиболее заметный прогресс наблюдался в части рейтинга по технологической сложности бизнеса, а также рейтинга по технологической готовности. Рейтинг по наиболее развитому слагаемому конкурентоспособности – инновационному потенциалу – изменился незначительно. Согласно данному рейтингу, Республика Таджикистан по индексу инноваций занимает 103 место из 132 стран и составляет 23,9%. [8]

Рейтинг стран мира по показателю благоприятствования ведению бизнеса рассчитывается по среднему арифметическому десяти контрольных индикаторов (индикаторы на диаграмме 2 указаны под своими номерами, соответственно — от 1-10):

1. Процесс регистрации предприятий.
2. Процесс получения разрешений на строительство.
3. Процесс подключения к системе электроснабжения.
4. Процесс регистрации собственности.
5. Кредитование.
6. Защита инвесторов.
7. Налогообложение.
8. Международная торговля.
9. Обеспечение исполнения контрактов.
10. Процесс ликвидации предприятий.

Анализ индикаторов инновационного развития Республики Таджикистан позволяет выделить следующие проблемы, которые препятствуют формированию инновационной, конкурентоспособной и экономически безопасной экономики страны:

— недостаточная вовлеченность научного и научно-технического потенциала в инновационные процессы;

— отсутствие развитой инновационной инфраструктуры;

— низкие темпы формирования современной системы подготовки кадров в области инновационной деятельности;

— несоответствие реального состояния системы информационно-коммуникационных технологий требованиям, предъявляемым к организации современной информационной системы в сфере инновационной деятельности;

— отсутствие налаженной системы введения в хозяйственный оборот результатов научных исследований и коммерциализации научно-технических разработок;

— неразработанность мер по стимулированию создания малых инновационных предприятий и инновационному предпринимательству;

— слабое использование потенциальных возможностей международного сотрудничества для поддержания инновационных процессов в стране.

Эти обстоятельства наглядно показывают, что инновационная политика не является простым продолжением научно-технической политики, а представляет собой более высокий уровень интеграции научно-технической, экономической, промышленной и образовательной политик. Поэтому разработка инновационной политики не может быть прерогативой одного министерства, а требует координации и нахождения консенсуса не только между различными министерствами, но и между различными партнерами в экономике и обществе.

Необходимо ликвидировать устаревшие неконкурентные производства и формировать экономическую среду, восприимчивую к новым технологиям и инновациям в целом, что позволит интегрироваться стране в мировую экономику. В этих условиях необходимо активное внедрение новых технологий в производство, которые способствуют повышению конкурентоспособности продукции, что позволяет выдержать рыночную конкуренцию и, тем самым, обеспечить экономическую безопасность, как отдельного предприятия, так и государства в целом.[14] Таким образом, взаимосвязь «инновации - конкурентоспособность - экономическая безопасность» очевидна.

Академик Л.И. Абалкин определяет экономическую безопасность как «совокупность условий и факторов, обеспечивающих независимость национальной экономики, ее стабильность и устойчивость, способность к постоянному обновлению и совершенствованию».[9] Обеспечение экономической безопасности на национальном уровне – это защита экономики государства от угроз и опасностей как внешних, так и внутренних. Угрозы и опасности ухудшают экономическое положение страны, региона или субъекта бизнеса и конечно же снижают уровень экономической безопасности, например, снижение доходов отражается на качестве жизни населения, потеря платежеспособности может запустить процедуру банкротства, рост цен и безработица приведут к социальному потрясению в обществе. Поэтому необходимо уметь правильно оценивать риски и угрозы, вовремя находить средства и инструменты для их нейтрализации, то есть эффективно управлять ими.

Экономическая безопасность субъектов хозяйствования отражает безопасность участников социально-экономических отношений на всех уровнях, способствует уменьшению негативных воздействий среды, а также в значительной степени нивелирует проявления различных рисков и позволяет приспосабливаться к современным рыночным условиям [10]. Роль экономической безопасности для предприятий республики проявляется в наличии системы средств, которые обеспечивают конкурентные преимущества и способствуют экономической стабильности его хозяйственного комплекса.

Уровень экономической безопасности предприятия зависит от того, насколько эффективно его руководство способно предотвратить появление внутренних и внешних угроз и ликвидировать вредные последствия отдельных отрицательных составляющих внешней и внутренней среды.

Существуют различные классификации угроз экономической безопасности предприятия.

По отношению к субъекту угрозы могут быть внешними и внутренними.

Внешние угрозы обусловлены воздействием внешней среды:

− политическая и экономическая нестабильность;

− повышение потребителями требований к качеству продукции предприятия при одновременном уменьшении объема потребления;

− изменение структуры рынка товаров и услуг;

− изменение условий финансирования и усложнение процесса привлечения кредитных ресурсов;

− разрыв хозяйственных связей между предприятиями, составляющими единую технологическую цепочку;

− разбалансированность между производящими, заготовительными и перерабатывающими отраслями;

− низкий уровень ресурсосбережения;

− обострение глобальных экологических проблем и т. д.

Внутренние угрозы обусловлены состоянием самого предприятия. В то же время внутренние факторы могут как усиливать, так и ослаблять действие внешних угроз, и наоборот. К внутренним угрозам экономической безопасности предприятия следует отнести:

− увеличение себестоимости продукции в результате неэффективной организации производственных и управленческих процессов;

− значительные управленческие расходы в результате отсутствия оптимизации систем бюджетного управления, управленческой учетной политики, финансового планирования и финансового анализа на предприятии;

− медленное реагирование и корректировка производственных и управленческих процессов в случае изменения требований внешней среды и т. д.

Основная цель управления экономической безопасностью предприятия – обеспечение его устойчивого и эффективного функционирования в текущих условиях, создание потенциала развития и роста в будущем.

В современных условиях, по Е.А. Алдаевой, С.В. Тактаровой, «каждое предприятие должно уделять особое внимание технической и технологической составляющей предприятия, так как ее уровень во многом определяет объем и качество выпускаемой продукции, а значит, и общий потенциал бизнеса.[11]

Мамаева Л.Н. считает, что: «технико-технологический уровень экономики зависит от двух факторов – инвестиций и инноваций» [12].

Безусловно, новые технологии оказывают значительное влияние на деятельность организации, сокращается время работы, увеличивается объём выпуска, это влияет на непрерывный процесс производства и на эффективную деятельность предприятия. Таким образом, итоги интенсивной инновационной деятельности гарантируют технологическую безопасность организации, так как содействуют увеличению производительности, обновлению активной части основных фондов, увеличению рентабельности, снижению материалоемкости, сокращению брака и таким образом, штрафов из-за низкокачественной продукции. В свою очередь это способствует результативному финансовому развитию и повышению экономической безопасности предприятия.

Подведя итоги, мы можем выделить следующие основные направления обеспечения экономической безопасности предприятия:

− создание высокой финансовой эффективности работы, финансовой устойчивости и независимости предприятия;

− обеспечение технологической независимости и достижения высокой конкурентоспособности технического потенциала предприятия;

− достижение высокой эффективности менеджмента, оптимальной и эффективной организационной структуры управления предприятием;

− достижение высокого уровня квалификации персонала и его интеллектуального потенциала;

− минимизация разрушительного влияния результатов производственно-хозяйственной деятельности на состояние окружающей среды;

− качественная правовая защищенность всех аспектов деятельности предприятия (организации), обеспечение защиты информационного поля, коммерческой тайны и достижения необходимого уровня информационного обеспечения работы всех подразделений предприятия и отделов организации;

− эффективная организация безопасности персонала предприятия, его капитала и имущества, а также коммерческих интересов.

Реализация направлений обеспечения экономической безопасности предприятия создает условия не только для стабильности его функционирования, но и повышения эффективности его финансово-хозяйственной деятельности, а также способствует повышению экономического потенциала отраслей экономики страны.

В этих условиях значительная роль в повышении инновационной активности, а, следовательно, и экономической безопасности страны, принадлежит государству. Для создания экономики инновационного типа государству необходимо:

– усилить прямое финансирование наиболее важных направлений инновационной сферы, прежде всего, высокотехнологичных отраслей промышленности, посредством предоставления госзаказов из бюджетов различных уровней;

– создать благоприятные условия для активизации инновационной деятельности за счет налоговой, валютной, амортизационной политики;

– совершенствовать структуру государственного управления, способную координировать усилия государственных министерств и ведомств республиканского и регионального уровня;

– совершенствовать нормативно-правовую базу инновационной деятельности;

– поддерживать создание совместных с зарубежными производителями производств;

– стимулировать развитие предприятий малого бизнеса (венчурных фондов, бизнес-инкубаторов и т.д.);

– создать условия для активного и успешного трансфера технологий.

Реализация представленных мероприятий позволит обеспечить инновационную направленность в развитии предприятий и, таким образом, создаст условия для повышения конкурентоспособности и экономической безопасности предприятий и страны в целом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Послание Президента РТ от 26.12.2019 г. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.prezident.tj/ru/node/21977

2. Наумов, А.Ф. Инновационная деятельность предприятия / А.Ф. Наумов, А.А. Захарова. – М.: ИНФРА-М, 2015. – 256 с. – с. 134.

3. Буров В.Ю., Кислощаев П.А. Обеспечение экономической безопасности малых предприятий как фактор, способствующий развитию инновационной деятельности // Фундаментальные исследования. – 2017. – № 3. – С. 105-109. [Электронный ресурс]. URL: https://fundamental-research.ru/ru/article/view?id=41403

4. Егорова, М.В. Методика оценки инновационного потенциала производственных систем / М.В. Егорова // Вестник Казанского технологического университета. – 2009. – № 2. – С. 198-204. – с. 198

5. Рейтинг стран мира по уровню расходов на НИОКР / Гуманитарный портал: Исследования [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий, 2006–2021 (последняя редакция: 10.03.2021). URL: https://gtmarket.ru/ratings/research-and-development-expenditure

6. Республика Таджикистан / Гуманитарный портал: Государства [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий, 2006–2021. URL: https://gtmarket.ru/countries/tajikistan

7. Индекс сетевой готовности / Гуманитарный портал: Исследования [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий, 2006–2021 (последняя редакция: 10.03.2021). URL: https://gtmarket.ru/ratings/networked-readiness-index

8. Глобальный индекс инноваций / Гуманитарный портал: Исследования [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий, 2006–2021 (последняя редакция: 20.09.2021). URL: https://gtmarket.ru/ratings/global-innovation-index

9. Абалкин Л. И. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение // Вопросы экономики. - 1994. - № 12. - С. 5.

10. Ряхин Н.В. Инновационное развитие как элемент экономической безопасности предприятия // Технико-технологические проблемы сервиса. – 2019. - №1(47). – с. 85-92.

11. Алдаева Е.А. Обеспечение технико-технологической функциональной составляющей экономической безопасности организации в современных условиях / Е.А. Алдаева, С.В. Тактарова // Сборник конференций НИЦ Социосфера. – 2020. – С. 201–204.

12. Мамаева Л.Н. Технико-технологическая составляющая экономической безопасности предприятия / Л.Н. Мамаева. – М.: Инра-М, 2017. – 416 с.

13. Якубова Н.Я., Каримов Г.Ю., Азимов Н.С. Некоторые прогнозные предпосылки продовольственной безопасности региона // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2018.- № 9.- с. 65-71

14. Султонов З.С., Махмудов М.А., Хасанов Ч.Р. Хусусиятхои самтхои стратегии таъмини амнияти иктисодии Чумхурии Точикистон // Паеми донишгохи давлатии тичоратии Точикистон. – 2020. - № 1 (30). – с. 202-209

НАҚШИ УСУЛИ НАВОВАРОНӢ ДАР ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДИИ КОРХОНА

РАҶАБОВА ИЛМИРА РУСТАМОВНА,
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳлил ва аудити Донишгоҳи Славянии Русия ва Тоҷикистон,
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи. М. Турсунзода 30;
тел.: (+992) 919-56-75-36, e-mail: rajabova@rambler.ru,

АБДУЛАЕВА МИНИСА РУСТАМОВНА,
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи молия ва қарзи Донишгоҳи Славянии Русия ва Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи. М. Турсунзода 30;
тел.: (+992) 919-56-75-36; e-mail: minisa.abdulaeva@mail.ru

Дар мақола нақш ва таъсири инноватсия ба амнияти иқтисодии кишвар нишон дода шудааст. Исбот шудааст, ки таъмини амнияти иқтисодии корхона ва муваффакияти он бештар ба чорӣ намудани таклифхои рационализаторӣ вобаста аст, ки дар муборизаи мусобиқа афзоиши самараи истехсолотро кафолат медиҳанд. Таҳлили нишондихандаҳои хароҷот барои тадқиқоти илмӣ ва конструкторӣ, илм имкон дод, ки ба чунин хуло-

са омад, ки дарачаи инноватсионӣ, аз чумла ҳиссаи корхонаҳое, ки барои ба вучуд овардани дониш ва технологияи нав маблаггузори мекунанд, паст аст. Илова бар ин, корхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон на азхудкунии технологияҳои нави худ, пеш аз ҳама ба қарз гирифтани технологияҳои тайёр нигаронида шудаанд. Дар ҷамъбаст тадбирҳо ҷиҳати таъмини тамаркузи инноватсионӣ дар рушди корхонаҳо, инчунин, фароҳам овардани шароит барои баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва амнияти иқтисодии корхонаҳо ва дар маҷмӯъ, кишвар пешниҳод шудаанд.

Калидкалимаҳо: *инноватсия, амнияти иқтисодӣ, рақобатпазирӣ, хавфи иқтисодӣ, таҳдид, равиши инноватсионӣ, субъекти соҳибкорӣ, корхона, омилҳои амнияти иқтисодӣ.*

THE ROLE OF AN INNOVATIVE APPROACH IN ENSURING THE ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISE

RADZHABOVA ILMIRA RUSTAMOVNA,
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Accounting, Analysis and Auditing, Russian-Tajik (Slavonic) University
734025, Tajikistan, Dushanbe, st. M. Tursunzade 30;
tel .: (+992) 919-56-75-36; e-mail: rajabova@rambler.ru

ABDULAEVA MINISA RUSTAMOVNA,
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Finance and CreditRussian-Tajik (Slavonic) University
734025, Tajikistan, Dushanbe, st. M. Tursunzade 30;
tel.: (+992) 907-90-67-32; e-mail: minisa.abdulaeva@mail.ru

The article reveals the role and shows the impact of innovation on the economic security of the country. It has been proved that ensuring the economic security of an enterprise and its success largely depend on the introduction of innovations that guarantee an increase in production efficiency in the competitive struggle. Analysis of the indicators of expenditures on research and development, science made it possible to conclude that there is a low level of innovation, including the share of enterprises investing in the creation of new knowledge and technologies. In addition, enterprises in the Republic of Tajikistan are primarily focused on borrowing ready-made technologies, rather than developing their own new ones. In conclusion, measures are presented to ensure an innovative focus in the development of enterprises, as well as to create conditions for increasing the competitiveness and economic security of enterprises and the country as a whole.

Keywords: *innovation, economic security, competitiveness, economic risk, threat, innovative approach, business entity, enterprise, factors of economic security.*

УДК 338.242:332.1(575.3)

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО РЫНКА

ЗУБАЙДОВ САИДАХМАД,
кандидат технического наук, доцент Таджикского государственного Университета коммерции
734061, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти1/2;
тел. (+992) 900-20-11-57; e-mail: zubaydov57@mail.ru

РАДЖАБОВА ЗИЁДАМОХ ДЖУМАЕВНА
ассистент кафедры финансов и кредита
Технологического Университета Таджикистана.
734061, Таджикистан, г. Душанбе, ул Н.Карабоев, 63/3;
тел.: (+992)93-663-08-00; e-mail: ziyda2020@mail.ru

В статье изучен опыт и теоретико-методические основы функционирования потребительского рынка, а также традиций и обычаи народа. Кроме того, рассмотрены принципы функционирования национального потребительского рынка, проведена классификация признаков рынка, выделены национальные особенности развития потребительского рынка.

Ключевые слова: *традиции и обычаи, особенность, принципы, функционирование, развитие, потребительский рынок.*

В современных условиях развития экономики, важным направлением повышения эффективности производства и сферы услуг является определение места и роли потребительского рынка (ПР) с учетом национальных особенностей [1]. Анализ экономической литературы показывает, что ПР представляет совокупность социально-экономических отношений в сфере обмена, обеспечивающую удовлетворение спроса населения на территориальные преобразования.

Потребительский рынок состоит из рынка продовольственных и непродовольственных товаров, а также из рынка услуг. Необходимо отметить национальный фактор, влияющий на потребительский рынок, а также факторы социального и демографического характера, факторы, связанные со спросом и предложением, структурой цен, формированием новых информационно-коммуникационных технологий, появлением современных форм торгового оборудования, технологий организации управления и развитием производства, реализацией товаров и оказанием услуг. В этих условиях важным считаем сегментацию рынка на основе выделения следующих критериев:

• географические (территория, климатические условия, административно-территориальное деление, удаленность от производителей и др.);

• демографические (возраст, пол, семья, число детей и др.);

• социально-экономические (социальная и профессиональная принадлежность, уровень образования и доходов, национальность, религиозные убеждения и др.).

Выделенные критерии рассматриваются во взаимосвязи и являются объективными и общими. При этом также следует выделить субъективные поведенческие критерии: стиль жизни; личностные качества; мотивы и др.

Вместе с тем важным считаем изучение национальных особенностей, совершенствование и развитие регионального потребительского рынка.

В процессе исследования национальных особенностей развития потребительского рынка следует уделить внимание изучению обычаев и традиций народа. Согласно достоверным источникам: «...таджики являются одним из самых древних народов в мире, об этом свидетельствуют письменные источники и результаты археологических раскопок, проводимые на территории Таджикистана. Согласно этим результатам, они уже проживали, в конце верхнего палеолита, 15-20 тысяч лет назад. За годы существования, они сохранили многие древние традиции и обычаи своих предков, особенно язык. Таджики на протяжении нескольких поколений проживают вместе как многодетная семья, они доброжелательны и гостеприимны»[2].

Особое место следует отнести изучению ремесел и занятиям таджикского народа. В быту при обработке земли использовались пахотные орудия труда и кетмени. В свою очередь скотоводство также играло дополнительную составляющую роль. В теплое время года его перегоняли на возвышенную местность подальше от населенного пункта, где часть жителей вместе со скотом переселялась для пастьбы.

В равнинах жители занимались разными видами деятельности, такими как изготовление тканей (хлопковые, шелковые, шерстяные и суконные), также развивалось ювелирное и гончарное ремесло. Резьба по дереву и гачу имела древнюю традицию и посему часто пользовалась спросом. На возвышенных селениях таджики изготавливали шерстяные ткани (мужчины), а также занимались вязанием и вышивкой (женщины).

Таджики особое место уделяли строительству жилья. В основном поселения были тесно застроенными друг к другу и компактными. До сегодняшнего дня традиционная одежда сохранила некоторые элементы из прошлого, такие как верхнюю одежду – халат, тюбетейки, платки. Хотелось бы отметить, что и в настоящее время девушки также массово носят традиционные платья, как и в целом по Центральной Азии.

Особое место таджики уделяют разновидным своеобразным продовольствиям. В горных районах основным продуктом питания были хлеб в виде лепёшек. Также в обиходе были и молочные продукты питания, топленое масло, сухой сыр. Из горячего блюда употребляли лапшу, манты, а

также фрукты и овощи. Из мясных продуктов зачастую употребляют мяса баранины, говядины, но изредка и козье мясо. Традиционным блюдом для праздничного стола в равнинных местностях всегда был плов, а в горных районах шурпо из баранины (суп). Из сладостей – набот (кристалический сахар), халва, нишоло (взбитые из белка куриных яиц) и т.д. Из напитков пьют в основном зеленый чай, но временами и черный.

Следует выделить традиционные свадебные обряды. В регионе Центральной Азии в основном свадебные обряды начинаются с договоренностями о помолвке между старейшинами обеих семей. Свадьба имеет своеобразную продолжительность, где в течении 7 дней проходят пиршества. Первый день включает в себя церемонию провозглашения брачного союза между женихом и невестой, три последующие дня каждая семья устраивает банкет на своей территории. Пятый день жених со своими родственниками приезжают в дом избранницы, где молодожены связывают свои обязательства перед имамом (священнослужитель). Поэтому обряду следует выпить воду из пиалы и вкусить кусочек мяса с солью, после чего они имеют право быть вместе. Далее начинается свадебное празднование с песнями и танцами до поздней ночи. После этого жених и невеста на одной лошади едут в дом жениха. На следующий день родители невесты едут в дом жениха, где отмечают завершения брачного союза.

После свадьбы, в течении сорока дней, жених и невеста живут в родительском доме жениха скрываясь от людских сглаз и порчей.

При встрече люди обычно приветствуют друг друга пожатием руки и со словами ассалому алейкум - это означает - мир вашему дому. А вот с женской половиной рукопожатие не принято, звучит только голословное приветствие, некоторые прижимают правую руку к груди.

При входе в дом, гостю предложат вымыть руки и подадут полотенце. Таджикский народ испокон веков всегда славился гостеприимством. Обычно таджики садятся на пол, который застелен коврами. Перед тем как начинать трапезу, читают «дуа» - восхваление Аллаху и приветствуют гостей. После употребления пищи обряд повторяется. За дастарханом самый младший из хозяев разливает чай. Когда таджики приглашают гостя домой, за частую плов является главным блюдом.

Значимым праздником таджикского народа является Навруз. Его отмечают 21 марта в день весеннего равноденствия. Все, кто проживает в кишлаках и селениях, очень тщательно готовятся к нему. На дастарханах выставляют различные блюда, но основное блюдо в этот день считается сумалак. Дастарханы также заполняются и на другие праздники, такие как иди Курбан, Рамазан, Сада и Мехргон, а также Новый год, Праздник Победы и День матери.

Важной традицией у таджиков является чаепитие. Это действие происходит обычно в местечках под названием – чайхана, где любой желающий может выпить чаю и пообщаться на разные темы.

На основе изучения народных традиций и обычаев нами установлено, что удовлетворение потребностей главным образом осуществляется на основе производства продовольственных и непродовольственных товаров местными ремесленниками и народными умельцами, которые их реализуют на действующих рынках. Кроме того, важное место в решение этого вопроса играют организуемые воскресные рынки (раньше были известны, как джумабазар, душанбебазар и т.п.) в городах и крупных кишлаках, а также ярмарки и выставки.

В целом изучение традиций и обычаев дает основание более детально рассматривать вопросы функционирования и развития национального потребительского рынка. В Республике Таджикистан особое внимание уделяется регулированию традиций и обычаев. В 2007 году был принят Закон Республики Таджикистан «Об упорядочении традиций, торжеств и обрядов Республики Таджикистан», что внес существенные изменения по сокращению расходов на проведение свадеб, похорон и организации торжеств. В результате реализации этого закона достигнуты определенные результаты по убою скота, непредвиденные расходы на «туйи суннати», «домод и келинталбон» и прочие торжества и юбилеи, что способствовало насыщению рынка товарами и услугами, а также сокращению необоснованных затрат.

В результате поспешной приватизации, появления новых видов предпринимательства, развития семейной экономики, насыщения рынка товарами и платными услугами появились изменения в организации торговли и общественного питания населения и т.д. При этом мы выделяем продовольственные и непродовольственные сектора потребительского рынка [3].

С другой стороны, в зависимости от назначения рыночный сегмент можно классифицировать по различным признакам (рисунок 1).

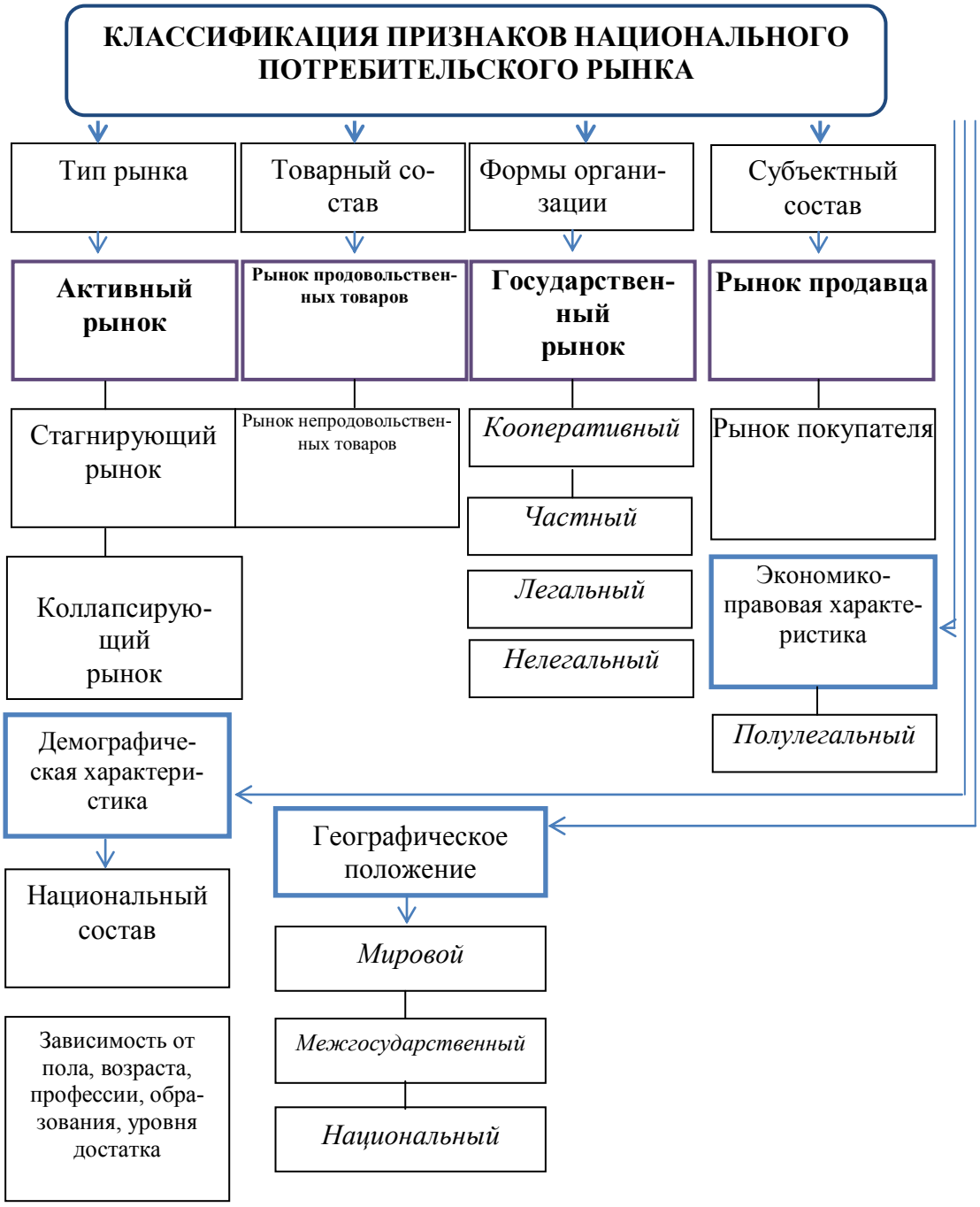

Рисунок 1. Классификация признаков национального потребительского рынка

Как видно из рис.1 используя приведенную классификацию потребительского рынка, выделяют различные его характеристики и форму органи-

зации. С другой стороны, рассмотренная классификация позволяет сформировать полное представление о потребительском рынке, как о сложной высокоорганизованной системе, состоящей из комплекса подсистем. Поэтому с учетом этого выделяем национальные особенности функционирования и развития потребительского рынка в Республике Таджикистан (рис.2) [4].

Рисунок 2. Национальные особенности функционирования и развития потребительского рынка

Таким образом, на основе изучения опыта и теоретико-методических основ функционирования потребительского рынка, а также традиций и обычаев народа можно сказать, что ее следует рассматривать как сложную категорию, которая оказывает влияние на социально-экономическое поло-

жение страны и занимает ведущее место в процессе воспроизводства и удовлетворения растущих потребностей населения на продовольственные и непродовольственные товары, а также и потребительские услуги.

ЛИТЕРАТУРА

1. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года, Душанбе – 2016,С.104.

2. Единый информационный портал Экспортеры России: Деловая культура Таджикистана. [Электронный ресурс] http://m.rusexporter.ru/business-etiquette/503/; (Дата обращения: 05.03.2020).

3. Моя Библиотека. [Электронный ресурс] https://mybiblioteka.su/8-84315.html(Дата обращения: 12.03.2020).

4. Факирзода Х.Н. Потребительский рынок: состояние и перспективы. Монография.- Душанбе: «Ирфон».:-2019.- 284с.

ХУСУСИЯТҲОИ МИЛЛӢ ДАР РАВАНДИ ФАЪОЛИЯТ ВА РУШДИ БОЗОРИ ИСТЕЪМОЛӢ

ЗУБАЙДОВ САИДАХМАД,
н.и.т., дотсенти Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон
734061. Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи. Деҳотӣ ½;
тел.: (+992) 900-20-11-57; e-mail: zubaydov57@mail.ru.

РАҶАБОВА ЗИЁДАМОҲ ҶУМАЕВНА,
ассистенти кафедраи молия ва қарзи Донишгоҳи технологии Тоҷикистон
734061, Тоҷикистон, Душанбе, к. Неъмат Қарабоева 63/3;
тел.: (+992) 93-663-08-00; e-mail ziyda2020@mail.ru

Дар мақола таҷриба ва асосҳои назариявӣ ва методологии фаъолияти бозори истеъмолӣ ва анъанаю расму оинҳои мардум баррасӣ карда мешавад. Илова бар ин, принсипҳои фаъолияти бозори истеъмолии миллӣ баррасӣ карда шуда, таснифоти аломатҳои бозор амалӣ карда мешаванд. Инчунин, хусусиятҳои миллии рушди бозори истеъмолӣ қайд карда шудааст.

Калимаҳои асосӣ: *анъанаҳо ва урфу одатҳо, хусусиятҳо, принсипҳо, фаъолият, рушд, бозори истеъмолӣ.*

NATIONAL FEATURES OF FUNCTIONING AND DEVELOPMENT OF THE CONSUMER MARKET

ZUBAIDOV SAIDAHMAD,
Ph.D., Tajik State University of Commerce
734061. Tajikistan, Dushanbe, ½ Dekhoti Street
tel: (+992) 900-20-11-57; e-mail: zubaydov57@mail.ru

RADZHABOVA ZIYODAMOH DZHUMAEVNA,
Assistant of the Department of Finance and Credit
Technological University of Tajikistan.
734061, Tajikistan, Dushanbe, st. Negmat Karaboeva, 63/3;
tel.: (+992) 93-663-08-00; e-mail: ziyda2020@mail.ru

The article examines the experience and theoretical and methodological foundations of the functioning of the consumer market, as well as the traditions and customs of the people. In addition, the principles of functioning of the national consumer market are considered, the classification of market features is carried out, and national features of the development of the consumer market are highlighted.

***Keywords**: traditions and customs, feature, principles, functioning, development, consumer market.*

УДК: 631.145:3

РОЛЬ РЕГИОНАЛЬНОГО АГРОКЛАСТЕРА В КОНТЕКСТЕ ВСТУПЛЕНИЯ ТАДЖИКИСТАНА В ВТО

МАХМАДИЗОДА ФАЙЗАЛИ БАЧАБЕК,
кандидат экономических наук, соискатель (докторант) Института экономики и системного анализа развития сельского хозяйства Таджикской академии сельскохозяйственных наук
734049, Таджикистан, г.Душанбе, ул. Хаети Нав 306;
тел.: (+992) 904-09-02-45; e-mail: fmakhmadiev.1986@mail.ru

В данной статье рассматриваются роль и место агрокластеры региона в условиях членства в ВТО. Устойчивость всей системы сельскохозяйственного производства в условиях конкурентной среды. Основу развития регионального агропромышленного комплекса в новых реалиях воздействия внешней среды составляет выработка и определение целей и задач совершенствования его управлениям, направленного на обеспечение конкурентоспособность и устойчивости сельской экономики с учетом влияния факторов действия норм и правил ВТО.

Ключевые слова: *сельского хозяйства, агропромышленного комплекс, сельскохозяйственное производство, продукция сельского хозяйства, конкурентоспособности, аграрный кластер, формирование кластеров.*

Особенности управления развитием сельского хозяйства в условиях ВТО - это система управления, ориентированная на адаптацию и интеграцию всех элементов агропроизводства к новым условиям хозяйствования, а также на достижение конечных результатов - как производственных, так и финансовых, позволяющих обеспечивать устойчивость всей системы сельскохозяйственного производства в условиях конкурентной среды. Основу развития регионального агропромышленного комплекса в новых реалиях воздействия внешней среды составляет выработка и определение целей и задач совершенствования его управлениям, направленного на обеспечение конкурентоспособности и устойчивости сельской экономики с учетом влияния факторов действия норм и правил ВТО.

За годы независимости, несмотря на отрицательные влияния внешних факторов, нестабильность внутренней и внешней среды бизнеса, ограниченность финансовых возможностей проведения различных реформ, низкий уровень технического оснащения сельскохозяйственных предприятий и ряда других проблем, отечественным производителям удалось достичь определенных успехов в обеспечении населения продукцией сельского хозяйства. Проведенные реформы в сельском хозяйстве обеспечили поэтапный рост основных показателей развития отрасли, существенно укрепили позицию

отечественных предприятий на внутреннем рынке, способствовали выходу на определенные сегменты внешнего рынка, а также создали соответствующие условия для формирования конкурентной среды в межрегиональном и межотраслевом разрезе. Республика Таджикистан не является исключением, поскольку формирование кластеров позволит существенно повысить эффективность и конкурентоспособность экономики Таджикистана, прежде всего, ее главной отрасли - сельского хозяйства. В современных условиях важным направлением в сельском хозяйстве формирование и развитие интегрированных структур является кластерный подход.

Кластеризации или кластер от английского термина (cluster) - так называется сеть системы и взаимосвязанных взаимодополняющих фирм и организации, таких как СУЗы, ВУЗы, НИИ, НЦ, ЗАО, ОАО, ООО и др. Кластер - это скопление территориальных и региональных фирм компании и организаций как производителей и потребителей, комплектующих услуги; элемент инфраструктуры, кадрового потенциала, информационного обеспечения, обеспечения техникой и технологическим оборудованием, средние учебные заведения, центры обучения, научные центры, научно-исследовательские институтов, и другие организации.

Роль и место государства в формировании кластеров допускается при условии обеспечения конкурентной среды как внутри самого кластера, так и за ее пределами. Сущность кластера в целом и аграрных кластеров, в частности, проявляется еще в одном важном аспекте роста национальной экономики. Речь идет о популярной концепции полюсов и точек роста в территориальной структуре национальных экономик. В связи с этим исследователи отмечают значительное влияние кластерных образовании в формировании полюсов роста. Размышляя об этом, С.А. Султанов отмечает, что: «…важная роль кластеров прослеживается в решении проблемы развития территорий. Инновационный кластер зачастую становится локомотивом регионального экономического развития, что, в свою очередь, способствует повышению конкурентоспособности и устойчивому развитию национальной экономики в целом. Кроме того, кластеры оказывают значительное воздействие на решение социальных проблем: в регионах с развитой кластерной экономикой уровень жизни населения, как правило, выше, чем в регионах, где развитию кластеров не оказывается нужное внимание. Так, по данным Гарвардской школы бизнеса, в экономике США около 32% занятости населения, не включая тех, кто занят в государственном секторе экономики, обеспечивают кластеры. В Швеции кластеры обеспечивают работой около 39% работоспособного населения, не включая занятых в государственных структурах. В усредненном американском штате, где производство организовано по принципу кластеров, заработная плата работников предприятий на 29% выше средней по стране, в то время как производительность труда выше на 44%» [1].

По мнению других аграрников – экономистов; таких как Пириев Д.С., Курбонов М.Р., Амиров Н.И., Махмадиев Ф.Б. «…теоретические основы ин-

теграционных процессов и мировой опыт формирования кластеров - сообщества фирм, тесно связанных отраслей, взаимно способствующих росту конкурентоспособности друг друга. В современных условиях хозяйствования кластерная интеграция является наиболее перспективной и успешной стратегией использования преимуществ отраслевого расположения организаций и развития межотраслевых связей в агропродовольственной системе» [2].

По мнению профессора А.Б. Мирсаидова «…обслуживающие компании включают компании, образующие экономическую инфраструктуру кластера, такие как: научно-технические и сервисные центры, финансово-кредитные учреждения, инвестиционные фонды, высшие, средние специальные и среднетехнические учебные заведения, страховые и консалтинговые компании и т.п.» [3].

Академик ТАСХН Пиризода. Дж.С., Махмадиев Ф.Б., Джалилов Ш.Н., и др. считают, что «…Кластерная форма интеграции между производителями, переработчиками и другими инфраструктурными подразделениями обеспечивает производство конкурентоспособных товаров и получение большей выгоды с единицы реализуемой продукции. Республика Таджикистан не является исключением, поскольку формирование кластеров позволит существенно повысить эффективность функционирования и конкурентоспособность экономики Таджикистана, прежде всего, её основной отрасли - АПК. В современных условиях важным направлением в формировании и развитии интегрирован - ных структур в сельском хозяйстве является кластерный подход в экономике АПК.» [4].

По нашему мнению, формирование регионального агрокластера - это система, в состав которой входят организации разного профиля, обслуживающие один или несколько секторов агропродовольственного рынка. Кластерная форма интеграции между производителями, переработчиками и другими инфраструктурными подразделений аграрного сектора позволяет обеспечить рост объема производства конкурентоспособной продукции аграрного сектора и получение максимальной выгоды с единицы реализуемой продукции.

Между тем, в условиях рыночной конкуренции переход к устойчивому развитию агропромышленного производства и сельской экономики в целом предполагает необходимость организации тесного межхозяйственного взаимодействия всех субъектов агропродовольственного рынка, что обуславливает необходимость усиления и углубления межпроизводственной интеграции в агропромышленном комплексе. Последнее тесно связано с формированием и развитием региональных отраслевых кластеров, учитывающие специфику хозяйствования и уровень экономического развития республики и ее регионов. Подобная универсальная форма интеграционных процессов, как кластеризация получили довольно заметное развитие в Ин-

дии, США, Франции, Великобритании, Австрии, Германии, Российской Федерации и в ряде других стран.

Очевидно, что обеспечение надежного функционирования цепочки «поле -потребитель» способствует расширению и углублению кластерного развития сельскохозяйственного производства. Организация кластеров в структуре агропромышленного комплекса вообще, и в производства агроопродуктовой продукции, в частности, способствует более полному использованию потенциальных возможностей отрасли в увеличении объема производства высококачественной сельскохозяйственной продукции, своевременной их переработки и доставке потребителям в необходимом объеме, в нужное время и надлежащему хранению излишков продукции.

Формирование и развитие региональных агропродуктовых кластеров способствуют стабильному развитию сельского хозяйства, усиливают процесс перехода на индустриально-аграрную модель развития национальной экономики и требуют разработки путей совершенствования механизма интеграции и кооперации субъектов аграрной экономики с учетом многообразия форм собственности и хозяйствования, обеспечения технологического единства этапов производства, заготовки, транспортировки, переработки, хранения и реализация конечной агропродукции до полья потребителей.

Современные социально-экономические системы отличаются уровнем и степенью своей концентрированности с особыми признаками интеграции отдельных частей целого механизма воспроизводства общественных благ. Интегрированность отдельных частей целого механизма определяет степень эффективности его функционирования в условиях нестабильности и высокой неопределенности внешней и внутренней среды. Последнее характеризуется формированием различных форм объединений субъектов социально-экономических отношений, в структуре которых кластерные формы объединения выступают как наиболее адаптированный субъект производственных отношений в условиях рынка. Преимущественно аграрный тип экономики Таджикистана в первую очередь требует создание и обеспечение стабильного функционирования аграрных кластеров.

Агропродовольственный кластер считается наиболее реальным вариантом формирования первых (пилотных) единиц кластеров в странах, начинающих применения названного опыта в практике реформировании сельского хозяйства. Продукция агропродовольственных кластеров всегда востребованы широкому слою потребителей, предпосылки их естественного возникновения более сильны чем в другие подотрасли сельского хозяйства, государства заинтересована в стимулировании их создания, также как сами хозяйства в этой отрасли готовы к объединению в целях достижения параметров конкурентоспособности на внутреннем и внешнем рынках. Более того, инфраструктура продовольственных рынков в силу ее относительной развитости выступает в качестве надежной опоры формирования кластерных образований, нежели чем в другие отрасли сельского хозяйства.

Между тем, формирование и развитие региональных агропродовольственных кластеров сопряжены определенными трудностями методологического, практического, процедурного, организационного и информационного характера, которые в каждом конкретном случае требуют тщательного изучения выбора форм и методов регулирования процессов объединения участников потенциального кластера. Несмотря на включенность проблем формирования экономических кластеров в государственные программы социально-экономического развития страны апробированные методы, формы, принципы и инструменты управления данным процессом, особенно с учетом членства республики в ВТО, все еще не проработаны, прогнозные значения широкого их применения не уточнены, риски «потерь» и «выгод» принципиального изменения форм взаимодействия аграрных предприятий не оценены, а критерии и показатели эффективности функционирования новых кластеров с позиции концепции устойчивого роста сельскохозяйственной отрасли пока не разработаны.

Кластеризации сельского хозяйства в странах мира и в Республике Таджикистан считается как механизм повышения конкурентоспособности аграрной продукции. Существенное кластерное развитие сельского хозяйства как инновационного типа аграрного сектора экономики Республики и ее регионов, чему в значительной степени способствовала принятая стратегия инновационного развития, предусматривает расширение конкурентных преимуществ в традиционных сфер экономики (энергетика, транспорт, переработка ресурсов, аграрный сектор) и создание «точек роста» в высокотехнологичных отраслях промышленности. Опыт развития инновационных кластеров имеет большое значение для формирования интеграционных объединений в других отраслях народного хозяйства, в том числе и в агропромышленном бизнесе. Рассмотрим принципы управления кластерными образованиями на примере наиболее успешных из них.

Между тем, растущая потребность населения в качественном питании, усиливающая конкуренция на внешнем и внутреннем рынке, высокий уровень изменения потребительского предпочтения населения, демографический бум в стране, а также возможности существенного расширения географии экспорта сельскохозяйственной продукции диктуют необходимость периодического пересмотра стратегических программ развития отрасли, корректировки целевых ориентиров, принятии новых программ реформировании и модернизации с учетом гармонизации межхозяйственных и межотраслевых отношений, способствующие усилении конкурентоспособности сельскохозяйственных предприятий. Ситуацию осложняет ограниченность земельных ресурсов в стране, устарелость капиталоемких объектов инфраструктуры водопользования в сельском т хозяйстве, недостаточной развитости транспортной инфраструктуры в сельской местности, а также нехватка квалифицированных специалистов аграрного профиля. Нелишне отметить, что эффективность взаимодействия науки, образования и бизнеса в сельском хозяйстве также оставляет желать лучшего.

На фоне вышеизложенного членство страны в ВТО выступает в качестве парадоксального фактора в плане теоретико-методологического осмысления

дальнейшего развития сельскохозяйственной отрасли. Членство в этой престижной организации с одной стороны открыло широкие возможности доступа к качественным продукциям сельского хозяйства, способствовало интеграционным процессам и вовлечению отечественных предприятий в мирохозяйственные связи, обмену опытом, приобретению навыков эффективной организации производственных процессов, внедрению инновационных способов выращивания культур, а также развитию экспортного потенциала отечественных предприятий. Вместе с тем, усиление конкуренции на внутреннем рынке стало причиной банкротства и ликвидации тысячи малых и средних форм предприятий в аграрном секторе, низкого уровня инвестиционной отдачи в сельском хозяйстве, снижения уровня занятости в сельских местностях, деградации земельных ресурсов под пашни, оттока местного населения в другие страны, в том числе, в целях создания сельскохозяйственных предприятий в более благоприятных условиях, чем на родине, и т.п.

Следует отметить, что «…ВТО как наиболее авторитетная организация, имеющая сложную процедуру вступления, наряду с определенными преимуществами, имеет также недостатки/условия, направленных на ограничение правил поведения на внешней и внутренней среде бизнеса. Как известно, ограничения в правилах ведения бизнеса различается в соотвествии с условими соглашения между этой организацией и странами-членами. При этом различные отрасли национальной экономики по разному могут имет условии импорта и экспорта в соглашениях. Как ни странно, в условиях ВТО, когда речь идет о развивающихся странах, больше ограничений как раз-таки приходится на наиболее уязвимый сектор национальной экономики - сельского хозяйства. Хотя каждая страна при вступлении в членство ВТО достигает для себя определенные льготы и преференции в международной торговле, тем не менее, опыт показывает, что в конечном счету сельское хозяйство развивающихся стран оказывается в проигрышней ситуации» [5].

Особенности управления развитием сельского хозяйства в условиях ВТО - это система управления, ориентированная на адаптацию и интеграцию всех элементов агропроизводства к новым условиям хозяйствования, а также на достижение конечных результатов – как производственных, так и финансовых, позволяющих обеспечивать устойчивость всей системы сельскохозяйственного производства в условиях конкурентной среде. Основу развития регионального агропромышленного комплекса в новых реалиях воздействия внешней среды составляет выработка и определение целей и задач совершенствования его управлением, направленным на обеспечение конкурентоспособности и устойчивости сельской экономики с учетом влияния факторов действия норм и правил ВТО.

По мнению Махмадизода Ф.Б., Наджбудинзода Х.Ш., Махмадизода Ф.С. «…обеспечение устойчивого их функционирования в условиях различных ограничений, наделенных членством в тех или иных региональных и международных организациях. Членство в интеграционных группировках сопровождается принятием на себя определенных обязательств, которые так или иначе

ограничивают свободное функционирование субъектов экономики во внешних и внутренних рынках товаров и услуг. Наглядным примером может служить ВТО, членство в которой существенно ограничивает конкурентные преимущества отечественных производителей во внутреннем рынке, особенно, если речь идет о развивающихся странах [6].

Процесс совершенствования управления развитием агропромышленного комплекса национальной экономики в условиях членства в ВТО представим в виде организационно-экономической модели которая предполагает определение инструментов и мер государственного регулирования и менеджмента агропромышленного комплекса, а также рыночной среды с учетом соответствующих ограничений и условий Всемирной торговой организации.

Махмадизода Ф.Б., Хушвахтзода К.Х. считают, что «…эффективность агропромышленного комплекса во многом определяется производительностью и стабильностью работы различных секторов национальной экономики и, прежде всего, отраслей по производству орудий сельского хозяйства.

В условиях ВТО конкурентоспособность сельского хозяйства становится важнейшим фактором устойчивого развития отрасли, ее стабильного развития с учетом обеспечения продовольственной безопасности страны. Последнее обязывает к строгому соблюдению основных принципов обеспечения конкурентоспособности сельского хозяйства в сочетании с принципами ВТО в целях разработки и реализации стратегических ориентиров развития отрасли в долгосрочной перспективе» [7].

Продолжающаяся тенденция чревато последствиям для продовольственной безопасностью страны по двум основным причинам: во-первых, насыщенность внутреннего рынка импортной продукцией не может интерпретироваться как состояние безопасности по объективным соображениям, во-вторых, нарушение циклов воспроизводственного процесса в сельском хозяйстве всегда остается объективной угрозой падения показателей устойчивого роста. Сложившиеся ситуация требует внедрения новейших методов и форм организации сельскохозяйственного производства, способствующих объединению усилий участников агарного производства в единую конкурентную силу, способную противостоять внешним конкурентам. Последнее обосновывает необходимость развития кластерного подхода в сельском хозяйстве Таджикистана как наиболее прогрессивной формы взаимодействия производственных единиц, расположенных в определенных территориальных образованиях.

Правительство Республики Таджикистан приняло постановление о Концепции создания и развития агропромышленных кластеров в Республике Таджикистан на период до 2020-2040 года Создание и развитие агропромышленных кластеров предусматривает несколько этапов:

1) Первый этап - «…базовый период (этап налаживания взаимопонимания), предусматривает согласование вопросов создания агропромышленных кластеров и их структурной модели, который включает следующие мероприятия:

- формирование групп активных фермерских хозяйств, предприятий, выступающих за создание агропромышленного кластера вокруг выбранного продукта;

- проведение анализа условий и возможностей создания агропромышленного кластера на базе выбранного продукта;

- выявление группы фермерских хозяйств (или их объединений), перерабатывающих предприятий, испытывающих сходные трудности в производстве выбранного продукта, заинтересованные и способные объединиться в рамках выбранного продукта для их решения;

- определение организаций, способных предоставить образовательные, научные/селекционные, агротехнические, сертификационные услуги, необходимые для повышения качества этого продукта, а также поставщиков ресурсов для производства и их переработки;

- объединение групп фермерских хозяйств, предприятий в объединения или ассоциации.

2) На втором этапе создания агропромышленного кластера (этап налаживания технологий сотрудничества) определяется экономический механизм функционирования кластера, предусматривающий следующие мероприятия:

- разработка создания кластера, предусматривающая выявление и анализ общих проблем и возможностей участников кластера, определение возможных точек роста, их сильных и слабых сторон, обозначение границы кластера;

- разработка единого рабочего плана и структуры связей, входящих в кластер фермерских хозяйств, предприятий, а также внутренних организационных принципов;

- разработка совершенствованной нормативной и методической базы, обеспечивающей создание и функционирование кластера.

3) Третий этап создания и развития агропромышленных кластеров характеризуется формированием единой модели кластера с определением функций каждого участника кластера и предусматривает следующие мероприятия:

- разработка детального плана перспективных направлений сотрудничества (организация совместных тренингов выставок и ярмарок, совместная закупка сырья, подготовка общего каталога и другие);

- определение форм государственной поддержки агропромышленного кластера;

- реализация плана по модернизации высшего образования и научно-исследовательской среды для поддержки кластера;

- реализация плана по содействию вхождения агропромышленного кластера на международные рынки, сотрудничество с торгово-закупочными сетями.

4) Четвертый этап - это этап качественного совершенствования механизмов сотрудничества в агропромышленном кластере.

В этот период осуществляется реализация стратегических задач, в том числе объединение ресурсов, формирование и совершенствование институтов управления кластером, создание новых предприятий, инвестирование в разработку нового вида продукции и технологических решений с привлечением иностранных инвесторов» [8].

В контексте настоящего исследования мы попытались взглянуть в содержательную сущность аграрного кластера. Проблемы формирования и развития аграрных кластеров обращали внимание многих отечественных и зарубежных авторов. Смысл кластерного подхода к повышению конкурентоспособности агропромышленного комплекса, проблемы и перспективы формирования сельскохозяйственных кластеров для роста продовольственной безопасности развивающихся стран стали объектом многочисленных исследований [9]. В результате исследования авторы пришли к выводу, что аграрные кластеры являются перспективным направлением повышения продовольственной безопасности развивающихся стран, так как они повышают конкурентоспособность отечественных сельхозпроизводителей и повышают продовольственную независимость и продовольственную самообеспеченность экономических систем. Однако реализация внутреннего кластерного взаимодействия требует пересмотра существующих представлений об управлении, касающихся уровня методов и контроля, защиты интеллектуальной собственности, образования и интеграции. Созданная система отношений должна позволять экономическим агентам сохранять баланс между самоорганизацией и управляемым поведением, сочетая инновационное разнообразие и свободу действий с необходимым уровнем интеграции. Межфирменное сотрудничество в этом отношении должно быть аналогично взаимодействию элементов экосистемы.

Обычно при создании кластеров учитываются три типа эффектов: социальный, экономический, бюджетный. Социальный эффект выражается в создании новых рабочих мест, удовлетворенности потребителей качеством товаров и услуг, возможности приобретения современных профессиональных навыков. Экономический эффект - это выгода предпринимателя, выраженная в получении дополнительной прибыли. Бюджетный эффект - накопление налогов отчисления в бюджеты разных уровней все большего числа корпоративных структур.

Таким образом, сущность региональных аграрных кластеров заключается, прежде всего, в их объективной необходимости при возникновении достаточных предпосылок для объединения различных производственных единиц, имеющих родственные связи и расположенных в определенной территориальной организации. Названная объективная необходимость может быть вызвана стремлением достижения параметров конкурентоспособности в условиях ужесточения конкурентных отношений в регионе. При этом, важнейшим признаком агарных кластеров, как и других видов кластера, является обеспечение эффективного взаимодействия производства, бизнеса и науки.

ЛИТЕРАТУРА

1. Султанов С.А. Сущность и значение кластера в создании точек роста региональной и национальной экономики // Инновации и инвестиции. - М., 2017. №5. - С.182-184.

2. Пириев Д.С., Курбонов М.Р., Амиров Н.И., Махмадиев Ф.Б. Зарубежный опыт кластерного развития агропромышленного комплекса // Доклады Таджикской академии сельскохозяйственных наук. 2013. №4 (38). - С.59-63.

3. Мирсаидов А.Б. Кластер как рыночный институт развития пространственной экономики // Экономика Таджикистана. Научный журнал. - Душанбе: ООО «Саховатсоз», 2016. №1. - С.120.

4. Пиризода Дж.С., Махмадиев Ф.Б., Джалилов Ш.Н. Теоретические и методологические аспекты функционирования кластеров в экономике аграрного сектора // Доклады Таджикской академии сельскохозяйственных наук. 2020. №1 (63) - С.89-97.

5. Хушвахтзода К.Х., Махмадизода Ф.Б. Обеспечение конкурентоспособности отечественных производителей в условиях ВТО // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2021. №3-2. - С.77-83.

6. Махмадизода Ф.Б., Наджбудинзода Х.Ш., Махмадизода С.Б. Пути устойчивого развития сельхозтоваропроизводителей регионов в условиях ВТО // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2021. №5. - С.138-145.

7. Махмадизода Ф.Б., Хушвахтзода К.Х. Особенности управления развитием сельского хозяйства в условиях ВТО // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2021. №4. - С.5-13.

8. Правительство Республики Таджикистан постановление о Концепции создания и развития агропромышленных кластеров в Республике Таджикистан на период до 2020-2040 года г. Душанбе, от 28 октября 2020 года, - №566.

9. Адамова К.З. Кластеры: понятие, условия возникновения и функционирования // Вестник Саратовского государственного технического университета. - Саратов, 2008. Т.3. №.1.; Алтухов А.И. Совершенствование межрегиональных продовольственных связей в стране: вопросы методологии и практики // Агропродовольственная политика России. 2017. №2 (62). - С.2-11.; Бундина О.И. Развитие понятия кластер // Экономика, труд, управление в сельском хозяйстве. 2015. №2 (23). - С.29-36.; Гулов И.М. Стратегия развития аграрных кластеров в Республике Таджикистан // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. 2010. №1. - С.69-72.;Махмадиев Ф.Б. Формирование и развитие кластеров в АПК Республики Таджикистан //Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2016. №2/3 (201). - С.56-60.; Минаков И.А. Развитие интеграционных процессов в агропромышленном комплексе: монография. - Мичуринск, 2016. - 227 с.

НАҚШИ АГРОКЛАСТЕРИ МИНТАҚАВӢ ДАР ШАРОИТИ ШОМИЛШАВИИ ТОҶИКИСТОН БА СУС

МАҲМАДИЗОДА ФАЙЗАЛИ БАЧАБЕК,
номзади илмхои иқтисоди, докторантӣ Институти
иқтисодиёт ва таҳлили системавии рушди кишоварзии
Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон
734049, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯч. Хаёти Нав 306;
тел.: (+992) 904-09-02-45; e-mail: fmakhmadiev.1986@mail.ru

Дар ин мақола нақш ва ҷойгоҳи кластерҳои кишоварзии минтақаро дар робита ба узвият дар СУС баррасӣ мекунад. Устувории тамоми системаи истехсолоти хочагии кишлок дар шароити ракобат. Асоси рушди комплекси агросаноатии минтақавӣ дар шароити нави муҳити беруна таҳия ва муайян кардани ҳадафҳо ва вазифаҳои такмили идоракунии он мебошад, ки ба таъмини рақобатпазирӣ ва устувории иқтисоди деҳот бо дарназардошти таъсири омилҳои қоидаҳо ва қоидаҳои СУС.

Калидвожаҳо: *кишоварзӣ, комплекси агросаноатӣ, истеҳсолоти кишоварзӣ, маҳсулоти кишоварзӣ, рақобатпазирӣ, кластери аграрӣ, ташаккули кластер.*

THE ROLE OF THE REGIONAL AGRO-CLUSTER IN THE CONTEXT OF TAJIKISTAN'S ACCESSION TO THE WTO

MAHMADIZODA FAYZALI BACHABEK,
candidate of economic sciences, applicant (doctoral student) of the
Institute of economics and systems analysis of agricultural development of the
Tajik academy of agricultural sciences
734049, Tajikistan, Dushanbe city, Hayti Nav 306;
tel: (+992) 904-09-02-45; e-mail: fmakhmadiev.1986@mail.ru

This article discusses the role and place of the region's agricultural clusters in terms of WTO membership. Sustainability of the entire system of agricultural production in a competitive environment. The basis for the development of the regional agro-industrial complex in the new realities of the external environment is the development and definition of goals and objectives for improving its management, aimed at ensuring the competitiveness and sustainability of the rural economy, taking into account the influence of the factors of the WTO rules and regulations.

Keywords: *agriculture, agro-industrial complex, agricultural production, agricultural products, competitiveness, agrarian cluster, cluster formation.*

УДК:332. 001.89:338.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИННОВАЦИЙ КАК ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ

ДЖАЛИЛОВ УМАРДЖОН ДЖАМИЛОВИЧ,
кандидат экономических наук, доцент кафедры «Организация перевозок и управление на транспорте», Таджикский технический университет имени академика М.С. Осими
734042, Таджикистан, г. Душанбе, пр. академиков Раджабовых 10;
тел: (+992) 93-516-64-44, e-mail: umardtt2002@gmail.com

В статье исследуются теоретико-методологические основы инноваций как ключевые факторы улучшения социально-экономического положения страны. В статье также анализируются основные подходы как ключевой фактор в описании и классификации инноваций. Рассмотрены субъекты инновационной деятельности, показатели оценки эффективности внедрения инноваций, концептуальные основы системных инноваций. Организована инновационная деятельность предприятия. Раскрыты инновационные стратегии компании и основные задачи государства в области управления инновационными процессами. Рассмотрена организация инновационной деятельности на государственном уровне. Выявлена инновационная активность на государственном уровне. Созданы государственные фонды для стимулирования и регулирования инновационной деятельности предприятий. В статье рассматриваются и уточняются социальные концепции развития социально-экономических систем. При этом рассматривается комплексное влияние групп целевых факторов на развитие общества, а также устойчивое развитие таких систем в экономике, основные принципы и механизмы устойчивого развития экономического состояния общества.

Ключевые слова: *методология, инновация, экономика, конкурентоспособность, услуги, рынок, стратегия, автопредприятия, прибыль, менеджмент.*

Методологические основы инноваций как фактора неизменного развития социально-экономических систем, с одной точки зрения, отражают степень конкурентоспособности и развития национальной экономики, а с другой - степень экономической безопасности государства. Произведение [15] и др. посвящены исследованию инновационных процессов.

Инновации, по мнению ученых – это «внедренные новшества, обладающие рядом полезных свойств, которые обеспечат высокую эффективность результатов в различных сферах деятельности» [6].

По темпам инноваций и масштабам действий, инновации делятся на четыре группы (таблица1). Исследователи выделяют следующие критерии классификации инноваций: первоначальный характер изменения, степень сложности изменения, сектор экономики, из которого возникли инновации, степень оценки инноваций, сфера влияния и формы инновационных проявлений, социально-психологические условия, в которых реализуются инновации, области его реализации на практике.

Таблица 1

Основные группы инновации по норме и масштабу действия

№ п/п	Название группы	Область и характер применения
1	глобальные	инновации имеют огромное глобальное значение для культурного, экономического и социального развития человечества и их стимулирования в области науки и технологий
2	национальные	в одном государстве или в одном секторе экономики
3	региональные	ограничено внутри страны
4	внутренние	меняет производительность отдельных компаний

Инновация объективно классифицирована автором[1]. Во-первых, инновации классифицируются по структурным характеристикам. В общей конфигурации инновации можно классифицировать следующим образом: инновации на входе в систему предприятия и инновации на выходе из системы предприятия. В частности, касаямо инновации на входе в систему предприятия, мы можем говорить о качественном или количественном изменении приоритетов, то есть использовании инновационных материалов, нового сырья, инновационного оборудования, информации, человеческих ресурсов и других инновационных источников. В частности, инновации, которые могут произойти при выходе из системы предприятия, - целевые изменения качества или количества результатов производственной и хозяйственной деятельности является продукт или услуга. Они могут взаимодействовать с производством, обслуживанием и другими вспомогательными процессами.

Во-вторых, классификация инноваций различается на основе анализа инновационных предприятий, связанных с изменениями посредством инноваций продукта или услуг, технологических процессов, инновации в кадрах (человеческий фактор), инновации в менеджменте.

В-третьих, должна быть представлена наиболее распространенная классификация инноваций по интенсивности инновационных изменений.

Субъектами инновационной деятельности (рис.1) называют развитие нововведений. Важнейшей мерой новаторов предназначается потенциал обойти конкурентов в формировании продукта или услуг, которые выглядят прибыльными.

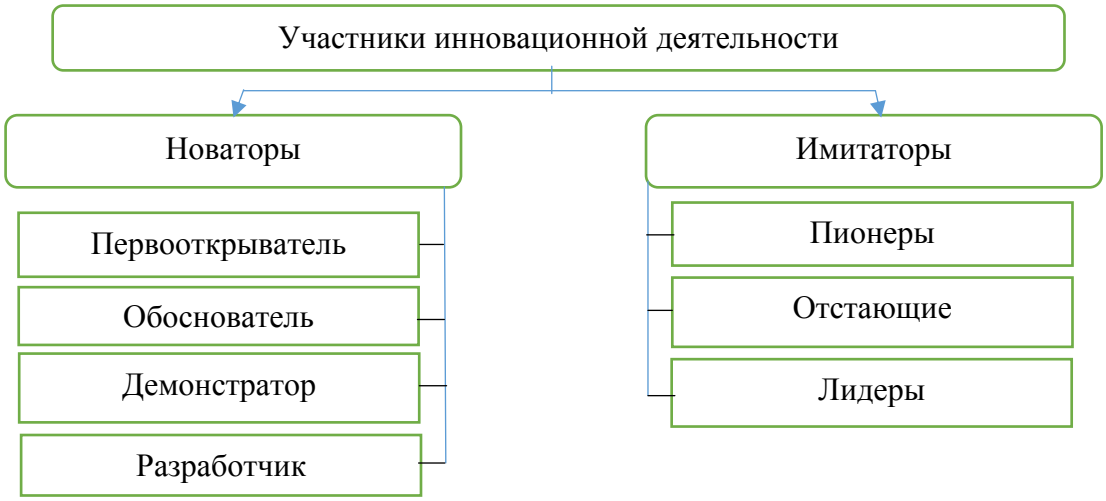

***Рисунок 1* – Субъекты инновационной деятельности**

Имитаторы применяют освоенные нововведения к последователям новаторов с целью получения большей прибыли. Согласно теории инноваций, автора [16], ожидание сверхприбыли является основным эффективным преимуществом внедрения инноваций. Концепция основана на работах [3,4,5,16] и др. В экономической литературе под кластером понимается совокупность производств, основанных на концентрации региональных сетей специализированных поставщиков, потребителей и крупных производителей, которые интегрированы в единую технологическую цепочку и выступают в качестве альтернативного метода[18]. Основы кластерного подхода впервые были заложены [3,4,5] при изучении динамики инноваций. Инновации происходят в группах, т.е. в кластерах, и распределяются в неблагоприятные времена [3,4,5]. Затем [16] объединяют долгосрочную равновесию (разница между ценой и себестоимостью) в колебаниях рынка с периодической концентрацией в кластерах с их последующим синхронным распределением [16]. Наибольший вклад в становление и развитие теории кластеров внес американский ученый [10].

Согласно мнениям [2], модель инновационной системы фактически состоит из малых, средних и крупных предприятий, финансовых предприятий, экономических зон, научных организаций, технопарков, исследовательских и технологических центров, консалтинговых, инжиниринговых, лизинговых и страховых компаний, бизнес-инкубаторов, венчурных фондов и др.

Инновационную стратегию компании можно разделить на две части: стратегии внедрения инноваций, их развития и стратегии адаптации современных инноваций, разработанные НИОКР, представлены в таблице 2.

Таблица 2

Стратегии устойчивых инноваций

Первое стратегия	Стратегия НИОКР	1) при дальнейшем развитии завершенных разработок будет реализована лицензионная стратегия; 2) стратегия параллельной обработки требует одновременного получения лицензии на новые виды услуг и реализации личных идей; 3) стратегия лидерства в исследованиях направлена на достижение авангардных принципов в области исследований и разработок.
Второе стратегия	стратегии реализации и адаптации инновации	1) стратегия поддержки предоставляемых услуг включает улучшение потребительских свойств услуг, которые еще не устарели; 2) стратегию процесса, которую предприятие может подражать или изучить его технологию; 3) радикальные или технологически продвинутые стратегии - очень рискованные и дорогостоящие стратегии, но в большинстве случаев они могут быть успешными; 4) стратегия ожидания лидера принимается при выходе на рынок новых услуг, спрос на которые еще не сложился, суть этой стратегии состоит в том, что сначала на рынок выходит небольшая компания, затем в случае успеха лидеры берут на себя инициативу и продолжаем работать в этом направлении.

Основные функции государства в сфере управления инновационными процессами содержат:

• вырабатывание программ определения приоритетов на государственном уровне в сфере инноваций;

• инвестировать в приоритетные исследования, которые определяют уровень развития фундаментальных наук в ближайшей и долгосрочной перспективе;

• создание условий для эффективной интеграции науки, университетов и других секторов, в том числе бизнеса и коммерции;

• регулировать занятость, особенно в сельской местности страны, поскольку более 70% населения страны проживает в этих районах, а также в особых свободных экономических зонах;

• формирование инновационной системы с национальными особенностями, которая напрямую обеспечивает инновационное пространство и способствует всестороннему развитию (рис.2).

В ближайшем и отдаленном будущем приоритет будет отдаваться таким аспектам, как: качественное развитие национальной экономики, укрепление человеческих знаний и навыков, усиление торговли и инвестиций в этих сферах, а также внедрение цифровой экономики [11].

Рисунок 2 **– Организация инновационной деятельности на уровне государства**

У государства есть следующие инструменты и средства, используемые для стимулирования и регулирования инновационной деятельности предприятий:

• стимулирует кредитную политику, налогообложение и амортизацию;

• экономическая система льгот для инвесторов и инновационных субъектов;

• помощь в производстве или реализации новейших продуктов или услуг.

Во всемирно известной литературе по экономике, «инновации» интерпретируются как трансформация возможного научного, технического и технологического прогресса в реальность, которая выражается в новых продуктах, услугах и технологиях[8].

По международным стандартам в сфере обслуживания, инновации - это результат работы в инновационной среде, которая включает новейшие услуги на рынке или новейшие подходы к социальным и другим услугам[9].

Следовательно, производственные периоды инновационного цикла охватывают такие виды деятельности: инвестирование; тренировки; разработки образцов товаров или предлагаемых услуг; массовое производство новых продуктов или предоставление новых услуг; расширение масштабов

производства или поставок; распространение инноваций; выход инноваций на рынок продажи услуг и коммерциализации.

При расчете и рассмотрении показателей для оценки эффективности внедрения нововведений в рассматриваемый период используются следующие параметры: требуемая стоимость нововведений; необходимая сумма инвестиционной экономии; выручка от продаж услуг и прибыль от внедрения новейших технологий; средний годовой объем работы на одного сотрудника. И, конечно же, в основе инноваций лежат следующие факторы:

Объем продаж увеличится, когда реализация инновационного проекта изменит существенные экономические показатели. Математическую формулу можно выразить:

$$Э_п = \frac{В_1 - В_0}{I} \cdot 100\% \quad (1)$$

Где: $Э_п$– эффективность инвестиций от суммы дополнительного дохода от торговли услугами в сфере инвестирования в инновации; *I* – размер инвестиций, сомони; $В_1 - В_0$– годовой доход до и после инвестиций в инновации, [13] сомони.

Если размер рассматриваемого этапа превышает один год, должна применяться скидка:

$$Э_п = \sum_{i=1}^{n} \left[\frac{В_1 - В_0}{(1+r)^i}\right] / \left[\frac{I_i}{(1+r)^i}\right] \quad (2)$$

Где: I_i– сумма инвестиционных вложений с учетом приобретения оборудования, оборотный капитал и т.д. на реализацию инновационного проекта в течение *n* лет; *r* – норма дисконта.

Увеличение чистой прибыли будет обеспечено за счет внедрения новейших и передовых технологий. Перед реализацией инновационного проекта необходимо сравнить годовую сумму дополнительной прибыли и амортизации с суммой инвестиций.

$$Э_{чд} = \frac{(П_1 - П_0) + (А_1 - А_0)}{I} \cdot 100\% \quad (3)$$

Где: $Э_{чд}$– показатель эффективности инвестирования за счет дополнительной прибыли и амортизации основных средств, вложенных в инновации; $П_1, П_0$– годовая чистая прибыль до и после инвестиций, сомони; $А_1, А_0$ – годовые затраты на восстановление основных средств до и после инвестиций, [13] сомони.

Важным аспектом расчета показателя результативности является имидж инновационного проекта, так как он должен оценивать рост выпуска данной категории работников, чей рабочий процесс решается за счет инноваций.

С учетом изложенного, для определения глобального рейтинга инноваций на разных уровнях активности можно разделить следующие группы показателей, которые приведены в таблице 3.

Таблица 3 – Показатели для определения глобального рейтинга инноваций

Группы	Показатели, устанавливающие рейтинг инноваций
Первая группа	политическая стабильность и отсутствие террористического насилия, эффективность власти, воля прессы
	качество государственного регулирования, верховенство закона
	простота открытия бизнеса и принятия решений о банкротстве, легкость уплаты налогов
Вторая группа	расходы на образование в% от ВВП, государственные расходы на учащегося, продолжительность учебы, общая успеваемость, отношение учащихся и учителей после школы
	поступление в ВУЗ, охват инженерными специальностями (% от числа выпускников), доля охвата дистанционным и экспресс-обучением, доля студентов в общей численности молодежи, взаимодействие вузов с предприятиями (экспертная оценка)
	количество сотрудников НИОКР, качество исследовательских организаций
Третья группа	развитие электронного правительства, развитие интернета
	производство и потребление энергии, торговая и транспортная инфраструктура, связанная с инновациями и накоплением капитала
Четвертая группа	легкость доступа к кредитам для частного сектора. % от совокупного кредитного портфеля, микрофинансирование, % от совокупного ссудного портфеля
	защиты инвесторов, рыночная капитализация, предложения венчурного капитала
	средние цены и комиссии. % цены на товары или услуги
Пятая группа	трудоустройство выпускников, % всех НИОКР финансируемые частными компаниями.
	доля научных исследований, финансируемых из зарубежных источников
	импорт высоких технологий, компьютеров, прямые иностранные инвестиции
Шестая группа	количество патентных заявок, в том числе, международных, цена патентных заявок, количество статей в научно-технических журналах
	темпы роста ВВП, плотность бизнеса, общая стоимость компьютерного программного обеспечения, сертификат качества, количество выданных сертификатов
Седьмая группа	количество зарегистрированных товарных знаков, влияние информационных и коммуникационных технологий на сотрудничество

	отдых и культура, производство национальных художественных фильмов на 1 млн. населения, ежедневный тираж газет
	доля ВВП на единицу потребления энергии, экологические показатели, количество экологических сертификатов, импорт и экспорт товаров и услуг, интенсивность конкуренции на местном уровне (экспертная оценка), доля патентов с иностранными изобретателями, экспорт высоких технологий, экспорт услуг связи и других видов услуг

Ниже представлены данные о глобальных рейтингах инноваций отдельных стран, набравших наибольшее количество баллов. Инновации объединяют функции интеллектуальной системы за счет разнообразия, согласованности и сотрудничества между участниками и поощряют сотрудничество.

Таблица 4 – Выборочные данные о глобальном рейтинге инноваций [14]

Наименование государства	Количество баллов из 100 возможных	Рейтинг в списке из 141 страны
Швейцария	68.2	1
Швеция	64.8	2
Сингапур	63.5	3
Латвия	47	30
Литва	44	38
Польша	40.4	44
Россия	37.9	51
Украина	36.1	63
Беларусь	32.9	78

Непризнание нововведений сторонами, получивших за счет прибыли от монополии и нарушение прав потребителей транспортных услуг с учетом роста предпринимательской активности, не отвечающих дополнительным требованиям экологической эффективности.

В последние годы стабильно развивается транспортная сфера, в результате чего мы достигли одной из стратегических целей – вышли из коммуникационного тупика. С этой целью в сфере транспорта реализовано 53 государственных проекта на сумму 20,3 миллиарда сомони, построено более 2200 километров дорог. Проделанная работа позволяет улучшить позицию Таджикистана в мировом рейтинге качества дорог, который улучшился на 20 пунктов за последние два года. В настоящий момент «в транспортной сфере реализуется 15 государственных инвестиционных проектов на общую сумму 8 миллиардов сомони. В их рамках будут сданы в эксплуатацию участок Душанбе-Кызыл-Кала, автомобильной дороги Душанбе-Бохтар стоимостью 1,6 миллиарда сомони, участки Куляб-Шамсиддин Шохин и Шкев-Калайхумб» [12]. В связи с этим, необходимо обеспечить своевременную и качественную реализацию проекта.

В отчете Комиссии при Организации Объединенных Наций по окружающей среде и устойчивому развитию мира говорится, что удовлетворение потребностей современного поколения не должно нарушать права будущих поколений [7]. Также в докладе программы развития Организации Объединенных Наций (ПРООН) подчеркивается, что устойчивое развитие достигается за счет равных возможностей, справедливости, нравственности и верховенства закона, при повышении качества жизни и неразрывной связи между человечеством и окружающей средой [14].

Устойчивость социально-экономического развития достигается за счет взаимодействия комплекса факторов. По степени эффективности факторы устойчивого развития делятся на внутренние и внешние. В первую группу входят научно-технические, инвестиционные, отраслевые, трудовые, экологические, социальные, финансовые, организационные, управленческие и инновационные основы. Ко второй группе относятся политические, правовые, технологические, информационные, экономические и другие.

Научно-технический прогресс и обеспечение инновационного развития системы является основополагающим для устойчивого развития социально-экономической системы. Роль инновации в экономике отражается в ускоренные экономическое развитие на основе инноваций экономической структуры, использования передовых технологий и отраслевые структуры; развитие межотраслевого производства, организация существующей технологии перевозок с эффективным использованием их комплектующих.

Обеспечение всестороннего и быстрого развития социально-экономических систем основано на взаимном влиянии экономических факторов с помощью следующих способов: при увеличении темпов абсолютного экономического роста, реализации масштабного воспроизводства, повышении конкуренции, сохранении баланса внутренних изменений и баланса внешнеэкономической деятельности. Баланс в экономических операциях международных отношений основан на формировании научного потенциала за счет быстрого развития науки в сфере услуг, особенно если это в области пассажирских перевозок; усиление инновации в сельской местности, особенно в сельской местности страны, путем модернизации экономики, внедрения новейших научных, технических и ресурсосберегающих технологий; создание социально и экологически конкурентоспособной экономики, использование ресурсов на приоритетные направления устойчивого развития и интенсификации инвестиционной деятельности; устойчивое развитие и рост малого и среднего бизнеса, обеспечение высокого уровня занятости, улучшение организации производства, особенно в сфере пассажирского транспорта, так как это единственное средство вытеснения сельского населения, механизмы, методы управления (совершенствование бюджетной системы) в этой сфере, совершенствование финансово-кредитной политики, введение гибкой системы налогообложения для предприятии занимающихся в этой сфере и т.д.).

Социальная концепция устойчивого развития социально-экономической системы достигается за счет следующих действий: на основе и с помощью роста реальных доходов населения и повышения уровня качества жизни в целом обеспечить высокий уровень и улучшить развитие социальной инфраструктуры, в том числе в сельской местности; сокращение различий между уровень жизни населения отдельных районов сельской местности, и в том числе социальных групп сельской местности; повышение социальной активности населения сельской местности; повышение занятости и реальных доходов населения сельской местности; создание равных условий и возможностей в регионах, между городов и сельской местности, в области оказания услуг в образовательных, медицинских, торговых, культурно-бытовых, транспортных и других учреждениях; восстановление здоровья населения и продление их жизни за счет чистая экология, роста человеческих и социальных инвестиций, развитие культуры, образования и науки, рост интеллектуальный потенциал сельского населения, улучшение демографической ситуации в сельской местности, в том числе в сельской местности, обеспечение их социальной защитой, так как там проживает значительная часть населения.

Влияние факторов, направленных на развитие социально-экономических систем, нормализует структурную ситуацию, поддерживает баланс материальных, трудовых и финансовых показателей, а также повышает подотчетность государству, населению и партнерам. [13]

Важнейшей задачей управления процессами устойчивого и целенаправленного развития является не только устранение рисков и потерь, но и предвидение и умелое использование факторов окружающей среды.

В связи с этим целенаправленное развитие социально-экономических систем, представляющих собой субъективное влияние управления объектами, должно обеспечивать путем решения следующих задач:

1) обеспечение стабильности и устойчивости текущей деятельности;

2) безусловное и своевременное изменение и достижение главной цели, т.е. необходимых темпов развития на будущее.

Конечно, необходимо учесть все вышесказанное и прийту к выводу, что фактор инноваций может обеспечить методологическую основу и обеспечить факторы устойчивого и всестороннего развития социально-экономической системы в отдельных районах, особенно в сельской местности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Водачек Л. Стратегия управления инновациями на предприятии: сокр. перев. со слов. / О. Водачкова. -М.: Экономика, 1989. - 167 с.

2. Егорова М.В., Авилова В.В. Модель региональной инновационной системы теоретико-методологический аспект // Инновации, 2007. № 6(104). С. 66-69.

3. Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры. Т. I. Вып. 1. — С. 28-79;

4. Кондратьев Н.Д. Избранные сочинения. — М., 1993. — С. 24-83;

5. Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения: Избр. тр. / Сост. Ю.В. Яковец. - М.: Экономика, 2002. - 767 с.

6. Лужнова Н. В., Карелин Н. В. К вопросу о внедрении инноваций в сфере общественного пассажирского транспорта // Молодой ученый. - 2016. - № 7. - С. 887-890.

7. Наше общее будущее. Доклад Международной комиссии ООН по окружающей среде и развитию. -М.: Прогресс, 1989. - 372 с.

8. Подсорин В.А. Экономика инноваций: учебное пособие для магистрантов по направлению «Экономика» / В. А. Подсорин. М.: МИИТ, 2012. 123 с.

9. Политковская И.В. Финансовые аспекты осуществления инноваций на предприятиях транспорта: монография / И.В. Политковская, Д.Т. Хвичия. М.: МАДИ, 2015. 156 с.

10. Портер М.Э. Конкуренция /Пер. с англ. – М.: Изд. дом «Вильямс», 2000. – 495с.

11. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации Эмомали Рахмона Маджлиси Оли от 26.12.2019 г.

12. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера Нации Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан «Об основных направлениях внутренней и внешней политики Республики» от 26.01.2021 г.

13. Рыбнов Е.И. Управление изменениями в организации для сохранения ее экономической устойчивости // Вестник гражданских инженеров. -2007. -№4(13). – С24.

14. Устойчивое развитие и равенство возможностей: лучшее будущее для всех. Доклад Программы развития ООН от 02.11.2011.

15. Фатхутдинов Р. А. Инновационный менеджмент: учебник для вузов / Р. А. Фатхутдинов. - СПб.: Питер, 2012. - 448 с.

16. Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнк.): пер. с англ. -М.: Прогресс, 1982. - 455с.

17. Экономика транспорта: учебник и практикум для академического бакалавриата / под ред. Е. В. Будриной. — М.: Издательство Юрайт, 2016. — 366 с. — Серия: Бакалавр. Акад. курс

18. Cluster specialisation patterns and innovation styles. - Den Haag, 1998. - P.5.

АСОСҲОИ МЕТОДОЛОГИИ ИННОВАЦИЯ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ УСТУВОРИ СИСТЕМАҲОИ ИҶТИМОИЮ ИҚТИСОДӢ

ҶАЛИЛОВ УМАРҶОН ҶАМИЛОВИЧ,
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи Ташкили интиқол ва идора дар нақлиёт-и Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ
734042, Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони академикҳо Раҷабовҳо 10;
тел: (+992) 93-516-64-44; umar.ttu.2002@gmail.com.

Дар мақола асосҳои назариявӣ ва методологии инноватсия ҳамчун омили рушди устувори системаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ баррасӣ шудааст. Субъектҳои фаъолияти инноватсионӣ, нишондиҳандаҳои арзёбии самара-

нокии татбиқи инноватсияҳо, асосҳои консептуалии навовариҳои системавӣ баррасӣ карда мешаванд. Фаъолияти инноватсионии корхона ташкил карда шудааст. Стратегияҳои инноватсионии ширкат ва вазифаҳои асосии давлат дар соҳаи идоракунии равандҳои инноватсионӣ ифшо шудаанд. Ташкили фаъолияти инноватсионӣ дар сатҳи давлатӣ баррасӣ мешавад. Фаъолияти инноватсионӣ дар сатҳи давлатӣ муайян карда шуд. Барои ҳавасмандгардонӣ ва танзими фаъолияти инноватсионии корхонаҳо фондҳои давлатӣ таъсис дода шудаанд. Консепсияҳои рушди устувори системаҳои иҷтимоию иқтисодӣ аниқ карда шуданд. Таъсири мутақобилаи гурӯҳҳои омилҳои рушди мақсадноки системаҳои иҷтимоию иқтисодӣ аниқ карда шуда, принсипҳои асосӣ, консепсияҳо ва механизмҳои рушди устувори системаҳои иҷтимоию иқтисодӣ пешниҳод шудаанд.

Калидкалимаҳо: *методология, инноватсия, иқтисодиёт, рақобат, хидматҳо, бозор, стратегия, корхонаҳои автомобилӣ, фоида, менеҷмент.*

METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF INNOVATION AS A FACTOR OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF SOCIO-ECONOMIC SYSTEMS

JALILOV UMARJON JAMILOVICH,
Candidate of economic sciences, associate professor of the department "Organization of transportation and management in transport" of the Tajik Technical University named after M.S. Osimi
734042, Tajikistan, Dushanbe, avenue of acad. Rajabovs 10;
tel: (+992) 935-16-64-44, umar.ttu.2002@gmail.com.

The article examines the theoretical and methodological foundations of innovation as a factor in the sustainable development of socio-economic systems. The subjects of innovative activity, indicators for assessing the effectiveness of the implementation of innovations, the conceptual foundations of systemic innovations are considered. Organized by the innovative activities of the enterprise. Disclosed are the innovative strategies of the company and the main tasks of the state in the field of management of innovative processes. The organization of innovative activity at the state level is considered. Identified innovative activity at the state level. State funds have been created to stimulate and regulate innovative activities of enterprises. The social concepts of sustainable development of socio-economic systems have been clarified. The interaction of groups of factors of targeted development of socio-economic systems has been clarified, the basic principles, concepts and mechanisms of sustainable development of socio-economic systems have been proposed.

Keywords: *methodology, innovation, economics, competitiveness, services, market, strategy, auto enterprises, profit, management.*

УДК: 331.55, 331.556

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОДВИЖНОСТИ НАСЕЛЕНИЯ И ТРУДОВЫХ МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

ШАРИПОВА АСИЛА ГУЛОМОВНА,
кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента
Российско-Таджикского (славянского) Университета
734025, Таджикистан, Душанбе, ул. М. Турсунзаде 30;
тел.: (+992 37) 227-39-73; e-mail: gavhar.sharipova@bk.ru

СОЛИЕВА ЛОЛА ФИРУЗОВНА,
кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента и маркетинга
Российско-Таджикского (славянского) Университета
734025, Таджикистан, Душанбе, ул. М.Турсунзаде 30;
тел.: (+992) 987-85-55-55; e-mail lola.solieva@bk.ru

В статье исследованы теоретические основы возникновения подвижности населения и трудовых миграционных процессов, доказывается связь их развития с международным разделением труда, специализацией государств и регионов, развитием производительных сил, появлением городов, развитием индустрии и другими процессами. Отмечается, что мировое производственно-хозяйственное состояние, как результат разделения труда и специализации регионов и государств на начальном этапе развития происходило в торговых, государственно-монополистических, научных, военных и других формах. В этом процессе люди стали носителями хозяйственных связей, перемещений и изменений, а население превратилось в самую активную и подвижную часть производительных сил и их развития.

Доказывается, что важнейшей стороной процесса развития и прогресса является подвижность населения, которая стала всеобщим социально-экономическим законом, функционирующим на всех этапах общественно-исторического развития, подвижность населения и трудовая миграция являются положительным явлением и объективным требованием экономики, обусловленное непрерывными структурными изменениями в технике и технологии производства.

В статье особое внимание уделено изучению и характеристике основных теорий и концепций о подвижности населения и трудовой миграции, анализу взглядов научных школ и направлений классической, неоклассической и марксисткой экономической науки. Отмечается необходимость их изучения в процессе управления миграционными процессами.

Ключевые слова: *подвижность населения, трудовая миграция, развитие, разделение труда, специализация, исследования, миграционные процессы.*

Всякое явление в своей основе имеет теоретические и методологические основы и практическое объяснение.

В этом смысле подвижность населения и трудовые миграционные процессы не исключение. Исследованием вопросов подвижности населения и трудовых миграционных процессов занимались ученые разных экономических школ, разных стран и разных времен. Ими разработаны научные концепции и теоретические подходы к определению сущности и теории подвижности населения и трудовой миграции. Пристальное внимание исследователей к этому вопросу объясняется тем, что подвижность населения и трудовая миграция, как результат развития производительных сил, международного разделения труда, глобализации и интеграции экономик и развития мирохозяйственных процессов, которые постоянно усиливаются, проявляются в разных формах и становятся фактором, влияющим на социально-экономические, политические, демографические, экологические и другие процессы, происходящие в современном мире.

Мировое производственно-хозяйственное состояние, как результат разделения труда и специализации регионов и государств, на начальном этапе своего развития реализовывалось в торговых, государственно-монополистических, научных, военных и других формах. В этом процессе люди стали преимущественными носителями хозяйственных связей, перемещений и изменений, происходящих в общественной жизни, а население превратилось в самую активную и наиболее подвижную часть производительных сил и их развития.

Подвижность населения и миграционные перемещения, в том числе внешняя и внутренняя трудовая миграция, были характерны для всех историко-экономических эпох как результат общественного разделения труда, выделения пастушеских племен, труда по сфере деятельности, появления скотоводства, а позже как результат выделения и развития ремесел и появления городов. Развитие ремесел, а затем развитие индустриализации производственной деятельности значительно повлияли на все стороны общественной жизни, вызвали производственную и экономическую потребность в подвижности населения и миграции трудовых ресурсов из менее благоприятных в более благоприятные регионы и государства. Таким образом подвижность трудящихся мигрантов определяется самим характером развития, усилением промышленной индустрии, и в этих условиях происходит переход работников от одних профессий в другие, от одних отраслей в другие, от одного государства и региона в другие и т.д.

При этом важнейшей стороной процесса развития и прогресса является подвижность населения как объективно необходимый фактор человеческого общества и прогрессивно-поступательного развития. Подвижность населения

становится всеобщим социально-экономическим законом, функционирующим на всех этапах общественно-исторического развития и функционально связана с социально-природохозяйственными условиями деятельности человечества.

Основу подвижности населения и трудовой миграции, как раннее было отмечено, с самого начала составляли хозяйственно-экономические факторы, и прежде всего разделение труда, специализация регионов, государств. Наряду с этим как показывает история развития человеческого общества, межгосударственные, межрегиональные, внутригосударственные миграционные перемещения населения происходили либо насильственно, либо вынужденно, путем применения непосредственно силовых факторов, таких как завоевания, войны, порабощения, расовые, национально-этнические, религиозные преследования и т.д.

Поэтому причины подвижности и перемещения населения по странам и регионам разные, но главное, что вызывает и способствует развитию подвижности и трудовой миграции - это развитие производительных сил, переливание капитала из одной отрасли в другую, из одного региона в другой, из одного государства в другое.

В этом смысле подвижность рабочей силы является и последствием, и условием развития индустриализации и развития производительных сил.

Следовательно, подвижность населения и трудовая миграция являются положительным явлением с объективным требованием экономики, обусловленным непрерывными структурными изменениями в технике и технологии производства, постоянным совершенствованием организации управления производственными процессами и трудовых отношений.

Исследование вопросов подвижности населения и трудовой миграции встречается в трудах представителей разных экономических школ, в частности в работах основоположников научного коммунизма.

К. Маркс в своих трудах отмечал, что перелив капитала из одного региона в другой, из одной отрасли в другую вызывает необходимость свободного перемещения рабочей силы, и в этой связи, подвижность населения – одно из главных последствий и вместе с тем условий развития крупной машинной индустрии и глобализации мирового хозяйства, которое неминуемо порождает взаимозависимость «отливов» и «приливов» рабочей силы, как результат различий в степени эксплуатации работников, условиях труда и размерах заработной платы.

К. Маркс выделял три главные формы перенаселения и международной трудовой миграции:

- миграция «текучего перенаселения» (текучесть промышленных рабочих)

- миграция «скрытого перенаселения» (перемещение сельскохозяйственных работников)

- миграция «застойного перенаселения» (образование больших масс относительно избыточных рабочих).

Другой представитель марксистской экономической школы Ф. Энгельс в своей работе «Наброски к критике политической экономии» писал, что перенаселение никогда не бывает абсолютным, оно является всегда относительным и не в нем кроются причины миграции населения. Он отмечал, что относительный избыток населения возникает вследствие недостаточного развитием производительных сил. Эти выводы классиков марксизма ленинизма имеют прямое отношение к ситуациям, связанными с трудовой миграцией населения у нас в республике. Причины движения рабочей силы вызваны не перенаселением, а сложившимися социально-экономическими условиями и развития производительных сил и производственных отношений.

В развитии теории подвижности рабочей силы и трудовой миграции большой вклад внес В. И. Ленин. В своей известной работе «Развитие капитализма в России» он доказал, что «крупная машинная индустрия необходимо создает подвижность населения, так что переход рабочих из одного конца страны в другой становится необходимостью» [2, с 549]

Ряд сформулированных В.И.Лениным положений можно определить, как «закон подвижности населения», суть которого в том, что «без подвижности населения не может быть и его развитие».

В.И. Ленин отмечал, что главным побудительным стимулом развития подвижности населения является различие в уровнях заработной платы и условиях жизни между промышленно развитыми и развивающимися странами. (Этот вывод имеет доказательство и сегодня)

«…Уход рабочих выражает не только стремление населения равномернее распределиться по данной территории, но и стремление рабочих уйти туда, где лучше. Это стремление станет для нас вполне понятным, если мы вспомним, что в районе выход, районе отработков, заработные платы несравненно выше». [2, с.549]

Представители неоклассической экономической школы М. Фелдстайн, Д.Гиллер, А.Лафер, Р.Хогел и другие считают, что рынок труда, как и другие рынки, функционирует на основе равновесия цен и движения рабочей силы объясняется разницей в уровнях заработной платы в отдельных странах и рабочие мигранты приезжают в страны с высокой зарплатой с обратным движением капитала в страны их выхода, и результате миграционного перемещения населения, происходит выравнивание уровней заработной платы, стабилизация мирового и национального рынков труда и рост экономической и социальной безопасности работников. Последователи Дж.Кейнса отмечают возможность ухудшения экономического положения страны, экспортирующей рабочую силу, особенно если эмигрируют высококвалифицированные работники. При этом неокейнсианцы считают, что в рыночных условиях пока предложен механизм, гарантирующий полную занятость, причины безработицы кроются в значительной мере в отсутствии полной синхронности в принятии макроэкономических решений, и разработке экономической политики, политике о сбережениях и инвестициях. Кейнсианство мировое хозяйство понимает, как совокупность государственно регулируемых хозяйств, которые борют-

ся за обеспечение полной занятости, а мировой рынок труда, который формируется в результате межгосударственной миграции рабочей силы, является местом столкновения национальных интересов. Другой исследователь М.Пиоро утверждает, что возрастающие взаимозависимости и выравнивание условий спроса и предложения на рабочую силу в стране-экспорта и стране-импорта рабочей силы и результатом такого выравнивания является возникновение новых факторов, порождающие определенные точки спроса и предложения, ускоряющие экономическое и научно-техническое развитие обеих стран.

Определенный вклад в теорию подвижности населения и трудовой миграции внесли Билсборроу, Критц, Злотник, Ивахнюк, Фауст. Они в своей концепции «миграционных систем» попытались объединить различные подходы по объяснению миграционных потоков и на основе системного подхода доказали, что миграционные потоки между странами-донорами и странами-приема значительно взаимосвязаны, миграция создает некое объединенное пространство, т.е. миграционную систему, включающую в себя страны выхода и страны входа, поэтому для понимания динамики и содержания трудовой миграции следует рассматривать систему в целом.

Большой вклад в теорию подвижности населения и трудовой миграции внес российский исследователь Ионцев В.А. Он в своей работе «Международная миграция населения: теория и история изучения» основываясь на историческом анализе выделил 45 научных направлений, теорий, концепций и подходов в изучении содержания и сущности подвижности населения и трудовой миграции.

Далее остановимся на характеристике отдельных научных направлений и теорий, которые достаточно изучены и широко используются в современном анализе подвижности населения и трудовых миграционных процессов.

Теория «человеческого капитала». Автор этой теории (Дж. Беккер и др.) исследовали все виды миграции, в том числе вынужденной, на уровне – индивида и домохозяйства. В этой теории миграция рассматривается как инвестиции в "человеческий капитал", обеспечивающая повышение доходов, уровня жизни, образования и т.д.

Теория «Экономика семейной миграции». Она предполагает, что взрослые члены семьи по- разному могут оценивать ожидаемые доходы от миграции, и в результате трудовой миграции могут появиться "зависимые остающиеся мигранты", и различия в стратегии одного человека или семейной пары зависят от степени корреляции преимуществ, которые ожидают муж и жена от миграции.

Сегментированный рынок труда, или ***теория «двойного рынка труда».*** Представители этого направления советско-российские ученые Костаков В.Г., Бреев Б.Д. исследовали влияние трудовой миграции на формирование и функционирование рынка труда. Они международную трудовую мобильность считали, как результат возросшего спроса на иностранную рабочую силу у экономически развитых стран, обусловленного, дешевизной рабочей силы в

развивающихся странах. Для этой теории главным является различия в уровнях развития в мире и в индустриальных странах, которые постоянно генерируют миграцию, рабочую силу. По их мнению, рынок труда в индустриально развитых странах делят на три сектора: первичный сектор – высокооплачиваемая работа в которой заняты в основном национальные граждане, вторичный сектор – плохие условия труда и низкий уровень заработной платы) и третий анклавный сектор - работа на хозяина-иммигранта, чаще соотечественника, связанная с жизнью в иммиграционном анклаве.

Другое научное направление – это «***Новая экономическая теория миграции».*** К. Тейлор и его сторонники исходили из того, что решения о миграции принимаются не отдельными лицами, а членами домохозяйств или семей коллективно, что и это даст возможность не только максимизировать будущий доход, связанный, и в том числе, с денежными переводами трудящихся-мигрантов, но и позволяет минимизировать риски, связанные, например, с различными потерями на рынке груда. Считается, что минимизация рисков для семьи может быть более сильным стимулом для принятия решения о международной миграции, чем имеющиеся разницы в заработной плате. Домохозяйства в соответствии с данной теорией исходят из того, что посылают членов семьи на работу за границу не только для увеличения своего дохода, но и для увеличения дохода других домохозяйств. Поэтому новая экономическая теория расширяет возможности функционального анализа, связанного с принятием решений о трудовой миграции.

Теория «мирового хозяйства» или ***теория «мировых систем».*** В соответствии с данной теории трудовая миграция возникает между бывшими колониальными державами и их колониями. Этому, по их мнению, способствуют административные, культурные, лингвистические, и другие связи между ними. Утверждается, что, проникая в развивающиеся государства, расширяющийся мировой рынок действует как катализатор для развития международной трудовой миграции.

Теория «Мировой рынок труда». Идея этой теории заключается в том, что мировой рынок труда, не имея четко обозначенных территориальных границ, формируется, функционирует и развивается в результате экспорта и импорта трудовых ресурсов. Мировой рынок труда постоянно воспроизводит рабочую силу спросом и предложением на иностранную рабочую силу, его масштабы и тенденции развития определяется не только в тех или иных странах и регионах мира и различиями в условиях труда и уровня заработной платы, но состоянием и динамикой в политических, демографических и других процессах в мире.

Теория «процветания» или ***«технологического развития»***

В этой теории исследуются все миграционные потоки и виды миграции с акцентом на переселения. Её автор Дж. Саймон считает для развития человечества и стран рост населения является благом, и в этой связи иммиграцию Дж.Саймон рассматривает как важный положительный элемент мирового экономического и демографического развития.

Общая теория «народонаселения». Основоположник этой теории французский ученый А.Сови и его сторонники в России Д.И. Валентей, А.Я. Кваша и другие демографы. В основе общей теории лежит междисциплинарный, комплексный подход и миграция населения определяется, как чисто демографический процесс, напрямую воздействующий на воспроизводство населения, его возрастно-половую структуру и другие параметры демографического развития, а также как многогранное явление, имеющее географический, экономический, политический и другие аспекты, оказывающие с учетом происходящих изменений в обществе.

Ассимиляционная теория. Она построена на принципе однолинейности процесса адаптации трудящихся мигрантов к новому обществу страны, куда приехали мигранты. Теория ассимиляции есть частный случай более общей функциональной парадигмы в социологии, которое применяется к вопросам иностранных меньшинств, в частности к проблемам таджикистанских мигрантов в странах приема.

Концепция нового международного экономического порядка. Содержание этой концепции заключается в необходимости разработки "механизма более полной и справедливой компенсации" странам экспортерам рабочей силы (развивающим государствам) эмиграции развитыми странами импортирующие рабочие силы за использование иностранной рабочей силы, особенно и в первую очередь высококвалифицированных специалистов. В частности, в этой концепции, в отличие от других базирующихся на приоритетной роли спроса на мировом рынке труда, основной акцент делается на предложении иностранной рабочей силы и возмещении всех издержек, связанных с её перемещением, размещением и использованием в стране приема трудовых мигрантов, даже если речь идёт и о временной трудовой миграции. Считаем, что учет и реализация положений новой концепции международного экономического порядка, будет полезным в практике разработки и реализации миграционной политики РТ, трудовые мигранты которой являются в основном временными.

Демографический переход, научный подход, основанный на концепции "демографического перехода". Представители этой теории А. Ландри, Ф. Ноутстейн, Л.Таба, Н.Кейфиц и другие в своей концепции рассматривали не только рождаемость и смертность, но и миграцию, как демографический процесс взаимосвязанных с рождаемостью и смертностью, которая (миграция) последовательно изменяется при переходе от доиндустриальной к постиндустриальной экономике. Только в этом случае данная концепция может рассматриваться как теория демографического перехода, характеризующая эволюцию демографического развития в пространстве и времени.

Концепция «Нулевое сальдо миграции». В этой концепции миграция рассматривается как важный демографический процесс. Концепция исходит из предположений прямого, косвенного, совокупного и негативного влияния трудовой миграции на развитие демографии. Одним из подходов этой концепции к международной миграции является изучение этого феномена в кон-

тексте теории стабильного и стационарного населения.

Концепция «Мобильный переход». Основная идея этой концепции, как элемент теории демографического перехода, заключается в существовании четко выраженных закономерностей в увеличении территориальной мобильности, происходящие поэтапно, и представляющие существенный элемент процесса модернизации. Территориальная мобильность происходит независимо от расстояния, времени и многообразие территориальных передвижений.

Концепция «Миграционный переход». Эта концепция основное внимание уделяет безвозвратной международной миграции и изменениям, которые в ней происходят в процессе социально-экономического развития, и роли трудовой миграции в демографическом развитии на отдельных стадиях перехода от аграрного к индустриальному обществу. Разновидностью концепции миграционного периода является попытка объяснить изменения в межгосударственной миграции рабочей силы, которая расширяется, когда страна перестраивается для ускоренного экономического роста, и в этой связи она может рассматриваться в рамках экономического подхода.

Концепция подхода «трёхстадийности миграционного процесса». Авторы Т.И. Заславский, Л.Л. Рыбаковский в своей концепции выделили три взаимосвязанные стадии: 1) исходная, подготовительная стадия, в ходе которой происходит формирование территориальной подвижности и принятие решений о трудовой миграции, 2) основная стадия, где происходит сам процесс переселения населения, 3) завершающая стадия, где происходит процесс адаптации мигрантов в новой стране въезда или территории.

Концепция "Притяжение-выталкивание". В этой концепции миграция рассматривается как функция относительной привлекательности отправляющих и принимающих стран, а препятствие, встречающими трудовыми мигрантами между этими странами, рассматриваются в качестве ограничения миграционных процессов. При этом препятствия в странах выезда, выделяется как "выталкивающих" факторов, которые являются определяющими в миграционном движении, в странах приема, наоборот, подобная роль отводится к "привлекающим" факторам.

Концепция «миграционных систем». Основанная на системном подходе, объединяет различные подходы по объяснению миграции и доказывает, что миграционные потоки между странами донора и странами приема значительно взаимосвязаны. Трудовая миграция создает некое объединенное пространство (миграционную систему), объединяющее в себе страны донора и страны приема для понимания ее динамики, содержания и рассмотрения системы в целом.

Научное направление «миграциология» разрабатывалась В. А. Ионцевым, Б.С. Хоревым, и др. Основная идея этого научного направления разработка общей теории миграционной подвижности населения, на основе комплексного подхода в ее изучении и законе подвижности населения. В соответствии с этой теорией миграционное движение по мере общественного прогресса все больше становится социально- экономической необходимостью и

постоянно усиливается. Под миграционным движением авторы теории понимают совокупность всех видов территориальных передвижений, происходящих под влиянием разнообразных факторов и мотивов, которые и лежат в основе такого понятия, как "миграционная система". Данное понятие объединяет систему из четырех блоков:

- общая миграционная подвижность или миграционная активность населения;
- территориальное перераспределение населения;
- миграционное поведение населения;
- механизм воздействия.

Научное направление «этносоциологическое» Основой этого научного направления является концепция культуры как коллективного способа адаптации к окружающей природной и социальной среде, который по мнению разработчиков является новый, более глубокий уровень понимания механизмов миграции, неотделимый от исторических традиций народов, и отражающих прежний миграционный опыт. В последние годы в рамках этносоциологии получило развитие несколько иное понимание внешней миграции, которое не обязательно связанно с пересечением государственной границы и определением как международной миграцией. Поэтому, как считают авторы этносоциологического направления, внешняя миграция может выступать и как международная, и как внутренняя. Однако данное направление часто включается в исторический подход, в то же время оно также связано с этнографическим подходом.

Направление «Культурологическое». Ее авторы исходят из предположения, что социальное взаимодействие происходит в рамках рынка рабочей силы, который по своей природе является интернациональным и миграция происходит в контексте взаимодействующего процесса между людьми двух разных стран, к примеру Российской Федерации, и Республики Таджикистан и в рамках пространства, включающего в себя обе страны.

Направление «политическое». В соответствии с этим направлением в международной миграции как взаимодействие между государствами происходит передача юрисдикции, поскольку мигранты, прекращая быть членами одного общества, становятся членами общества другого. При этом рассматривается как множество индивидов, использующие возможности выбора, максимизируют свое благосостояние, в том числе переехать из одной политической юрисдикции в другую, при этом целью государств является максимизация общих задач с помощью контроля за въездом и выездом трудовых мигрантов, а также устанавливая порядка членства в обществе при помощи законов о натурализации. Таким образом международная миграция может привести к противоречиям между интересами трудящихся мигрантов и общества.

Демографическое направление или географический подход. Это направление занимало особое место в исследовании миграционных процессов российских ученых Покшишевский В.В., Хорев Б.С., Чапек В.Н. и дальнего зарубежья К.Тейлор, Дж.Беккер и другие, которые внесли огромный вклад в

изучение теории миграции и основы миграциологии. В рамках этого подхода развитие получили такие методы анализа миграционного движения, как графический и картографический.

Экологическое направление или «экологический подход».

Это направление исследует взаимосвязи между миграциями населения и окружающей средой, вопросы её воздействия на миграционные потоки и появления в 90-е годы концепции "экологической миграции" (экологические переселенцы и беженцы). В рамках этого подхода была разработана одна из первых моделей миграции - модель Стоуффера (1940 г.).

Историческое направление или «исторический подход», **которые можно разделить на два крупных направления:**

- историю миграционного движения, которое объясняет роль и значение миграции для отдельных государств, регионов и мира в целом

- историю развития научных взглядов на миграцию.

Исторический подход и его методы широко используются при анализе миграции в рамках других подходов, которые между собой взаимосвязаны, по принципу нельзя понять настоящее, не зная прошлого.

Историко-демографическое направление. Данным направлением занимались российские учёные Д.С. Шелестов, В.М. Кабузан и другие. Это научное направление развивается в рамках исторической демографии и ее вполне можно было бы включить в демографический подход, рассматривающий миграцию в ракурсе исторической эволюции всех демографических процессов в его отдельных странах, регионах и в целом по всему миру.

Этнографическое направление или «этнографический подход»» Представителями этого направления являются В.И. Козлов, С.И. Брук, В.А. Тишков, А.В. Топилин и другие.

Суть этнографического направления заключается в изучении миграции по этническому признаку, обоснование определяющей роли того или иного этноса в миграционных движениях и его влияние на культурное, социально-экономическое развитие различных диаспор и народов.

Направление «понятийно-классификационное» Основной смысл этой теории в разработке классификации миграционных потоков и понятийного аппарата. Важность этого научного направления в том, что, несмотря на попытки унифицировать основные понятия международной миграции еще нет единого признания, толкования и понятия "эмигрант" и "иммигрант", "территориальная и пространственная мобильность" и других категорий. Под термином "миграция", ряд учёных определяет, как совокупность действий, связанных с межпоселенными передвижениями, приживаемости в новых условиях, на новом месте или в новых условиях.

Международная (межгосударственная) миграция – это территориальные (пространственные) передвижения населения через государственные границы, вызванные изменением постоянного места жительства под влиянием, экономических, национальных, политических, социальных, экологических, этнических, психологических и других факторов.

Подытоживая теоретические основы подвижности населения и трудовых миграционных процессов, отметим, что эти явления являются многофакторными, многоплановыми, их познание и эффективное регулирование должно осуществляться на основе изучения и использования научно-теоретических основ этих процессов.

ЛИТЕРАТУРА

1. К.Маркс, Ф.Энгельс. Соч. т. 23 (С 645-646)
2. В.И.Ленин. Полное собрание соч.т.3 – С 549
3. Ивахнюк И.В. Евразийская миграционная система: теория и практика.- М.: МАКС Пресс, 2010- 240 с.
4. Ионцев В.А. Международная миграция населения: теория и история изучения. - М.: МГУ-Диалог, 2001 – 325 с
5. Султанов З.С., Солиева Л.Ф. Регулирование миграционных процессов и вопросы социальной защиты внешних трудовых мигрантов. Душанбе, 2020. – 177 с.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ҲАРАКАТИ АҲОЛӢ ВА РАВАНДҲОИ МУҲОҶИРАТИ МЕҲНАТӢ

ШАРИПОВА АСИЛА ҒУЛОМОВНА,
номзади илми иқтисодӣ, дотсенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги
Донишгоҳи Славянии Русияву Тоҷикистон,
734025, Тоҷикистон, Душанбе, кӯчаи. М. Турсунзода 30;
тел.: (+992 37) 227-39-73; e-mail: gavhar.sharipova@bk.ru

СОЛИЕВА ЛОЛА ФИРУЗОВНА,
Номзади илми иқтисод, дотсенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги
Донишгоҳи Славянии Русияву Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, Душанбе, кӯчаи. М. Турсунзода 30,
тел.: (+992) 987-85-55-55, e-mail lola.solieva@bk.ru

Дар мақола асосҳои назариявии пайдоиши ҳаракати аҳолӣ ва равандҳои муҳоҷирати меҳнатӣ омӯхта, робитаи байни рушди онҳо, бо тақсимоти байналмилалии меҳнат, махсусгардонии давлатҳо ва минтақаҳо, рушди қувваҳои истеҳсолкунанда, пайдоиши шаҳрҳо, рушди саноат ва дигар просессҳо, қайд карда мешавад, ки давлати истеҳсолию иқтисодии ҷаҳонӣ дар натиҷаи тақсимоти меҳнат ва махсусгардонии минтақаҳо ва давлатҳо дар марҳилаи ибтидоии тараққиёт дар шаклҳои тиҷоратӣ, давлатӣ-монополистӣ, илмӣ, ҳарбӣ ва ғайра ба амал омад. Дар ин процесс одамон барандаи алоқаҳо, ҳаракатҳо ва дигаргуниҳои иқтисодӣ гардида, аҳолӣ бошад, қисми фаъолтарин ва сайёри қувваҳои истеҳсолкунанда ва тараққиёти онҳо, гардид.

Исбот шудааст, ки муҳимтарин ҷанбаи ҷараёни рушд ва пешрафт ҳаракати аҳолӣ мебошад, ки қонуни умумии иҷтимоию иқтисодӣ гаштааст, ки дар ҳамаи марҳилаҳои рушди иҷтимоию таърихӣ амал мекунад, ҳаракати аҳолӣ ва муҳоҷирати меҳнатӣ. падидаи мусбат ва талаби объективии иқтисодиёт мебошад, ки дар натичаи дигаргуниҳои доимии структурен технология ва технологияи истеҳсолот.

Дар мақола ба омӯзиш ва тавсифи назария ва мафҳумҳои асосӣ дар бораи ҳаракати аҳолӣ ва муҳоҷирати меҳнатӣ, таҳлили ақидаҳо, мактабҳои илмӣ ва самтҳои илми иқтисодии классикӣ, неоклассикӣ ва марксистӣ таваҷҷуҳи махсус дода шудааст. Зарурати омӯхтани онҳо қайд карда мешавад. Дониш ва истифода дар раванди идоракунии равандҳои муҳоҷират.

Калидвожаҳо: *муҳоҷирати аҳолӣ, муҳоҷирати меҳнатӣ, рушд, тақсимоти меҳнат, ихтисос, таҳқиқот, равандҳои муҳоҷират.*

THEORETICAL FOUNDATIONS OF POPULATION MOBILITY AND LABOR MIGRATION PROCESSES

SHARIPOVA ASILA GULOMOVNA,
PhD in Economics, Associate Professor
Department of Management Russian-Tajik (Slavic) University
734025,Tajikistan, Dushanbe, St. M. Tursunzade 30;
Tel .: (+992 37) 227-39-73; e-mail:gavhar.sharipova@bk.ru

SOLIEVA LOLA FIRUZOVNA,
PhD in Economics, Associate Professor
Department of Management Russian-Tajik (Slavic) University
734025, Tajikistan, Dushanbe, St. M. Tursunzade 30;
Tel: (+992) 987-85-55-55 e-mail: lola.solieva@bk.ru

The article examines the theoretical foundations of the emergence of population mobility and labor migration processes, proves the connection between their development and the international division of labor, specialization of states and regions, the development of productive forces, the emergence of cities, the development of industry and other processes. It is noted that the world production and economic state, as a result of the division of labor and specialization of regions and states at the initial stage of development, took place in commercial, state-monopoly, scientific, military and other forms. In this process, people became carriers of economic ties, displacements and changes, and the popula-

tion turned into the most active and mobile part of the productive forces and their development.

It is proved that the most important side of the process of development and progress is the mobility of the population, which has become a universal socio-economic law that functions at all stages of socio-historical development, the mobility of the population and labor migration are a positive phenomenon and an objective requirement of the economy, due to continuous structural changes in technology and production technology.

The article focuses on the study and characteristics of the main theories and concepts of population mobility and labor migration, analysis of views, scientific schools and trends of classical, neoclassical and Marxist economics. The necessity of their study, knowledge and use in the process of managing migration processes is noted.

Keywords*: population mobility, labor migration, development, division of labor, specialization, research, migration processes.*

УДК:330.101

МАСЪАЛАҲОИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТӢ ДАР ГУЗАРОНИДАНИ МОНИТОРИНГИ КОРХОНАҲОИ КИШОВАРЗӢ

ИДИЕВ МАНУЧЕҲР ХАЙРИДИНОВИЧ,
сардори маркази техналогияи иттилоотӣ ва телекамуникатсионии
Коллеҷи омӯзгории ба номи Х.Махсумови ДДОТ ба номи С.Айнӣ
734024, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С. Айнӣ 73;
тел., (+992) 226-28-10; e-mail: kolliji-omuzgori@mail.ru

Дар мақола масъалаҳои таъмини бахши аграрӣ бо технологияҳои иттилоотӣ ва зарурати ҷорӣ намудани онҳо, дар замони муосир мавриди омӯзиш ва таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф бо далелҳои илман асоснокшуда ҳаллу фасли масъалаи зикргардидаро дар комплекси агросаноатӣ муҳим хонда, исбот намудааст, ки бо ворид намудани дастовардҳои технологияҳои муосири иттилоотӣ, истеҳсолоти аграрӣ, аз ҷумла тавассути ба роҳ мондани робитаи байниҳамдигарии истеҳсолкунандагон, ташкили алоқа бо ниҳодҳои давлатӣ, тиҷоратӣ, бозор заминаҳои мусоидро метавонад фароҳам орад.

Муаллиф бо дарназардошти омӯзиши вазъи соҳа меъёрҳои асосие, ки дар расмиёти таҳлилӣ метавонанд истифода шаванд нишон додааст.

Калидвожаҳо: *технологияҳои иттилоотӣ, амнияти озуқаворӣ, бахши аграрӣ, комплекси агросаноатӣ, тиҷорат, ҳукумати электронӣ.*

Яке аз хусусиятҳои муҳимми ҳаёти хоҷагидории кишварамон дар солҳои охир дар самти сиёсати аграрӣ ин дар баробари таъмини иҷрои нишондодҳои стратегияи амнияти озуқаворӣ инчунин, бо дастовардҳои технологияҳои муосир мусаллаҳ сохтани истеҳсолоти аграрӣ ба шумор меравад. Дар ин радиф, таъмини бахши аграрӣ бо васоит ва ахбори иттилоотӣ нақши муҳим ба худ касб мекунад, Зеро, ин фазоро барои ба роҳ мондани робитаи байниҳамдигарии истеҳсолкунандагон, ташкили алоқа бо ниҳодҳои давлатӣ, тиҷоратӣ, бозор ва ғайра фароҳам меорад.

Барои таҳлили сатҳи нуфузи васоити иттилоотӣ дар байни кормандони соҳаи КАС доштани маълумот оид ба миқдори нафарони дар фаъолияти ҳамарӯзаашон аз воситаҳои иттилоотӣ истифодабаранда, иштирок намудан дар семинарҳои омӯзишӣ ва ғайра нишондодҳои муҳиманд. Мутаасифона, дар ин самт нишонҳо,и кишвари мо на он қадар ҷониби таваҷҷуҳанд, Зеро, тибқи ҳисоботи СММ оид ба рушди инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 2015)

ҳамагӣ дар кишвар 800 ҳазор адад компютерҳои шахсӣ дар истифода будааст, ки миқдори зиёди он ба сокинони шаҳрҳо рост меояд.

Таъсири тағйиротҳои сохтории сектори аграрӣ ба рушди талабот нисбати иттилоот дар соҳа бузург аст. Ташкилёбии хоҷагиҳои инфиродӣ дарки зарурат ва талаботро ба маълумотҳои нав меафзояд. Зеро, бидуни чунин талош наметавон маҳсулнокии истеҳсолотро таъмин кард ва ин яке аз шартҳои ҳаётан муҳим барои мавҷудияти хоҷагиҳои хурди инфиродӣ ба шумор меравад.

Таъмин намудани иттилоот доир ба таҳия, қабул ва татбиқи қарорҳои идоракунӣ, қисми муҳимми раванди қабули қарорҳо дар бораи идоракунӣ мебошад, ки ба аҳамияти афзояндаи нақши захираҳои иттилоотиро нисбат ба дигар намудҳои захираҳо мувофиқат мекунад. Албаттта, аз иттилооти босифат қабул гадидани қарорҳои муносиб оиди рушди корхонаи кишоварзӣ муҳим мебошад. Муассирӣ ва имконпазирии ҳалли таҳияшуда аз сифати иттилоот мустақиман вобаста аст. Барои баланд бардоштани самаранокии ҷамъоварӣ, нигаҳдорӣ, интиқол ва гирифтани иттилоот, васеътар истифода бурдани он имкониятҳое, ки технологияҳои муосири иттилоотӣ таъмин мекунанд, зарур аст.

Барои рушди бомуваффақияти соҳаи кишоварзӣ на танҳо дигаргуниҳои сохторӣ дар КАС (комплекси агросаноатӣ), модернизатсияи техникӣ, қабули техникаи кишоварзӣ, балки истифодаи усулҳои босуръат рушдёбандаи информатизатсия дар асоси муносибати систематикӣ зарур мебошанд. Тавре ки маълум аст, яке аз фарқиятҳои асосии хоҷагиҳои кишоварзии ватанӣ назар ба корхонаҳои ғарбӣ андозаи он, сохтори серсоҳаи он ва дар натиҷа системаи мураккаби идоракунии зина ба зина мебошад[1].

Дар замони муосир, самтҳои асосии рушди иҷтимоию иқтисодии соҳаи кишоварзӣ дар дурнамои дарозмуддат, ташкили системаи иттилоотӣ дар комплекси агросаноатӣ мебошад, ки он имкон медиҳад ба таври дақиқ маълумотҳои зарурӣ дар бораи вазъи соҳаи кишоварзӣ, бозорҳои маҳсулоти кишоварзӣ ва вазъи аҳолии деҳот қабул, коркард ва интишор карда шаванд. Ташкил намудани чунин система бар асоси модулҳои дар чаҳорчӯбаи ягонаи иттилоотӣ (пойгоҳи иттилоотӣ) мумкин аст. Ин равиш имкон медиҳад, системаи иттилоотӣ ба таври васеъ истифода гардад. Ба мо маълум мегардад, ки дар чаҳорчӯбаи барномаи мақсадноки «Ҳукумати электронӣ» зарур аст, ки комплекси махсуси иттилоотӣ барои соҳаи кишоварзии кишвар ё минтақа, ки фаъолияти сохторҳои гуногунро дар дохили кишвар ҳамоҳанг мекунад, таҳия гардад. Ин пойгоҳи иттилоотӣ метавонад ҳамчун пойгоҳи ягонаи иттилоотӣ оид ба соҳаи кишоварзӣ дар Тоҷикистон гардад. Ин иқдом имкон медиҳад, ки сиёсати ягонаи иттилоотӣ дар тамоми минтақаҳои кишвар таъмин гардида, тан-

зими воридот ва содироти молу хизматрасонӣ ба роҳ монда шавад, рушди мақсадноки соҳа дар тамоми минтақаҳо таъмин карда шавад.

Аммо, мутаассифона, аз сабаби набудани муносибати бенизом нисбат ба рушди комплекси агросаноатӣ, қарорҳои нави прогрессивӣ қабул шудаанд, ки танҳо дар марҳалаи нави татбиқшавӣ қарор доранд. Натиҷаҳои воқеӣ бо дарки ҳусни тафоҳум дар байни истеҳсокунандагони маҳсулот ва дастгоҳи марказии идоракунӣ метавон дар солҳои оянда ба даст овард. Масъалаи асосӣ аз он иборат аст, ки инро бояд дарк кард, ки бозгашт ба ақиб вуҷуд надорад. Дар берун асри технологияҳои нав дарро мекӯбад ва кор кардан бо услуби кӯҳна, новобаста аз он, ки касе онро мехоҳад ё не, ҳам дар комплекси агросаноатӣ ва ҳам дар дигар соҳа кор муяссар намегардад.

Ҳамзамон, дар доираи татбиқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, ворид намудани технологияҳои нав дар соҳаи кишоварзӣ имкон медиҳад, ки на танҳо самаранокии соҳа баланд бардошта шавад, балки барои рушди технологияҳо дар соҳаҳои дигар аз он ҷумла соҳаи илм шароит фароҳам оварда мешавад. Ҳангоми ташкил намудани мониторинг, ташкили алоқаҳои коммуникатсионӣ, инчунин, раванди ҷамъоварӣ, интиқол ва коркарди иттилооти идоракунӣ хело ҳам муҳим аст.

Ташкил намудани коммуникатсия дар корхона маънои ба тартиб даровардани қабул, коркард, интиқол ва нигоҳдории иттилоотро дорад. Таҳти мафҳуми иттилооти идоракунӣ, аксарият муаллифон маълумотҳоеро дар назар доранд, ки дар худ навоварӣ ва муфид будани қабули қарорҳои идоракуниро доранд. Иттилоот дар шароити муосир, ки бо тахассус ва тақсими меҳнат ҳам дар дохили корхона ва ҳам дар сатҳи кишвар ва минтақа арзёбӣ мегардад, аз мавҷудияти шумораи зиёди робитаҳои ташкилӣ, ки ба равандҳои идоракунии онҳо, асос ёфтаанд, шаҳодат медиҳад. Иттилоот манбаи зарурие мебошад, ки аз хусусиятҳои миқдорӣ ва сифатии он, самаранокии қарорҳои қабулшуда, инчунин, идоракунӣ вобаста мебошад.

Ҳамзамон, ин манбаро метавон худ истеҳсол намуд ва ҳам ҳамчун маҳсулот харидорӣ намуд. Барои ташкил намудани истеҳсоли иттилооти самаранок ва оқилона ҳамчун манбаъ, аз як тараф, методологияи баҳодиҳии нишондиҳандаҳои сифатии он зарур аст ва аз ҷониби дигар, кӯшиши ба даст овардани он бо хароҷоти ҳадди ақалл ва дар сурати харидорӣ намудан, таносуби оптималии нарх ва сифатро пайдо кардан лозим аст.

Дар бораи сифати иттилоот, ки дар расмиёти таҳлилӣ истифода мешавад, бояд аз рӯи меъёрҳои асосии зерин баҳо дода шавад:

- зарурат, хусусияти маъноӣ, марказоният ва дараҷаи маълуми истифодаи иттилоотро дар худ доро мебошад;

- кифоя будан (басанда будан), тавсифи тамому факту далелҳо, падидаҳо ва сатҳи истифодаи он, инчунин, моҳияти маълумот вобаста аз имкони татбиқи амалии он дар коркард ва истифодабарӣ барои таҳлил;

- дурустии (саҳеҳияти) далелҳо ва дурустии маълумоти баҳисобгирӣ (ки аз ҷониби манбаи қабул, сифати воситаҳои техникии ченкунӣ ва назорат муайян карда мешавад, технологияи қабул, коркард ва нигоҳдории иттилооти идоравӣ);

- саривақт гирифтани иттилоот – иттилооти зарӯрӣ, ки барои идоракунӣ заруранд. Инчунин, маълумот дар бораи омилҳои дуршавӣ дар низоми идоракунии фаъолияти хоҷагидорӣ аз ҷониби таҳлилгарон бояд ба таври фаврӣ пешниҳод карда шавад. Дар ҳолати дер расондани хабар, маънои аслии иттилоот гум мешавад (ин ҳолат метавонад ба имкониятҳои корхона зарар расонад), илова бар ин метавонад оқибатҳои ногувор ба фаъолияти корхона ворид намояд;

- таҳлилӣ, аз дараҷаи умқият, муфассал будани далелҳои фаъолияти иқтисодӣ вобаста аст, ки вобаста ба талаботҳои идоракунӣ ба танзим дароварда мешавад;

- муташаккилӣ, сатҳи технологияи ташаккули иттилоот, возеҳ ва фаҳмо будани пешниҳодҳои он (сохтори системавии маълумот), тарҳи дуруст; мувофиқ будани шаклҳои баҳисобгирӣ ва ғ. Яъне,, шаклҳои маълумоти баҳисобгирӣ бояд аз ҷониби роҳбари ташкилот расман тасдиқ карда шаванд).

Таъминоти иттилоотӣ - унсури муҳимтарини системаҳои автоматикунонидашудаи иттилоот барои ифодаи иттилооте мебошад, ки ҳолати иншооти идорашавандаро тавсиф мекунад ва барои қабули қарори идоракунӣ ҳамчун асос хидмат менамояд. Таъминоти иттилоотӣ маҷмӯи системаи ягонаи нишондиҳандаҳо, ҷараёни иттилоот - вариантҳои ташкили раванди кориро дар бар мегирад; системаҳои тасниф ва рамзгузории иттилооти иқтисодӣ, системаи ягонаи ҳуҷҷатгузорӣ ва масирҳои гуногуни иттилоот (файлҳо), ки дар дастгоҳҳо (мошинҳо) ҳифз мешавад, ки дараҷаҳои гуногуни ташкилиро дарбар мегирад.

Ҳадафи коркарди таъмини иттилоотии технологияҳои иттилоотӣ – ин беҳтар кардани сифати идоракунии ташкилот дар асоси баланд бардоштани эътимоднокӣ ва маълумоти саривақтӣ мебошад, ки барои қабули қарорҳои идоракунӣ зарур ҳастанд. Мақсади асосии таъминоти иттилоотӣ, ин таъмин намудани чунин тарзи ташкил ва пешниҳоди иттилоот мебошад, ки бояд ба ҳама гуна талаботи нишондиҳандаҳо ва инчунин, шароити технологияҳои автоматикӣ ҷавобгӯ бошад. Ташкил намудани таъминоти иттилоотӣ дар робитаи зич бо технологияи коркарди автоматӣ ва таъминоти барномавӣ қарор дорад.

Дар зери мафҳуми системаи иттилоотӣ метавон маҷмӯи субъектҳо, объектҳо ва муносибатҳои байниҳамдигарии онҳо,, ки дар ҷараёни истеҳсол, тақсимот, мубодила ва истеъмоли захираҳои иттилоотӣ дар асоси технологияи

истифодашаванда, ки таркиби ягонаро ташкил мекунад, фаҳмида шавад. Системаҳои иттилоотӣ асоси моделҳои иттилоотӣ мебошанд, ки ҳамчун маҷмӯи ҷараёни иттилооте, ки дар ҷараёни идоракунӣ истифода мешаванд.

Имрӯз медонем, ки системаҳои автоматикунонидашудаи иттилоотӣ аз ҳама маъмуланд, ки ба истифодаи воситаҳо ва имкониятҳои технологияи компютерӣ асос ёфтаанд. Имрӯз роҳбарони корхонаҳои кишоварзӣ бо талаботи қатъии рӯзафзуни касбӣ ва истифодаи технологияҳои муосири идоракунӣ дар амалияи фаъолияташон рӯ ба рӯ мешаванд.

Имрӯз, ҷойгоҳи таъминоти иттилоотӣ дар фаъолияти идоракунии корхонаҳо торафт муҳимтар мегардад. Аксаре аз коршиносон медонанд, ки зиёд гардидани миқдори иттилооте, ки ба мақомоти идоракунанда ва мустақиман ба роҳбарон расонда мешаванд. Бояд қайд кард, ки ин дорои вазифаҳои мураккаб мебошанд, омилҳои ба ҳам алоқаманд дошта, муҳити зудтағйирёбанда доранд. Аз ин рӯ, бо назардошти рушди технологияи муосир, бевосита истифодаи васеи компютерҳо ва технологияҳои иттилоотиро дар ҷараёни идоракунӣ тақозо мекунад [2].

Бояд қайд кард, ки танҳо технологияи иттилоотӣ на ҳамаи мушкилоти идоракунии созмонро ҳал менамоянд. Технологияи иттилоотӣ метавонад танҳо як воситае муҳиме барои роҳбарони баландихтисоси корхонаҳо бошад. Ба қисми ин воситаҳо метавон таъминоти барномавии махсусро дохил намуд, ки ҳамчун низоми дастгирии қарорҳои идоракунӣ истифода мешаванд.

Таъминоти барномавии дастгирии қарорҳои идоракунӣ (Нармафзори дастгирии тасмимгирии идоракунӣ)-ро метавон ба гурӯҳҳои функсионалии зерин тақсим кард:

- идоракунии ҳуҷҷатҳо;
- муносиб будан ва интихоб;
- моделсозӣ;
- идоракунии барномавӣ ва мақсаднок;
- таҳлили системавӣ;
- экспертиза;
- таъминоти ҷустуҷӯӣ ва маълумотӣ;
- таҳлили оморӣ;
- пешниҳоди маълумот;
- баҳисобгирӣ ва ҳисобот.

Сарфи назар аз он, ки усулҳои дастгирии компютерӣ барои қабули қарорҳои идоракунӣ ҳоло ҳам заифанд ва рушди онҳо, зарур аст, то ки дар ҳолатҳои зарурӣ қабули қарори дуруст ва саривақтиро таъмин намоянд. Бо боварии комил метавон қайд намуд, ки рушди системаҳои компютерии дастгирӣ яке аз самтҳои дурнамои рушди системаи идоракунӣ хоҳад буд. Ин ба

он вобаста аст, ки дастгирии компютерӣ ба роҳбари корхона имконият медиҳад, ки дар баробари истифодабарии метод ва усулҳои субъективӣ, ки қудрати пурраи технологияи компютерӣ ва иттилоотиро истифода барад, барои амалӣ кардани услуби коркард ва қабули қарорҳо мусоидат менамояд.

Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ барои идоракунии корхонаҳои кишоварзӣ аз он лиҳоз муфид аст, ки ҳар як корхонаро дар самти мутобиқшавӣ ва рақобатпазирии иқтисоди бозаргонӣ мусоидат менамояд. Бояд қайд намуд, ки технологияҳои иттилоотӣ дар системаҳои агро-иқтисодӣ метавонанд дар соҳаҳои зерин мустақиман татбиқ карда шаванд ва ё қисман истифода карда шаванд:

— системаҳои автоматикунонии ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ ва коркарди маълумоти оперативӣ, баҳисобгирӣ ва ҳисобот, бахусус дар соҳаи бухгалтерӣ;

— системаҳои маълумотдиҳӣ ва иттилоотӣ, ки иттилооти меъёрии техникӣ ва технологиро дар бар мегиранд;

— системаҳои автоматикунонӣ барои таҳияи нақшаҳои сатҳҳои гуногун - кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат, аз ҷумла харитаҳои технологӣ, нақшаҳои фаъолияти истеҳсолӣ ва молиявии корхонаи кишоварзӣ ва ғайра истифода бурда мешавад;

— системаҳои моделсозии равандҳои иқтисодӣ, ки ба интихоби алтернативаҳои имконпазири рушди корхонаи кишоварзӣ мусоидат мекунанд;

— системаҳои алоқа байни бахшҳои гуногуни корхона, корхонаҳои алоҳидаи кишоварзӣ ва хидматрасонӣ, мақомоти ҳукуматҳои маҳаллӣ, хадамоти иттилоотӣ ва машваратӣ ва ғайра. тавассути шабакаҳои глобалӣ, компютерӣ ва почтаи электронӣ ба роҳ монда мешаванд, ки он барои расондани иттилооти муҳим дар бораи фаъолияти корхона ва мубодилаи таҷрибаҳо имконият фароҳам меорад;

— системаи пешгӯии обу ҳаво, инчунин, пешгӯии ҳолати бозори маҳсулоти кишоварзӣ. Яке аз ин системаҳо технологияи «Зонт» мебошад, ки имкон медиҳад, ки пешгӯиҳои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ қабл аз як сол ва эҳтимолияти то 80% даромаднокӣ асоснок карда шавад.

Ҳамин тариқ, дар асоси гуфтаҳои боло, мо метавонем ба чунин хулоса оем, ки усулҳои методҳои муосири автоматикунонӣ имкон медиҳанд:

— баланд бардоштани самаранокии роҳбарӣ дар асоси пешниҳоди маълумот аз ҷониби роҳбарон ва мутахассисон, ки дар маркази маълумотҳо (база данных) ба таври комил , боэътимод ва саривақтӣ нигоҳ дошта мешавад;

— беҳтар намудани ҳуҷҷатгузорӣ бо роҳи муносиб ва стандартикунонӣ, автоматикунонии раванди корҳое, ки меҳнатталабанд;

— паст намудани хароҷоти пешбурди кор тавассути автоматикунонии ҷараёни коркарди иттилоот, танзим ва содда кардани дастрасӣ ба иттилооти зарурӣ;

— таъмин намудани баҳисобгирии боэътимоди даромад ва хароҷоти маблағҳои пулӣ дар ҳама сатҳҳои идоракунӣ;

— роҳбарони хоҷагиҳои сатҳҳои мухталифро зарур аст, ки оид ба фаъолияти воҳидҳои зертобеи худ таҳлилҳор ба анҷом расонда, барои мақомоти идораи болоӣ ба таври фаврӣ ҳисоботи ҷамъбастӣ ва таҳлилӣ пешниҳод намоянд;

— баланд бардоштани самаранокии мубодилаи маълумот байни шахсони алоҳидаи комплекси агросаноатӣ ва дастгоҳи марказӣ;

— кафолати пурраи амният ва тамомияти маълумот дар тамоми марҳалаҳои коркарди иттилоот ва ғайра.

Дар сатҳи корхонаҳо бояд шароити мусоиди дохилӣ муҳайё карда шавад, ки қарорҳои идоракуниро, ки ба арзёбӣ ва интихоби шакли ояндаи идоракунӣ, асоснок кардани сохтори самараноки истеҳсолӣ ва ташкили истеҳсолот, таъмини тавозуни захираҳои истеҳсолӣ нигаронида шудаанд, муайян карда мешавад.

Ҳамин тавр, аҳамияти ҳаллу фасли масъалаҳои ташкили мониторинги таҳлилӣ бо мақсади таъмини идоракунии бомуваффақияти корхона дар шароити рақобатпазир сатҳи баланди талаботро ба барномаҳои таҳлили иқтисодӣ муайян мекунад ва дар натиҷа, масъалаҳои такмили ҷараёни идоракунӣ дар асоси воситаҳои автоматикии коркарди иттилоот, ки хело ҳам мувофиқанд, ба роҳ монада мешавад;

Тартиби таҳлили молиявӣ ва иқтисодӣ хеле заҳматталаб буда, ҷамъоварӣ, ҷамъбаст ва коркарди миқдори зиёди иттилоотро, ки дар манбаъҳо ва ҳуҷҷатҳои мухталиф мавҷуданд, талаб мекунад. Ғайр аз ин, дар ҷараёни кор ба хатогиҳои зиёд роҳ дода мешавад, ки барои муайян кардан ва ислоҳи онҳо, вақти зиёд сарф мегардад.

Истифодаи системаҳои автоматии иттилоотӣ имкон медиҳад, ки камбудиҳо бартараф карда шаванд. Аз ин рӯ, табиӣ ст, ки ин таҳлил автоматӣ буда, бо истифодаи барномаҳои махсуси тарҳрезишуда дар асоси компютерҳои шахсӣ сурат мегирад. То ба имрӯз номгӯи зиёди барномаҳое, ки вазифаҳои гуногуни таҳлили молиявӣ, масъалаҳои ҳисоботҳои бухгалтерӣ, банақшагирӣ, коркарди буҷа, идоракунии кадрҳо ва ғайраро иҷро мекунанд, маълуманд ва васеъ истифода мешаванд.

Қобили зикр аст, ки бозори маҳсулоти барномавӣ оид ба таҳлили иқтисодӣ ҷойи худро ба бозори маҳсулоти барномавӣ оид ба ҳисоботи бухгалтерӣ медиҳад, ҳарчанд дар рушди системаи автоматикунонӣ, маҳсулоти

барномавӣ оид ба ҳисоботи бухгалтерӣ афзалият дорад. Вале, бино ба таҳлилҳое, ки дар муҳити компютерҳо ба анҷом расонда шудаанд, маҳсулоти барномавӣ оид ба таҳлили иқтисодӣ афзалият дорад.

Дар айни замон, нармафзор барои системаи автоматиконидашудаи баҳисобгирӣ (нармафзори ASBU) боқӣ мемонад. Аммо, тавре ки омӯзиши амалияи ташкили таҳлили иқтисодӣ дар муҳити компютерӣ нишон медиҳад, истифодабарандагони эҳтимолии нармафзор (нармафзор) системаҳои автоматиконидашудаи таҳлили иқтисодӣ (ASEA), одатан, ба мушкилот дар интихоб ва баҳодиҳии имкониятҳои маҳсулоти мушаххаси нармафзор дучор мешаванд.

Имрӯз, бо назардошти афзалиятнокии таҳлили вазъи молиявӣ ва даромаднокии субъектҳои хоҷагидорӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ дар муқоиса бо дигар соҳаҳои таҳлили иқтисодӣ, барномаҳое рушд пайдо мекунанд, ки ба баҳодиҳӣ ва таҳлили вазъи молиявии субъекти соҳибкорӣ, инчунин, натиҷаҳои молиявии фаъолияти иқтисодӣ равона гардидаанд. Ин ду соҳаи таҳқиқоти таҳлилӣ мавзӯи омӯзиши таҳлили молиявиро ташкил медиҳанд.

Аҳамияти таҳлили молиявӣ дар он зоҳир меёбад, ки он, пеш аз ҳама, талаботи афзояндаи истифодабарандагони маҳсулоти барномавӣ ба барномаҳои таҳлили молиявиро муайян намуда, дар навбати худ, таҳиягарони барномаро барои таҳия ва татбиқи нармафзори мувофиқ ташвиқ мекунад. Аз ин рӯ, маълум гардидааст, ки имрӯз барномаҳои таҳлили молиявие буданд, ки дар бозори барномаҳои муосири таҳлилӣ бештар паҳн гардидаанд.

Дар воқеъ имрӯз маҳсулоти нармафзори молиявӣ-таҳлилӣ бозори худро пайдо намудааст, ки аз ҷониби ширкатҳои махсус таҳия гардидааст, аммо, он барномаи мушаххас ва дақиқеро интихоб намудан мушкил аст, ки ба талаботҳои мушаххаси идоракунӣ ҷавобгӯ бошад.

Барномаи интихобшуда метавонад ба мисли "қуттӣ" пӯшида бошад, Яъне, истифодабаранда наметавонад. корбар наметавонад алгоритми ҳисобро тағйир диҳад, ки он дорои якчанд бартариҳо мебошад:

— ҳангоми истифодаи маҳсулоти нармафзор ҳузури доимии таҳиягарон талаб карда намешавад, инчунин, дар хидматрасонии молиявии ширкатҳо ягон тағйироти ҷиддӣ ворид карда намешавад;

— хароҷотҳо барои татбиқи маҷмӯи нармафзор ва василаи бар-расишаванда ба таври назаррас кам карда мешаванд;

— моҳияи пӯшидашудаи барнома, таҳлилгарро дар ҳолати тағйирот ворид намудан дар алгоритм аз хатогиҳои эҳтимолӣ муҳофизат мекунад. Норасоӣ дар он аст, ки эҳтимолияти баҳодиҳии ғайримуқаррарии фаъолияти ширкат паст мегардад.

Аксар вақт таҳлилгароне, ки дар таҳлили фаъолияти истеҳсолӣ ва молиявӣ таҷрибаи калон доранд, як гурӯҳи алоҳидаи нишондиҳандаҳои фаъолияти худро таҳия мекунанд, ки хулосаи дақиқ ва амиқи коршиносонро фароҳам меорад.

Дар бозори дохилӣ як қатор системаҳои барномавӣ-инструменталӣ барои таҳлил ва банақшагирии корхонаҳо мавҷуданд. Аксари ин барномаҳо барои баррасии ҷузъҳои алоҳидаи банақшагирӣ ва таҳлили фаъолияти молиявӣ ва истеҳсолӣ махсус гардонда шудаанд. Масалан, барои автоматикунонии таҳлили буҷа, банақшагирӣ ва пешбинӣ маҷмӯи нармафзори Active Planner таҳия шудааст, ки онро Epicor Sowtware таҳия карда, онро EpicRus ба шароити Россия мутобиқ гардондааст.

Дигар системаҳои таҳлили молиявӣ ва иқтисодӣ (FEA), ки дар амал истифода мешаванд, изофаҳои гуногуни Microsoft Excel мебошад. Бояд қайд кард, ки баъзеи онҳо, ба дараҷаи кофӣ босаводона тартиб дода шудаанд, ки хусусиятҳои асосии корхонаи алоҳида ба назар гирифта шудаанд.

Аммо, чун қоида, чунин воситаҳо аз сабаби беназир буданашон наметавонанд ҳамчун қарори стандартӣ ҳисоб карда шаванд. Дар шароити муосир, таҳлили молиявию иқтисодӣ бе автоматикунонӣ ғайриимкон аст, ва он бояд бо истифода бурдани системаҳои махсус ба роҳ монда шавад. Асбобҳое, ба монанди Microsoft Excel, Access ва ғайра метавонанд танҳо ба сифати абзори ёрирасон истифода шаванд.

Ҳамин тариқ, метавон чунин барномаҳои таҳлили молиявиро зикр намуд: ИНЭК-АФСП, ИНЭК НЭК", "Альт-Финанси" ширкати "Алт", Audit-Expert ширкатҳои "Про-Инвест-ИТ", АБ-ФИ, ширкати "Вестона", экспертная система «Агроэксперт» ва ғ. [3].

Вазифаҳое, ки ин барномаҳо ҳал мекунанд, якхелаанд: дар асоси даврaҳои ҷорӣ ва гузашта онҳо, ҳолати кунунии корхона ва муҳимтар аз ҳама дурнамои онро арзёбӣ мекунанд. Ин тасмимҳо бештар асоснок мебошанд.

Тавре маълум аст, ворид намудани маълумоти зиёд (датстӣ), яъне бе нармафзор метавонад бо хатогиҳо дучор меояд, ки баъдтар дар маълумоти баҳисобгирии муҳосибӣ (бухгалтерӣ) инъикос ёбад. Аз ин рӯ, ташкили дурустии воридкунии маълумоти ибтидоӣ хеле муҳим аст ва ҳамаи барномаҳое, ки мавриди баррасӣ қарор доранд, бояд тафтиши арифметикии тавозунро гузаронанд. Илова бар ин, барномаи Audit Expert ба корбар (истифодабаранда) имкон медиҳад, ки қоидаҳои тафтишоти худро созад. Таҳлил дар асоси маълумотҳое, ки дар ҳисоботи стандартии корхона дарҷ гардидаанд, асос ёфтааст, аз ин рӯ, ҳамаи барномаҳои дар боло номбаршуда имконият медиҳанд, ки маълумотҳо дастӣ ворид карда шаванд.

Маҷмӯи нармафзор, ки барои таҳлили устувории молиявии ширкатҳо тарҳрезӣ шудааст, аз ҷониби Pro-Invest-IT таҳия гардидааст. Ин системаи ташхиси молиявӣ имкон медиҳад, ки ҳам вазъи феълии фаъолияти корхона ва ҳам ҳолати тағйротҳои онро дар гузашта, инчунин, дурнаморо дар ояндаи наздик таҳлил намоем. Барои ин, дар барнома як қатор усулҳои анъанавии ватанӣ ва хориҷӣ татбиқ карда мешавад. Дар ин ҳолат, метавон усулҳои муваққатӣ, сохторӣ ва муқоисавии таҳлил, инчунин, усули коэффитсиентҳоро истифода бурд ва дар натиҷа, арзишҳои нишондиҳандаҳои молиявии мувофиқро пешгӯӣ кард.

Барномаи Audit Expert имкон медиҳад, ки тавозуни дороиҳо ва ӯҳдадориҳо пурра ё қисман аз нав баррасӣ карда шавад. Дар ин ҳолат, метавон ҳам коэффисиенти ягонаи азнавбаҳодиҳиро барои ҳамаи нишондиҳандаҳои дилхоҳ (масалан, қарзи дебиторӣ) ва таносуби инфиродӣ барои ҳар як ҷузъи нишондиҳанда (масалан, барои дебитори мушаххас) муқаррар кард.

Дар асоси маълумоти ба даст овардашуда, барнома хулосаҳои экспертӣ мебарорад ва ин имкон медиҳад, ки вазъи молиявии корхона муайян шавад ва пеш аз ҳама, ба кадом масъала диққат дод. Ҳамзамон, масалан, сохторҳои холдингӣ метавонанд гурӯҳҳои корхонаҳоро байни ҳамдигар муқоиса кунанд, онҳо,ро аз рӯи параметрҳои инфиродӣ ё нишондиҳандаи маҷмӯии рейтинг тақсим кунанд ва дар навбати худ онҳо,ро ба гурӯҳҳои типологӣ ҷудо намоянд[4].

Ин таҳлил ба корхонаҳо имконият медиҳад, ки "нуқтаҳои дард"-и худро кашф кунанд. Аммо, барои фаҳмидани сабабҳои пайдоиши ин норасоиҳои корхона, ки ба рушди онҳо, монеа мешаванд, зарур аст, ки маҷмӯи васеи барномаҳои таҳлили маълумоти молиявӣ истифода бурда шавад. Аз сабаби он ки ҳар як корхона, одатан, методологияи худро барои таҳлили фаъолияти молиявию хоҷагидорӣ ба роҳ мемонад, пас метавон бо истифодаи барномаи Audit Expert маълумотҳои зарурироро барои рушди корхона таҳлил намуд.

Истифодаи усулҳо ва воситаҳои таҳлил имкон медиҳанд, ки фаъолияти ширкатро дар давраи муайяни таҳлилшаванда арзёбӣ намуда, манбаъҳоро барои баланд бардоштани самаранокӣ, тағйир додани стратегияҳои маркетингӣ ва роҳҳои татбиқи онҳо,ро дақиқ муайян кард. Аммо, берун аз ҳудуди таҳлил роҳҳо ва усулҳои ноил шудан ба вазъи мазкур, арзёбии хароҷоти зарурӣ ва таъсиси пойгоҳи умумии муқоисавӣ барои натиҷаҳои муқарраршуда ва воқеӣ дар давраи банақшагирии оянда боқӣ мемонанд.

Аз ин рӯ, дар раванди таҳлил ва арзёбӣ на ҳамеша имконпазир мегардад, ки таъсири гузашта ба ҳолати объекти таҳлилгардида дар айни замон бартараф гардад, дар ҳоле, ки баҳодиҳии ҳолатҳои имконпазир дар оянда низ мушкилтар аст. Усулҳои гуногуни ташхиси иқтисодӣ, омезиши ретроспективӣ ва

перспективии таҳқиқи нишондиҳандаҳои вазъи молиявии ширкатҳоро дарбар мегирад, ба мо имкон медиҳанд, ки нишондиҳандаҳои тасодуфӣ ё мунтазам тавсифкунандаи мушкилотро дар соҳаи мушаххаси фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ то андозае муайян кунем.

Вобаста ба ин, зарурат пайдо мегардад, ки мо нармафзори мувофиқро барои шартҳои мушаххаси барнома интихоб намоем. Ин масъала барои истифодабарандаи эҳтимолӣ хеле ҳам мураккаб аст, чунки вайро зарур аст, ки бисёре аз хусусиятҳои эквиваленти ин барномаҳо ва функсияҳои онҳо,ро муқоиса кунад. Аз ин рӯ, истифодаи методологияи ягонаи муқоисаи имкониятҳои барномаҳои таҳлили иқтисодӣ, омили субъективиро дар асосноккунии онҳо, барои гурӯҳҳои мушаххаси истифодабарандагон коҳиш медиҳад.

Илова бар ин, чандирӣ будани танзими барнома, имконияти тағйир додани алгоритмҳои мавҷуда ва ба вуҷуд омадани нави он мусоидат мекунад. Инчунин,, дар ҳар як барнома як қатор имкониятҳои хидматрасонӣ ва хусусиятҳои иловагӣ мавҷуданд, ба монанди, "ИнэкАФСП", мувофиқи стандартҳои ИМА ва ЕЭС, тавозунро ташкил медиҳад), ки метавонад бо он самараноктар кор кунад.

Омӯзиши қисми методологии маҳсулоти барномавии ин гурӯҳи нишондодашуда ба он далолат мекунад, ки равишҳои методологие, ки барои иҷрои вазифаҳо пешниҳодгардида истифода мешаванд, ҳангоми сохтани ин барномаҳо имрӯз низ аҳамияти худро гум накардаанд, балки такмил ва инкишофи минбаъдаро талаб мекунанд. Дар самти таҳлили молиявӣ ва иқтисодӣ, гарчанде ки дар таҳия ва татбиқи технологияҳои компютерии таҳлилӣ пешрафти назаррас ба даст омада бошад ҳам, вале ҳанӯз ҳам баъзе мушкилот мавҷуданд, ки ҳалли онҳо, ногузир аст.

Дар тӯли солҳо, такмили ин барномаҳо асосан бо роҳи миқдоран зиёд кардани имкониятҳои ҳисоб кардани доираи фарогирии имконпазири коэффитсиентҳои молиявӣ амалӣ карда мешуд. Ҳамзамон, дар он ҷанбаи сифатии масъала ба таври амалӣ мавриди таҳқиқ қарор намегирифт. Дар натиҷа, барои ҳисоб кардани садҳо нишондиҳандаҳои гуногуни иқтисодӣ барномаҳои гуногун таҳия карда шуданд.

Ҳамин тариқ, барои идоракунии корхонаҳои кишоварзӣ дар шароити бозор зарур аст, ки воситаҳо дар шакли усулҳо, алгоритмҳо, моделҳо ва заминаи иттилоотӣ таҳия гардад. Ин иқдом шароит фароҳам меорад, ки маълумоти оперативиро дар соҳаи идоракунӣ: молиявӣ, идоравӣ, назорати дохилӣ ва аудит, таҳлили фаъолияти истеҳсолоти кишоварзӣ, маркетинги маҳсулоти тайёр ва ғ. ба даст оварда шавад.

АДАБИЁТ

1. Бурцев В.В. Сущность комплексного экономического анализа в современных условиях [Текст] / В.В. Бурцев // Экономический анализ: теория и практика - 2004. - №8(23).- С.3-9;

2. Борисоглебская Л.Н. Экономический механизм стабилизации агропромышленного комплекса, В кн.: «Основные направления развития агропромышленного производства Курской области на перспективу до Дидковский А. Тайная мечта финансового директора [Текст] Дидковский А. //Автоматизация бухгалтерского учета и финансово-хозяйственной деятельности, предприятия. – 2000, №3.С.36-37.; Соколова Г.Н.;

3. Информационные технологии экономического анализа [Текст] Г.Н. Соколова М.: «Экзамен», 2002, С– 320;

4. Аврин С.И. Инструмент для анализа финансового состояния предприятия [Текст] / С.И. Аврин // Экономика и жизнь. - 2001. - №14. Автоматизированные технологии в экономике: [Текст] учебник / под ред. Г.А. Титоренко. - М.:ЮНИТИ, 2002. С–399

ВОПРОСЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В МОНИТОРИНГЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

ИДИЕВ МАНУЧЕХР ХАЙРИДИНОВИЧ,
руководитель центра информационных технологий иттелекоммуникаций
Педагогического колледжа имени Х. Махсумовой Таджикского
государственного педагогического университета им. С. Айни
734024, Таджикистан, г. Душанбн, улица С. Айни 73;
тел., (+992) 226-28-10, e-mail: kolliji-omuzgori@mail.ru

В статье рассматриваются и анализируются вопросы обеспечения аграрного сектора информационными технологиями и необходимость их внедрения в современных условиях. С научной точки зрения автор считает важным решение этого вопроса в агропромышленном комплексе, доказывая, что с внедрением современных информационных технологий можно создать благоприятную среду для сельскохозяйственного производства, в том числе посредством взаимодействия товаропроизводителей, налаживания контактов с органами власти, торговлей и рынком.

Автор с учетом изучения ситуации в данной отрасли показал основные критерии, которые можно использовать в научно- аналитических подходах.

Ключевые слова: *информационная технология, продовольственная безопасность, средство массовой информации, сельское хозяйство, агропромышленный комплекс, торговля, электронное правительство.*

ISSUES OF USING INFORMATION TECHNOLOGIES IN MONITORING OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

IDIEV MANUCHEHR KHAYRIDINOVICH,
head of information technology center and telecommunications of the Pedagogical College named Kh. Makhsumova Tajik State of Pedagogical University named S. Aini
734024, Tajikistan, Dushanbe, S. Aini street, 73
Tel., (+992) 226-28-10, e-mail: kolliji-omuzgori@mail.ru

The article discusses and analyzes the issues of providing the agricultural sector with information technologies and the need for their implementation in modern conditions. From a scientific point of view, the author considers it important to resolve this issue in the agro-industrial complex, proves that with the introduction of modern information technologies, it is possible to create a favorable environment for agricultural production, including through the interaction of producers, establishing contacts with authorities, trade and the market.

The author, taking into account the study of the situation in this industry, showed the main criteria that can be used in scientific and analytical approaches.

Keywords: *information technology, food security, mass media, agriculture, agro-industrial complex, trade and government.*

УДК: 636.2.034

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА МЯСНОГО СКОТОВОДСТВА В РЕГИОНЕ

МАХМАДИЗОД РАДЖАБАЛИ БАЧАБЕК,
соискатель Института экономики и системного анализа развития сельского хозяйства Таджикской академии сельского-хозяйственных наук
734049, Таджикистан, город Душанбе, улица Хаети Нав. 306;
тел.: (+992) 904-400-102; e-mail: fmakhmadiev.1986@mail.ru

Республика Таджикистан является агарной страной. Сельское хозяйство вносит значительный вклад в развитие национальной экономики, снижение уровня бедности и достижение продовольственной безопасности страны. Переход к рыночным преобразованиям сопровождался трудностями адаптации к новым формам хозяйственной деятельности, нехваткой финансовых ресурсов и управленческого опыта в регионах Республики Таджикистан. Однако все же республике удалось обеспечить стабилизацию и последовательное развитие национальной экономики в целом и ее отраслей, в частности. На современном этапе в республике и ее регионах реализуются всесторонне разработанные экономические и социальные программы. Таджикистан с определенными успехами продвигается в направлении последовательных рыночных преобразований. Осуществляется обновление экономических укладов в основных отраслях экономики. При этом особое значение отводится развитию АПК и сельскому хозяйству как важнейшим отраслям национальной экономики.

Ключевые слова: *агарная страна, развитие АПК, сельское хозяйство, продовольственная безопасность страны на современном этапе, развитие национальной экономики.*

Переход к рыночным преобразованиям сопровождался с трудностями адаптации к новым формам хозяйственной деятельности, нехваткой финансовых ресурсов и управленческого опыта в регионах Республики Таджикистан. Однако все же республике удалось обеспечить стабилизацию и последовательное развитие национальной экономики в целом и ее отраслей, в частности. На современном этапе в республике и ее регионах реализуются всесторонне разработанные экономические и социальные программы. Таджикистан с определенными успехами продвигается в направлении последовательных рыночных преобразований. Осуществляет-

ся обновление экономических укладов в основных отраслях экономики. При этом особое значение отводится развитию АПК и сельского хозяйства как важнейших отраслей национальной экономики.

Республика Таджикистан является аграрной страной, сельскохозяйственная отрасль традиционной. Сельское хозяйство вносит значительный вклад в развитие национальной экономики, снижение уровня бедности и достижение продовольственной безопасности страны.

В последные годы выполняются определенные работы по применению передовой агротехники выращивания хлопчатника (совместно с китайскими специалистами в Яванском районе), внедрению новой технологии капельного полива хлопчатника, закладке новых садов (палметных и спуровых), строительству теплиц и парников и т.д. Однако они выполняются в небольших объемах.

Дальнейщее ускорение темпов развития отрасли требует привлечения всех возможных как внутренных, так и внешних источников инвестиций, включая и большую государственную финансовую поддержку. В этом отношении особое значение имеют прямые иностранные инвестиции.

В сельском хозяйстве задействовано более 51% трудоспособного населения и вклад отрасли в ВВП страны составляет 22,6%. Общая сельскохозяйственная площадь составляет 7,2 млн. га, из которых (3,8 млн. га) - пастбища, в том числе: 720 тыс. га - зимних, 2 млн. га - летних, 740 тыс. га - весенних и 400 тыс. га круглогодичных:

Посевные площади составляют 675 тыс. га, из которых всего 470 тыс. га являются поливными. Кроме этого на площади более 115 тыс. га посажены сады и виноградники. В Таджикистане разводятся молочные породы: таджикский тип черно-пестрой породы скота, таджикский внутрипородный тип скота, шведская порода и частично симментальская порода, из мелкого рогатого скота.

Следует отметить, что «…новый этап развития рыночных отношений требует инновационного и конкурентоспособного развития всех видов производств. Существенную роль в достижении данной цели играет организация тесного межхозяйственного взаимодействия всех участников рынка, что обусловливает необходимость эффективной межхозяйственной интеграции, учитывающей специфику хозяйствования и уровень экономического развития регионов. Под межхозяйственной интеграцией понимают взаимовыгодное производственно-технологическое и рыночное взаимодействие между предприятиями и организациями, что связано с совместным использованием ресурсов, объединением капиталов, устранением взаимных барьеров в реализации продукции». [2]

По мнению Махмадиева Ф.Б., Джабборова З.М. «…структура производства продукции животноводства, сложившаяся в Республике Таджикистан, обосновывается необходимость внедрения новых форм хозяйствования с целью повышения экономической эффективности отрасли и обеспечения продовольственной безопасности страны». [1]

В Послании Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан отмечается, что «В соответствии с анализом среднее годовое развитие производства сельскохозяйственной продукции в течение 1997-2020 годов составило 7,3 процента, а его объем в этот период увеличился в 5 раз. Льготы, предоставленные для развития сфер животноводства, птицеводства и рыбоводства, дали серьезный импульс развитию упомянутых сфер. Например, в 2020 году количество птицеводческих предприятий достигло 181, по сравнению с 2019 годом увеличилось в 2,7 раза. В 2020 году производство птичьего мяса по сравнению с 2019 годом увеличилось в 4,5 раза, а производство яиц составило почти один миллиард штук и увеличилось в 5,5 раза. Количество рыбоводческих хозяйств в 2020 году по сравнению с 2019 годом увеличилось на 35%, а выращивание рыбы в сопоставимый период увеличилось в 2,3 раза. Импорт мяса в страну с 10700 тонн в 2014 году сократился на 180 тонн в 2020 году, то есть почти в 60 раз. Объем импорта куриного мяса в 2020 году по сравнению с 2019 годом сократился более чем в три раза». [4]

По мнению Ф.Б., Махмадиева, Б.М. Саидова «…в современных условиях для экономики Республики Таджикистан приоритетным направлением является обеспечение продовольственной безопасности населения. Это связано с отсутствием единой концепции обеспечения национальной и продовольственной безопасности, составной частью которой должна стать внешнеэкономическая безопасность страны. Поскольку отсутствие такой позиции не позволяет должным образом осуществить учет и защиту политических и экономических интересов страны, нанося тем самым ущерб здоровью населения и поступательному развитию страны в целом». [3]

Хатлонской области, как неразрывной части единого народнохозяйственного комплекса страны, также характерны названные социально-экономические процессы, происходящие в целом по республике. В области ныне сосредоточен огромный сельскохозяйственный, энергетический, транспортный, строительный, трудовой и другой потенциал, нуждающийся в дальнейшей модернизации и переводе на качественно новый уровень, отвечающий мировым стандартам.

Это обуславлено тем, что за этот период (2010-2019 гг.) разница в уровнях названного показателя между республикой и областью никак не преодолевается и сохраняется почти на одном уровне. В Хатлонской области на

душу населения инвестиций направляются также меньше, чем в целом по республике. Так, в среднем за 2010-2019 гг. по республике объем инвестиций на душу населения составлял 835,2 сомони, а по области - 509,3 сомони, т.е. около 61% от среднереспубликанского уровня. Низкие объемы инвестиций на душу населения означают, что в области создаётся сравнительно меньше предприятий относительно численности населения и, соответственно, здесь меньше и количества рабочих мест.

Все это обуславливает низкий уровень занятости трудовых ресурсов области по сравнению со средним ее уровнем по республике. Этот показатель по области более чем в 2 раза ниже, чем в среднем по республике. Последнее обусловлено тем, что как по республике в целом, так и по области, темпы увеличения объемов инвестиций на создание новых объектов реальной экономики ниже, чем темпы увеличения населения и трудовых ресурсов. Недостаточные объемы инвестиций не позволяют применять в производственных процессах современную технику и совершенную технологию, способствующую повышению производительности труда и снижению производственных затрат, что сказывается на наличии в области большого количества убыточных предприятий и увеличения их числа по годам. Как показывают данные табл. 1., в Хатлонской области сосредоточено более 35% населения республики, сюда направляются ежегодно от 15 до 40% инвестиций от общего их ежегодного объема по стране в целом. Регион обеспечивает более четвертую часть произведенного ежегодно в стране валового внутреннего продукта. Эти данные характеризуют Хатлонскую область как регион, занимающий значительное место в общеэкономических показателях республики и играющеий большую роль в социально-экономическом развитии страны. Однако по уровню развития она значительно отстает от уровня, составляющего в среднем по республике. Так, в 2019 г. объем валового регионального продукта, произведенного в расчете на душу населения, по отношению к объему ВВП на душу населения республики, составлял 72,6%. За период 2010-2019 гг. абсолютный объем ВВП по республике увеличился в 2,47 раза, и по Хатлонской области - также в 2,47 раза, т.е. одинаково, однако темпы роста населения в области были выше (15,8%), чем в республике (14,7%).

Таким образом, анализ данных табл. 1. позволяет заключить, что Хатлонская область, являясь регионом, играющим большую роль в социально-экономическом развитии республики и имеющим большой экономический потенциал, тем не менее испытывает большие трудности из-за нехватки инвестиционных средств, необходимых для более эффективного использования этого потенциала и обеспечения более ускоренных темпов экономического роста.

[5.6.7.8] За анализируемый период финансовое положение предприятий Хатлонской области не претерпевало существенных изменений (табл. 1.).

Доля убыточных предприятий в среднем по всем отраслям экономики области сохранилась в основном в пределах 44-48%, за исключением 2011 и 2012 гг., когда она повысилась до 64,2 и 71,5%, соответственно по годам.

Но сальдированный результат по всем предприятиям области в среднем был положительным и имел повышающуюся тенденцию с некоторыми колебаниями в отдельные годы. Большая разница в доли убыточных предприятий в их общем числе имеет место в строительстве - от 9,32 до 54,3%, обрабатывающих производствах - 25% (65,7%) и торговле - 29,4% (59,5%). Вместе с тем, в сельском хозяйстве сложилась достаточно нетолько высокая доля убыточных предприятий, но и ее рост в течение рассматриваемого периода. Предприятия сельского хозяйства за анализируемый период хозяйственный год завершали убыточным сальдированным результатом, при этом, сумма сальдированного убытка в 2016 г. достигла максимальной величины - 28,3 млн. сомони, а в 2019 году получили 10,1 млн. сомони прибыли. Убыточная деятельность сельскохозяйственных предприятий Хатлонской области обусловлена тем, что в годы известной политической нестабильности (начало 90 -х годов) колхозы и совхозы были расформированы и преобразованы в дехканские (фермерские) хозяйства, рабочая сельскохозяйственная техника была расхищена, хозяйствам была оставлена старая неработоспособная техника.

Таблица 1.

Уровень и динамика показателей экономического развития Республики Таджикистан и Хатлонской области

Показатели		2010	2011	2012	2014	2016	2018	2019	2019/2010, раз
ВВП, млн. сомони, всего	I	24707,1	30071,1	36163,1	45606,6	48401,6	54471,1	61093,6	2,47
	II	6493,9	8050,8	9899,9	11696,9	12522,7	14621,7	16049,7	2,47
	III	26,3	26,7	27,4	25,6	25,9	26,8	26,3	-
ВВП на душу населения, сомони	I	3285,8	3898,1	4579,2	5523,7	5727,8	6299,6	6913,5	2,10
	II	2406,4	2911,0	3496,1	3936,3	4108,8	4679,9	5017,9	2,08
	III	73,2	74,7	76,3	71,3	71,7	74,3	72,6	- 0,6 п.п.
Доля занятых в общем количестве трудоспособных, %	I	49,30	48,22	47,77	46,22	46,56	45,63	45,20	
	II	24,43	23,94	23,89	23,16	23,00	22,40	24,3	99,5
	III	49,6	49,6	50,0	50,1	49,4	49,1	53,8	+ 4,1 п.п.
Количество прибыльных предприятий, единиц	I	1318	1656	1000	1426	1348	1608	1640	124,4
	II	476	680	850	634	641	866	426	89,5
	III	36,1	41,1	85	44,5	47,6	53,9	25,9	- 10,2 п.п.
Количество убыточный предприятий, единиц	I	688	837	951	799	798	833	762	110,8
	II	322	264	214	510	452	406	180	55,9
	III	46,8	31,5	22,5	63,8	56,6	48,7	23,6	- 23,2 п.п.
Объем инвестиции на душу населения, сомони	I	612,7	638,9	568,4	897,1	1140,1	1278,7	1374,9	224,4
	II	698,5	356,1	360,6	468,2	493,4	760,4	681,3	88,5
	III	114,0	55,7	63,4	52,2	43,3	59,5	49,5	- 64,5 п.п.
Хатлонская область в целом к Таджикистану, %	по населению	35,4	35,4	35,4	35,6	34,8	35,7	35,8	+ 0,4 п.п.
	по ВВП	26,3	26,8	27,4	25,6	25,9	26,8	26,3	-
	по инвестициям	40,3	19,7	22,4	18,6	15,4	23,8	19,3	- 21,0 п.п.

Примечание: **I** - Республика Таджикистан. в целом; **II** - в т.ч., Хатлонская область; **III** - в % к итогу

Источник: *Статистический ежегодник Республики Таджикистан // Статистический сборник. - Душанбе, АСПРТ, 2020. - С.10, 81, 82, 197, 316; Статистический ежегодник Хатлонской области // Статистический сборник. - Душанбе, АСПРТ, 2020. - С.8,164,165,177.; Финансы Таджикистана // Статистический сборник. - Душанбе, АСПРТ, 2020.- С.98-99.*

Новые дехканские (фермерские) хозяйства все еще материально - технически не обеспечены на достаточном уровне, чтобы можно было бы провести сельскохозяйственные работы качественно и в нужные агротехнические сроки. Все это приводит к низким урожаям сельскохозяйственных культур с единицы посевных площадей, недостаточность доходов не позволяет возместить произведенные затраты и получить сверх этого и прибыль.

Хатлонская область является аграрно-индустриальным регионом, где на перспективу намечается переход на индустриально-аграрную форму. Отметим, что в последствии известных политических событий начала 90 -х годов сельское хозяйство области почти полностью было разрушено, техника была расхищена, материально-техническая база отрасли ослаблена почти до нуля, бывшие колхозы и совхозы ликвидированы, а новые дехканские хозяйства возникли на основе разрушенной материально-технической базы разбежавшегося кадрового потенциала.

Все это требовало большого капитального вложения. Однако фактические объемы капитальных вложений, направленных в эту отрасль, были совершенно недостаточны для решения всех названных проблем отрасли. На эту главную отрасль экономики региона - сельскому хозяйству направляются очень мизерные объемы инвестиций, из - за чего ежегодно в эту отрасль вводятся очень мало основных фондов. Незначительные объемы введенных основных фондов не обеспечили даже простое их воспроизводство. В результате чего последовательно по годам резко уменьшилось количество техники в сельском хозяйстве. За годы независимоти количество сельскохозяйственной техники во всех категориях хозяств области уменьшилось от трех, по некоторым видам техники - до десятка раз. Уменьшение количества сельскохозяйственной техники при расширении обрабатываемых площадей сельскохозяйственных земель и росте объемов сельскохозяйственных работ еще больше сократило уровень технической оснащенности сельскохозяйственного производства. Это привело к снижению уровня механизации сельскохозяйственных работ, выполнению их вручную. Последнее, увеличивая затраты на единицу производимой продукций, повышает себестоимость и снижает конкурентоспособность этой продукции на внутреннем и внешнем рынках.

Это еще несмотря на того, что социальный уронь развития населения Хатлонской области ниже, чем в среднем по Республике Таджикистан. Так, в 2019 г. среднемесячная заработная плата работников по Республике Таджикистан состовляла 1144,2 сомони, а по Хатлонской области - 843,4

сомони. По обему ВРП (ВВП) на душу населения также Хатлонская область занимает не передовые позиции. Названный показатель в 2019 г. составлял в среднем по Республике Таджикистан 6113,5 сомони, в т.ч. по Хатлонской области - 5017,9 сомони. Эти данные говорят о том, что хотя население области яв-ляется не очень богатым, но его доля среди источников капитальных вложении - заметная. Это обусловлено тем, что доля других источников в общей структуре капитальных вложений в Хатлонской области - неоправданно низкая. Так, удельный вес государства в обемах капитальных вложений в области колеблется в пределах от 12,1 до 25,4%, тогда как в среднем по Республике Таджикистан он составлял 44,0 (2019 г.), т.е. почти в три раз больше. Выполнение задачи ускорения социально-экономического развития области и выравнивания этого уровня по всем регионам республики диктует необходимость усиления государством экономической и финансовой помощи и поддержки региона. [8]

Касаясь ресурсного потенциала мясного скотоводства, следует отметить, что на территории Республики Таджикистан под воздействием местных условий исторически сложились шесть основных природно-экономических зон: Гиссарская, Вахшская, Кулябская, Согдийская, Раштская и Горно- Бадахшанская. Каждая из них отличается своими особенностями почвенно-климатических и экономических условий производства. В Вахшскую зону входят 11 административных районов Хатлонской области. Климат здесь умеренно-континентальный. Среднегодовая сумма осадков составляет 200-400 мм. Летний сезон продолжается 7-8 месяцев и характеризуется очень высокими температурами воздуха и почвы, огромной солнечной радиацией и отсутствием дождей. Среднесуточная температура воздуха достигает 40-45 ^{0}С. Зона занимает около 21% сельскохозяйственных угодий республики. Земли здесь равнинные, поливные. Климатические условия зоны благоприятны для выращивания хлопка-сырца и других овощеводческих продуктов. Здесь производится 10% мяса крупного рогатого скота. Зона отличается высоким удельным весом (свыше 60%) производства электроэнергии.

Таблица 2.

Удельный вес убыточных предприятий и сальдированный финансовый результат предприятий Хатлонской области

Отрасли		2010	2012	2013	2014	2015	2016	2019	2019/2010
Промышленность по выпуску готовой продукции	I	30,6	10,2	47,3	63,1	34,6	37,1	26.3	85,9
	II	67356,2	10199,2	3197,8	-6362,7	177180,8	181716,1	523578.1	777,3
Горнодобывающая промышленность	I	-	-	52,6	73,6	35	30.8	35.7	-
	II	6,2	1498,4	-1682,4	-196,2	81,2	-1236,9	3624.4	58458,1
Сельское хозяйство	I	54,5	64,8	83,0	89,5	89,7	31.7	20.2	37,1
	II	-1787,7	-16415,5	-23429,2	-3672,2	-986,9	-28263,7	10090.4	564,4
Строительство	I	53,4	11,4	40,6	9,32	16,1	26.4	25.9	48,5
	II	-3276,6	478259,4	309643,5	11663,0	5918,1	3839,5	5260,6	160,6
Транспорт и связь	I	33,7	3,7	14,2	1,5	19,0	20	14.0	41,5
	II	1077,1	18328,8	12197,1	13294,6	13210,8	5409,6	12052,8	1119,0
Энерго-, газо-, и водообеспечение	I	40	60	21,7	13,4	21,7	31.3	35.3	88,3
	II	178,3	-16111,6	33002,3	56823,4	99656,1	186068,7	48982,6	27472,0
Коммунальные бытовые и социальные услуги	I	39,9	10,1	27,7	66,6	47,2	24.2	11.4	28,6
	II	-808,8	2223,0	441,8	-130,4	-660,7	-353,2	590,6	73,0
Торговля	I	42,8	7,1	6,6	17,7	28,8	20.4	11.9	27,8
	II	2882,9	6066,3	7969,4	5087,3	3529,3	8034,9	5834,3	202,4
Всего	I	48,1	71,5	44,6	48,7	46,4	50,8	27,9	58,0
	II	67965,6	486550,9	342658,8	78288,8	306571,1	361525,1	617437,1	908,5

Примечание: **I** - доля убыточных предприятии, в % к общему числу предприятии;
II - сальдированный финансовый результат, тыс. сомони

Рассчитано по: *Статистический ежегодник Хатлонской области // Статистический сборник - Душанбе, АСПРТ, 2020. - С.162, 164, 165.*

Кулябская зона состоит из восьми административных районов: Кулябский, Восейский, Мир Саид Алии Хамадони, Советский, Дангаринский, Пархарский, Муминабадский и Шураабадский. В пяти из них определилось хлопково-животноводческое направление хозяйства и в трех - зерново-животноводческое и животноводческое. Она занимает 18% сельскохозяйственных угодий республики, характеризуется благоприятными климатическими условиями для производства хлопка, зерна и продукции животноводства. Зона расположена между гор, имеет значительную расчлененность земельной площади. Здесь по сравнению с другими зонами (за исключением Горно-Бадахшанской) зима довольно холодная и резко переходит в дождливую весну, а последняя также быстро сменяется сухим летом. В зоне сосредоточено около 23% поголовья крупного рогатого скота республики, 21% коров. Удельный вес производства мяса крупного рогатого скота в ней составляет свыше 16%, производства зерна - около 35 и хлопка- сырца - 19%. Почвенно-климатические условия этой зоны благоприятны для дальнейшего развития мясного скотоводства и зернового хозяйства Зона является дополнительным источником производства дешевого мяса яков. Общее поголовье яков здесь превышает 18 тыс. голов. Площадь кормовых угодий довольно обширная и составляет 1158 тыс. га. В зоне сосредоточено 65 тыс. голов крупного рогатого скота, в том числе около 23 тыс. голов коров. Наличие пастбищ и сенокосов позволяет расширять развитие мясного скотоводства и свидетельствует об огромном потенциале отрасли в регионе (табл. 3.)

В последнее годы в Республике Таджикистан, как в целом, и в Хатлонской области в частности, скотоводство как отрасль испытывает разрушительное влияние рыночного диспаритета цен, который выражается в опережающем росте цен на промышленные товары по сравнению с ценами на сельскохозяйственные товары относительно периода, принятого в качестве базы для сравнения.

Таблица 3.

SWOT-анализ ресурсного потенциала аграрного сектора экономики Хатлонской области

Сильные стороны	Слабые стороны
1. Хорошие производственно-финансовые показатели по сравнению с другими регионами РТ. 2. Высокие (хотя и с учетом низкого	1. Социально-экономическая нестабильность в регионе. 2. Высокая изношенность материально-технической базы АПК. 3. Низкий уровень переработки сель-

стартового уровня) темпы экономического роста 3. Повышение качества финансового управления и информационной прозрачности сельскохозяйственных организаций.	скохозяйственной продукции. 4. Нестабильность финансовых результатов и колебание эффективности функционирования сельскохозяйственных организаций. 5. Ограничение на вывоз сельскохозяйственной продукции за пределы края. 6. Дефицит инвестиционных ресурсов. 7. Демпинговые цены на сельскохозяйственную продукцию, ввозимую на территорию края
Возможности угрозы (риски)	**Возможности угрозы (риски)**
1. Развитие существующих и создание новых инновационных производств. 2. Высокий потенциал роста и развития инновационного высокотехнологичного сельскохозяйственного производства. 3. Кооперация сельхоз товаропроизводителей. 4. Экспортные возможности аграрного сектора экономики. 5. Дифференциация с.-х. производства и повышение его финансовой устойчивости.	1. Рост доли импорта с.-х. и продовольственной продукции. 2. Снижения уровня государственной поддержки. 3. Высокие инвестиционные риски и длительные сроки окупаемости инвестиционных проектов (от 5 лет и больше) в сельском хозяйстве.

Источник: составлено автором

Следует отметить, что многообразие различных типов и размеров предприятий для откорма скота, определение путей, разработка рекомендаций, мер по повышению эффективности производства вызывают необходимость дифференциации факторов сплошного и специфического действия из множества факторов, оказывающих влияние на адаптацию предприятий к рынку. Наряду с этим существует факторы, сдерживающие развитие производства продукции скотоводства (рис.1.).

Рисунок 1. Факторы, сдерживающие развитие производства продукции скотоводства в регионе

На основе проведенного анализа следует отметить наличие устойчивой тенденции опережения роста цен на промышленную продукцию и топливо, предоставляемые сельским труженикам. Особенно быстрый темп роста наблюдается на нефтепродукты, электроэнергию, минеральные удобрения, сельскохозяйственное оборудование.

Значительно возросли цены на комбикорм и дизельное топливо, за период 2000-2019 гг. цены возросли в 3,3 раза. Непропорционально высокие цены на дизельное топливо и горюче-смазочные материалы являются главной причиной повышения розничных цен на мясо.

За период 2000-2018 гг. цены производителей на сельскохозяйственную продукцию возросли в 5,1 раза, а на приобретенную сельскохозяйственными производителями промышленную продукцию цены возросли в 10,5 раза. Наличие такой ясно выраженной диспропорции резко снизило

покупательную способность сельских тружеников, очень затруднило их хозяйственную деятельность. В результате в 2000-2018 гг. значительно уменьшился объем приобретаемых комбикормов, тракторов, и других видов сельскохозяйственной техники, дизельного топлива. Товары данной группы занимают 50,3% от стоимости всего объема приобретаемой промышленной продукции.

Следует отметить, что на современном этапе в условиях формирующийся рыночной экономики значительно расширяется круг проблем, которые должны решать производители сельскохозяйственной продукции для обеспечения стабильно высокого и эффективного производства. Анализ показывает, что проблема выращивания скота в личных подсобных хозяйствах резко усугубилось диспаритетом цен на корма и конечную продукцию животноводства. Фактическая стоимость корма, использованных для кормления и получения привесов стало выше стоимости, по которой полученную продукцию можно было реализовать.

Комплексная программа развития отрасли животноводства в Республике Таджикистан на 2020-2025 годы от 27 марта 2018 года, № 160 определила следующие направления развития отрасли:

–использование энергосберегающих технологий содержания животных;

– совершенствование рецептуры кормов и комбикормов;

– создание высокомеханизированных и автоматизированных ферм;

– реконструкции промышленных комплексов по производству мяса.

Это будет способствовать потребностям создания резервных фондов, а также выделению сырья для промышленной переработки и формированию сбалансированного импорта высококачественной говядины и продуктов ее переработки. Республика Таджикистан располагает ресурсным потенциалом для того, чтобы не только обеспечить потребность населения страны в мясных продуктах за счет собственного производства, но и стать экспортером мяса. Согласно программе развития мясного животноводства планируется увеличение производства мяса всех видов в живой массе к 2025 г. на 250,0 тыс. тонн, или на 35,0%.

Эксперты Управления животноводства Министерства сельского хозяйства Республики оценили потребность в дополнительных средствах на поддержку сельского хозяйства Таджикистана в 2018 г. в размере 500,0 млн. сомони.

Индикаторами реализации Комплексной программа развития отрасли животноводства в Республике Таджикистан на 2020-2025 годы являются:

- прирост производства говядины по сравнению с ее потреблением;

- доля выделяемых средств на поддержку дехканских (фермерских) хозяйств;

- удельный вес организаций - производителей сельскохозяйственной техники, новой техники сельскохозяйственными производителями (тракторы, кормоуборочные комбайны);

- количество реализованных проектов;

- рост применения средств защиты животных и медикаментов;

- удельный вес вакцин отечественного производства;

- удельный вес ферментов таджикского производства;

- удельный вес пищевого белка таджикского производства.

Таким образом, стратегия управления животноводством должна учитывать потенциал отрасли и включать в себя следующие мероприятия: привлечение отечественных и иностранных инвесторов; стабилизацию численности коров и производство высококачественного мяса и мясопродуктов; помощь в приобретении быков-производителей; улучшение кормовой базы и качества кормов; переход на интенсивные технологии содержание скота; финансовую поддержку хозяйства низким уровнем развития; модернизацию базы производства, строительство и реконструкцию предприятий, внедрение новейших наукоемких и ресурсосберегающих технологий для переработки мясного сырья и утилизации отходов производства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Махмадиев Ф.Б., Джабборова З.М. Роль регионального мясного кластера как фактора самообеспечения продовольственной безопасности страны // Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). 2017. №4 (60). - С.132-137.

2. Махмадиев Ф.Б., Джабборова З.М., Шарипов Ш.Ф. Теоретический подход к формированию и развитию агропромышленных кластеров // Вестник Таджикского национального университета серия социально - экономических и общественных наук. 2017. №2/8. - С.66-71.

3. Махмадиев Ф.Б., Саидов Б.М. Создание модели зернового кластера региона для повышения обеспечения продовольственной безопасности // Вестник ТНУ (научный журнал) // Серия социально-экономических и общественных наук. Душанбе: «СИНО» 2015 2/4(169). - С.215-219.

4. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» от 26.01.2021. (http://prezident.tj/ ru/node/ 25006).

5. Статистический ежегодник Республики Таджикистан // Статистический сборник. - Душанбе, АСПРТ, 2020. - С.10,81,82,197,316.

6. Статистический ежегодник Хатлонской области // Статистический сборник. - Душанбе, АСПРТ, 2020. - С.8,164,165,177.

7. Финансы Таджикистана // Статистический сборник. - Душанбе, АСПРТ, 2020. - С.98-99.

8. Статистический ежегодник Хатлонской области // Статистический сборник. - Душанбе, АСПРТ, 2020. - С.162,164,165.

ИСТИФОДАИ ИҚТИДОРИ ЗАХИРАҲОИ ЧОРВОИ ГУШТӢ ДАР МИНТАҚА

МАҲМАДИЗОД РАҶАБАЛӢ БАЧАБЕК,
унвонҷӯи Институти иқтисодиёт ва таҳлили системавии
рушди кишоварзии Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон
734049, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Хаёти Нав 306;
тел.: (+992) 904-400-102, e-mail: fmakhmadiev.1986@mail.ru

Ҷумҳурии Тоҷикистон кишвари аграрӣ буда, соҳаи саноати анъанавии кишоварзӣ мебошад. Кишоварзӣ дар рушди иқтисоди миллӣ, паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва ноил шудан ба амнияти озуқавории кишвар саҳми назаррас дорад. Гузариш ба ислоҳоти бозор бо мушкилоти мутобиқшавӣ ба шаклҳои нави фаъолияти иқтисодӣ, норасоии захираҳои молиявӣ ва таҷрибаи идоракунӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамроҳӣ карда шуд. Бо вуҷуди ин, ҷумҳурӣ ҳанӯз ҳам тавонист субот ва рушди пайдарпайи хоҷагии халқро аз ҷумла дар маҷмӯъ ва соҳаҳои он таъмин намояд. Дар марҳилаи кунунӣ дар ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он барномаҳои ҳамаҷонибаи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ татбиқ карда мешаванд. Тоҷикистон бо баъзе муваффақиятҳо ба сӯи дигаргуниҳои пайвастаи бозор ҳаракат мекунад. Навсозии сохторҳои иқтисодӣ дар соҳаҳои асосии иқтисодиёт ба амал бароварда мешавад. Дар айни замон, ба рушди комплекси агросаноатӣ ва кишоварзӣ ҳамчун соҳаҳои муҳимтарини хоҷагии халқ аҳамияти махсус дода мешавад.

Калидвожаҳо: *мамлакати аграрӣ, рушди комплекси агросаноатӣ, кишоварзӣ, амнияти озуқавории кишвар, марҳилаи кунунӣ, рушди иқтисодиёти миллӣ.*

USE OF RESOURCE POTENTIAL MEAT CATTLE IN THE REGION

MAHMADIZOD RAJABALI BACHABEK,
applicant for the Institute of economics and systems analysis
of agricultural development of the Tajik academy of agricultural sciences
734049, Tajikistan, Dushanbe city, Hayti Nav. 306;
tel.: (+992) 904-400-102; e-mail: fmakhmadiev.1986@mail.ru

The Republic of Tajikistan is an agrarian country with a traditional agricultural industry. Agriculture makes a significant contribution to the development of the national economy, poverty reduction and the achievement of food security in the country. The transition to market reforms was accompanied by difficulties in adapting to new forms of economic activity, lack of financial resources and managerial experience in the regions of the Republic of Tajikistan. However, the republic still managed to ensure the stabilization and consistent development of the national economy in general and its branches, in particular. At the present stage, comprehensively developed economic and social programs are being implemented in the republic and its regions. Tajikistan, with some success, is moving towards consistent market transformations. The renewal of economic structures in the main sectors of the economy is under way. At the same time, special importance is attached to the development of the agro-industrial complex and agriculture as the most important sectors of the national economy.

Keywords: *agrarian country, development of the agro-industrial complex, agriculture, food security of the country, the current stage, development of the national economy.*

УДК: 331, 331.52

ИЗМЕНЕНИЕ СТРУКТУРЫ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ В СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

ТОХИРДЖОНОВ БЕХРУЗ ТОХИРДЖОНОВИЧ,
преподаватель кафедры экономической теории Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава
735140, Таджикистан, г. Бохтар, улица Айни 67;
тел:(+992) 888-82-12-12; e-mail: behruz_tohirdzhonov@mail.ru

Структура трудовых ресурсов категория изменчивая, особенно в зависимости от условий хозяйствования. Для достижения высоких экономических результатов требуются кадры для управления экономикой и внедрения современных технологий. В данной статье рассматриваются изменения структуры трудовых ресурсов за 2015-2019 годы в сельской местности Республики Таджикистан.

В статье рассматриваются особые условия формирования трудовых ресурсов в зависимости от требований к экономическим знаниям, необходимых для ведения хозяйства. Анализ структурных изменений трудовых ресурсов в сельской местности выявляет некоторые закономерности, такие как увеличение количества работников сельского хозяйства по его отраслям и факторы, влияющие на изменение этой структуры. Также, говорится об изменении характера труда, что способствует изменению специализации отрасли и трудовых задач персонала и формированию новых сельскохозяйственных профессий.

Более подробно анализированы факторы, влияющие на структуру трудовых ресурсов сельской местности. Проведенное исследование дало возможность автору определить профессионально-квалификационную структуру трудовых ресурсов, занятых в сельской местности. На первом месте – растениеводы, на втором – животноводы, на третьем – лица, занятые обслуживанием и ремонтом машинно-тракторных парков.

В результате исследования некоторых закономерностей структурных изменений трудовых ресурсов в сельском хозяйстве автор предлагает рекомендации по решению проблем трудовых ресурсов сельской местности.

Ключевые слова: *переходная экономика, условия хозяйствования, трудовые ресурсы, сельская местность, рост населения, занятое население, безработные, неиспользованная рабочая сила, природные и климатические условия, подсобное хозяйство, ручной труд, квалифицированный труд, природные факторы, средства производства, обслуживание, воспроизводство, трудоустройство, текучесть.*

В условиях переходной экономики и в новых условиях хозяйствования, на первый план выходит вопрос об увеличении производительности и эффективности труда. Как известно, решение проблем рентабельности зависит от степени квалификации образования трудовых ресурсов и их рационального использования и расстановки по отраслям. В современном обществе, где ставится цель – достичь высокие результаты, требуются высококвалифицированные кадры, знающие каноны управления экономикой и внедрение новых технологий, умеющие использовать современные достижения науки и техники в производстве. Это специалисты, имеющие индивидуальные подходы к новым методам изучения и развития рынка, профессионально подготовленные и достаточно опытные. На формирование и развитие кадрового потенциала в сельской местности влияют системы социально-экономических законов, а также факторы, связанные с формами хозяйствования и видами собственности.

По мнению Комилова С.Дж. и Алиевой Г.Ш. «на рынке труда эффективно взаимодействуют адекватная информация, законы и правила, доверие и конкуренция. Именно эти институциональные факторы обуславливают формирование норм трудового поведения. Поэтому исследование сущности содержания и системы экономических институтов рынка труда приобретает особую значимость» [1, с. 379].

За анализируемый период при росте населения в среднем за год 131,3 тыс. чел., рост трудовых ресурсов составил 103,2 тыс. чел., а рост рабочей силы 18,7 тыс. чел., количество занятого населения – 17,4 тыс. чел., количество официально-зарегистрированных безработных – 0,7 тыс. чел., а численность неиспользованной рабочей силы 84,6 тыс. чел., в том числе учащиеся 14,1 тыс. чел. [2, с. 10-15; 76-109].

По результатам проведенного расчета экономико-статистическим методом выявлены следующие закономерности: на 100 чел. рост численности населения, рост численности трудовых ресурсов составил 85 чел., рабочей силы 15 чел., занятых в производстве 13 чел., официальные безработные 0,7 чел., недоиспользованные рабочие силы 69 чел. и из них 12 учащиеся.

В аграрном секторе система экономических знаний, как бы функционирует на подобие законов естествознания.

В хозяйствах сельской местности воздействуют природные условия на формирование структуры, состава и управления кадрами по следующим направлениям:

– в рамках природных взаимосвязей человек находится в общей структуре биосферы. Отсюда человек действует в соответствии с законами природы, взаимодействуя с биосферой и экосферой, иногда они воздействуют на человека, производственная деятельность общества при этом играет определяющую роль;

– производственный процесс сельской местности взаимосвязан с природными и климатическими условиями, эти условия и производственный процесс определяют особенности подготовки профессиональных кадров и их уровень квалификации;

– особые производственные средства как земля, рабочий скот, продуктивный скот, плодовые многолетние насаждения и связанная с ними деятельность человека в производственной сфере сельского хозяйства.

Эти специфические условия и факторы влияют на количественные и качественные показатели трудовых ресурсов сельской местности и высвобождение лиц, занимающих сельскохозяйственным производством в другие отрасли в результате применения техники и новых технологий механизации в сельском хозяйстве.

Действие природных и экономических законов непосредственно влияют на структуры трудовых ресурсов на селе, посредством сезонности производственных процессов, биологическими особенностями растений и животных, земли и живых организмов, форм собственности и др.

Статистические данные свидетельствуют, что за годы государственной независимости численность населения республики выросла на 69,2%, численность трудовых ресурсов на 118,6%, рабочая сила на 27,5%, занятость населения на 25,0%, официальная безработица – на 59,4%. Недоиспользование рабочей силы в экономике за эти годы достигло 3007 тыс. чел. [3, с. 197-202].

В табл. 1 приведен анализ изменения занятого населения в сельском, лесном и личном подсобном хозяйстве в отношении к сельскому населению. Приведенные факты свидетельствуют о ежегодном темпе роста. За годы государственной независимости количество лиц, занятых в сельском хозяйстве, увеличилось на 626,3 тыс. чел. или на 71,1%. Доля занятых в сельском хозяйстве в отношении к численности сельской населении в 2019 году составила 16,2%. Из числа занятых в экономике 61,2% заняты в сельском, лесном и личном подсобном хозяйстве.

Таблица 1

Структурные изменения трудовых ресурсов сельского хозяйства Таджикистана в среднем за год, тыс. человек [4, с. 88; 5, с. 67-85]

Показатели	**1991**	**2000**	**2010**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**
Сельское население	3807,6	4590,1	5600,7	6136,5	6290,9	6442,3	6577,0	6729,8
Ежегодный рост, %	100,0	110,9	111,3	109,6	102,5	102,2	102,3	102,3
Рост по сравнению с 1991 г, %	100,0	120,6	147,1	161,2	165,2	168,9	172,7	176,7
занятое население в сельском, лесном хозяйстве	881	1133	1469,1	1545,2	1538,5	1466,1	1478,8	1507,3
Доля от всего занятых в экономике, %	44,7	65,0	65,8	64,9	64,5	60,9	60,8	61,2
Ежегодный рост, %	100,0	103,4	103,1	105,2	95,3	95,3	100,6	101,9
Рост по сравнению с 1991 г, %	100,0	145,4	147,2	145,2	144,3	136,2	136,0	171,1
Доля в численности населения, %	23,1	24,7	26,2	24,6	17,6	16,4	16,2	16,2

На работу в сельском хозяйстве оказывают влияние биологические факторы. Работа в сельской местности, связанная с живыми организмами, обусловливает биологические, экологические, технические знания (основы агрономии, зоотехники, ветеринарии, природопользования), что отличает работу в сельской местности от других отраслей экономики. Биологические особенности сельского хозяйства предполагают использования ручного квалифицированного труда, поскольку техника в наших условиях не в состоянии полностью заменить человека в труде с живыми организмами. Более того, специфические особенности работы с живым организмом не позволяют путем повышения уровня механизации достичь результатов, а поэтому необходимо внедрение достижения науки в отрасли, т.е. в селекции и семеноводстве.

Анализ структурных изменений, работающих лиц в сельской местности за 2000-2010 гг. (такие данные можно найти только по итогам переписи населения, которые в республике проводится один раз в 10 лет) показывает, что за 10 лет произошли серьезные изменения, в том числе и в количественном составе специалистов сельского хозяйства. Так, число работников сельского хозяйства увеличилось на 32,9%, в то время как число растениеводов – на 48,6%, садоводов – на 39,2% а агрономов – на 41,3%.

Динамика структурного изменения численности работающих лиц в сельском хозяйстве за период переписей населения 2000 и 2010 гг. приведены в табл. 2.

Таблица 2

Структурные изменения лиц, работающих в сельской местности за 2000-2010 гг.

Категории работников	Годы				2010 г. к 2000 г в %	
	2000	Доли в %	2010	Доли в %	%	+,-
Руководители	1171	0,14	2021	0,19	172,6	+0,05
Агрономы	1064	0,13	625	0,06	58,7	-0,07
Ветеринары	984	0,12	1294	0,12	131,5	-
Фельдшеры-ветеринары	73	0,01	658	0.06	9,0р.	+0,05
Бухгалтера	6488	0,80	11670	1,08	179,9	+0,28
Экономисты	4848	0,60	4893	0,45	100,9	-0,15
Консультанты по сельскому хозяйству	46	0,01	879	0,08	19,1 р.	+0,07
Полеводы и овощеводы	205185	25,32	105481	9,79	51,4	-15,53
Садоводы	31790	3,92	19320	1,79	60,8	-2,13
Производители смешанной сельскохозяйственной продукции	106347	13,12	116111	10.78	109,2	-2,42
Производители молочной и животноводческой продукции	4512	0,56	6184	0,57	137,1	+0,01
Птицеводы	2024	0,25	2137	0.20	105,6	-0,05
Пчеловоды и шелководы	542	0.07	1673	0,16	3,1 р.	+0,09
Производители продукции растениеводства, животноводства, имеющие рыночную ориентацию	39855	4,92	23375	2,17	58,7	-2,75
Работники личных подсобных хозяйств	405561	50,03	781108	72,50	192,6	+22,47
Всего	810490	100,0	1077429	100,0	132,9	х

Источник: Составлено автором по данным переписи населения агентством по статистике при Президенте Республики Таджикистан.

Таким образом, на структуру трудовых ресурсов в сельской местности влияют различные факторы природного и экономического характера.

В процессе развития производственных отношений развиваются и производительные силы в сельской местности, изменяется характер труда, что способствует изменению специализации отрасли и трудовых функций персонала по видам производственной и хозяйственной деятельности, формированию новых сельскохозяйственных профессий и специальностей. В результате, вместо старых профессий и специальностей возникают новые группы специальностей и профессий. Вместе они формируют факторы развития производительных сил. Причем эти факторы взаимодействия в сельской местности имеют специфические особенности, обусловленные тесной зависимостью отрасли от воздействия факторов, происходящих в природе. Здесь воздействие факторов природы, которые носят объективный характер – это сезонность, природно-климатические условия – не единственная причина, следствием которой является поведение работников. Вынужденные перерывы, диктуемые природными факторами и условиями труда, вынуждают работников сельского хозяйства часто сменить вид и род трудовой деятельности. В совокупности эти условия требуют навыков совмещения нескольких специальностей и профессий, владеть способностью менять одну профессию на другую, одну отрасль на другую отрасль.

Другим существенным фактором, влияющим на структуру трудовых ресурсов в сельской местности, является их соответствие с уровнем развития средств производства. Средства производства, с одной стороны, выступают фактором развития трудовых ресурсов, роста их знаний, умений, способностей, опыта, с другой – рациональное использование трудовых ресурсов зависит от уровня квалификации и активности. Ф. Энгельс отмечал: «Чтобы поднять промышленное и сельскохозяйственное производство – недостаточно одних только механических и химических вспомогательных средств. Нужно также соответственно развить и способности людей, приводящих в движение эти средства» [6, с. 69]. Из высказывания Ф. Энгельса следует определить прямую и обратную связь, соответствия степени развития средства производства и развития рабочей силы.

На наш взгляд, Ф. Энгельс имеет ввиду, с одной стороны, роль человека в совершенствовании средств производства и роль средств производства на рост рабочей силы. Если на стадии вступления человека в трудовую сферу, необходимо некоторое время для освоения трудового

процесса, приобретения производственного опыта, то в будущем уровень его знания и опыт позволят ему оценить средства производства и их совершенствовать. Таким образом, при наличии физических и морально устаревших средства производства и их несоответствия образовательному и квалификационному уровню работника, человек меняет их на более совершенные средства.

В результате внедрения достижений науки и техники и совершенствования технологии сельскохозяйственного производства меняется структура трудовых ресурсов. При этом, происходит процесс сокращения численности занятых лиц в отрасли и рост удельного веса механизированного труда. В связи со сложностью трудовых процессов появление современных машин и оборудований, прогрессивных технологий производства, обусловливает необходимость повышения уровня знаний и квалификации кадров. В целом, это приведет к росту количества профессий и специальностей и повышению уровня профессионализма работников сельской местности.

По мере внедрения достижений научно-технического прогресса, механизации трудовых процессов и совершенствования управления труда на месте старых профессий формируются новые. Изменяются и соотношения профессий и специальностей в составе трудовых ресурсов. В этих изменениях главным является количественный рост и удельный вес квалифицированных кадров в общем числе работников. При этом снижается доля неквалифицированного ручного труда в общей структуре трудовых ресурсов.

Проведенные нами исследования профессионально-квалификационной структуры занятых по отраслям экономики народного хозяйства Республики Таджикистан свидетельствует о том, что наиболее квалифицированными работниками в сельской местности являются лица, занятые растениеводством. На втором месте – работники отрасли животноводства и далее – лица, занимающиеся обслуживанием и ремонтом машинно-тракторного парка.

В советский период на сельскохозяйственных предприятиях республики функционировали специализированные структуры по техническому обслуживанию и ремонту техники. Это считалась прогрессивной формой организации трудового процесса, которая способствовала повышению производительности труда работников данной сферы.

По оценкам специалистов производственного кооператива имени Латифа Муродова города Гиссар, около 1/3 времени механизаторов

занимает ремонт и техническое обслуживание техники. Практика показывает, что создание специальной отрасли по техническому обслуживанию машинно-тракторного парка, как самостоятельной отрасли, способствует более эффективному использованию механизаторов на основном месте работы и сокращению времени простоев машин и оборудований.

Самой распространенной профессией в сельской местности считается профессия механизатора, которая в условиях переходной экономики существенно изменилась. Наряду с численным сокращениями механизаторов происходит совершенствование их профессиональных качеств. Выросло число трактористов-машинистов широкого профиля при уменьшении трактористов узкой специальности.

С внедрением новых форм хозяйствования и перехода на малые дехканские (фермерские) хозяйства происходит деградация профессии тракториста. Трактористу-машинисту перешли другие функции, как животновода, овощевода и садовода. Появились новые специальности типа тракторист-машинист-полевод, тракторист-машинист-овощевод, тракторист-машинист-садовод.

При плановой экономике существовали прогрессивные формы эксплуатации техники и обслуживания машинно-тракторного парка. С интеграцией профессий произошла специализация труда тракториста-машиниста. Тогда работой по наладке, капитальному и текущему ремонту техники занимались мастера-наладчики и слесари-наладчики.

В современных условиях хозяйствования профессия механизатора является многопрофильной профессией. Механизатор – это работник, сформировавшийся вследствие совершенствования техники и технологии производства. Он может выполнять работу нескольких специальностей, таких, как, тракторист-машинист, водитель грузового транспорта, комбайнер, механик, электрик, мастер-наладчик, и по уровню квалификации должен находиться выше рядового механизатора. Он должен уметь руководить дехканским (фермерским) хозяйством, управлять современной техникой, уметь работать на компьютере, иметь достаточные знания об агротехнике растений, свободно выполнять разные производственные операции. Такие задачи он может выполнять при достаточном уровне образования. Поэтому, мы предлагаем создать специальные профессиональные технические училища по подготовке трактористов широкого профиля с учебной программой, где будут изучаться вопросы агротехники растений, зоотехнология животных, ветеринария и инженерия. Следует отметить, что действующие

профтехучилища недостаточно оснащены современной технической базой и лишены возможности изучать другие специальности сельскохозяйственного профиля. На наш взгляд, в систему профтехобразования необходимо вернуть прежние формы подготовки кадров, и они должны стать основным источником обеспечения потребностей сельского хозяйства профессиональными кадрами.

Воспроизводство и развитие трудовых ресурсов сельской местности взаимосвязано с их трудоустройством на производстве.

В целом воспроизводство и развитие трудовых ресурсов сельской местности носит прогрессивный характер. Оно способствует широкому внедрению профессиональных способностей жителей села, повышению уровня профессиональной подготовки, усвоению новых видов специальностей, удовлетворению потребностей в кадрах.

Однако, текучесть трудовых ресурсов из сельской местности в город и трудовая миграция за рубеж часто происходит непроизвольно и процесс является не регулируемым. Основной причиной оттока молодежи из сельской местности является, как правило, отсутствие рабочих мест, низкая заработная плата, низкий социальный уровень жизни. По официальным данным Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2/3 мигрантов – это молодые люди в возрасте до 40 лет. В связи с низкой инфраструктурой сельской местности, село теряет популярность и соответственно трудовых ресурсов. В сельской местности в основном работают женщины и дети с низкой производительностью труда. По итогам 2019 года на одного работника сельскохозяйственных организаций произведена продукция на сумму 10,1 тыс. сомони. Самый низкий показатель заработной платы – у работников сельскохозяйственных организаций. По итогам 2019 года она составила 492,3 сомони [7, с. 121]. Эти условия отрицательно влияют и на результаты ведения хозяйства, и на структуру трудовых ресурсов по такому показателю, как профессионализм, а также по признаку пола и возраста.

Современное кризисное положение сельской местности, где отсутствуют элементарные социально-экономические объекты, требует разработку целенаправленной государственной политики. Объявленный Президентом 2018 год, годом «Развития села и народных ремесел» способствует развитию инфраструктуры сельской местности, но это единовременные мероприятия не могут решать все проблемы кишлаков нашей республики. Правительству Республики Таджикистан необходимо разработать «Государственную целевую программу комплексного развития сельской местности до 2050 г.». Государственная программа должна быть финансово закреплена и ориентирована на обеспечение полной занятости трудовых ресурсов сельской местности, перемещению заво-

дов и фабрик в село для переработки сельскохозяйственного сырья, хранения сельскохозяйственных продукций, развитии социальной сферы. Основной целью государственной программы является закрепление трудовых ресурсов в сельской местности.

Предлагаемая государственная программа предусматривает в перспективе на территории больших сельских населенных пунктов создания как в зарубежных странах, социально-экономических агломераций, в которых могут размещаться, наряду с агропромышленными предприятиями, вся социальная инфраструктура, в которых создаются целые системы жизнедеятельности людей.

Следует иметь ввиду, что проблема закрепления трудовых ресурсов в сельской местности, воспроизводство и совершенствование их эффективного использования возможны только в том случае, когда будут решены все социально-экономические проблемы.

Таким образом, исследуя некоторые закономерности структурных изменений трудовых ресурсов в сельском хозяйстве, мы пришли к следующим выводам:

1. Формирование и развитие кадрового потенциала в сельской местности зависит от системы природных, социально-экономических законов, связанных с географическим расположением сельской местности, формами хозяйствования и видами собственности. Как отмечает Гоибназаров С.М.: «Этими факторами в значительной мере определяются технология и организация производства, а также сезонность сельскохозяйственного труда. Именно сезонность производства ограничивает возможности в привлечении рабочей силы. Преодолеть сезонность сельскохозяйственного труда возможно при рациональном функционировании различных форм организации производства в сельском хозяйстве, ее интегрирования с перерабатывающей промышленностью, развитии потребительской кооперации и повышении количества квалифицированной рабочей силы» [7, с. 127].

2. Используя экономико-статистический метод исследования, мы выявили следующие закономерности развития трудовых ресурсов Республики Таджикистан. При росте численности населения на 100 чел., рост численности трудовых ресурсов составил 85 чел., рабочей силы – 15 чел., занятых в производстве 13 чел., официальные безработные – 0,7 чел., недоиспользованные рабочие силы 69 чел.;

3. В аграрном секторе, функционирование системы экономических законов связано с законами естествознания. В рамках природных взаимосвязей человек находится в общей структуре биосферы. Отсюда человек действует в соответствии с законами природы, взаимодействуя с биосферой и экосферой,

иногда они воздействуют на человека, производственная деятельность общества при этом играет определяющую роль

4. Производственный процесс сельской местности взаимосвязан с природными и климатическими условиями, а производственная деятельность человека в сельской местности связана особыми производственными средствами, такими как земля, рабочий скот, продуктивный скот, плодовые многолетние насаждения и связанная с ними деятельность человека в производственной сфере сельского хозяйства;

5. Решение проблем трудовых ресурсов в сельской местности требует разработку «Государственной целевой программы комплексного развития сельской местности до 2050 г.», цель которой является закрепление трудовых ресурсов в сельской местности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Комилов С.Дж., Алиева Г.Ш. Проблемы повышения эффективности структуры занятости трудовых ресурсов Таджикистана / Материалы научно-практической конференции на тему «Проблемы трудовых отношений и социального развития в Таджикистане». – Душанбе, 29-30 октября 2010. – С. 379.

2. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2018. – С. 10-15; 76-109.

3. Тохирджонов, Б.Т. Несоответствие на рынке труда спроса и предложения рабочей силы / Б.Т. Тохирджонов, С.Д. Кабиров, И.С. Ашуров // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2018. – №1-3(55). – С. 196-202.

4. Таджикистан: 25 лет государственной независимости. Статистический ежегодник. – Душанбе, 2016. – С. 88.

5. Статистический сборник Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе, 2020. – С. 67-85.

6. Ф. Энгельс. Происхождение семьи, частной собственности и государства. – М.: Либроком, 2010. – С. 69.

7. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2019. – С. 121.

8. Гоибназаров С.М. Регулирование аграрного рынка труда Республики Таджикистан. Диссертация кандидата экономических наук по специальности: 08.00.05, 08.00.14. – Душанбе, 2015. – С. 127.

9. Тохирджонов, Б.Т. Концептуальные аспекты содержания трудовых ресурсов / Б.Т. Тохирджонов // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2018. – №1-4(57). – С. 193-198.

10. Тохирджонов, Б.Т. Анализ современного состояния трудовых ресурсов / Б.Т. Тохирджонов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2020. – №10-1. – С. 171-177.

11. Тохирджонов, Б.Т. Решение социальных проблем села как инструмент закрепления трудовых ресурсов в сельской местности / Б.Т. Тохирджонов // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2020. – №1-1(71). – С. 206-212.

12. Тохирджонов, Б.Т. Рост численности населения и воспроизводство трудовых ресурсов в условиях села / Б.Т. Тохирджонов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2020. – №3. – С. 156-163.

ТАҒЙИРОТИ СОХТОРИ ЗАХИРАҲОИ МЕҲНАТИИ ДЕҲОТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ТОҲИРҶОНОВ БЕҲРӮЗ ТОҲИРҶОНОВИЧ
омӯзгори кафедраи назарияи иқтисодии
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав
735140, Тоҷикистон, ш. Бохтар, кӯчаи Айнӣ 67;
тел.: (+992) 888-82-12-12; e-mail: behruz_tohirdzhonov@mail.ru

Сохтори захираҳои меҳнатӣ категорияи тағйирёбанда буда, аз шароити хоҷагидорӣ вобаста аст. Барои ноил шудан ба натиҷаҳои баланди иқтисодӣ, мутахассисони идоракунии иқтисодиёт ва татбиқи технологияҳои замонавӣ зарур аст. Дар мақолаи мазкур тағйироти сохтори захираҳои меҳнатии деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2015-2019 мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Дар мақола шароитҳои махсуси ташаккули захираҳои меҳнатӣ вобаста аз талаботи донишҳои иқтисодӣ, ки барои хоҷагидорӣ заруранд, пешниҳод шудааст. Таҳлили тағйироти сохтории захариҳои меҳнатии деҳот баъзе қонуниятҳоеро ошкор месозад, ба мисли афзудани миқдори кормандони хоҷагии қишлоқ аз рӯи соҳаҳои он ва омилҳое, ки ба тағйироти ин сохтор таъсир мерасонад. Инчунин,, дар бораи тағйироти хусусияти меҳнат сухан меравад, ки ба махсусгардонии соҳа ва вазифаҳои меҳнатии кормандон ва ташаккули касбҳои нави хоҷагии қишлоқ мусоидат мекунад.

Олмилҳои таъсиррасон ба сохтори захираҳои меҳнатии деҳот муфассал таҳлил гардидаанд. Таҳқиқот ба муаллиф имкон додааст, ки сохтори касбию тахассусии захираҳои меҳнатии деҳотро муайян кунад. Дар ҷойи аввал – растанипарварон, дар ҷойи дуюм – чорводорон ва дар ҷойи сеюм – шахсоне, ки ба хизматрасонӣ ва таъмири паркҳои мошину трактор машғуланд. Дар натиҷаи таҳқиқи баъзе қонуниятҳои тағйироти сохтории захираҳои меҳнатии деҳот муаллиф оид ба ҳалли мушкилоти захираҳои меҳнатии деҳот тавсеаҳо пешниҳод намудааст.

Калидвожаҳо: *иқтисоди гузариш, шароити хоҷагидорӣ, захираҳои меҳнатӣ, деҳот, афзоиши азҳолӣ, шуғли аҳолӣ, бекорӣ, қувваи корӣ истифоданашуда, шароити табиӣ ва иқлим, хоҷагии ёрирасон, меҳнати дастӣ, қувваи корӣ, омилҳои табиӣ, воситаҳои истеҳсолот, хизматрасонӣ, такористеҳсолкунӣ, бо ҷойи кор таъмин намудан, ивазкунии ҷойи кор.*

CHANGE IN THE STRUCTURE OF LABOR RESOURCES IN RURAL AREA OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

TOHIRJONOV BEHRUZ TOHIRJONOVICH,
Bokhtar State University named after Nosiri Khusrav,
lecturer at the Department of Theory of Economics
735140, Tajikistan, Bokhtar, Aini, Street 67;
Phone: (+992) 888-82-12-12; e-mail: behruz_tohirdzhonov@mail.ru

The structure of labor resources is a category variable, depending on the conditions of management. To achieve high economic results, personnel are required to manage the economy and introduce modern technologies. This article examines changes in the structure of labor resources for 2015-2019 in rural areas of the Republic of Tajikistan.

The article discusses the special conditions for the formation of labor resources, depending on the requirements for economic knowledge necessary for running a business. The analysis of structural changes in the labor force in rural areas reveals some patterns, such as an increase in the number of agricultural workers in its branches and factors affecting the change in this structure. Also, it is said about a change in the nature of labor, which contributes to a change in the specialization of the industry and labor tasks of personnel and the formation of new agricultural professions.

The factors influencing the structure of labor resources in rural areas are analyzed in more detail. The conducted research enabled the author to have a professional and qualification structure of labor resources employed in rural areas. In the first place are plant breeders, in second – livestock breeders, in third – persons engaged in the maintenance and repair of machine and tractor fleets.

As a result of studying some patterns of structural changes in labor resources in agriculture, the author offers recommendations for solving the problems of labor resources in rural areas.

Keywords: *economy in transition, economic conditions, labor resources, rural areas, population growth, employed population, unemployed, unused labor, natural and climatic conditions, subsidiary farming, manual labor, skilled labor, natural factors, means of production, service, reproduction, employment, turnover.*

УДК: 378.048.2

ТАЪСИРГУЗОРИИ МАКТАБҲОИ ИЛМӢ БА РУШДИ МАЛАКАИ ТАҲҚИҚОТИИ ОЛИМОНИ ҶАВОН ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

УСМОНЗОДА ХАЙРИДДИН УСМОН,
доктори илмҳои фалсафа, профессор, директори Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел.: +992-372-27-67-28; e-mail: khidiev@mail.ru

ДОНАЕВА КАМОЛА ХОЛМАТОВНА
аспиранти кафедраи сиёсатшиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ.
734003, Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121;
тел.:(+992) 904-60-00-77; e-mail.ru kamolakhol.k@mail.ru

Дар мақолаи мазкур хусусияти методологии вазифаҳое, ки марҳилаи имрӯзаи инкишофи ҷомеаи мо низ дар назди илм ва муассисаҳои илмӣ-тадқиқотии ҷумҳурӣ дар самти зарурати дарку ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли масъалаҳои муҳимми ҳаёти ҷомеа пеш мегузорад, мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Дар ин замина, илм ҳамчун шакли таърихан ташаккулёфтаи фаъолияти одамон мавриди назар қарор дода шуда, ҳадафи аслии дарк ва дигаргунсозии воқеияти объективӣ дониста мешавад. Ҷомеа бо такя ба натиҷаҳои ин самти фаъолияти муҳимми инсон доимо иттилоотро дар бораи муҳити худ ҷамъ меоварад ва онро дар саргаҳи таъмини рушди беохири худ қарор медиҳад. Дар марҳилаи имрӯзаи рушди ҷомеаи тоҷикистонии мо ба воқеият пайвастани ҳадафҳои рушди он ба тараққиёти илм вобастагии зич доранд. Барои шакл додани заминаи дарку татбиқи чунин расолати илм дар ҷомеа дар баробари дигар омилҳо инчунин, анъанаҳои илмӣ ва усули тафаккури илмӣ, ки бо мактабҳои илмӣ алоқамандии бевосита доранд, беназир аст. Дар мақола масъалаи мазкур муфассал таҳлил гардида, дар ин замина пешниҳодҳои мушаххас ироа гардидааст.

***Калидвожаҳо**: илм, донишҳои илмӣ, тафаккури илмӣ, услуби тафаккури илмӣ, анъанаҳои илмӣ, парадигмаҳо, мактабҳои илмӣ, зарфияти илмӣ, иттилоот, ҷомеа, ҷаҳонбинии илмӣ.*

Дар даврони Истиқлоли давлатӣ сиёсати мақсадноку муваффаққонаи Президенти кишварамон дар баробари рушди дигар соҳаҳо инчунин, фазои мусоидро барои рушди илм ва тарбияи кадрҳои соҳаҳои гуногуни он, ташаккули идоракунии он вобаста ба талаботҳои шароити муосири инкишофи ҷомеа фароҳам овард. Новобаста аз мушкилоти ҷойдошта маҳз дар ҳамин давра марҳала ба марҳала тадбирҳои муайян дар самти ташкил, идора ва истифодаи самараноки илму захираҳои зеҳнии мамлакат амалӣ гардонида шуданд. Зиёда аз 200 ҳуҷҷати меъёрии ҳуқуқии муҳиме, ки дар даврони Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида ба соҳаи илм, аз ҷумла қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи илм ва сиёсати давлатии илмӣ-техникӣ» (соли 1998), «Дар бораи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» (соли 2002), қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Шӯрои ҳамоҳангсозии корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар соҳаи илмҳои табиӣ, техникӣ, тиббӣ, гуманитарӣ ва ҷамъиятӣ» (соли 1996), «Дар бораи илм ва сиёсати давлатӣ оид ба илму техника» (соли 1999), «Дар бораи рушди илмҳои дақиқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2005-2008» (соли 2003), "Дар бораи Стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи илм ва технология барои солҳои 2007-2015" (соли 2006), «Дар бораи Номгӯи самтҳои афзалиятдоштаи таҳқиқоти илмӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2007-2009» (соли 2006), "Дар бораи Барномаи тайёр кардани кадрҳои илмӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009-2015» (соли 2008), «Дар бораи тадбирҳои дастгирии тараққиёти илмҳои ҷамъиятшиносӣ ва инсоншиносӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009-2015» (соли 2008), "Дар бораи маъқул донистани Созишнома байни Ҳукумати Федератсияи Россия ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба таъсис ва фаъолияти Маркази байналмилалии илмӣ-тадқиқотии «Помир-Чакалтой» (соли 2008) ва ғайра қабул шуданд, барои ташкили низоми идора ва рушди илми ватанӣ, беҳтар шудани заминаи моддию техникии муассисаҳои илмӣ ва амсоли инҳо мусоидат намуданд.

Ҷиҳати дастгирии молиявии таҳқиқоти бунёдӣ бо дастгирии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1996 Фонди президентии таҳқиқоти бунёдӣ таъсис дода шуд, ки таввассути маблағҳои он таҳқиқоти бунёдӣ дар мамлакат ривоҷу равнақи бештар ёфт. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади таъмини шароити зарурӣ ҷиҳати гузаронидани тадқиқоти бунёдиву амалӣ ба муассисаҳои дар шаҳраки академӣ ҷойгирбудаи Академияи миллии илмҳо мақоми маркази илмии дорои аҳамияти ҷумҳуриявӣ дода шуд, ки ин ба баланд шудани самаранокии фаъолияти илмию таҳқиқотии ин муассисаҳо мусоидат намуд.

Дар натиҷа, соҳаи мазкур ба як қатор навгонию дастовардҳои назаррас ноил гардида, ба рушди ҳамаҷонибаи ҳаёти иқтисодӣ ва иҷтимоию фарҳангии кишварамон мусоидат намуд. Ҳамасола дар Паёмҳои Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба масъалаҳои рушди илми ватанӣ, камбуду норасоиҳо дар фаъолияти муассисаҳои илмӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир гардида, ҷиҳати пурзӯр намудани фаъолияти олимон дар таҳқиқи масъалаҳои муҳимми ҳаёти иҷтимоию иқтисодии кишвар, рушди илмҳои дақиқ ва табиатшиносӣ дастуру супоришҳои мушаххас дода шуданд. Аз ҷумла, Сардори давлат борҳо зикр намуданд, ки асри XXI даврони рушди илму технология буда, аз худ кардан ва дар ҳамаи самтҳои зиндагӣ ҷорӣ намудани навигариҳои илму техника ва технологияҳои муосир, ташаккули неруи солиму созандаи ҷомеа шарти асосии рушди босуботи иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳолии кишвар мебошад. Дар Паёми имсола таъкид гардид, ки Ҳукумати Тоҷикистон дар сӣ соли гузашта тамоми чораҳои заруриро андешид, ки пешрафти илми ватанӣ таъмин гардад. Вобаста ба талаботи иқтисоди миллӣ ва расидан ба ҳадафи чоруми стратегии кишвар – саноатикунонии босуръат дар самтҳои ҷустуҷӯ ва иктишофи канданиҳои фоиданок ва рушди саноати маъдан олимони мо бояд корҳои таҳқиқотиро вусъат диҳанд.

Инчунин, таҳияи усулҳои пешгӯйии хавфҳои эҳтимолӣ ва таъсири манфии омилҳои гуногун ба иқтисоди миллӣ, хизматрасониҳои рақамӣ, пешрафти «энергияи сабз» ва «иқтисоди сабз» ва дар робита ба ин, ба роҳ мондани омӯзиши ҳамаҷонибаи манбаъҳои алтернативӣ, ихтироъкориву навоварӣ, коркарду татбиқи технологияҳои нави каммасраф ва роҳу усулҳои аз ашёи хоми ватанӣ истеҳсол кардани доруворӣ ва нуриҳои маъданӣ вазифаи аввалиндараҷаи олимони кишвар мебошад.

Олимони ҷомеашиноси моро зарур аст, ки якҷо бо зиёиёни эҷодкор дар шароити ҷаҳонишавӣ бо мақсади ҳифзи арзишҳои миллӣ, таъриху фарҳанг ва забону адабиёти миллати куҳанбунёдамон дар роҳи ба ҷаҳониён ҳарчӣ бештар муаррифӣ кардани таърих, тамаддун ва фарҳанги халқи тоҷик рисолати шаҳрвандиву миллии худро ба таври шоиста иҷро намоянд.

Президенти мамлакат дар вохӯрӣ бо ҷавонон аз 21-уми майи соли 2021, таъкид намудаанд, ки «дар шароити пешрафти босуръати илму техника ва технологияҳо масъалаи баланд бардоштани сатҳи маърифату саводнокии ҷавонон ва ба омӯзиши илму донишҳои замонавӣ фаро гирифтани онҳо, аз ҷумлаи вазифаҳои муҳимтарини мо ба ҳисоб меравад».[1] Таъкиди ин масъала моро водор месозад, ки пеш аз ҳама, рӯи

масъалаҳое андешаронӣ намоем, ки ба рушди малакаи таҳқиқотии олимони ҷавон таъсиргузор мебошанд. Ин масъалаҳо танҳо бо зарурати муҳайёсозии заминаҳои таъмини моддию молиявии фаъолияти илмӣ маҳдуд намешавад, балки онҳо, фарогири муаммоҳои дигаре ҳам мебошанд, ки ба ҷанбаи нозукиҳои ташкили фаъолияти илмӣ алоқаманданд. Барои дарк ва дарёфти роҳҳои ҳали ин муаммоҳо моро зарур аст, ки пеш аз ҳама, илмро ҳамчун соҳаи муҳимми амалию назариявии фаъолияти ҳаёти ҷамъиятии одамон мавриди баррасӣ қарор диҳем. Дар ин замина мебинем, ки ҷомеа бо такя ба натиҷаҳои ин самти фаъолияти муҳимми инсон доимо иттилоотро дар бораи муҳити худ ҷамъ меоварад ва онро дар саргаҳи таъмини рушди беохири худ қарор медиҳад.

Дар баробари ин, ҳар як марҳалаи рушди ҷомеа вобаста ба ҳадафҳои худ дар назди соҳаи илм низ вазифаҳои навро мегузоранд, ки ҷустуҷуи роҳҳои дарку баррасии ин масъалаҳои ҳалталаб бо худ мушкилиҳои муайянро дар пай доранд. Яъне, илм ҳамчун шакли таърихан ташаккулёфтаи фаъолияти одамон буда, пеш аз ҳама, ба дарк ва дигаргунсозии воқеияти объективӣ нигаронида шудааст. Дар ин замина, илм ҳамчун шакли истеҳсолоти маънавие, ки натиҷаи он аз интихоби мақсаднок ва батанзимдаровардашудаи додаҳо(фактҳо), фарзияҳои мантиқан санҷидашуда, назарияҳои умумигардонидашуда, қонунҳои бунёдию хос, усулҳои муайяни таҳқиқотӣ иборат аст, тасаввур карда мешавад. Пас, то чӣ андоза ин сифат хоси фаъолияти пажӯҳишии мо қарор дорад.

Тағйиротҳои солҳои охир дар усулҳои тафаккури илмӣ бавуҷудомада аз бисёр ҷиҳат боиси нигаронии ниҳодҳову доираҳои гуногуни илмӣ шуда истодааст, Зеро, дар таркиби он як навъ тамоюли нуфузёбии ҷузъбинишӣ нисбат ба системнигориро дар ташкили фаъолияти илмӣ мушоҳида кардан мумкин аст, ки он дар афзалиятдиҳии воридсозии алоқаю робитаҳои тасодуфию эҳтимолӣ бар ивази ҷустуҷӯи робитаҳои устувор ва зарурии ҳодисаҳо аён мегардад. Бинобар ин, аксар маврид пажӯҳандагон на дар пайи ҷустуҷӯи шаклҳои асосноккунии дониши илмӣ, балки дар пайи ташвиши шаклдиҳии қолабии маълумоти ғункардашуда андармон мебошанд.

Ба андешаи аксари муҳаққиқони соҳаи фалсафаи илм ин гуна амалҳо на ҳамеша имконияти тасвир ва шарҳи муҳтавои дигаргуниҳои дар илм ба амалояндаро доранд. Бинобар ин, зарурати ҷӯстуҷӯи назарияҳои нав пайваста дар мавриди посух ба масъалаҳои муҳимми рушди ҷомеа бештару бештар эҳсос мегардад. Бо мурури инкишофаш илм имконияти бо объектҳои дигаре рӯ ба рӯ шуданро дорад, ки дар фарқият аз ҳодисаҳои

пештара зарурати ба кор гирифтани диди дигарро ба худ тақозо менамоянд. Объектҳои нав метавонанд тағйири тарҳи методҳои фаъолияти маърифатии то ҳол истифодашавандаро пеш гузошта, низоми қабулгаштаи меъёру идеалҳои таҳқиқотиро дигаргун созанд. Ин дигаргуниҳо метавонад дар шакли инқилобҳои илмӣ, ки дар натиҷаи он дар баробари манзараи олам, инчунин, меъёру идеалҳои илмӣ тағйир меёбанд, зоҳир шаванд.

Пас услуби тафаккури илмии барои давраи имрӯзаи рушди ҷомеа муносиб дар кадом замина метавонад ташаккул ёбад? Чун дар илмҳо тағйири услуби фикрӣ на якуякбора, балки батадриҷ сурат мегирад, бинобар ин, он ба якчанд омил пайвастагӣ дорад ва дар ин ҷо ба ду ҷиҳати муҳимми он мехоҳам таваҷҷуҳро ҷалб намоем. Услуби тафаккури илмӣ ҳамчун ифодакунандаи маҷмуи боварҳо, арзишҳо, воситаҳои ташреҳии аз ҷониби умумияти муайяни илмӣ қабулшуда буда, анъанаи илмиро ташкил медиҳад. Ин анъанот то зуҳури парадигмаи нав модели гузориш ва ҳалли масъалаҳои илмиро дар ҷомеаи муайян ба тартиб меандозанд ва дар муҳити мактабҳои мушаххаси илмӣ ташаккул меёбанд.[6] Аз ин рӯ, парадигма воҳиди асосии ченкунии раванди инкишофи илм ба шумор меравад.

Вобаста ба масъалаи нақши мактабҳои илмӣ дар рушди малакаи илмии ҷавонони кишвар якчанд мулоҳизаҳои худро баён созам. Қаблан зикр менамоям, ки ҳеҷ шакке нест, ки дар даҳсолаҳои сипаригаштаи даврони Истиқлол чунин мактабҳо дар илми тоҷик мавқеъ доштанд, қомат афрохтаанд ва ба рушди онҳо, мусоидат карда мешавад. Бо вуҷуди ин вақте ки ба ин масъала аз нигоҳи таҳлили густурдатар ва мавқеи пешрафтҳои беназири илми ҷаҳонӣ назар меандозед, пас мебинед, ки мушкилоти зиёде ҳам дар ин самти ташкили илм вуҷуд дорад. Равиши интихобнамудаи баррасии мо марбут ба илмшиносии иҷтимоӣ аст, ки тибқи он омилҳои роҳ ёфтан ба дастовардҳои илмӣ, аз ҷумла дар самти тарбияи олимони ҷавон, ба шароитҳои мушаххас вобастагӣ дошта, аз дарки муносиби талаботҳои рушди ҷомеа бармеоянд[7].

Мактабҳои илмӣ маҳсули инкишофи тӯлонии пажӯҳишӣ дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти илмӣ-таҳқиқотӣ буда, барояшон низоми муташаккили дидгоҳу равишҳои арзёбии масъалаҳои муҳимтарину арзишмандтарин дар марҳилаи муайяни рушди таърихӣ хос аст[5]. Дар партави маҷмӯи чунин низомҳои дидгоҳӣ доираи муайяни олимон атрофи шахсиятҳои алоҳида муттаҳид мешаванд, талоши баррасии ҳадафмандонаи масъалаҳоро амалӣ месозанд ва интихобу татбиқи чунин амал барои арзёбии воқеиятҳои нав зуҳур аз мавқеи мазкур имконият фароҳам меорад. Барои ба чунин сатҳи дидгоҳи системавӣ оид ба арзёбии илмии ин ва ё он масъала расидан роҳандозии кӯшишу талошҳои ҳадафмандонаи методологӣ зарур аст ва на

ҳамаи ҷомеаҳои илмӣ метавонанд дар ин роҳ муваффақият ба даст оранд. Аксари онҳо ё дар нимароҳ мемонанд, ё мактаби илмиро иборат аз нуфуси миқдории унвондорони ин ва ё он соҳа таҳти роҳбарони илмии нафарони ҷудогона медонанд. Вале, агар боз ҳам ба номгӯи мавзӯъҳои ин шогирдон назар андозед, пас ба осонӣ хоҳед дарёфт, ки мавзӯъ ва объекти пажӯҳишашон, ба монанди хӯшачинӣ аз мазраъаҳои зироатҳои гуногун беш нест. Феҳристи беохири мавзӯъҳои таҳқиқнамудаи ин гуна устохонаҳои олимсозӣ чунон гуногун аст, ки сарманшаъи дидгоҳи низомноки меҳвариро дар онҳо, пайдо кардан амрест муҳол. Ҳолати мазкур ба монанди он аст, ки низоми ҷамъиятиро маҷбур созем, ки бидуни интихоби арзишу мафкураи меҳварӣ ҳатман атрофи нуқтаи муайян ҳаракати низомнокро анҷом диҳад. Вале, чун низоми иҷтимоӣ чунин хоҳишро иҷро карда наметавонад, пас маҷбур аст, ки ҳолати якмароми статикиро интихоб намояд ва ба тадриҷ рӯ ба рукуд орад.

Мутаассифона, чунин тамоюл солҳои охир ба фазои илми ҷомеашиносии мо низ роҳ ёфтааст ва ин боиси аз бисёр ҷиҳат кундшавии қобилияти посухгӯии он ба аксари масъалаҳои мубрами рушди ҷомеа гардидааст. Паёмадҳои номуносиби ин раванд танҳо ба ин маҳдуд намешавад, балки барои тарбияи мутахассисони ҳирфавии пажӯҳандагӣ низ таъсири манфӣ мерасонад. Дар натиҷа, онҳо ҳузури худро дар фазои гуфтугӯҳои ҳирфавии пажӯҳандагӣ дар миқёси байналмилалӣ нигоҳ дошта наметавонанд. Камтарин олимони моро дар ин сатҳҳо иқтибос мекунанд, нашри пажӯҳишҳояшон дар нашрияҳои бонуфузи берунӣ зиёд роҳ намеёбад.

Камҳузурии мактабҳои илмии салоҳиятдор дар ҷомеа ба сифати таълифи китобҳои дарсӣ аз фанҳои ҷамъиятшиносӣ низ бетаъсир намемонад. Зеро адабиёти таълимии арзишманд аз домони мактабҳои пурғунҷойиши илмие, ки қудрати таҳлили дастовардҳои пажӯҳишии соҳавиро доранд, метавонад берун ояд. Дар айни замон мо муаллифони китобҳои таълимие дорем, ки аз осори бунёдии муҳаққиқони намоёни илми соҳавӣ бехабаранд, вале хати истеҳсоли корхонаҳои асарсозияшон муттасил фаъол аст. Ҳатто вобаста ба соҳаҳои илмие, ки аз онҳо, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон касе ба таҳқиқот алҳол даст назадааст, аллакай китобҳои дарсии бузургҳаҷм зери номҳои муборакашон ба табъ мерасанд. Пас, аз китобҳои таълимии чунин муаллифоне дар симои роҳнавардони дар навбати худ ба роҳбаладҳо ниёзманд, таълимгирандагон чӣ дониши амиқе касб мекарда бошанд. Дар сурате, ки аксар маврид пажӯҳандагони ҷавону бузургсол ҳам барои ба муҳтавои баъзе назарияҳои мураккаби илмӣ ворид

шудан ба мутолиаи китобҳои таълимии аз ҷониби соҳибназарон таълифшуда рӯй меоранд.

Тамоюлоти ташаккулёбии мактабҳои илмии мо солҳои охир аз аломату сифатҳои зикршуда чашм мепӯшанд ва афзудани шумораи шогирдонро таҳти роҳбарони алоҳидаи илмӣ исботи вуҷуди мактабҳои илмӣ ҷилва медиҳанд. Дар асл унвони пажӯҳишҳои анҷомшуда баёнгари он аст, ки аксари онҳо, бо ҳамдигар аз нигоҳи интихоби мавзӯъ ва равиши пажӯҳишӣ робитаи мантиқии камтаре доранд. Чунин ҳолат имкони ҳадафмандона ҷустуҷӯ намудани роҳи ҳалли ҳирфавии масъалаҳои марбут ба ягон ҷанбаи воқеиятро интизор шудан душвор месозад.

Агар ба таърихи илми башарӣ назар андозем пас мебинем, ки меҳвари таҳаввулоти чашмгири он ҳамеша атрофи зуҳуру ташаккули мактабҳои илмӣ давр мезананд. Бинобар ин таърихнигорони илм ҳам пайваста кӯшиш намудаанд, ки заминаи дастовардҳои бузурги илмиро дар доираи таҳлили фаъолияти ҳамин гуна мактабҳои илмӣ ҷустуҷӯ намоянд ва шарҳу тавзеҳ диҳанд[6].

Дар шароити муосир, ки рақобатҳои фанноварӣ ҳарчи бештар авҷ мегиранд, идоракунии илм низ санъату назокати хоси ҳирфавиро талаб мекунад ва аз бисёр ҷиҳат маҳз ҳамин гуна амалҳо боиси зуҳури мактабҳои пешрафтаи илмӣ мегардад. Зеро ниҳодишавии илм чунин санъатро ҳам тақозо ва ҳам пайваста инкишоф дода, пажӯҳиши илмиро самтгир месозад. Дар илмҳои ҷамъиятии замони шӯравӣ, бахусус фалсафа, намунаҳои беҳтарини чунин мактабҳои илмӣ вобаста ба пажӯҳиши таълимотҳои моддигароёнаи ниёгонамон, пажӯҳиши таълимоти аҳли тасаввуф, омӯзиши хусусиятҳои ташаккули муносибатҳои ҷамъиятии сотсиалистӣ дар шароити ҷомеаи суннатӣ ва ғайра ташаккул ёфта, осори гаронбаҳои илмиро ба мерос гузоштанд, ки имрӯзҳо низ аз онҳо, муҳаққиқон васеъ истифода мебаранд. Чунин мактабҳо дар соҳаҳои илмҳои таърих, иқтисод, ҳуқуқ, филология низ ба вуҷуд омада буданд.

Тамоюлоти ташаккулёбии мактабҳои илмиро дар баробари омилҳои зикршуда, инчунин асосҳои меъёрии ҳуқуқии амалкунандаи мамлакатҳо низ муайян мекунанд. Барои танзим ва идоракунии раванди фаъолияти илмию таҳқиқотӣ то имрӯз дар кишварамон санадҳои зерини меъёрии ҳуқуқӣ қабул ва татбиқ мегарданд: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти илмӣ ва сиёсати давлатӣ оид ба илму техника»(2015с)[2], Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Академияи миллии илмҳо»(2021с), «Дар бораи ҳуқуқи муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он» (1998с) ва ғайра. Агар аз ин мавқеъ ба санадҳои меъёрии ҳуқуқии амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон назар андозем, пас ба осонӣ метавон

мушоҳида намуд, ки мафҳуми «мактаби илмӣ» дар онҳо, мавқеи муносиби худро алҳол пайдо накардааст ва ишора ба он дар таркиби мафҳуми «коллективҳои муваққатии илмӣ» омадааст. Муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти илмӣ ва сиёсати давлатӣ оид ба илму техника» аслан, мафҳумҳои «коллективҳои муваққатии илмӣ» ва «субъектҳои фаъолияти илмӣ ва илмию таҳқиқотӣ»-ро бо аломатҳои онҳо,ро муайянкунанда ҷой додааст. Таърифи мафҳумҳои зикршуда ба таври зайл баён гардидааст:

- субъектҳои фаъолияти илмӣ ва (ё) илмию техникӣ – шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, инчунин, иттиҳодияҳои онҳо,, ки фаъолияти асосии онҳо, ба кашфиёти илмӣ ва истифодаи дастовардҳои нави илмӣ ва (ё) илмию техникӣ равона шудааст;

- коллективи муваққатии илмӣ – иттиҳодияи ихтиёрии шахсони воқеӣ бе таъсис додани шахси ҳуқуқӣ, ки бо мақсади амалигардонии фаъолияти илмӣ бо тартиб ва шартҳои муайяннамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар асоси шартномавӣ таъсис дода мешавад;

Тибқи ин таърифдиҳиҳо таснифоти коллективҳои муваққатии илмӣ дар шакли зерин баён шудааст: «Кормандони илмӣ (муҳаққиқон), муҳандисию техникӣ ва кормандони дигаре, ки бо ташкилотҳои илмӣ, муассисаҳои таълимии таҳсилоти олии касбӣ, фаъолияти илмӣ ва (ё) илмию техникиро анҷом медиҳанд, инчунин, олимоне, ки мустақилона фаъолияти илмӣ ва (ё) илмию техникиро амалӣ менамоянд, шахсони фардии амалисозандаи фаъолияти илмӣ ва (ё) илмию техникӣ мебошанд”.

Дар сурате ки “мактаби илмӣ” бевосита дар таснифоти коллективҳои илмӣ мавқеи муносиби худро пайдо накардааст, пас воқеъ ҳаст, ки дастгирии заминаҳои ташкилию фаъолияти қонунии он, рушд, ҷойгиронии босамар ва истифодаи оқилонаи иқтидори илмию техникии ин гуна коллективҳои илмӣ ҳамчун субъектҳои мустақили фаъолияти илмӣ низ пурра муайян нашудааст. Инро дар иқтибоси зерини қисми 4 моддаи 10 Субъектҳои фаъолияти илмӣ ва (ё) илмию техникӣ дидан мумкин аст: “Ба субъектҳои фаъолияти илмӣ ва (ё) илмию техникӣ озодии эҷодӣ, ҳимоя аз рақобати носолим, ҳуқуқҳои баробар барои иштирок дар фаъолияти илмӣ ва (ё) илмию техникӣ кафолат дода мешавад. Субъектҳои фаъолияти илмӣ ва (ё) илмию техникӣ ҳуқуқ доранд, ки хизматрасонии озмоишгоҳҳои (лабораторияҳои) истифодаи дастҷамъиро тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода намоянд”.

Ба андешаи мо мактабҳои илмӣ ҳамчун иттиҳодияҳои дастаҷамъонаи фаъолияти илмию таҳқиқотӣ дорои баъзе аломату сифатҳое мебошанд, ки дар баробари умумият доштан бо коллективҳои дигари фаъолияти илмӣ

инчунин, аз онҳо фарқи зиёд доранд[4]. Аломату сифатҳои мазкури мактабҳои илмӣ ҳамчун иттиҳодияҳои дастаҷамъонаи фаъолияти илмию таҳқиқотӣ дар шакли зерин зоҳир мегарданд:

– ҳузури шахсияти илмие, ки фаъолияташ амсоли нуқтаи меҳварӣ барои муттаҳидсозии мавқеъу дидгоҳҳои назариявӣ ва раҳнамунсозии интихоби равишҳои хоси ҷустуҷӯи илмии муҳити алоҳида имконият фароҳам меорад;

– мавҷудияти фазою муҳити муайяни назариявие, ки барои ноил шудан ба дастовардҳои илмӣ тавассути дастгоҳи мафҳуму истилоҳоти хос ва дидгоҳҳои вижаи назариявӣ замина мегузорад;

– мавқеи муштараки аъзоёни умумияти дастаҷамъонаи пажӯҳишӣ оид ба шаклҳои ҳаллу тавзеҳи масъалаҳои мубрами илмӣ;

– эътирофи муҳити илмии дохилию берунӣ аз натиҷаҳои ба даст овардаи умумияти мазкури субъекти фаъолияти илмӣ, нашри густурдаи ин дастовардҳо дар нашрияҳои бонуфуз, чопи монографияҳо, китобҳои дарсӣ, татбиқи кашфиётҳо ва ғайра;

– кӯшиши идомаи анъанаи хоси пажӯҳишии умумияти мазкури таҳқиқотӣ тавассути тарбияи шогирдон, баргузории маҳфилҳои илмӣ, ширкат дар нишастҳои илмии байналмилалӣ;

– узвият дар академияҳо, гурӯҳҳои коршиносии сатҳи эътирофшудаи илмӣ, ҳайати таҳририяи нашрияҳои бонуфуз ва муқарризии рисолаю асарҳои таҳқиқотӣ.

Аз ин ҷиҳат метавон қазоват кард, ки мактабҳои илмӣ яке аз рукнҳои муҳимми муҳитҳои илмӣ ба шумор рафта, барои ташаккули анъанаҳои беҳтарини пажӯҳишӣ замина мегузоранд. Дар бораи ин масъала ҳарчанд дар хориҷ олимони зиёде изҳори назар додаанд[4], вале дар кишвари мо чунин талошҳои таҳлили илмшиносӣ камтар ба назар мерасад. Бинобар ин, барои вусъат додани уфуқҳои дарку иттилооти ҷомеаи илмӣ аз ин масъала зарурати таҳқиқоти амиқи минбаъда ва истеҳкоми асосҳои меъёрии ҳуқуқии чунин субъектони фаъолияти илмӣ муҳим аст.

Дар хулоса мехоҳам зикр намоям, ки барои ташаккули минбаъдаи мактабҳои илмӣ ва истифодаи иқтидори зеҳнии онҳо, дар самти тарбияи олимони ҷавон андешидани чорабиниҳои зерин муносиб ба назар мерасад:

- дар қаринаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии амалкунанда дар соҳаи фаъолияти илмӣ ҷой додани муқаррароти хос марбут ба мактабҳои илмӣ;

- дар низомномаи Шӯрои ҳамоҳангсозии корҳои илмию таҳқиқотӣ пешбинӣ намудани афзалиятҳои муайян барои лоиҳаҳои аз ҷониби мактабҳои эътирофшудаи дорои анъанаҳои пажӯҳишӣ пешниҳодшаванда;

- дар мавриди ба узвияти АМИ ҶТ пазируфтани олимон мавриди назар қарор додани нақши онҳо, дар ташаккулу рушди мактабҳои илмӣ;

- дар мавриди баррасию додани унвону дарҷаҳои илмӣ ва ташкили гурӯҳи коршиносон ба нақши номзадҳои мавриди назар дар ташаккули анъанаҳои эътирофгаштаи пажӯҳишӣ, тарбияи мутахассисон эътибори ҷиддӣ додан.

Ҳамин тавр, дониши илмӣ қонуниятҳои обективан вуҷуддоштаи воқеияти мавҷударо инъикос менамояд. Марҳалаи навини инқилоби илмӣ-техникӣ, ки ба пайдоиши ҷомеаи иттилоотӣ мебарад, бисёр соҳаҳои ба зинаи саноатии рушд хосро нодаркор мегардонад. Истеҳсолоти муосир пойгоҳи нави технологӣ ба даст овард, ки бар технологияҳои захиранигоҳдор ва дар илм ғунҷойишпазир асос ёфтаанд. Миллионҳо одамон ба истеҳсол ва интиқоли донишҳо аз тариқи шабакаҳои иттилоотӣ ба макони истеъмолот, яъне ба донишгоҳҳо, иттиҳодияҳо, фирмаҳо, муассисоти давлатӣ машғуланд. Марҳалаи имрӯзаи инкишофи ҷомеаи мо низ дар назди илм ва муассисаҳои илмӣ-таҳқиқотии ҷумҳурӣ зарурати дарку ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли масъалаҳои муҳимро пеш мегузорад, ки барои иҷрои он заминаи бузурги тахассусӣ ва зеҳнӣ лозим аст.

АДАБИЁТ

1. Эмомалӣ Раҳмон. Дар эъмори давлатдории миллӣ нақши ҷавонон бузург мебошад. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мулоқот бо ҷавонони кишвар. – 21 майи соли 2012.//Садои мардум, №68-69(4330-4331), 22 майи соли 2021

2. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2015, №3 , мод.219; соли 2018, №5, моддаи.281

3. Грезнева О. Научные школы: принципы классификации // Высшее образование в России. 2004. № 5.

4. Грезнева О. Ю. Научные школы (педагогический аспект). - М., 2003.

5. Криворученко В. К. Научные школы — важнейший элемент науки // URL: http://www. mosgu.ru/nauchnaya/school/.

6. Кун Т. Структура научных революции. –

7. Маннгейм К. Избранное прозведение. – М., 2013

8. Т. Кун. Структура научных революций. – М. 2003.

9. Устюжанина Е. В., Евсюков С. Г., Петров А. Г., Казанкин Р. В., Дмитриева М. Б. Научная школа как структурная единица научной деятельности. Препринт #WP/2011/280. — М.

10. ЦЭМИ РАН, 2011., Школы в науке: сборник / под ред. С. Р. Микулинского, М. Г. Ярошевского, Г. Кре-ба, Г. Штейнера. — М.: Наука, 1977.

ВЛИЯНИЕ НАУЧНЫХ ШКОЛ НА РАЗВИТИЕ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ НАВЫКОВ МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

УСМОНЗОДА ХАЙРИДДИН УСМОН,
доктор философских наук, профессор, директор Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рӯдаки 89;
тел.: +992-372-27-67-28; e-mail: khidiev@mail.ru

ДОНАЕВА КАМОЛА ХОЛМАТОВНА,
аспирант кафедры политологии Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айни
734003, Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки 121;
тел.:(+992) 904-60-00-77; e-mail.ru kamolakhol.k@mail.ru

В данной статье анализируется методический характер задач, которые на данном этапе развития нашего общества также стоят перед наукой и научно-исследовательскими учреждениями республики в направлении необходимости поиска путей решения важных вопросов жизни общества. В этом контексте наука рассматривается как исторически сложившаяся форма деятельности людей и рассматривается как истинная цель восприятия и преобразования объективной реальности. Опираясь на результаты данного направления жизнедеятельности человека, общество постоянно собирает информацию об окружающей его среде и ставит ее в центр обеспечения своего бесконечного развития. На сегодняшнем этапе развития нашего таджикского общества тесная связь целей его развития с реальностью прочно связана с развитием науки. Уникальным для формирования основы понимания является применение такого развития науки в обществе наряду с другими факторами, а также научные традиции и метод научного мышления, непосредственно связанные с научными школами. В статье данные вопросы подробно анализируются и на этой основе приводятся конкретные предложения.

Ключевые слова: *наука, научные знания, научное мышление, научный стиль мышления, научные традиции, парадигмы, научные школы, научный потенциал, информация, общество, научное мировоззрение.*

INFLUENCE OF SCIENTIFIC SCHOOLS ON THE DEVELOPMENT OF RESEARCH SKILLS OF YOUNG SCIENTISTS IN THE PERIOD OF INDEPENDENCE

USMONZODA HAYRIDDIN USMON,
D. Sc. in phylosophy, professor, director of the Center for strategic research under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushnabe city, Rudaki ave. 89;
tel.: (+992) 372-27-67-28; e-mail: khidiev@mail.ru

DONAEVA KAMOLA KHOLMATOVNA,
Post-graduate student of the Department of Political Science of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini.
734003, Tajikistan, Dushanbe, Radak avenue, 121;
tel.:(+992) 904-60-00-77; e-mail.ru kamolakhol.k@mail.ru

This article analyzes the methodological nature of the tasks that at this stage of the development of our society also poses to science and research institutions of the republic in the direction of the need to find ways to solve important issues of society. In this context, science is considered as a historically formed form of human activity and is considered as the true goal of perception and transformation of objective reality. Based on the results of this direction of human activity, society constantly collects information about its environment and puts it at the Center of ensuring its endless development. At the current stage of development of our Tajik society, the close connection of its development goals with reality is closely linked to the development of science. The application of such racism of science in society, along with other factors, as well as scientific traditions and the method of scientific thinking directly related to scientific schools is unique for the formation of the basis of understanding. The article analyzes this issue in detail and provides specific proposals on this basis.

Keywords: *science, scientific knowledge, scientific thinking, scientific style of thinking, scientific traditions, paradigms, scientific schools, scientific potential, information, society, scientific worldview.*

УДК: 378

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ РУШДИ МАОРИФ ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

ҚУРБОНОВ АБДУРАҲМОН ШЕРОВИЧ,
доктори илми фалсафа, сардори Раёсати таҳлили масъалаҳои иҷтимоии Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, Душанбе, Рӯдакӣ 89;
тел: (+992 37) 227-59-80

АМИРОВ ФАЙЗУЛЛО,
унвонҷӯи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ,
735360, Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, С.Сафаров 16;
тел.: (+992) 918-81-95-69

Тавре ки таҳлилҳо собит месозанд, дар айни замон низоми маорифи Тоҷикистон дар ҳолати номувозинатӣ қарор дорад ва ҳолати мавҷудаи он аз ҷониби муҳаққиқон ҳамчун идомаи бухроне, ки низоми маорифи тамоми кишварҳоро фаро гирифтааст, арзёбӣ мешавад. Дар шароити ҷомеае, ки зимни муайян намудани ҳадафҳои ниҳоии худ ва тағйири муносбат ба арзишҳо мушкилӣ мекашад, институти маориф дар ҳалати ногувори иҷтимоӣ қарор мегирад, ки ин ба шиддат гирифтани ихтилофҳо ва мушкилоти соҳаи мазкур мусоидат менамояд. Бинобар ин, рушди маориф ва илм дар шароити имрӯзаи Тоҷикистон дорои хусусиятҳое мебошад, ки он ба таҳлилу арзёбии муҳаққиқон зарурат дорад ва аз ин хотир, масъалаи мазкур мавриди таваҷҷуҳи муаллифони мақолаи пешниҳодшуда қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: *институти маориф, функсияҳои маориф, буҳрони маориф, мактаби олӣ, иқтидори илмӣ, пажӯҳиш,амнияти иҷтимоӣ ва зеҳнӣ.*

Таҳлили иҷтимоӣ-фалсафии институти маориф собит месозад, ки ниҳоди мазкур дар раванди рушд ва дигаргуниҳои ҷомеа функсияҳои гуногунро ба анҷом мерасонад ва ҳамзамон, худи он низ ба тағйироти мухталиф дучор мешавад. Бояд зикр намуд, ки зимни омӯзиши ҷиҳатҳои функсионалии институти маориф, пеш аз ҳама, функсияи башардӯстонаи он ҳамчун мақоми шоиста ва пешбар эътироф карда мешавад. Ба нақш ва

функсияи иҷтимоикунонии маориф дар ҷомеаи муосир бошад, функсияҳои рушди ҷаҳонбинӣ, ташаккулёбии шахсият ва тарбиявӣ зам мешавад. Ғайр аз ин, маориф ҳамчун институти иҷтимоӣ дорои функсияҳои ошкоро, ки қисмати эътирофшудаи ҳадафҳои ин ниҳодро ташкил медиҳанд ва функсияҳои ниҳонӣ, ки ноаён амалӣ мешаванд, мебошад. Вале, дар маҷмӯъ функсияи асосии институти маориф-қонеъ гардондани талаботи иҷтимоӣ маҳсуб мешавад, ки он (институти маориф) ба ҳамин хотир пайдо шуд ва арзи ҳастӣ мекунад. Қобили қайд аст, ки масоили дар боло зикргардида ба таҳқиқ ва арзёбии ҳамаҷониба ниёз дошта, муҳаққиқонро водор месозанд, ки дар такя ба адабиёти илмии мавҷуда ва дигар таҳқиқотҳое, ки аз ҷониби олимони хориҷӣ ва ватанӣ ба анҷом расонда шудаанд, паҳлуҳои муҳимми онро мавриди омӯзиш қарор диҳад.

Хусусияти хоси рушди маориф дар замони муосир ҷанбаи глобалӣ доштани он мебошад. Ин хусусият мавҷудияти равандҳои ҳамгироӣ дар ҷаҳони муосир, боҳамалоқамандии байни кишварҳоро дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ инъикос менамояд. Дар ин раванд, маориф аз категорияи авлавияти миллии кишварҳои пешрафта ба категорияи авлавияти ҷаҳонӣ табдил меёбад.

Тамаддуни муосир дар замоне ба зинаи усулан нави иттилоотии рушди худ ворид мешавад, ки ҷаҳонишавии равандҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, аллакай ҳамчун тамоилҳои асосӣ дар олам эътироф шудаанд. Аммо, тавре ки таҳлилҳо собит месозанд, дар баробари ҷиҳатҳои мусбат ҷаҳонишавӣ, ҳамзамон мушкилоти ҷиддии глобалӣ, аз ҷумла иҷтимоӣ, иқтисодӣ, экологӣ ва маънавӣ-ахлоқиро низ ба вуҷуд меорад. Бинобар ин, мутобиқи стратегияи рушди устувори тамаддуни муосир, ки соли 1992 аз ҷониби конфронси СММ дар Рио-де-Жанейро қабул гардида буд, таҳияи консепсияи нави маориф, ки ҷавобгӯи талаботи қарни XXI бошад, ба миён омад.

Маориф ба ҳайси яке аз ниҳодҳои муҳимтарини иҷтимоӣ таваҷҷуҳи рӯзафзуни ҷомеаи ҷаҳониро ба вуҷуд овард. Зеро, ки роҳи наҷотро аз буҳрони фарҳангии бавуҷудомада, ки маҳсули таҳаввулоти бунёдӣ дар ҳаёти иҷтимоии асри XXI маҳсуб мешавад, маҳз аз он (маориф) вобаста медонанд. Имрӯз масъалаи ташаккули чунин навъи маориф пеш омадааст, ки амалисозии он ба иҷтимоишавӣ ва мутобиқшавии шахсият дар ҷаҳони глобалӣ мусоидат намуда, ба он неруи тоза бахшад. Барои кишвари мо чунин намуна бояд ҳам аз тасаввуроти мусбати фалсафӣ дар бораи ояндаи маориф ва ҳам аз дониш дар бораи вазъи кунунии ҷомеаю инсон, вазифаҳои ояндаи рушди ҷомеа маншаъ гирад.

Бояд зикр намуд, ки илм яке аз шаклҳои фаъолияти инсонӣ маҳсуб мешавад, ки ба шинохти сохторӣ ва дигаргунсозии воқеият, ҷамъият ва тарзи зиндагӣ равона гардидааст. Илм - системаи дониш дар бораи ҷаҳон ва фаъолияти амалӣ дар истеҳсолот мебошад, ки онро танҳо ба воситаи таҳсилот дар якҷоягӣ бо маориф дар ҷомеа метавон ҷорӣ намуд, Яъне, асоси татбиқ и илм дар ҷомеа тавассути маориф сурат мегирад. Ҳамин аст, ки илм бе маориф ва маориф бе илм рушд нахоҳад кард. Ҳамзамон, ташаккули зиндагӣ, ҳаёти иҷтимоии ҷомеа ва давлат бе таъмини инкишофи илму маориф ва амнияти иҷтимоӣ ғайриимкон аст.

Масълаи асосии илму маорифи муосир омӯзиши ҷаҳон, шаклҳо, намудҳои ҳаракати материя, муносибати инсон ба худ, Олам, муайян намудани мавқеи ӯ дар олам ва дарки ин падида ва тамоюлҳо дар шуур ва зеҳни инсонӣ ба ҳисоб меравад. Вобаста ба болоравии нақши маориф дар рушди иқтисодӣ, иҷтимоию фарҳангии кишварҳо дар замони муосир, таъмини муосирсозии низоми идораи ҷомеа ва давлатҳо, рақобатпазирии иқтисоди миллӣ, сиёсати давлатӣ дар соҳаи маориф дар тамоми кишварҳои рушдёфта мавриди таваҷҷуҳи доираҳои сиёсӣ, илмӣ, тиҷоратӣ ва ҷамъиятӣ қарор гирифтааст. Тасаввурот дар бораи он, ки оянда ба он кишварҳое тааллуқ дорад, ки дорои мактабҳои самаранок ва қобили тавлиди неруи зеҳнӣ ҳамчун асоси воқеии рушди истеъдоди шаҳрвандон ва таъмини некуаҳволии онҳо, мебошад, маъмул гардидааст. Вобаста ба ин, доираи омӯзиши илмҳои ҷамъиятӣ васеъ гардида, дар консепсияи амнияти миллии давлатҳо амнияти иҷтимоӣ ва зеҳнӣ, ки таъмини он бе рушду инкишофи илму маориф ғайриимкон гардидааст, аҳамиятнок мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амният дар соҳаи илм, маориф ва технология чун дигар соҳаҳои ҳаёти ҷамъият низ зери ҳимояи давлат қарор дорад. Мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи амният”, хароб гардидани сифати таълим ва неруи зеҳнии мамлакат барои амнияти кишвар ҳамчун таҳдид ба амнияти давлат (моддаи 6) ва пешгирии пастшавии неруи зеҳнӣ дар ҷумҳурӣ ҳамчун воситаи таъмини амнияти ҷамъиятӣ (моддаи 20) арзёбӣ шудааст. Афкори фалсафӣ аз таҳлили ин тамоюлот дар канор набуда, ҳамбастагии илму маориф, ҳаёти иҷтимоӣ ва пешрафту инкишофи давлатҳоро пердмети таҳқиқи худ қарор медиҳад.

Дар ин замина, метавон гуфт, ки илм ва маориф аз категорияҳои афзалияти миллии мамлакатҳои пешрафта ба категорияи афзалияти ҷаҳонӣ табдил ёфта, таҳқиқу таҳлили он барои илми муосир характери актуалӣ касб намудааст[1, С. 193]. Соҳаи маориф ҳамчун яке аз соҳаҳои асосӣ ва афзалиятноки фаъолияти хоси инсонӣ дар ҷаҳони мосир маҳсуб меёбад, ки он барои ба даст овардани нуқтаи назар, малака ва ғояҳои ба

танзимдаровардашуда дар соҳаҳои муайяни ҷамъиятиву давлатӣ, беҳтар гардонидани шароити зист ва ҳаёти иҷтимоии ҷомеа равона карда шудааст.

Дар ҷаҳони муосир ҳамбастагии илму маориф бо низоми амнияти кишварҳо мақоми аввалиндараҷаро касб намуда, рушди соҳаи илму маориф заминаи асосии болоравӣ ва тараққиёту рушди давлатҳо мегардад, Зеро, масъалаи солимии иҷтимоии шахс ва ҷомеаро бисёр омилҳо ва шартҳо, аз ҷумла, сатҳи маърифат ва маълумотнокии шахс муайян мекунад. Маҳз ба туфайли омӯзиш, яъне таҳсил кардан, инсон имкон пайдо мекунад, ки ба ҳаёти иҷтимоӣ бомуваффақият мутобиқ шавад ва ин дар сурате амалӣ мегардад, ки низоми илму маорифи ҳар як кишвар ба низоми маорифи меъёрҳои байналмилалӣ мутобиқ бошад. Зеро, дар шароити ҷаҳонишавӣ илм ва маорифи ҳеҷ як давлати алоҳида бе дарназардошти арзишҳо ва меъёрҳои маорифи байналмилалӣ пешсаф буда наметавонад.

Фаъолияти устувор ва рушди соҳаи илму маориф дар ҳама сатҳҳои иҷтимоӣ, мутобиқшавӣ ё навсозии динамикии шахсият ва ҷомеаро таъмин намуда, арзишҳои онҳо,ро ҳифз менамояд. Ба андешаи муҳаққиқони соҳа “...дар шароити муосир амнияти миллии тамоми кишварҳо бештар аз тариқи баланд бардоштани фаъолияти илмӣ-технологии тамоми соҳаҳо, рушди сармояи зеҳнӣ ва сатҳи баланди рақобатпазирӣ таъмин мегардад”[4, С. 67-68]. Омӯзиши мушкилоти муосири ҳаёти иҷтимоӣ нишон медиҳад, ки дар асри гузашта нақши илму маориф дар рушду тараққиёт ба таври назаррас баланд гардид. Аммо, имрӯзҳо мушкили асосӣ ин аст, ки дар ҷомеаи навин натанҳо буҳрони низоми арзишҳо ба амал омадааст, балки нақши онҳо, дар рушди ҷомеа сифатан тағйир ёфтааст. Арзёбии масъалаи илм, рушди он ва кашфиётҳои илмӣ-техникӣ аз ҷониби ҷараёнҳои сайентизм ва антисайентизм гуногун ва пурихтилоф арзёбӣ мекунанд. Инкишофи илмҳои навин (евгеника, генетикаи муҳандисӣ, физикаи ҳастаӣ) ва кашфиётҳои бузурги илмии солҳои охир (нанотехнология, зеҳни сунъӣ), аз як тараф, доираи имконҳои инсонро васеъ намудаанд, аз тарафи дигар, амнияти иҷтимоии ҷомеаро зери хатар ва хавфи ҷиддӣ қарор дода истодаанд. Дар шароити муосир иқтидори ҳарбӣ ва техникии давлатҳо, муноқишаҳои байнидавлатӣ ва минтақавӣ эҳтимолияти сар задани ҷанги сеюми ҷаҳониро ба миён оварда, бо ин амал тақдири на танҳо инсоният, балки худи саёраро зери хатар қарор медиҳад. Аз ин рӯ, рушди илм бояд ба хотири илм ва пешрафти ҷомеа буда, натиҷаи таҳқиқоти илмӣ набояд ифодакунандаи манфиати фардии олим, пажӯҳишгар, гурӯҳҳои алоҳида, балки манфиати ҷомеа, таъмини пешрафт, амнияти иҷтимоӣ ва ҷавобгӯи меъёрҳои ахлоқӣ бошад. Вобаста ба ин, ҳамбастагии илм ва маориф, танзими давлатии илм ва нақши он ҳамчун воситаи пешрафт, беҳ

гардонидан ва таъмини шароитҳои иқтисодию иҷтимоӣ дар ҷаҳони муосир аҳамияти аввалиндараҷаро касб намуда истодааст.

Тавре ки қайд намудем, дар ҷомеаи имрӯза тамоюли буҳрони арзишҳо ба амал омада истодааст. Ин дигаргуниҳо дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон низ ба ворид намудани дигаргуниҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ, иқтисодӣ, инчунин, навсозии соҳаи илму маорифи миллӣ водор месозад. Аз як тараф, ба низоми маорифи миллӣ таҳаввулоти иҷтимоӣ мустақиман таъсир мерасонад, аз тарафи дигар, он барои ҳалли масъалаҳои муҳимми давлатӣ торафт заруртар шуда истодааст, чунки маориф омили муҳимтарини навсозиии динамикии ҷомеаи кунунии давлат мебошад. Маҳз дараҷаи рушди маориф, илм ва тафаккури илмӣ нишондиҳандаи иқтидор, пешрафт ва таъмини амнияти давлатҳо мебошад. Кишварҳои тараққикарда ба рушди маориф ва маълумотнокии аҳолӣ таваҷҷуҳи бештар зоҳир намуда, ба ин васила равнақи дигар соҳаҳои ҳаёти ҷомеаро таъмин менамоянд[1, С. 7].

Вазифаҳои асосии маориф дар давраи ҳозираи рушди давлату миллат баланд бардоштани сифати таълим, таҳияи барномаҳои иҷтимоию педагогӣ, ба ин васила, таъмини пешрафт ва амнияти ҷомеа мебошанд. Илм, дар ин раванд, ҳамчун захираи навгонии рушди соҳаи маориф, аз ҷумла, низоми идоракунии маориф нақши муҳимро мебозад. Соҳаи илму маориф яке аз соҳаҳои муҳимми давлатӣ мебошанд, ки онҳо, барои пешрафти тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ мусоидат менамоянд, Зеро, ба тарбия ва тайёр намудани захираҳои зеҳнии давлат равона гардидаанд. Аз ин рӯ, ташкил ва маблағгузории пурраи дастгирии стратегияи давлатии рушди соҳаи маориф барои пешрафти илм, дар ин замина, пешрафти ҷамъият ва давлат аҳамияти махсус дорад. Аз ин ҷост, ки сол то сол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дастгирӣ дар соҳаи маориф рӯ ба афзоиш аст.

Тавре ки таҳлилҳо собит месозанд, дар давраи Истиқлолият хароҷот ба соҳаи маориф ҳар сол афзуда, дар сохтори молиявии низоми маориф тағйироти куллӣ ба миён омад. Масалан, агар дар соли 2000 маблағгузории ин соҳа 41 млн. сомониро ташкил медод, солҳои 2004 -164 млн. сомонӣ, 2005 -253 млн. сомонӣ ва соли 2006 бошад, 317 млн. сомониро ташкил медиҳад[1, С.8]. Мувофиқи маълумоти Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, хароҷоти соҳаи маориф дар соли 2018 3,8 млрд. сомониро ташкил дод, ки ин ба 5,5 фоизи ММД баробар аст. Ин нишондод дар соли 2019 ба 4,4 млрд. сомонӣ мерасад, ки ба 5,6 фоизи ММД баробар мешавад (соли 2010 – 4,6 фоиз). Умуман, хароҷоти соҳаи маориф аз ҳисоби буҷети давлатӣ дар соли 2000 нисбат ба соли 2018 90 маротиба афзуд (аз 42 млн. сомонии соли 2000 то 3,8 млрд. сомонӣ дар соли 2018 ба ҳисоби номиналӣ)[8].

Ин навъи дастгириҳо аз он шаҳодат медиҳад, ки соҳаи илму маориф дар самти сиёсати давлатдории миллиамон яке аз самтҳои афзалиятнокро ташкил медиҳад. Дар баробари ин, илми ватанӣ бояд масъалаҳои татбиқи барномаҳои бозомӯзӣ ва такмили ихтисоси омӯзгоронро ҳал кунад, заминаи воқеии бунёди таҳсилоти омӯзгорон, рӯшди ҳавасмандгардонии муаллимонро фароҳам орад. Дар ин замина, бо ташаббусҳо ва дастгириҳои Ҳукумати ҷумҳурӣ теъдоди муассисаҳои миёна ва олии касбӣ, шумораи кормандони онҳо, сол тол низ афзоиш ёфта истодааст. Аммо, сатҳу сифати мутахассисони дорои унвони илмӣ дар аксари муассисаҳои таълимӣ ба талаботи зарурӣ ҷавобгӯ нест, Яъне, кормандони соҳибунвон ҳастанд, аммо илмашон дар сатҳи паст қарор дорад. Илова бар ин, аҳли зиёе, ки дур аз пойтахт ва шаҳрҳои калон зиндагӣ мекунанд, маоши нокофӣ, адами дастгирии мақомоти давлатӣ, набудани шароити мувофиқ барои анҷоми таҳқиқотро аз мушкилоти аслии кору рӯзгори худ унвон мекунанд. Инчунин,, аксари мутахассисони як соҳа аз сабаби норасоии ҷойи кор ба соҳаи дигари фаъолият мегузаранд, ки ин, дар маҷмӯъ, барои рушди чӣ илм ва чӣ соҳаҳои ҳаёти ҷамъятӣ монеъ мешавад[6, с. 225]. Гуфтан мумкин, ки дар давлати мо раванди омодакунии мутахассисон ҳаст, аммо татбиқи илмии онҳо, дида намешавад, чунки бештари ихтисосҳое, ки ба роҳ монда шудаанд, ба талаботи бозори меҳнати кишвар мувофиқ нестанд. Ин ва дигар мушкилоти ҷойдошта пешрафти давлат ва таъмини амнияти иҷтимоии ҷомеаро зери суол мегузорад. Давлатро мебояд, дар ин самт чораҳои саривақтӣ андешида, дар таҳияи барнома ва стратегияҳои рушди худ, ҳамзамон, таъмини амнияти иҷтимоии аҳолӣ дар ин самт аҳамияти ҷиддӣ диҳад.

Илми муосир аз бисёр ҷиҳатҳо аз илмҳое, ки як аср ва ҳатто, ним аср пеш мавҷуд буданд, ба куллӣ фарқ мекунад. Тамоми намуди зоҳирӣ ва табиати муносибати он бо ҷомеа тағйир ёфтааст. Ва он ба мисли ваҳдати органикӣ се мафҳуми асосии илмро ифода мекунад: илм ҳамчун дониш; илм ҳамчун фаъолият; илм ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ.

Натиҷаи пешрафти илмӣ-техникӣ ва ҳалли бисёр масъалаҳои мубрами ҷомеа ба вуқуъ омадааст, ки боиси эътимоди одамон ба қобилияти илм дар ҳалли мушкилоти инсоният ва баланд бардоштани сифати зиндагии одамон гардид. Дастовардҳо, аз қабили азхудкунии системаҳои кайҳонӣ, эҷоди неруи атомӣ, аввалин муваффақият дар соҳаи техникаи роботӣ боиси эътимод ба ногузирии пешрафти илму техника доир ба бартарафнамоии масоили рӯзмарраи мардум гардид.

Имрӯз дар шароити инқилоби илмию техникӣ илм торафт мафҳуми дигарро равшантар ифшо намуда, он ҳамчун неруи иҷтимоӣ амал мекунад.

Дар ҳалли масъалаҳои глобалии замони мо, масалан, экология вазифаҳои илм ҳамчун неруи иҷтимоӣ хеле муҳим аст. Инкишофу пешрафти илмӣ – техникӣ яке аз сабабҳои асосии чунин падидаҳои барои ҷомеа ва инсон хатарнок, ба монанди кам шудани захираҳои табиӣ и сайёра, ифлосшавии ҳаво, об, хок мебошад. Аз ин бармеояд, ки илм, маориф ва неруи зеҳнӣ воситаи асосии таъмини амнияти миллӣ, амнияти иҷтимоӣ, амнияти озуқаворӣ ва амнияти иқтисодии тамоми кишварҳои ҷаҳон маҳсуб меёбад.

Асри нав ба туфайли рушди интернет ва фазои иттилоотӣ ба асри бузурги ҷанги зеҳнӣ табдил ёфта истодааст, ки иштирокчиёни асосии он мактабачагон ва донишҷӯёни имрӯза мебошанд. Махсусан, интернет фазои иттилоотии идоранашаванда ва роҳи осони назарфиребӣ, мағзшӯӣ, заҳролудгардонии тафаккури ҷавонон, ки қисми осебпазири ҷомеа мебошанд, гардидааст. Ин масъаларо файласуфи тоҷик С. Ятимов бараъло дарк намуда, роҳи ягони ҳифзи амнияти иҷтимоӣ ва зеҳниро чунин маънидод кардааст: “Роҳи ягонаи раҳоӣ аз торикӣ ва раҳгумӣ, халосӣ аз гирдоб ба умеди соҳил, омиле, ки мушкилро осон мекунад ва манзилу маҳфилу аҳли дилро нигаҳ медорад, мактабу маориф бо ҷаҳонбинӣ ва фарҳанги миллӣ аст”[7]. Дар ин сурат, яке аз вазифаҳоии асосии низоми маорифи кишвар омода кардани насли наврасу ҷавон ба ҳаёт дар асри *XXI* мебошад, то онҳо, қуввахои ҷаҳонишавӣ, рушди босуръати пешрафти технологияҳои навин, нанотехнология, тағйироти демографӣ ва иҷтимоиро, ки имрӯз ба воқеият табдил ёфта истодааст, идора кунанд. Вобаста ба ин раванд, тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ барои дар рақобат будан ва ҳифзи манфиатҳои миллӣ, ки он пур аз арзишҳои миллӣ аст, қарор мегирад ва диққати асосиро ба соҳаи маориф медиҳад.

Дар маҷмӯъ, низоми нави ҷаҳонӣ моро ба он водор месозад, ки имрӯз ва ояндаи давлатамонро дар ҳама соҳаҳои ҳаёти иҷтимоии халқ рақобатпазир созем. Андешаи Ф. Жолио –Кюрӣ доир ба муҳиммияти илм ва нақши он дар рушди давлат хеле ҷолиб аст: “Илм барои мардум зарур аст. Кишваре, ки илмро рушд намедиҳад, ба мустамлика табдил меёбад”[2, С.3]. Барои ин танҳо василаи расидан ба ҳадафҳои олии кишвар тавассути системаи маориф ва рушди соҳаи илм, махсусан илми ватанӣ таъсиррасон хоҳад буд.

АДАБИЁТ

1. Қурбонов А.Ш. Илм ва маориф: тамоюлот, мушкилот, дурнамо. – Душанбе. “Ирфон” -2019.

2. Қурбонов А.Ш. Илм ва низоми идори он дар сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе. “Ирфон”-2014.

3. Қурбонов А.Ш. “Таҳаввули низоми маориф дар Тоҷикистон”. – Душанбе. “Ирфон”-2019.

4. Қурбонов А.Ш. Амнияти зеҳнӣ ва Истиқлолияти давлатӣ. –Душанбе. “Ирфон”-2016.

5. Назаров Р. Фалсафа ва модели асри *XXI* (маводи конференсия «Маориф дар шароити Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон»).

6. Камолов Ш.В. Мушкилоти сифати таҳсилоти олии касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ “Идораи сифати таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон”. ш. Хуҷанд, 342 С.

7. Ятимов С. Пойтахти давлат ва истиқлоли миллат. “Ҷумҳурият”, 23.11.2021, №235.

8. [Мамбаи электронӣ]URL: http://www.prezident.tj/ru/node/865

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

КУРБОНОВ АБДУРАХМОН ШЕРОВИЧ,
доктор философских наук, начальник Управления анализа социальных проблем Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, Душанбе, пр.Рудаки 89;
тел: (+992 37) 227-67-57

АМИРОВ ФАЙЗУЛЛО,
соискатель кафедры философии Кулябский государственный университет им. А.Рудаки,
735360, Таджикистан, г.Куляб, С.Сафаров 16;
тел.: (+992) 918-81-95-69

Исследования показывают, что система образования Таджикистана в настоящее время находится в состоянии дисбаланса, и ее нынешнее состояние рассматривается исследователями как продолжение кризиса, охватившего систему образования всех стран. В обществе, где сложно определить свои конечные цели и изменить отношение к ценностям, институт образования находится в неблагоприятном социальном положении, что способствует эскалации конфликтов и проблем в отрасли. Поэтому развитие образования и науки в современных условиях Таджикистана имеет свои особенности, которые необходимо анализировать и оценивать исследователям, в связи с чем данный вопрос находится в центре внимания авторов данной статьи.

Ключевые слова: *институт образования, функции образования, кризис образования, высшее образование, научный потенциал, исследования, социальная и интеллектуальная безопасность.*

SOME FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF EDUCATION IN MODERN CONDITIONS

QURBANOV ABDURAHMON SHEROVICH,
Doctor of Philosophy, Head of the Department for Analysis of
Social Problemsof the Center for Strategic Research u
nder the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 89;
tel: (+992 37) 227-67-57

AMIROV FAYZULLO,
Applicant for the Department of Philosophy
Kulob State University them. A.Radaki
735360 Tajikistan, Kulyab city, S. Safarov 16;
tel: (+992) 918-81-95-69

Studies show that the education system of Tajikistan is currently in a state of imbalance, and its current state is considered by researchers as a continuation of the crisis that has engulfed the education system of all countries. In a society where it is difficult to determine one's ultimate goals and change attitudes towards values, the institution of education is in an unfavorable social position, which contributes to the escalation of conflicts and problems in the industry. Therefore, the development of education and science in the modern conditions of Tajikistan has its own characteristics that need to be analyzed and evaluated by researchers, and therefore this issue is in the focus of attention of the authors of this article.

Keywords: *institute of education, education functions, education crisis, higher education, scientific potential, research, social and intellectual security.*

УДК: 379.8

ТАШАККУЛЁБИИ ИЛМ ВА МАОРИФ ҲАМЧУН НИҲОДИ ИҶТИМОӢ ВА БОҲАМАЛОҚАМАНДИИ ОНҲО, ДАР РАВАНДИ ТАЪРИХ

ҒАЮРОВ ЛОИҚ ШЕРАЛИЕВИЧ
докторант (PhD)-и кафедраи фалсафаи Донишгоҳи давлатии
Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ
735360, Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров 16;
тел: (+992) 93-140-05-54

Дар замони муосир масъалаи ҳамгироии илму маориф яке аз масъалаҳои меҳварии илм, маориф ва фалсафа гардидааст. Вобаста ба ҳамин зарурат охири асри XX ва аввали асри XXI-ро замони интегратсия номидаанд. Равандҳои интегратсионие, ки имрӯз ҷаҳонро фаро гирифтаанд, илм ва маориф дар он ҷойгоҳ ва мақоми хосса доранд, Зеро, маориф ва илм аслиҳае мебошанд, ки метавонанд оламро дигаргун созанд. Барои мукаммалтар дарк кардани ин масъала моро лозим меояд, ки ба раванди таърихи ташаккулёбии илм ва маориф ҳамчун ниҳоди ҷитимоӣ ва боҳамалоқамандии онҳо, назар афканем. Яъне,, барои оне, ки мо масъалаи боҳамалоқамандии илму маориф ва нақши онҳо,ро дар ҷомеа тавсиф намоем, пеш аз ҳама, донистани таърихи пайдоиши илму маориф ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ ва боҳамалоқамандии онҳо, дар раванди таърих лозим аст. Аз ин ҷиҳат, муаллифи мақола кӯшиш намудааст, ки тавассути таҳлили иҷтимоӣ фалсафии масъалаи мазкур нақши ташаккулёбии илм ва маорифро ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ ва боҳамалоқамандии онҳо,ро дар раванди таърих ба таври мукаммал ва воқеъбинона арзёбӣ намояд.

Калидвожаҳо: *илм, маориф, интегратсия, интегратсияи илм ва маориф, таҳлилӣ иҷтимоӣ-фалсафи низоми таълим.*

Илм яке аз шаклҳои фаъолияти инсонӣ аст, ки ба шинохти сохторӣ ва дигаргунсозии воқеият, ҷамъият ва тарзи зиндагӣ равона гардидааст. Илм – низоми дониш дар бораи ҷаҳон ва фаъолияти амалӣ дар истҳесолот мебошад, ки онро танҳо тавассути таҳсилот дар ҳамоҳангӣ бо маориф дар ҷомеа метавон ҷорӣ намуд. Яъне, татбиқ и илм ва паҳн гардидани донишҳои илмӣ дар ҷомеа тавассути маориф сурат гирифта, раванди мазкур бе таъмини ҳамгироии ин ду ниҳод–илм ва маориф ғайриимкон хоҳад буд. Вобаста ба дарки ин зарурат масъалаи ҳамбастагӣ,

баҳамалоқамандӣ ва ҳамгироии илму маориф яке аз мавзӯъҳои калидии фалсафа ва илми муосир гардида, муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ ба таҳқиқи он таваҷҷуҳи хосса зоҳир менамоянд.

Масълаи асосии илму маорифи муосир омӯзиши ҷаҳон, шаклҳо, намудҳои ҳаракати материя, муносибати инсон ба худ, олам, муайян намудани мавқеи ӯ дар олам ва дарки ин падида ва тамоюлҳо дар шуур ва зеҳни инсонӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин радиф, вобаста ба болоравии нақши маориф дар рушди иқтисодӣ, иҷтимоию фарҳангии кишварҳо дар замони муосир, таъмини муосирсозии низоми идораи ҷомеа ва давлатҳо, рақобатпазирии иқтисоди миллӣ, сиёсати давлатӣ дар соҳаи маориф дар тамоми кишварҳои рушдёфта мавриди таваҷҷуҳи доираҳои сиёсӣ, илмӣ, тиҷоратӣ ва ҷамъиятӣ қарор гирифтааст. Тасаввурот дар бораи он, ки оянда ба он кишварҳое тааллуқ дорад, ки дорои мактабҳои самаранок ва қобили тавлиди неруи зеҳнӣ ҳамчун асоси воқеии рушди истеъдоди шаҳрвандон ва таъмини некуаҳволии онҳо, мебошад, маъмул гардидааст, ки ин дар шароити ҷаҳони муосир муттаҳид намудан ё худ ҳамгироии неруҳои солиму созандаро дар тамоми самтҳо – иқтисод, сиёсат, илм, маориф, истеҳсолот тақозо мекунад. Вобаста ба ҳамин зарурат охири асри XX ва аввали асри XXI-ро замони интегратсия номидаанд. Бояд зикр намуд, ки дар равандҳои интератсионие, ки имрӯз ҷаҳонро фаро гирифтаанд, илм ва маориф ҷойгоҳ ва мақоми хосса доранд, Зеро, маориф ва илм аслиҳае мебошанд, ки метавонанд оламро дигаргун созанд. Барои мукамалтар дарк кардани ин масъала моро лозим меояд, ки ба раванди таърихи ташаккулёбии илм ва мориф ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ ва боҳамалоқамандии онҳо, назар афканем. Яъне,, барои он ки мо масъалаи боҳамалоқамандии илму маориф ва нақши онҳо,ро дар ҷомеа тавсиф намоем, пеш аз ҳама, донистани таърихи пайдоиши илму маориф ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ ва боҳамалоқамандии онҳо, дар раванди таърих лозим аст.

Мувофиқ ба фаҳмиши фалсафаи муосир ҳастии илм дар се ҷанбаъ: ҳамчун шакли махсуси дониш, ҳамчун шакли фаъолият ва ҳамчун ниҳод(институт)-и иҷтимоӣ сурат мегирад. Илм шакли махсуси дониш доир ба табиат, ҷамъият, инсон ва воқеият аз рӯзе зуҳур кардааст, ки инсоният ҳастии худро дар олам дарк карда, муносибати худро бо он муайян намудааст. Таъйиноти илм ҳамчун шакли фаъолият ба истеҳсоли донишҳои илмӣ ва назариявӣ зич алоқаманд аст, он системаи муайяни муносибатҳои байни ташкилотҳои илмӣ, аъзоёни ҷомеаи илмӣ, системаи меъёрҳо ва арзишҳои илмиро дарбар мегирад. Ташаккул ёфтани илм ҳамчун институти иҷтимоӣ, таъминкунандаи мавҷудият, фаъолият ва

рушди донишу маърифат буда, натиҷаи тараққиёт ва рушди худи илм дар солҳои охир мебошад.

Мафҳуми институт (ниҳод) - аз калимаи лотинии institutum - муассиса, дастгоҳ гирифта шуда, маънои маҷмӯи меъёрҳо, принсипҳо, қоидаҳо, моделҳои рафторро, ки фаъолияти инсонро танзиму таҳия намуда, дар амал пешбинӣ мекунад, фаҳмида мешавад. Муассиса як падидаи сатҳи фардӣ буда, меъёрҳо ва арзишҳои он нисбат ба шахсони дар доираи он амалкунанда бартарӣ доранд. Худи мафҳуми «институти иҷтимоӣ» ба шарофати тадқиқоти ҷомеашиносони ғарбӣ мавриди истифода қарор гирифт. Дар таърихи илм Р.Мертон асосгузори равиши институтсионалии илм ба шумор меравад. Мафҳуми «муассисаи иҷтимоӣ» дараҷаи муайянкунии ин ё он намуди фаъолияти инсонро инъикос мекунад. Раванди институтсионалӣ ин ба расмият даровардани ҳама намудҳои муносибатҳо ва гузариш аз фаъолияти ғайримуташаккил ва муносибатҳои ғайрирасмӣ дар шакли созишномаҳо ва гуфтушунидҳо ба ташкили сохторҳои муташаккил, ки аз нигоҳи ҳуқуқӣ танзимшавандаро дар назар дорад. Ба ин муносибат дар бораи институтҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, динӣ, инчунин, институти оила, мактаб ва дигар муассисаҳо сухан меронанд.

Бояд қайд намуд, ки шарти муҳимми ташаккулёбии илм ҳамчун як ниҳоди иҷтимоӣ мавҷудияти таълими мунтазами насли наврас мебошад, чунки татбиқи илм маҳз тавассути таҳсилоту маориф амалӣ мегардад. Аз ин хотир, низоми таълим ва зарурати гирифтани донишҳои иҷтимоӣ баробари пайдоиши аввалин давлатҳо ба вуҷуд омад. Ҳанӯз дар ҳазораи III-юми то милод дар Мисри қадим ашхоси имтиёздор (фарзандон ва хешу табори фиръавнҳо) таълими махсуси хондану навиштанро мегирифтанд. Баъдан, кӯдакони дарбориёну рӯҳониён ҳуқуқи таълим гирифтанро пайдо карданд, аммо таълиму омӯзиш бештар дар маъбадҳо сурат мегирифт. Бинобар ин, мавзуъҳои динӣ мавзӯъҳои асосии омӯзиш қарор мегирифтанд. Ҳамзамон, низоми таълим дар Шарқ дар Байнаннаҳрайн (сарзамини миёни Даҷлаю Фурот) низ инкишоф ёфта, дар маъбадҳо ба омода намудани мунши ва котибон машғул буданд. Бар хилофи мисриён, ки попирусҳоро истифода менамуданд, котибони шумер, ки дар назди як муаллим 20-30 нафарро ташкил медод, лавҳаҳои гилинро истифода менамуданд. Аз ин хотир, мактабҳои маҳаллиро “едубба”, ё худ “хонаи лавҳаҳо” ном мебурданд. Дар ҳазораи I-и то мелод ин гуна мактабҳо қариб дар ҳама шаҳрҳои Байнаннаҳрайн вуҷуд доштанд ва дар қатори хат ҳисоб, расмкашӣ, мусиқӣ илова гардиданд. Таҷрибаи таълими бачагонро юнониҳо ва римиҳо низ қабул намуда, мехостанд, ҷанговар-муҳофизони рушдёфта (ҳам ҷисмонӣ ва ҳам зеҳнӣ)-ро тарбия кунанд. Дар ин замина, вожаи мактаб

аз решаи юнонии «to scholeío» ибтидо гирифта, маконе ифода мегардид, ки дар вақти холигӣ, фароғат машғулиятҳо гузаронида мешуд. Бояд қайд кард, ки дар анъанаҳои атиқа андешаи устуворе ҷой дошт, ки танҳо он фаъолияте ба шаҳрванди озод сазовар дониста мешуд, ки ба қобилиятҳои маънавӣ асос ёфта, ҳадафи даромад ва фоидаро надошт. Идеали қадимаи ҷанговар-ашрофзода дар полисҳои Юнони қадим то асри V-и пеш аз мелод идома ёфта, ба таълиму омӯзиш бештар ҳарбиён имтиёз доштанд. Ҳаракати софистҳо дар асрҳои V-IV-и то мелод ба паҳншавии маърифати зеҳнӣ ва демократикунонии он оварда расонид. Тақрибан, аз асрҳои IV-и то мелод дар Афина низоми таълими мутаносиб ба вуҷуд омад, ки бо тамоми хусусиятҳои хоси худ аз ҷониби масеҳият қабул гардида, ба давраи асрҳои миёна интиқол ёфт.

Чуноне ки мебинем, баҳамалоқамандии дониши илмӣ ва низоми таълим дар замони Юнони қадим инъикоси худро ёфтааст ва бисёре аз фанҳои гуманитарӣ ва табиатшиносии муосир ибтидои худро маҳз дар осори файласуфони Юнони қадим пайдо мекунанд. Ғояи "пайдея – инкишофи ҳамоҳангии ҷисмонию рӯҳии инсон, амаликунандаи тамоми қобилиятҳои ӯ" аз ҷониби Арасту шакл гирифта буд. Ҳамзамон, омӯзиши таърихи афкори фалсафӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки дар замони қадим донишҳои илмӣ дар системаҳои натурфилософҳо, дар асрҳои миёна дар амалияи алкимиёҳо, ки бо ақидаҳои динӣ ё фалсафӣ омехта шудаанд, ташаккул ёфта буданд[9. 106 С.]. Аз ин ҷост, ки аввалин файласуфон табиатшинос ва энсиклопедист номида мешуданд.

Ҳамзамон, бояд қайд кард, ки инкишофи устувории ҷисмонӣ, ба даст овардани малакаю маҳорати зарурии меҳнатӣ, додани маълумот дар бораи анъанаҳо (афсонаҳо, донистани расму оинҳои ҷодугарӣ, намудҳои анъанавии табобат ва ғ.) дар марҳилаҳои ибтидоии ҳаёти инсонӣ ифодакунанади муассисаи маориф буда, ба қонеъ гардондани эҳтиёҷоти коллективии қабила нигаронида шуда, ба нигаҳдории оила мусоидат менамуд. Дар ин змина, метавон гуфт, ки илм аз ибтидои мавҷудияти худ ҳамчун ҷавоб ба талаботи амалӣ, пеш аз ҳама, ҳамчун ҷавоб ба талаботи истеҳсолӣ алоқаманд мебошад.

Дар байни қабилаҳои ибтидоии Африка, Австралия, Америкаи Ҷанубӣ ва ғайра «боқимондаҳои» охирини ҷамъияти ибтидоӣ нигоҳ дошта шудаанд. Дар тарбияи наслҳои наврас дар ин қабилаҳо асосҳои табиӣ и биологии он, принсипи тақлид ба калонсолон ва ба ҷавонон гузаштани шаклҳои фаъолияти инсонӣ, ки барои ҳар як қабила анъана шудаанд, умумист. Зимнан, тафриқаи субъектҳои таълим аз рӯи меъёрҳои ҷинсият ва синну сол сурат гирифта, ҳадаф аз ин ҷараён интиқоли аъзои ин

ҷамъиятҳои суннатӣ аз як синну сол ба гурӯҳи дигар тавассути маросими «ташаббус» мебошад. Муаллимон шахсоне буданд, ки аз рӯи шахсият ва хусусиятҳои синну солашон интихоб мешуданд ва пирон салоҳияти олӣ доштанд.

Бо ташаккули нобаробарии синфӣ дар ҷомеаи қабилаҳо ҷудо кардани вазифаҳои иҷтимоии инфиродӣ ба вуҷуд омад, аз ин рӯ, ташаккули институтҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла зарурати муассисаи таълимӣ ба миён омад. Дар ин замина, марҳилаи институтсионалии маориф ҳамчун як намуди махсуси фаъолият оғоз ёфт. Унсурҳои гуногуни ба муассисаи мустақили иҷтимоӣ ҷудо шудани маорифро аллакай дар давлатҳои синфии аввал ба монанди Ҳиндустон, Чин, Миср, Юнон, Бобулистони қадим, давлатҳои Астекҳо, Майя ва ғайра метавон мушоҳида кард. Дар марҳалаи аввали инкишофи худ вазифаи асосии институти маориф, пеш аз ҳама, вазифаи тарбиявӣ буд.

Ба андешаи ҷомеашинос Э.О.Дюркгейм: “... воқеъан, дар ҳар ҷое, ки давлати ташаккулёфта бошад, муассисаи алоҳидаи маорифро пайдо мекунем. Синфи ҳукмрон мазмун, шакл ва самти инкишофи онро муайян мекунад, ташкилотро ба амал мебарорад”[3. 54 С.]. Дар баробари ин арзишу меъёрҳои ин институт ташаккул ёфта, мавқеи иҷтимоии муаллим тағйир меёбад ва фаъолияти ӯ ба куллӣ беҳтар мегардад.

Дар марҳалаи аввали рушди маориф ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ санадҳои меъёрии ҳуқуқии давлатӣ буда, қонунҳо ва талаботро нисбати низоми маориф дар бар мегиранд, вазифа, мақсади ин системаро ташкил медиҳанд, шахсони мансабдорро ҷудо намуда, аз болои ин фаъолият назорат мекунанд, таълимро аз ҷиҳати иқтисодӣ, идеявӣ ва ташкилӣ таъмин менамоянд. Якҷоя бо иктисодиёт, ҳуқуқ институтҳои сиёсии маориф сохти синфии чамъиятро таҷассум мекунад. Давлат дар ин давра ба ташаккули арзишҳои муассисаи таълимӣ, ки мувофиқи ҳадафҳои худ бояд ба шукуфоии он ва дарки арзишҳои таълиму тарбия дар ҷомеа хидмат кунад, таъсири назаррас дорад. Гирифтани маълумот ба салоҳияти табақаҳои ҳоким табдил ёфта, аз омилҳои муайянкунандаи ба даст овардани қудрат ва нуфуз дар ҷомеа тақрибан дар ҳама ҷо таҳти назорати дақиқи давлат мебошад.

Тавре маълум аст, пайдоиш ва рушди арзишҳои таълиму тарбия, омӯзишу парвариш ва соҳибмаълумотшавии одамият давраи хеле васеъро дар бар мегирад ва сарчашмаҳои он аз замоне ибтидо мегиранд, ки инсоният тақрибаҳои аввалини худро дар бунёди шаклҳои иҷтимоӣ мегузошт. Яъне, аввалин арзишҳо ва меъёрҳои тарбиявӣ дар замонҳо,и дурдасти дунёи қадим дар шуури мифологии одами ибтидоӣ ба вуҷуд омадаанд[7]. Ба чунин ақида

розӣ нашудан мумкин нест, ки табиати пеш аз мантиқии афсона, ки ба ақидаҳои ғайришуурӣ, коллективӣ ва тафаккури пралогикӣ, ирфонии намояндагони қабилаҳои ибтидоӣ асос ёфтааст, ҷомеаҳо имкон доданд, ки арзишҳои таълимии ниёгон барои наслҳои зиёд бо тағйироти кам ё комилан пурра нигоҳ дошта шаванд[1].

Ин арзишҳои тарбиявӣ ҷузъи органикии фарҳанги ибтидоӣ буда, барои ҳалли мушкилоти мушаххаси ҷамоаҳои қабилавӣ нигаронида шудаанд. Дар ин марҳила вазифаи маориф ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ ҳамон чизест, ки барои қонеъ кардани ниёзҳои коллективии қабила, ба нигоҳ доштани оила ва давомнокии насл вазифадор буд.

Мусаллам аст, ки таърихи илму маориф, мактаб ва инкишофи афкори фалсафиву педагогии халқи тоҷик низ бо инкишофи дигар шаклҳои ҳаёти маънавӣ дар марҳилаҳои гуногуни тараққиёти таърихӣ, махсусан бо инкишофи афкори бадеӣ ва ҷамъиятию фалсафӣ зич алоқаманд аст. Ақидаҳои педагогии давраи қадим дар «Авесто» ҳамчун ёдгории бузурги динию фалсафии Эрони қадим ва мардумони Осиёи Миёна, инчунин, дар эҷодиёти даҳонии халқ ба таври васеъ инъикос ёфтаанд. Ақидаҳои фалсафии ҷомеаи Осиёи Миёна аз он шаҳодат медиҳад, ки мазмуну самти ақидаҳои педагогиро вазифаҳои умумии тараққиёти иҷтимоию иқтисодӣ, ки зиддиятҳои сохти синфӣ инъикос мекунанд, муайян мекарданд[6. 12 С.]. Дар баробари ин, ниёгони миллати тоҷик ба тарбия ва таълими фарзандони худ таваҷҷуҳи ҷиддӣ медоданд, аз ин рӯ, дар Авесто ба таълиму тарбияи фарзанд ҳанӯз дар шиками модар будани тифл, эътибор дода мешавад. Дар ин бора бобҳои гуногуни «Вандидод» гувоҳӣ медиҳанд, ки дар онҳо, қоидаҳои гигиении барои занони ҳомиладор, занони дар ҳолати меҳнат буда ва ширдеҳ ба қадри зарурӣ инъикос ёфтаанд[12. 58 С.].

Дар баробари ин, омӯзиши барвақт, аз ҳафтсолагӣ ва пеш аз пайдоиши алифбо ба таври даҳонӣ сар шуда буд. Дар он замонҳо, асосан, кӯдакон расму оинҳо ва донишҳои диниро меомӯхтанд ва инчунин,, санъати импровизатсияи оятҳоро азхуд мекарданд, ки дар онҳо, худоёнро парастиш ва ситоиш мекарданд, матнҳои бузургро аз худ мекарданд, аз ҷониби хирадмандон ҷамъ оварда шудаанд.

Бояд гуфт, ки дар тӯли асрҳои зиёд мақсаду вазифаҳои маориф тағйиру такмил ёфтаанд. Тарбия дар оила, маъбадҳою оташкадаҳо ва мактабҳои дарборӣ барои фарзандони ашрофон ва сарватмандон гузаронида мешуд. Мактабҳои дарборӣ махсус барои фарзандони амалдорон, ашрофзодаҳо ва одамони сарватманд сохта мешуданд. Даврабандии синну сол чунин буд: кӯдакон, ҷавонон, мардон ва пиронсолон. Пирон дар тарбияи фарзандон

иштирок доштанд ва мардон дар тарбияи ҷавонон. Табиӣ ст, ки дар он замон маориф характери синфӣ дошт[6. 13 С.].

Шаклҳои зерини таълимдиҳӣ маълум буданд: оилавӣ, инфиродӣ ва ибтидоӣ. Таълими ибтидоӣ барои ҳама кӯдакон як хел буд. Барномаи таълими ибтидоиро аз ёд кардани порчаҳои алоҳидаи Авесто, хондан, навиштан ва ҳисоб кардан ташкил медод. Кӯдакон дар пӯсти гов ва лавҳаҳои гилӣ менавиштанд. Азбаски он вақтҳо китобу воситаҳои таълимӣ набуд, ба инкишофи хотираи хонандагон диққати калон дода мешуд. Кори таълиму тарбия, усул ва роҳҳои тарбияи зардуштиён гуногун буд. Омӯзиш дар маъбадҳои оташнишонӣ, дабистонҳо, ва дабиристонҳо, сурат мегирифт. Дабиристонҳо, (мактабҳо) бештар дар дини зардуштӣ буда, маъбадҳо маркази муттаҳидшавии интеллигенсия(аҳли илм ё неруи зеҳнӣ)-и ҳамон замон маҳсуб мешуданд.

Табиӣ ст, ки мавзӯъҳои асосии омӯзиши он замон Ведаҳо, Готҳои Авесто, инчунин, мероси адабӣ буданд. Дониши ин осор дар маънои истилоҳи "видя" (аз санскрит "va" - "дониш") инъикос ёфтааст. Зардуштиён итминон доштанд, ки азхудкунии илм тавассути «vipaua», Яъне, «маърифат», «рафтор», «пешвоӣ» ба роҳ монда мешавад[5. 58 С.]. Ҳамин тавр, азхудкунии дониш кори судманд ҳисоб мешуд ва ҳар як зардуштии солимфикр барои аз худ кардани он вақт ва ғайрати зиёде сарф мекард.

Таърихи илм ва баҳамалоқамандии устувори он бо маориф бо таърихи таҳсилоти донишгоҳӣ зич алоқаманд аст, ки вазифаи бевоситаи он, на танҳо интиқол додани системаи дониш, балки омода кардани одамони қобили меҳнати ақлонӣ ва фаъолияти касбии илмӣ мебошад. Бояд гуфт, ки рушди минбаъдаи илм дар Эрон ба таъсиси донишгоҳи Хусрави Анӯшервон дар Гундишопур (академияи Гундишопур) бо илми пизишкӣ вобастагӣ дошта, дорои дармонгоҳ ва табибони муолиҷавӣ буд, ки ба муаллифони қадим бо номи «Донишгоҳи Гундишопур» маъруфият ёфта буд[11. 3 С.]. Тамомкунандагони ин мактаб аз илми тиб ба таври кофӣ огаҳӣ доштанд. Дар он ҷой фаъолиятҳои зерин ба роҳ монда шуда буд: беморхона, дорухона, расадхона ва китобхона. Дар ин мактаб хонандагон аз дастовардҳои олимони тибби мамлакатҳои Эрон, Юнон, Ҳиндустон ва Чини қадим бархӯрдор мешуданд. Маҳз ин маъхазҳои илмӣ нишондиҳандаи ниҳоди иҷтимоии илм ва маориф дар ин давлатҳо ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тавр, ниёгони миллати тоҷик то оғози ҳуҷуми арабҳо аллакай низоми таълими умумиро бо институти ҳамоҳангии дабистонҳо,, дабиристонҳо,, фарҳангистонҳо, ва назарияи афкори педагогиро ташкил карда буданд. Қобили зикр аст, ки дар асрҳои IX-X баъди забт шудани Осиёи Миёна аз тарафи арабҳо баъзе пешравиҳо дар соҳаи маданият ва илм бештар

ба назар мерасад. Як қатор сабабҳои таърихӣ ба ин мусоидат карданд. Асосиаш таъсиси давлати мутамаркази феодалии новобаста аз давлати араб буд, ки ба шарофати он кишвар метавонист амнияти худро аз ҳуҷуми беруна таъмин намуда, ба ҷангҳои байниҳамдигарии ҳокимони вилоятҳои алоҳидаи Мовароуннаҳр ва Хуросон хотима бахшад.

Сарчашмаҳои таърихӣ гувоҳӣ медиҳанд, ки то асри X дар ҷамъияти асримиёнагии тоҷик барои хондани лексияҳо биноҳои махсус вуҷуд надоштанд. Мударрисони маъруф дарсҳои худро дар масҷидҳо мехонданд. Аммо, бо мурури замон шумораи шунавандагон «дӯстдорони дониш» ба дараҷае зиёд шуд, ки масҷидҳо ба онҳо, намерасиданд. Ба ин муносибат ба биноҳое, ки барои хондани лексия пешбинӣ шудаанд, хеле зарур ва муҳим буданд[6. 15 С.].

Бешубҳа, мутафаккирон ва маорифпарварони тоҷик идеалҳои бузурги педагогии пешгузаштагони худро инкишоф дода, дар маърифаткунонии шуури насли наврасу ҷавонон саҳми бузург гузоштаанд. Онҳо, маорифро воситаи бозсозии ҳамаҷонибаи ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ, маънавӣ ҳисоб карда, муътақиданд, ки яке аз сабабҳои асосии рушд наёфтани ҷамъият бемаърифат (бемаълумот) будани мардум аст.

Ҳамзамон, бояд қайд намуд, ки дар Аврупо пайдоиши донишгоҳҳо ба асри XII рост меояд, аммо дар аввалин донишгоҳҳо парадигмаи динии ҷаҳонбинӣ (схоластика) ҳукмфармо буд. Таъсири дунявии онҳо, пас аз 400 сол ба донишгоҳҳо ворид мешавад. Ба вуҷуд омадани илм ҳамчун институти иҷтимоӣ низ бо дигаргуниҳои куллии системаи ҷамъиятӣ ва махсусан, бо давраи инқилобҳои буржуазӣ алоқаманд аст, ки онҳо, ба тараққиёти саноат, савдо, сохтмон, маъдани кӯҳӣ ва киштиронӣ такони пурзӯре бахшиданд. Тарзҳои ташкил ва ҳамкории олимон дар тамоми соҳаҳои тараққиёти таърихии илм тағйир ёфтаанд.

Ба туфайли тағйиротҳои кулии иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсиву фарҳангии қарни XV, ки дар таърихи инсоният ҳамчун Ренессанс (эҳё) унвон мегирад, ғояҳои инсондӯстӣ ривоҷ ёфта, аз ҷумлаи идеяҳои муҳимтарини он замон гардиданд. Дар баробари ин, низоми арзишҳои таълим низ тадриҷан тағйир ёфт. Мундариҷа ва арзишҳои таҳсилоти асримиёнагӣ дигар талаботи ҷамъият ва пеш аз ҳама, синфи буржуазиро қонеъ карда наметавонанд. Ин ба инкишофи интенсивии донишкадаҳои олӣ ва мактабҳои шаҳр мусоидат карданд.

Давраи инкишофи капитализм ба давраи рад кардани идеали илмии асримиёнагӣ табдил ёфт, ки дар натиҷа, ба рушди илм такони пурқувват бахшид, дар паҳлуи оқилонаи илми классикӣ ва афзоиши танқиди догмаҳои динӣ махсусан, схоластика, ки ба рушди муассисаи таълимӣ ва арзишҳои он

низ таъсир расониданд, нигаронида шуда буд. Ҳамин тариқ, рушди арзишҳои таълиму тарбия дар замони Эҳё дар асоси эълони олии онҳо, ҳамчун шахсияти инсон ва фаъолияти амалии ӯ сурат мегирад.

Ҳаракати секуляризми асрҳои XV-XVI, раванди демократикунонии калисои католикӣ ва аз зери таъсири дину калисо озодшавии соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ, аз ҷумла илму маориф ба ташаккули илм ҳамчун институти иҷтимоӣ дар Аврупои ғарбӣ мусоидат намуд. Зарурати омӯзиши табиат ва ҷалби сарватҳои табиӣ ба миён омад, ки ба рушди соҳаҳои гуногуни илм оварда расонид. Дар натиҷа, мавҷудияти илм ҳамчун институти иҷтимоӣ нишон дод, ки дар системаи тақсимоти ҷамъиятии меҳнат, вай бояд вазифаҳои конкретиро иҷро намояд, Яъне, барои истеҳсоли донишҳои назариявӣ ва амалӣ масъул бошад. Илм, ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ, на танҳо аз системаи дониш ва фаъолияти илмӣ иборат аст, балки системаи муносибатҳои илмӣ, муассисаҳои илмӣ ва ташкилотҳои илмиро низ дар бар мегирад[10.228.С].

Қобили зикр аст, ки давраи гузариш аз феодализм ба капитализм дар арзишҳои илму маориф тағйироти назаррас ба амал омад. Дуруст аст, ки "дар охири асрҳои миёна, вақте ки мулки сеюм ба забт кардан шурӯъ кард, мавқеи худро дар ҳаёти иқтисодии ҷамъият, маориф мазмуни принсипан нав пайдо мекунад. Тоҷирон ва шахсоне, ки равандҳои нисбатан мураккаби истеҳсолиро идора мекунанд, на танҳо дониши ҳамаҷонибаи дорои хусусияти табиӣ ва технологӣ, балки муносибатҳои иҷтимоӣ, муносибатҳои байнишахсӣ, баъзе асосҳои принсипҳои умумибашарии ахлоқ, донистани забонҳо,и хориҷӣ ва ғайраро талаб мекарданд" [8.16.с].

Дар шароити имрӯза арзишҳои тарбия, омӯзиши арзишҳои таълим дар робита бо баррасии мавзӯъҳои мушаххаси тадқиқоти онҳо, аз ҷониби илмҳои гуногун амалӣ карда мешавад: фалсафаи маориф, антропологияи педагогӣ, ояндабинӣ, сотсиология, психологияи рушд, этнология, фарҳангшиносӣ, психологияи педагогӣ ва ғайра. Бо вуҷуди ин, маҳз чунин фан ба мисли аксиологияи маориф донишро дар бораи арзишҳои таълим ҷамъбаст намуда, маорифро аз нуқтаи назари худи равиши арзиш ҳамаҷониба таҳлил мекунад ва мушкилоти аксиологии педагогикаро аз нуқтаи назари арзишҳои таълимӣ меомӯзад, ки он асосҳои назариявии фалсафаи маориф ва илми муосирро дар бар мегирад.

Дар айни замон таваҷҷуҳ ҳам дар ҷомеаи илмию педагогӣ ва ҳам дар худи ҷомеа ба арзишҳои таълим афзоиш ёфтааст. Ин бештар ба зарурати дарки бухрони ҷаҳонии маориф дар остонаи асри XXI вобастагӣ дорад, ки ба ақида Т. Воронин, коҳиши самаранокии амалияи анъанавии таълимӣ (фарқияти байни хароҷот ва натиҷаи дар соҳаи маориф бадастомада) дар пасманзари бухрони боз ҳам бештари инсонӣ мушоҳида мешавад.

Маврид ба ёдоварист, ки дар ҷомеаи кунунӣ таваҷҷуҳи тамоми кишварҳои дунё ба арзишҳои таълиму тарбия, ки имрӯз садои тоза касб карда истодаанд, то рафт зиёд шуда истодааст. Ин, пеш аз ҳама, ба зарурати дарки буҳрони ҷаҳонии маорифи ибтидои асри XIX, ки дар натиҷаи коҳиши самаранокии амалияи анъанавии таълим ба вуҷуд омадааст, (тафовути байни хароҷот ва натиҷа) соҳаи маориф дар пасманзари буҳрони боз ҳам бештари инсон қарор дорад, алоқаманд аст. Дар ин бобат хулосаҳои баъзе муҳаққиқон асоснок карда шудаанд, ки чунин таъкид мекунанд: "...дар ҷаҳони мураккаб, зиддиятнок ва хеле зудҳаракати мо проблемаи носозгории инсон бо табиат, бо муҳити иҷтимоию фарҳангии вай ва худаш, махсусан тезутунд аст" [2.3.С].

Вазъияти кунунӣ ҷустуҷӯи ҳадафҳои нави арзишмандро тақозо мекунад, ки барои навсозии таҳсилоти муосир самаранок мебошанд. Ҳамзамон, навсозии таҳсилот ва алоқмандии он бо илм бояд ба меъёрҳои гуманизм, демократия, экология ва прагматизм мувофиқ буда, ба бунёд ва рушди ҷомеаи маориф мусоидат кунад. Аксиологияи тарбия аҳамияти кор карда баромадани дастурҳоеро зарур медонад, ки ба одам имкон медиҳад дар баҳри маълумоти афзоянда ғарқ нашуда, самти инкишофи ҳам як фарди алоҳида ва ҳам гурӯҳҳои иҷтимоиро нигоҳ доранд. Ҳамин тариқ, таълим бояд роҳнамо ва таъминкунандаи омма бо харитаҳо ва як навъ компасе бошад, ки бо он дар дунёи ноором ва доимо тағйирёбанда сайр кардан мумкин аст[4.22.С]. Махсусан, ин вазифаи таълим ҳамчун василаи ба амалбарории ҳадафҳои маориф тавассути баҳамалоқамандии воқеӣ ба илм ва дастовардҳои илми муосир имконпазир аст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки бидуни муайян ва таҳлили бодиққат хусусияти рушди таърихии арзишҳои робитаи илму маориф бунёди зина ба зинаи (зинанизоми) нави меъёрҳои тарбиявӣ ва дастурҳои арзишӣ, расидан ба ҳадафҳои олии давлатдориии миллӣ хеле душвор аст, Зеро бисёре аз тамоюли дар айни замон мушоҳидашавандаи соҳаи баррасишаванда дар давраҳои гузаштаи инкишофи ниҳодҳои илму маориф, дар ҷамъият, тамаддун ва умуман, фарҳанг асосҳои худро доранд.

Маориф дигар на ҳамчун омодагӣ ба зиндагии охират ва на барои калонсолон, балки ҳамчун арзиши фардии инсон дида мешуд, ки барои раванди инкишофёбии шахсият нигаронида шудааст. Замони нав ба давраи ташаккул ва тадриҷан тасдиқи идеали муосири таълиму тарбияи "одами бомаданият» табдил ёфт. Таҳаввул ва истиқрори ин арзишҳо дар илму маориф то имрӯз мушоҳида мешавад.

Гуфтан бамаврид аст, ки маориф дар давоми ду асри охир як қатор дигаргуниҳои ҳақиқатан револютсиониро аз сар гузарондааст. Дар аксари кишварҳои дунё мардону занон имрӯзҳо ҳуқуқи гирифтани таҳсилро доранд,

давлат кафолат медиҳад, ки шаҳрвандонаш дараҷаи муайяни маълумот гиранд, таълим дар шакли мунтазам сурат мегирад.

Бояд зикр намуд, ки ҷаҳони муосир бо ҳама пуртазоддӣ, мухолифат ва дигар вижагиҳояш ба илму дониш ва мутахассисони болаёқат эҳтиёҷ дорад. Дар ин замина, нимаи дуюми асри XX мафҳуми «бозори кадрҳои илмӣ» ба вуҷуд омад, ки айни ҳол дар бозори ҷаҳонии меҳнат барои ба даст овардани сарвати зеҳнӣ миёни кишварҳо рақобати шадиде вуҷуд дорад.

Дар маҷмӯъ, метавон гуфт, ки инкшофёбии илму маориф дар раванди таърих бо якдигар зич алоқаманд буда, бо ҳамдигар доим дар иртиботанд ва ноқисии якдигарро комил мегардонанд.

АДАБИЁТ

1. Антология исследований культуры. - Т . 1 : Интерпретация культуры. - СПб.: Университетская книга, 1997; Леви-Строс Л. Первобытное мышление. -М: Республика, 1994; Осаченко Ю.С., Дмириева Л.В. Введение в философию мифа. -М.: Йнтерпракс, 1994 и др;
2. Воронина Т. Размышления о перспективах высшей школы //Материалы конференции по философии образования //Alma Mater. -1997. №5;
3. Дюркгейм Э.О. Разделение общественного труда //Метод социологии. г-М., 1991.-С.54.
4. Из доклада ЮНЕСКО «Образование: сокрытое сокровище» // Alma Mater. – 1997, №9;
5. Кочергина В.А. Санскрите- русский словарь. -Мл Русский язык, 1978;
6. Қурбонов А.Н. Реформирование института образования в условиях трансформации таджикского общества (социально-философский анализ) автореферат д.ф.н. с.2010.;
7. Летурно Ш. Эволюция воспитания у различных человеческих рас— СПб:;Народная польза, 1900; Йегер В., Пайдея. Воспитание античного грека (эпоха великих воспитателей и воспитательных систем). -М.: Греко- латынский. Кабинет Ю. А. Шичалина, 1997 и д.р;
8. Ляхович Е.С.. Ревушкин А.С. Университеты в истории и культуре дореволюционной России.-Томск-. Изд - во Том.ун-та, 1998;
9. Мертон Р., Фиске М., Кендалл П. Фокусированное интервью = The focused interview. A Manual of Problems and Procedures / пер. с англ. к.э.н. Т. Н. Фёдоровской, под ред. к.э.н. С. А. Белановского. — М.: Институт молодёжи, 1991;
10. Мертон Р. К. Фрагменты из воспоминаний // Социологические исследования. — 1992. — № 10;
11. Мирбабаев А.К. История Мадраса Таджикистана. Ч.I. -Душанбе. Мерос, 1994;
12. Нуралиев Ю.Н. Медицина эпохи Авиценны . Кн. I.-Душанбе, Ирфон. 1981;

ФОРМИРОВАНИЕ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ КАК СОЦИАЛЬНОГО ИНСТИТУТА И ИХ УЧАСТИЕ В ИСТОРИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ

ГАЮРОВ ЛОИК ШЕРАЛИЕВИЧ,
докторант (PhD) кафедры философии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки
735360, Таджикистан, г. Куляб, ул. С.Сафаров 16;
тел: (+992) 93-140-05-54

В современном мире проблема интеграции науки и образования стала одной из главных проблем науки, образования и философии. В связи с данной необходимостью конец 20 века и начало 21-го века называется периодом интеграции. Сегодня интеграционные процессы охватывали вес мир, наука и образование в нем занимают особое место, поскольку наука и образование выступают как инструмент, который может изменить мир. Чтобы глубже понять данную проблему, необходимо нам рассмотреть историю процесса становления науки и образования как социального института и их взаимодействия. То есть, чтобы описывать вопросы взаимодействия науки и образования и их роли в обществе, прежде всего, необходимо знать историю науки и образования в историческом процессе. С этой точки зрения, автор старался через призму социально-философского анализа данной темы объективно оценит становление науки и образования как социального института и их взаимодействия в историческом процессе.

Ключевые слова: *наука, образование, интеграция, интеграция науки и образования, социально-философский анализ, система образования.*

FORMATION OF SCIENCE AND EDUCATION AS A SOCIAL INSTITUTION AND THEIR PARTICIPATION IN THE HISTORICAL PROCESS

GAYUROV LOIK SHERALIEVICH,
doctoral (PhD) of the Department of Philosophy of the Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki
735360, Tajikistan, Kulob, st. S. Safarov 16;
tel: (+992) 93-140-05-54

In the modern world, the problem of integrating science and education has become one of the main problems of science, education and philosophy. In connection with this need, the end of the 20th century and the beginning of the 21st century is called the period of integration. To better understand this problem, we need to consider the history of the process of formation of science and education as a social institution and their interaction. That is, in order to describe the issues of interaction between science and education and their role in society, first of all, it is necessary to know the history of science and education in the historical process. From this point of view, the author tried to objectively assess the formation of science and education as a social institution and their interaction in the historical process through the prism of a socio-philosophical analysis of this topic.

Keywords: *science, education, integration, integration of science and education, socio-philosophical analysis, education system.*

УДК: 891.550-1:82:491.550

ТАВЗЕҲИ ИСТИЛОҲИ "ХУРОФОТ" ВА ШАКЛГИРИИ ИЛМИИ ОН

САҶҶОДИ МУҲАММАД ШАРИФЗОДА,
сармутахассиси шуъбаи пажӯҳиши исломи муосири
Маркази исломшиносӣ дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
734003, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Шодмонӣ №58/1;
тел.: (+992) 985-58-47-61, e-mail: sajod_90@mail.ru

Дар мақолаи мазкур истилоҳи "хурофот" аз нуқтаи назари илмӣ баррасӣ гардида, чӣ тавр дар илмҳои ҷомеашиносӣ шакл гирифтани он мавриди арзёбӣ қарор дода шудааст. Муаллиф фикру назарияҳои олимони гуногуни соҳаҳои фалсафа, ҷомеашиносӣ ва равоншиносӣ дар ин мақола гирдоварӣ намудааст. Дар мақола зимни таҳқиқ доир ба мавзӯи хурофот ва хурофтопарастӣ дар фарҳанги милливу динии мардуми сайёра, аз ҷумла мардумони мусулмон ва ғайримусулмон, суннатӣ ва ғайрисуннатӣ, гузашта ва муосирро муайяну мушаххас гардидааст. Мақола дар доираи усули таҳлили муқоисавӣ ва мутолиаи асарҳои илмии як қатор муҳаққиқони маъруфи соҳаҳои фалсафа, сотсиология, психология ва дигар илмҳои ҷомеашиносӣ доир ба падидаи хурофот таълиф шудааст.

Муаллифи мақола қайд менамояд, ки аз таърифҳои дар боло зикршуда ва мафҳуму муҳтавои хурофот яке аз сабабҳои асосии гаравидани мардум ба хурофотпарастӣ, камсаводӣ ва маҳдуд будани доираи донишу ҷаҳонбинии худи онҳо, мебошад, ки ба ин падидаи номатлуб гирифтор шудаанд.

Калидвожаҳо: *фалсафа, ҷомеашиносӣ, равоншиносӣ, муҳаққиқ, хурофот, хурофотпарастӣ, равиш, равиши психологӣ, равиши ҷомеашиносӣ, назария.*

Хурофот ва хурофотпарастӣ аз зуҳуроти маъмултарини ҷомеаи инсонӣ буда, дар ин замина, мутафаккирон ва донишмандони илмҳои ҷомеашиносӣ фикру андешаҳои гуногун доранд. Дар ҳар як кишвари мутамаддини ҷаҳони муосир ба мақсади аз байн бурдани хурофот ва пешгирӣ аз оқибатҳои манфии он чораҳои зарурӣ андешида мешаванд. Дар ин мақола омилҳо ва шароити пайдоишу густариши хурофот дар фарҳанги қавму миллатҳои гуногун, навъҳои хурофот, масъалаи таснифи хурофот аз дидгоҳи фалсафаи иҷтимоӣ ва диншиносии таърихӣ-муқоисавӣ, вазифаи иҷтимоии хурофот, пайомадҳои иҷтимоиву иқтисодии он ва дигар ҷанбаҳои он мавриди баррасӣ ва арзёбӣ қарор гирифта шудааст.

Бояд тазаккур дод, ки дар адабиёти илмии ватаниву хориҷӣ мавзуи хурофот дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон то ҳанӯз ба таври муфассал ва ҷудогона таҳқиқ нагардидааст. Аз ин лиҳоз, омӯзиши мавзуи зикршуда

барои муайян намудани хурофот дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон ва ташхиси роҳҳои пешгирӣ кардани таъсиру пайомадҳои номатлуби иҷтимоиву иқтисодии он мусоидат карда метавонад.

Барои дарки дурусти таъриф ва мафҳуму моҳияти хурофот бояд, ки дар бораи таърих, заминаҳои пайдоиш, мафҳуму муҳтаво ва навъҳои хурофот маълумоти муфассалеро матраҳ намуда, то кадом дараҷа дар байни мардум ва аз ҷумла, дар анъанаҳои миллӣ ва динии мардуми Тоҷикистон нуфузу густариш пайдо намудани хурофотро мавриди баррасӣ ва арзёбӣ қарор диҳем.

Умуман, падидаи хурофотпарастӣ дар тӯли асрҳои гузашта дар ҳаёти фарҳангиву иҷтимоии қавму миллатҳои маскуни кишвари мо хеле амиқ реша давонида, ҳамчун яке аз амалҳои динӣ ба ҳукми анъана даромада буд. Дар ҳар як давраи таърихӣ ба хазинаи фарҳанги миллии мардуми Тоҷикистон навъҳои нави хурофот изофа гардида, бори гарони рӯзгори мардумро боз ҳам вазнintар мекарданд.

Барои расидан ба ин ҳадаф бояд заминаҳои пайдоиш ва пайомадҳои иҷтимоии хурофот, инчунин,, муайян ва мушаххас намудани роҳҳои бартараф намудани он таҳқиқ ва муайян карда шаванд.

Умуман, мавзуи хурофот ва ҷойгоҳи он дар ҳаёти фарҳангиву иҷтимоии қавму миллатҳои гуногуни ҷаҳон яке аз мавзуъҳои мубрами илмҳои ҷомеашиносӣ, аз ҷумла диншиносӣ ба шумор меравад ва доир ба он то ҳол таҳқиқоти зиёде бо забонҳо,и русӣ, англисӣ, фаронсавӣ, олмонӣ, арабӣ ва форсӣ ба анҷом расидааст.

Дар адабиёти илмӣ ҷанбаҳои гуногуни хурофот таҳқиқ шуда, муҳаққиқон роҷеъ ба мафҳуму муҳтавои падидаи мазкур ва пайомадҳои иҷтимоиву иқтисодии он фикру андешаҳои ҷолиберо баён кардаанд.

Аз ҷумла, Ғуломҳусайн Садри Афшорӣ хурофотро чунин таъриф додааст: "Хурофот сабаби дарки нодурусти воқеият, пайдоиши тарсу воҳимаҳои беасос аз қувваҳои номаълум ва дигар падидаҳои беморимонанди равонию маънавӣ гардида, яке аз омилҳои зуҳури ифротгароӣ [5, С.413] ва ҳар навъ андешаҳои номаълуму беасос мегардад"[16, С.419], ки онҳо, ба ҳаёти шахс ва ҷомеа таъсири фавқулода мерасонанд ва "андешаҳои боқимондаи гузашта"[3, С.866] ба шумор мераванд.

Ба андешаи ин муҳаққиқ, хурофот асосан аз нодонӣ ва ҷоҳилии одамоне сар мезанад, ки онҳо, ба сухани ҳар гуна авомфиребон, монанди ҷодугарон, фолбинон, тилисмшиканон, ки гӯё онҳо, илми ғайбро медонанд, бовар мекунанд. Инчунин,, хурофот дар натиҷаи бовар ба чизҳои хаёлие, ки дарки онҳо, аз доираи қудрати шуури инсон берун мебошад, низ пайдо мешавад.

Таърифи нисбатан муфассали хурофотро бошад, муҳаққиқи англис Роберт Ингерсон пешниҳод намудааст. Ба андешаи ӯ, хурофот аз унсурҳои зерин иборат аст: "Бовар ба падидаҳое, ки дарки онҳо, аз доираи қудрати шуури мо берун аст; тахмини як роз ба воситаи рози дигар; пешниҳоди

афкор доир ба манфиату мақсадҳое, ки моҳиятан ба он ишора шудааст; боварӣ ба он ки зеҳн қодир аст, падидаҳоро идора намояд; боварӣ ба он ки қувваҳои беруна аз зоти худ ҳастанд ва ё зот аз нерӯҳои худ берун аст; боварӣ ба қувваи фавқулодда, муъҷиза, сеҳр, тилисм ва фолбинҳо"[20, С.5]. Муҳаққиқи дигар Петро Кохлер хурофотро чунин шарҳ медиҳад: *"Хурофот ин боварӣ ба чизи беасос ё ғайриилмӣ дар мавриди ашё ва нақши падидаҳо дар ҷаҳон аст, ки ин боварӣ дар асоси тақлид, шакл гирифта ё одатан бо манфиатҳо ҳамроҳ аст. Бинобар ин, хурофот бо муъҷиза ва тилисм ҳамроҳ аст"*[21, С.5]. Аз ин ҷо маълум мешавад, ки хурофот бовар ба неруи фавқулодаи сеҳромозеъст, ки аз олами тахайюлӣ сарчашма гирифта, бо фарҳанг омехта гардида, аз тарафи аъзои ҷомеа ҳамчун як амри табиӣ пазируфта шудааст.

Аксари муҳаққиқон хурофотро муродифи андешаи ботил ва дурӯғину ғайримантиқӣ мешуморанд. Дар адабиёти динӣ ва фалсафии арабиву форсӣ истилоҳи “хурофот” ҳамчун муродифи калимаи англисии “superstition” истифода шудааст. Аслан, ин истилоҳ буда, аз решаи арабии “ҳарафа” гирифта шудааст, ки маънои умумиистемолиаш чидани мева мебошад. Вале, калимаи “хурофот” дар фарҳангномаҳо бо маънои истилоҳиаш маҷмӯи ҳикоя, қисса, андешаҳои фосид ва раъйи ботилеро ифода мекунад, ки ба ақл, мантиқ ва воқеият созгор нестанд. Пас, хурофотпарастӣ пайравӣ ба андешаҳои ботил ва беасос мебошад. Андешаҳое, ки онҳо,ро шахси хурофотӣ пайравӣ мекунад, ба дараҷаи фарҳанг ва фаҳмишу дониши он ҷомеа, ки ин шахс фарди он мебошад, ҳеҷ қаробату таносубе надоранд[1, С.387].

Муҳаммадҳусайни Покдоман низ дар китоби худ хурофотро чунин шарҳ додааст: "Хурофа ё хурофот муодили калимаи англисии "superstition" ва решаи арабии калимаи "ҳарафа" мебошад, ки ба маънои чидани мева омадааст. Ин калима бо илова намудани ҳарфи "Х" маънои ҳикоя, қисса, андешаҳои фосид ва раъйи ботилро ифода мекунад, ки дар якҷоягӣ ҳамаи онҳо,ро хурофот меноманд”[10, С.34].

Аммо, муаллифи "Фарҳангномаи форсӣ дар забони арабӣ" Муҳаммадалии Шуштарӣ бо суханони Алиакбари Деҳхудо ва Муҳаммадҳусайни Покдоман дар бораи решаи арабии ин калима мувофиқ набуда, бовар дорад, ки решаи аслии калимаи “хурофот” форсӣ буда, сипас ба забони арабӣ ворид гаштааст. Вай менависад, ки калимаи “хурофот” аз “харафат”-и форсӣ гирифта шуда, дар арабӣ масдар ва феъли онро сохтаанд. Калимаи хурофот дар форсӣ низ ба маънои афсона буда, калимаи “харафат” ба маънои ошуфтагӣ истифода мешавад. Дар Хузистон ин калимаро "харифа" талаффуз мекунанд, ки маънои хонаҳо ва дахмаҳоро дорад. Дар замони зардуштӣ дар болои кӯҳҳо ҳар кас ба худ як мақбараи хонаводагӣ доштааст. Дар миёни сокинони Шуштар ин афсона ривоҷ дорад, ки дар даврони бостон тӯли зиндагии инсонҳо, дароз буда, шахсони солхӯрдаеро, ки ошуфта ва хаста мешуданд, фарзандонашон бо бағоҷ ва об

дар ин хаймаҳо мениҳоданд, то бақияи умри худро дар он ҷо бигзаронанд[9, С.199].

Ҳамчунин, “хурофот”-ро дар китобҳои гуногун ва фарҳангномаҳо “ҳадиси ботил, сухани беҳуда[2, С.1001], “сафсатаву афсона”[8, С.802] ва амсоли инҳо маънидод кардаанд.

Ҳамчунин, хурофот аз "боварии шадиди эҳсосӣ ва вобастагии ба як амал" иборат аст. Аз назари эътиқоди "хурофот" ин амали фавқулода ва хориҷ аз тартиботи одӣ, табиӣ ва илмӣ мебошад, ки дар пайдоиш, таҳаввул ва ё аз байн рафтани ин ё он ҳодиса воқеъ мешавад[14, С.1].

Мулоҳизаҳои донишмандони илми равоншиносӣ (психологӣ) дар бораи хурофот нишон медиҳад, ки дар мавқеъҳои ҳассос лаҳзаҳои бовариву эътимод ба оянда вуҷуд дорад, ки дар рӯяҳои масоиле ҳамчун таваллуд, марг, маризӣ, қаҳтӣ, фақр, ҳодисаҳои табиат ва паёмадҳои он барои мардум ташвишовар буда, дар чунин лаҳзаҳо эҳсоси шикаст, тарс ва хашм боиси пайдоиши хурофот мешавад. Мардум дар ин маврид наметавонанд, ки бо роҳи илмӣ далели мантиқӣ пайдо намоянд, бинобар ин ба ташвиш афтода, ба корҳои хурофотӣ даст мезананд, то ки мушкилӣ ва ташвишу тарсу ваҳми худро бартараф созанд[18, С.13-18].

Мардум дар ин асос барои ғолиб омадан бар тарси дарунии худ ва ҳалкунии мушкилоти худ даст ба корҳои хурофотӣ мезананд.

Ба андешаи равоншиносон (психологҳо) даст задани мардум ба амалҳои хурофотӣ чунин сабабҳо доранд:

1. Ба оянда бовар ва умед надоштан.

2. Нокифоягии донишҳои илмӣ ва мантиқӣ.

Скинер аз ҷумлаи назариячиёне мебошад, ки назарияи худро бар ин усули таҳкими рафтор бахшидааст. Ӯ бовар дорад, ки ҳар гоҳ байни посух ва пурсиш як таҳкимкунандаи тасодуфие мавҷуд аст, ки рафтори ҷавобиро рафтори хурофотӣ меномад. Ба андешаи вай рафтор ё андеша замоне дар шахс пайдо мешавад, ки вай ба таври такрорӣ як ҳодиса ё таҷрибаи воқеиро аз сар мегузаронад. Дар ин сурат эътиқод аз таҷриба пайдо мешавад.

Ба андешаи Скинер ва мактаби рафторгароён сабабҳои даст задани мардум ба амалҳои хурофотӣ вуҷуди пайванди тасодуфии байни посуху пурсиш ва норасоӣ ба механизмҳои фосилавии онҳо, мебошад.

Дар бахши вазифаи хурофот низ он аз ду равиш –равоншиносӣ ва ҷомеашиносӣ мавриди баҳс ва баррасӣ қарор мегирад.

Аз нуқтаи назари равоншиносӣ боварҳои хурофотӣ ба шахси хаёлоти ҳисси идора ба рӯйдодҳоеро медиҳанд, ки намефаҳманд. Шахсе, ки бо боварҳо ва амалҳои хурофотии худ талош мекунанд, рӯйдодҳоро идора карда, онҳо,ро қобилияти пешбинӣ кунад ва ба воситаи ҳамин эҳсоси идора ба ҳодисаҳо ва воқеаҳои хурофотӣ омили коҳишдиҳандаи ташвиш мебошад. Аз ин дидгоҳ тамоюл ё набудани тамоюли шахс ба хурофот ба шахсияти вай бармегардад. Аз ин равиш ба лиҳози чигунагӣ ва тарзи вокунишӣ ду навъи шахсиятро дар баробари дигарон метавон фарқ кард:

1. Шахсе, ки ба шахсияти мустақил ҳунарманд, фаъол, дербовар мебошанд.

2. Шахсе, ки шахсияти ҷасоратнадошта, таслимгар ва зудбовар мебошанд.

Шахсияти таслимгар шахсияте аст, ки аз сӯйи дигарон ва ҷалби назар ва ҳимояи онҳо, ҳаракат мекунад[13, С.156]. Бар ин асос, эҳсоси амният дар шахсиятҳои таслимгар ба баъзе аз бархӯрд ва нигариш нисбат ба онҳо, бастагӣ дорад. Аз ин рӯ, чунин шахс ба шиддат ба дигарон вобастааст[6, С.181]. Ҳар чи сохтори шахсияти шахс ба самти тайёрнамоии эҳсос, нотавонӣ ва вобастагӣ ба дигарон бошад, таслим шудан дар баробари афкор, эҳсосот ва рафторҳои дигарон афзоиш меёбад. Ин амр тамоюли шахс ба хурофотро ба воситаи иллатҳои бисёре, монанди дар ҷамъ ва ё гурӯҳ қарор гирифтан, ҳамранги гурӯҳ шудан, ниёз ба таъйид ва дӯстдошта шудан, истиснои набудан дар ҷамъ, ниёз ба ҳимояти дигарон тақвият меёбад.

Аз дидгоҳи ҷомеашиносӣ хурофот дар тӯли таърих ду қисм вазифа ва нақш доштааст: нахуст, вазифаи айнӣ, ки ба сурати шиорҳои кор ва расму оин зоҳир мегардад; дуюм, вазифаи зеҳнӣ, ки дар сохти равон ва даруни инсонҳо, иттифоқ меёбад. Инак, ба баъзе аз вазифаҳои хурофот аз дидгоҳи ҷомеашиносӣ ишора менамоем:

–Хурофоте, ки дар робитаи инсонҳо, бо пешгӯйии оянда ва ҳодисаҳое, ки рӯх хоҳанд дод, худро нишон додаанд.

–Ҷоду, ки вазифаи муҳимме, дар сохти мавқеиятҳои ғайриқобили пешбинӣ ва хатарнокро ифода мекунад[7, С.16].

–Яке аз вазифаҳои ошкор ва асли хурофот дар гурӯҳи дафъи бемориҳо ва илоҷи дардҳое, ки мардуми ибтидоӣ роҳе барои раҳоӣ аз онро надоштанд. Дар ин байн бемориҳои равонӣ ва рӯҳӣ бисёр хурофотро ба худ таъйин намудаанд.

–Тафсир ва таҳлили воқеаҳо ва ҳодисаҳои табиӣ ва ғайритабиӣ, беморӣ ва марг ба ин маъно, ки кулли чизҳое, ки аз ҳудуди шинохти одамӣ фаротар мераванд, фаҳмида мешаванд.

–Оинҳои ҷодуӣ ва расму оин, ки вазифаҳои ҳувиятсоз доштаанд.

–Ҳамбастагӣ ва таҳкими фаъолияти оинҳо аз ҷумлаи вазифаҳо аст, ки дар тамоми онҳо, вуҷуд дорад.

–Оинҳо навъи боварро дар хотир доред, ки инҳо барои мардум шароит фароҳам орад, то аз тариқи он шахс метавонад аз уҳдаи вазъиятҳое, ки бо афзорҳои тактикӣ қобили идора нестанд, барояд ва наметавонад сомони аз даст рафтаро бозгардонад[11, С.93].

Дар сарчашмаҳои гуногун аз назари донишмандон ва соҳибназарон вижагиҳои муътамаде дар бораи хурофот зикр шудааст.

–Доимӣ будан ва ҷудонопазирӣ аз зиндагии инсон: хурофот бахши ҷудонопазирӣ аз мутобиқати инсон аст, ки бидуни онҳо, инсон ба идомаи ҳаёт қодир нест[14, С.7].

–Ҷойгузинӣ, таскимбахшӣ ва тасалутофаринӣ: яке аз вижагиҳои дигар хурофот мебошад, ки он бо суръат ба вуҷуд омада ва навъи дигарро иваз мекунад. Ба фикри Юнг, агар ҷомеа натавонад мавзуҳои муштарак барои бовариҳои мо ба вуҷуд оварад маҷбур хоҳем шуд, ки ба ҷойи онҳо, ба чизҳои дигар такя намоем[12, С.208].

–Пойдор будан: вижагии дигари хурофот, ки ба осонӣ ба вуҷуд меояд, вале ба душворӣ аз байн меравад, ба монанди тилисмҳое, ки дар натиҷаи як тасодуфи маҳз иқболро насиби дард мегардонанд [4, с.122].

–Бе реша будан: омӯзиши хурофот нишон медиҳад, ки хурофот баъди ба вуҷуд омаданаш аз байн рафтааст ва танҳо худи хурофот боқӣ мондааст, чун вақте кӯшиш мекунем, ки далелҳо ё иллати ба вуҷуд омадани онҳо,ро пайдо кунем, ба ҳеҷ натиҷа намерасем.

Дар мавриди омилҳои пайдоиши андешаҳои хурофотӣ дар ҷомеа назарияҳои гуногун вуҷуд дорад. Омилҳои муҳимме, ки заминаҳои пайдоиши хурофот мебошанд:

–Тарс ва фишорҳои муҳит. Нигоҳи гузаро ба таърихи зиндагии инсоният нишон медиҳад, ки пайдоиши хурофот иборат аз тарсҳои инсон аз шароити моддӣ ва рӯҳии худи ӯст. Ин андешаҳои хурофотӣ бо гузаштани солҳо зина ба зина ба наслҳои баъдӣ гузаронида шуда, ин равиш то ҳол идома дорад[17, С.6].

Аз тарафи дигар, дар асрҳои сиёҳи иҷтимоию сиёсӣ, аз ҷумла дар давраи ғалабаи қавмҳои бегона вақте, ки ҷомеа дар ташвиш дармондагӣ ва ноумедӣ буданд, роҳе барои гурез ё беҳбудӣ набуда мардум гароиш ё эътирофи хурофотро танҳо роҳи коҳиши аламҳо ва мусибатҳои ҷомеа шинохта буданд[15, С.22].

–Ҷаҳли илмӣ. Гурӯҳе аз муҳаққиқон яке аз омилҳои муҳимми пайдоиш ва рушди хурофотро ҷаҳл ва бесаводии мардум медонанд. Онҳо, бовар доранд ба ҳар андозае, ки инсон аз дарки ҳақиқатҳо, робитаи мантиқии падидаҳо, қонуни сабабият ва таъсиргӯзорӣ, ташхис ва дарки воқеият нобино бошад, ҳамон қадар дучори хурофот ва хурофотпарастӣ мешавад. Зеро, дар бархӯрд бо мушкилот ва роҳи ҳалли илмӣ ва мантиқӣ оҷиз монда, андешаи иллатёбии ӯ заиф шуда, дар натиҷа барои таскин ва қонеъ кардани хеш ба ҳар коре пайваст ва муътамад мешавад[11, С.26].

Аз он ҷое, ки мардуми қабилаҳо қодир ба тафовути қоимшуда миёни қонунҳои табиӣ ва қонунҳои иҷтимоӣ, ки иборат аз амали иҷтимоӣ инсонҳо,ст набуда, қонунҳои иҷтимоиро низ бетағйир мешуморанд ба ҷойи бартараф ва ислоҳи онҳо, чунин дармеёбанд, ки ҳамон якҷоягии қабилаҳо, ки бо қонунҳои табиӣ мувоҷеҳ мегардиданд, бо падидаҳо ва масоили иҷтимоӣ низ метавонистанд мутаваҷҷеҳ шаванд. Дар натиҷа, ин мардум аз воситаҳои нафратовари сеҳру ҷоду барои ҷамънамоии корҳои иҷтимоӣ истифода мекунанд[14, С.8].

–Вижагиҳои зотии рӯҳи одамӣ. Ин нуқтаи назар даъвоҳои хурофотпарастиро хоси рӯҳи одамӣ медонад, ки бо пешрафти илм аз байн нарафта, маншаи асосии хурофот ҳамон рӯҳ ва нафси мардум мегардад, ки

дар муқобили ҳаяҷонҳо,и гуногун вокунишҳои гуногуне аз худ нишон медиҳад. Агар мардум аз замони қадим ин қудратро дошт, ки ба таври мантиқӣ ҳаяҷонҳо,и худро идора намояд. Масалан, хурофоте, ки лозим нест аз байн барад, аз ташвишу мушкилот раҳоӣ ёбад, ҳатман ин корро мекард[10, С.45].

Гурӯҳе низ ба куллӣ дахолати нафс ва рӯҳи одамиро дар бақое ё таҷдиди зуҳури хурофот мункир ҳастанд. Муҳаққиқ Яҳёи Нурӣ дар китоби худ "Ислом, ақоид ва ироаи мардумӣ" мегӯяд: "Ба назари мо, ин андешаи дуруст нест (андеша ба ин ки хурофопарастӣ аз хосси рӯҳи одамӣ бошад), балки бақо ё таҷдиди зуҳури хурофот дар набудани густариши воқеии нури илм ва ё нарасидан ба ҳақиқати самарбахш мебошад"[19, С.484].

–Тақлиди куркӯрона ё талкинҳои даврони кӯдакӣ: равоншиносон ва муаррихон сабаби асосии эътиқод ба хурофотро тақлиди кӯркӯрона медонанд. Ин назарияро ба ҳамаи ҷомеаи башарӣ тарҷеҳ медиҳанд. Дар равоншиносии иҷтимоӣ ҷомеаи бидуни тақлидро тасаввур кардан ғайриимкон аст. "Хурофот аз даврони кудакӣ аз он ҷое, ки (шахс наметавонад онро имтиҳон кунад, талқин мешавад, бинобар ин, хурофот таъсири худашро ҳамеша нигоҳ дошта, пайваста қавитар мешавад"[15, С.31].

Бархе боварҳо ва андешаҳо дар байни мардум вуҷуд доранд, ки баъзе аз мардум анҷом додани онро хуб мегӯянд, аммо баъзеи дигар анҷом додани онро бад мегӯянд. Мисол, баъзе аз мардум барои пешгирӣ аз чашми бад испанд дуд мекунанд. Баъзе мардуми дигар бошанд, об рехтан пас аз рафтани мусофирро мепазиранд. Онҳо, андеша доранд, ки вақте паси дарвоза об пошӣ, мусофир солиму бардам ба хонааш меравад. Баъзе мардуми дигар бошанд, барои чашми бадро дур кардан, шикастани тухми мурғро дуруст мешуморанд.

Навгароён тафовути бузурги инсони анъанавӣ ва инсони муосир буда, дар ин мавриди андешаи Луи Брюл қобили қабул мебошад: "Ба таври куллӣ дар ҷомеаҳои анъанавӣ фикру эҳсосоти шоирона ва асотирӣ ҳукмрон мебошад, ки онҳо, тавассути забон, фарҳанги қавмӣ, мазҳабӣ аз даст ба даст мегузаранд. Онҳо, зеҳни дар ҳоли рушди шахсро чунон шакл медиҳанд, ки пазирои бефосилаи чизе мебошад, ки онро ба таври куллӣ хурофот меноманд". "Ин хурофот дар умқи олами беруна ҳаргиз ба сурати комил аз ҳам ҷудо намешаванд, дар натиҷа, мафҳумҳои рамзӣ– ҷодуӣ дар саросари зиндагии шахс бар фикри ӯ ҳукмрон мешавад. Аммо, ҷомеаи илмӣ, ки ба бархӯрди такя дорад, фикрҳои ибтидоиро канор гузошта, инкор мекунад ва ба ҷудо шудани худ аз муҳит ва ташкили ҷаҳонбинии объективӣ, кумак мерасонад"[4, С.186].

Навгароӣ бо далел ва вижагиҳое, ки гуфта шуд, метавонад боиси коҳиши гаравидан ба хурофот шавад. Аз ин рӯ, мизони навгароӣ яке аз тағйироте мебошад, ки мавриди баррасии таҷрибавӣ қарор мегирад.

Муҳаққиқ Р.Хогард дар китоби худ "Манфиатҳои саводнокӣ" ба баррасӣ ва арзёбии густариши хурофот дар байни табақаи коргар пардохта

мегӯяд, ки чӣ гуна хурофотпарастӣ дар байни онҳо, дар рӯҳия саломатӣ ва дар ҳамаи қисматҳои зиндагии онҳо, мавҷуд мебошад. Бо вуҷуди он ки афроди табақаи коргар ба хурофот механдиданд ва худро аз доштани чунин андешаҳо бегуноҳ меҳисобиданд, аммо бо роҳе мерафтанд, ки дар гаравидан ба омили хурофотӣ мушаххас шудааст. Дар маҷмӯъ, ин муҳаққиқ ба ин натиҷа мерасад, ки афроди табақаи коргар бо иллати камсаводии худ ба хурофот рӯй меоваранд[4,, С.241].

Хурофот ва хурофотпарастӣ аз диди олимони илмҳои сотсиологӣ, равоншиносӣ, фалсафӣ ва дигар илмҳои ҷомеашиносӣ яке аз мавзуъҳои мубрам ба шумор рафта, барои бартараф намудани ин падида, зиёд намудани савияи дониши мардум, роҳи ҳалли мушкилоти онҳо,, бо таври илмӣ-мантиқӣ посух додан ба саволҳои онҳо, ба ҳисоб меравад. Барои расидан ба ин ҳадаф ҳамкории тамоми мақомоти давлати бо мардум ва ҳамкории онҳо, бо қишри осебпазири ҷомеаро зарур меҳисобанд.

АДАБИЁТ:

1. Алӣ Акбари Деҳхудо. Ёддоштҳо.-Теҳрон, Муассисаи Донишгоҳи луғатномаи Деҳхудо.-1325.
2. Амид Ҳасан. Луғатнома. -Теҳрон, Интишороти Амир Кабир. -1379.
3. Боқири Сорухонӣ. Доиратул маорифи улуми иҷтимоӣ. -Теҳрон, Интишороти Кайҳон. -1376.
4. Густаво Ҷоҳудо. Хурофоти психологӣ. Тарҷумаи Муҳаммадтақи Бароҳанӣ, -Теҳрон: интишороти Най. -1363.
5. Ғуломҳусайн Садрии Афшорӣ. Фарҳанги форсии имрӯза. -Теҳрон, Нашри Калима. -1370.
6. Давон Шултаз. Назарияҳои шахсият. Тарҷумаи Каримӣ ва дигарон, -Теҳрон, Нашри Арсборон. -1381.
7. Кант Томсун ва дигарон. Дин сохтори иҷтимоӣ. Тарҷумаи Баҳромпури Алӣ, Муҳадаси Ҳасан, -Теҳрон, Интишороти Кавир, 1381.
8. Маҷиди Фурӯтан. Фарҳанги форсӣ. -Теҳрон, Интишороти Моҳтоб. -1374.
9. Муҳаммадалии Шуштарӣ. Фарҳанги вожаҳои форсӣ дар забони арабӣ. -Теҳрон, чопхонаи Баҳман. -1367.
10. Муҳаммадҳасани Покдоман. Ҷомеа дар қаболи хурофот. -Гуновақ, Интишороти Гутенбург. -1378.
11. Набии Содиқӣ. Баррасии хурофоти иҷтимоӣ.-Теҳрон, Интишороти Асуҳ, соли 3, шумораи 12. -1375.
12. Равзай Айр. Психологияи тахайюлӣ. Тарҷумаи Асғари Абдуллоҳӣ ва Парвонаи Милонӣ, -Теҳрон, чопи аввал, интишороти Гутенбург. -1371.
13. Ризо Амири Солеҳӣ. Хурофагароӣ. (Пажӯҳишномаи 23), пажӯҳишкадаи таҳқиқоти стратегӣ, -Теҳрон. -1387.
14. Ризои Хошиъӣ. Психологияи иҷтимоии хурофот. Рӯзномаи Ҳамшаҳрӣ, 1380.
15. Содиқи Ҳидоят. Фарҳанги омиёнаи мардуми Эрон. -Теҳрон, Нашри Чашма. -1378.
16. Фарҳанги Оксфорд. Ҷ, 6.

17. Филип Воринг. Фарҳанги хурофот, аҷибтарин хурофоти мардуми ҷаҳон. Тарҷумаи Аҳмад Ҳаҷорон, интишороти Ҳаҷорон, -Теҳрон, 1371.

18. Ҷалоли Сатторӣ. Заминаи фарҳанги мардуми Теҳрон. -Теҳрон, Интишороти Вироста -1370.

19. Яҳёи Нурӣ. Ислом, ақоид ироаи мардум ё ҷоҳилият дар ислом. Чопи шашум, маҷмӯаи мутолиот ва таҳқиқоти исломӣ, -Теҳрон, Маҷмӯаи маорифи исломӣ, чопи шашум. -1354.

20. Ingersol Robert Green. Superstition. Published by Kessinger Publishing. -2002.

21. [Захираи электронӣ]. Peter Kohler, What is Superstition? About.com [Манбаи электронӣ]
URL:(http://urbanlegends.about.com/cs/folklore/f/superstition1.htm) 2000. 25.05.2017.

ЗНАЧЕНИЯ ТЕРМИНА "СУЕВЕРИЯ" И ЕГО НАУЧНОЕ ФОРМИРОВАНИЕ

САДЖОД МУХАММАД ШАРИФЗОДА,
главный специалист отдела современного исламоведения
Центра исламоведения при Президенте Республики Таджикистан
734003, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Шодмони №58/1;
тел.: (+992) 985-58-47-61; e-mail: sajod_90@mail.ru

В данной статье рассматривается термин «суеверие» и суеверность, а также анализируется, как оно формируется в социальных науках. При написании данной статьи автор обобщает взгляды различных ученых в области философии, социологии и психологии, исследует их взгляды и позиции по данному вопросу. В статье рассматривается тема суеверий в национальной и религиозной культуре народов планеты, в том числе мусульманских и немусульманских, суннитских и несуннитских, классических и современных. Статья основана на методе сравнительного анализа и прочтения работ ряда известных исследователей в области философии, социологии, психологии и других общественных наук о феномене суеверия.

На основе обзора научных материалов по данной теме автор доказывает, что феномен суеверий в разных частях света имеет давнюю историю, особенно среди невежественных людей, и на этом основании в классическую эпоху социологии, психологии учёные подробно высказали свои взгляды на феномен суеверия.

По мнению автора, феномен суеверия является актуальной проблемой и должным образом присутствует в культуре народов разных стран. Автор статьи также отмечает, что одной из основных причин предубеждений людей в отношении суеверия, безграмотности и ограниченности собственных знаний и мировоззрения, на которую влияет это явление, является одно из вышеприведенных определений понятие суеверия.

Ключевые слова: *Философия, социология, психология, исследователь, суеверие, суеверие, подход, психологический подход, социологический подход, теория.*

EXPLANATION OF SUPERSTITUTION TERMS AND ITS SCIENTIFIC FORMATION

SAJJODI MUHAMMAD SHARIFZODA,
Chief Specialist of the Department of Modern Islamic Studies,
Center for Islamic Studies under the President of the Republic of Tajikistan
734003, Tajikistan, Dushnabe city, Shodmoni street, №58/1;
tel.: (+992) 985-58-47-61; e-mail: sajod_90@mail.ru

This article discusses the term "superstition" and superstition, and analyzes how it is formed in the social sciences. When writing this article, the author summarizes the views of various scientists in the field of philosophy, sociology and psychology, such as Sigmund Freud, Auguste Comte, Albert Bandu and others, and explores their views and positions on this issue. The article deals with the topic of superstitions in the national and religious culture of the peoples of the planet, including Muslim and non-Muslim, Sunni and non-Sunni, classical and modern. The article is based on the method of comparative analysis and reading the works of a number of well-known researchers in the field of philosophy, sociology, psychology and other social sciences on the phenomenon of superstition. Based on a review of scientific materials on this topic, the author proves that the phenomenon of superstition and superstition in different parts of the world has a long history, especially among ignorant and ignorant people, and on this basis, in the classical era of sociology, psychology, scholars expressed in detail their views on the phenomenon of superstition. According to the author, the phenomenon of superstition and superstition is an actual problem and is properly present in the culture of the peoples of different countries. The author of the article also notes that one of the main reasons for people's prejudices regarding superstition, illiteracy and limited knowledge and worldview, which is affected by this phenomenon, is one of the above definitions and the concept of superstition.

Keywords: *Philosophy, sociology, psychology, researcher, superstition, superstition, approach, psychological approach, sociological approach, theory.*

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

В Вестнике Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан «Таджикистан и современный мир» печатаются статьи в области политологии, экономики и социологии, которые являются результатами научно-исследовательских работ Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан и других организаций. Редколлегия журнала обращает внимание авторов на необходимость при направлении статьи в редколлегию строго соблюдать следующие правила:

1. Статьи принимаются по рекомендации главного редактора Вестника или его заместителей.

2. Текст статьи представляется редакционной коллегии в виде файла на съемном диске и бумажном носителе и должен быть подготовлен в текстовом редакторе MS Word, шрифтTimes New Roman 12 пт для статей на русском и таджикском языках. Для компьютеров с Windows XP и любой версией МС Офис необходимо использовать клавиатурный редактор Keyman. Интервал между строками– 1,15. Все листы рукописи должны быть пронумерованы.

3. Размер статьи не должен превышать10 стр. компьютерного текста, включая текст, таблицы, список литературы(не более 15 источников), рисунки, число которых не должно превышать 6. ,

4. Рисунки, диаграммы и фотографии прилагаются отдельно в формате той программы, в которой они выполнены. Диаграммы в форматеExcel, ри сунки и фотографии в форматеJPEG.

Оформление статьи:

1. Титульная страница статьи должна содержать: УДК, Ф.И.О. автора(ов) (полностью), ученая степень и(или) звание, должность, название учреждения(ий), в котором выполнена представленная статья, адреса(почтовый и электронный), номера телефонов, полное название специальности.

2. Сокращение слов, имен, названий не допускается, за исключением общепринятых сокращений мер, физических, химических и математических величин, терминов и т.д.

3. Ссылки на цитируемую литературу даются в тексте статьи в квадратных скобках, например: [1], [1, 3–5]. Список литературы приводится общим списком (под заголовком «Литература») в порядке упоминания в тексте и оформляется следующим образом:

Для книг: фамилия и инициалы автора, полное название книги, том или выпуск, место издания, издательство, год издания, номер страницы или общее количество страниц. Для периодических изданий: фамилия и инициалы автора, название статьи, название издания, год и номер издания, номер страницы или первая и последняя страницы статьи.

Например:

1. Махмадов А.Н., Асадуллаев И.К. Национальный интерес Таджикистана. (Методическое руководство). – Душанбе: Авесто, 2009.– С.8.

2. Френсис Фукуяма. Неясность национального интереса// Независимая газета. 1992, 16 октября. -С.3-5.

К статье прилагается резюме на русском, английском и таджикскомязыках(не менее5 строк) и ключевые слова(3–10).

Редколлегия оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения рукописей, рекомендовать статьи к депонированию.

Рукописи, не отвечающие настоящим правилам, редколлегией не принимаются.

Текст присылаемой рукописи является окончательным, должен быть тщательно подготовлен, выверен, без исправлений и подписан автором(ами). Подробную инструкцию по оформлению статей можно скачать на сайте ЦСИ (www.mts.tj) на главной странице в разделе ***ВЕСТНИК– ТАДЖИКИСТАН И СОВРЕМЕННЫЙ МИР.***

Примечание: Позиции авторов и редакционной коллегии могут не совпадать. За правильное использование источников, фактов и цифр ответственность несут авторы.

Адрес редакции: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 89,
тел.: (+992 37) 221-11-00; (+992 37) 221-16-36
Факс: (+992 37) 221-11-00
E-mail: info@mts.tj

Ба матбаа 26.07.2022 таҳвил гардид. Чопаш 17.08.2022
ба имзо расид. Коғази офсет. Андозаи 70х100 1/8.
Ҷузъи чопии шартӣ 39.5 Адади нашр 100 нусха.
Супориши № 21/22. Нархаш шартномавӣ.

Маҷалла дар чопхонаи ҶДММ «Аржанг» ба табъ расидааст.
ш. Душанбе, кӯчаи С. Шерозӣ – 21